

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2026-1/4
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2026

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayevo Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.d., dots.
Jumaniyozov Otoboy, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Zoxid Otoboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD

Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD, dots.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjanovich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyevo Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№1/4 (134), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2026 y. – 172 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

Abdurahimova K.U. O‘zbek tilida undalma va murojaat shakllarining lingvopragmatik xususiyatlari	5
Achilova O.F. Yapon tili tarixi: ildizlari, rivojlanishi va o‘ziga xosligi	7
Ahmedov D.G‘. Ingliz tilida bbc news yangilik matnlarida madaniyatni ifoda etuvchi birliklarning funksional-semantik xususiyatlari	10
Akhmedova K., Davlatova G. National and literary specificity of children’s folklore games with a verbal component: comparative study of russian, english and uzbek traditions	14
Aqmanova Sh.A. Erkin Samandar romanlarida qo‘llangan gidronimlar xususida	17
Atamuratova N. Kosmetologiya terminologiyasiga doir ayrim mulohalar	21
Azimova A.A. Ingliz va o‘zbek tillarida eponimlarning so‘z yasash xususiyatlari	25
Babaxanov L.A. Ulug‘bek Hamdam she‘riyatida fonetik vositalarning lingvopoetik xususiyatlari	27
Baxadirov J.A. Reklama matnida ta’sirchan ifoda vositlaridan foydalanish	30
Baxshilloeva Sh.A. Epifaniyaning kelib chiqishi va narrativ rivoji	33
Berdikulova N.M. Yapon tilida 二字熟語 [niji jyukugo] larning semantik maydonga ko‘ra tasnifi	36
Bobokulova S.Z., Turayeva U.Sh. Semantic features: polysemy, synonymy, antonymy, and metaphorical use	39
Burxanova M.M. Badiiy matnda hid konseptining verballashuvi	41
Dadaboyev O.O. XX asr o‘zbek adabiyotida tarixiy haqiqatning badiiy aks ettirilishi	44
Daminov N.K. Pragmatic and cognitive processes in gesture and language communication	47
Djabbarova Sh.B. Lakuna lingvomadaniy hodisa sifatida	51
Djumaeva N.Dj., Bakhshilloeva N.I. The linguocultural and semantic structure of the concept of “magic” in english	53
Djurayeva Y.G‘., Jalilov I.G‘. Tohir va Zuhra yashagan qo‘rg‘on yoxud Omon ota qabristoni	56
Duschanova Sh.B. Nutq tabiatining pragmalingvistik xususiyatlari	61
Elchayev Z.A. Xulq-atvor fe‘llarining o‘zbek-ingliz tili tarjima lug‘atlarida berilishi	64
Ergasheva Ch.H., Toshpulatova M.K. BNC (British national corpus) korpusining lingvistik imkoniyatlari va amaliy qo‘llanilishi	66
Ergasheva D.Y. Pragmatic features of diplomatic discourse	69
Eshmurotov U.T. Frazologik birliklarning aforizm va unga yondosh hodisalarga munosabati	71
Hamrayev I.A., Ziyodullayeva D.J. O‘zbek, turk, qozoq, qirg‘iz, turkman va ozarbayjon lahjalarida kelishiklarning qo‘llanishi	74
Hasanova S.H. The interaction of phonology, morphology, and syntax in language systems	77
Ibragimova P.M. Types of conceptual metaphors in the english and uzbek literary texts	79
Iskenderova K.A. Cultural contexts and semantic features of uzbek and english idioms	82
Ismailov I.O., Ibragimov A.N. “Jome‘u-l-voqeoti sultoniyy” asaridan o‘rin olgan lirik janrlar haqida	84
Jalimbetov I., Saparbayeva G.M. Bridging linguistic gaps: in-depth analysis of uzbek poetic terms and their english equivalents	87
Jo‘rayeva S.A., Xaydarova K.D. Teonem komponentli frazeologizmlarning tarjima, o‘qitish va korpus tilshunosligi asosidagi tahlili	90
Jumaniyazov J., Saparbaeva G.M. The functional-semantic analysis of the category of modality in english and uzbek	93
Kadirov T.R. Shin Kyong Suk va O‘tkir Hoshimov ijodiga nazar	97
Kamalova D.A. Terminlashtirish va uning ingliz, rus va o‘zbek tillarida fonetik atamalar shakllanishidagi o‘rni	100
Kenjayev M.E. Nemis tilida ilovaning sintaktik pozitsiyalari va joylashuvi	103

Kenjayev M.E. Nemis tilida ilova konstruksiyalarning shakllanish modellari	108
Kipchakova S.B. A comparative study of subordinating conjunctions in english and uzbek	111
Kipchakova S.B. Comparative analysis of english and uzbek nouns	114
Kurbonova M.S. Madaniyat, e'tiqod va til orqali diniy frazeologizmlarni o'rganishning lingvokulturologik yondashuvi	116
Kuvatov M.B. Frazeologiyaning nazariy poydevori va tarjimada yuzaga keladigan masalalar	119
Melibayeva M.K., Isanmuratova Sh.S. Artistic and stylistic representations of restricted freedom and intensified control in the works of Orwell, Huxley and Hoshimov	122
Musurmonov T.T. Ulug'bek Hamdamning "Muvozanat" romanida inson taqdiri va ruhiy iztirob muammolari	124
Nasirdinova Yo.A. Bobur va "Boburnoma"ning fransuz olamida ilmiy va badiiy retseptsiyasi	128
Nazarova M.A. Contrastive linguo cultural analysis of idioms in english and uzbek languages	130
Nazarov S.Sh. Adaptation and standardization issues in the translation of medical terminology	133
Nezomov M.N. Hemingvay va Tolstoy asarlarida urush motivining realistik tasviri va badiiy uslubning qiyosiy tahlili	136
Normetova L., Ismailov M. Ogahiy fardlarida qofiya masalasi	139
Norqulova G.P., Madieva M.Yu. Dialektal leksikaning funksional-semantik tahlili	142
Nurqobulova G.B., Sodiqova D.T. Nodira she'riyati poetikasi	145
Obilov M.O. Ingliz akademik diskursida subyektivlikning sotsiokognitiv mexanizmlari va konseptualizatsiya jarayonlari	147
Omonova M. Types and problems of translating lexical repetitions	150
Orifova L.Y. Pragmatic features of political speech	153
Ortiqova N.Y., Komilova D.M. Badiiy detal va verbal tasvir	156
O'razova I.A. Navoiy "Xamsa"sidagi frazemalarda olam manzarasi	158
Qobilova N.S., Raximova N.M. So'zlashuv nutqining til o'zgarishlariga ta'siri	161
Qodiriy M.Sh. "O'tkan kunlar" romanida xalq donishmandligi: maqol va iboralarning badiiy qimmati	163
Qurbonaliyeva M. XVII asrda ma'naviy -ma'rifiy adabiyotning yuksalishi	166
Qurbonova M.A. Okkazional birliklar–Mahmudxo'ja Behbudiy individual uslubining o'ziga xosligi sifatida	169

UO'K 811.512.09 + 81'42 + 81'367

**O'ZBEK TILIDA UNDALMA VA MUROJAAT SHAKLLARINING
LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI****K.U.Abdurahimova, magistrant, Namangan davlat pedagogika instituti, Namangan**

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilida undalma va murojaat shakllarining lingvopragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Undalma va murojaat birliklarining nutq jarayonidagi o'rni, kommunikativ vazifalari hamda so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatni shakllantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, og'zaki va yozma nutq, badiiy matnlar misolida undalma va murojaat shakllarining semantik, stilistik hamda pragmatik jihatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari ona tili ta'limida nutq madaniyatini rivojlantirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: undalma, murojaat shakllari, lingvopragmatika, nutq jarayoni, kommunikativ vazifa, nutq madaniyati.

Аннотация. В статье рассматриваются лингвопрагматические особенности обращений и вокативных форм в узбекском языке. Анализируется их роль в речевом процессе, коммуникативные функции, а также значение в формировании взаимоотношений между говорящим и адресатом. На примерах устной и письменной речи, а также художественных текстов раскрываются семантические, стилистические и прагматические аспекты употребления обращений. Результаты исследования могут быть использованы в процессе обучения родному языку и развития речевой культуры учащихся.

Ключевые слова: обращение, вокативные формы, лингвопрагматика, речевой процесс, коммуникативная функция, культура речи.

Abstract. This article analyzes the linguopragmatic features of vocatives and forms of address in the Uzbek language. The study examines their role in the speech process, communicative functions, and importance in establishing interaction between the speaker and the addressee. Based on examples from spoken and written discourse as well as literary texts, the semantic, stylistic, and pragmatic aspects of vocatives and address forms are revealed. The findings of the research are significant for improving speech culture in mother tongue education.

Keywords: vocative, forms of address, linguopragmatics, speech process, communicative function, speech culture.

O'zbek tilshunosligida nutq jarayonini pragmatik jihatdan tadqiq etish masalalari so'nggi yillarda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Til birliklarining faqat grammatik va semantik xususiyatlarini emas, balki ularning real muloqot jarayonidagi vazifalarini o'rganish lingvopragmatikaning asosiy vazifalaridan biridir. Shu nuqtayi nazardan, undalma va murojaat shakllari so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi kommunikativ munosabatni yuzaga chiqaruvchi muhim vositalardan hisoblanadi.

Undalma va murojaat shakllari nutqda adresatni aniqlash, e'tiborni jalb qilish, nutqning ifodaviyligi va ta'sirchanligini oshirishda xizmat qiladi. Ayniqsa, badiiy matnlar hamda og'zaki nutqda ushbu birliklar turli emotsional-ekspressiv ma'nolarni ifodalashi bilan ajralib turadi. Mazkur maqolada undalma va murojaat shakllarining lingvopragmatik xususiyatlarini aniqlash, ularning nutq jarayonidagi vazifalarini tahlil qilish asosiy maqsad qilib belgilandi.

So'zlovchi va tinglovchining jamiyatdagi mavqei, yoshi, jinsi, lavozimi hamda kasbiga qarab murojaat shakllari turlicha bo'lib boradi. "Shuni ham alohida qayd etish joizki, murojaat shakli xalqning o'zligini anglash darajasini belgilovchi mezonlardan biridir". "Murojaat birliklari kundalik hayotimizda nutq faoliyati jarayonida keng qo'llaniladigan, o'zaro aloqa va muloqotni ta'minlaydigan, so'zlovchining tinglovchiga bo'lgan munosabatini ifodalovchi, turli konnotativ ma'nolar va semantik 'ohanglar'ni o'zida mujassamlashtirgan ta'sirchan vositadir [1]". Sh. Iskandarova o'zbeklar muloqotida qo'llaniladigan murojaat shakllarini bir qator omillar bilan belgilaydi [2]. Jumladan:

- ijtimoiy mansublik;
- kasb, lavozim va unvon;
- suhbatdoshlarning tanish yoki notanishligi;
- nutqiy vaziyat;
- muloqotchilarning yoshi;
- ularning jinsi;
- yashash hududi;
- uslubiy holat;
- muloqotchilar xarakteri.

Murojaat shakllarini qaysi jihatlar asosida tasniflash masalasi tilshunos olim Z. Akbarova tadqiqotlarida keng yoritilgan [3]. Ushbu va shunga o'xshash tasniflardan kelib chiqib, biz murojaatlarni obyektiv munosabatiga ko'ra, avvalo, quyidagi uch asosiy guruhga ajratdik:

1. Shaxsga murojaat

Qani, Davron aka, nima deysiz? (Qahhor "Kartina" hikoyasi)

Yot, birpasdan keyin toyday chopib ketasan, o'g'lim. (Oybek "Bolalik" qissasi)

2. Narsa-predmet nomlariga murojaat

Bor ekansan-ku, tulporim. (O'. Hoshimov "Ikki karra – ikki besh")

Govmishim, sen ro'zg'orimiz obodi bo'lding, bolalarimiz rizq-u ro'zi bo'lding, oqligi bo'lding. (T. Murod "Momoyer qo'shig'i" qissasi)

Qo'rqma, jonivor, qo'rqma. Sovqotibsan, kel, isitib qo'yay. (S. Ahmad "Laylak keldi")

3. Tangriga murojaat

Xudoyim, qanaqa kunlar boshlanar... (U. Azim "Saylanma")

Tangrim, bu jonni o'zing bergansan. Endi omonatingni ol. (S. Ahmad "Azroil o'tgan yo'llarda" hikoyasi)

Shaxsga murojaat so'zlovchi tomonidan tinglovchini uning ismi, mansabi va unvoni, yoshi, jinsi, kasb-kori hamda boshqa individual belgilariga ko'ra nomlash orqali ifodalanadi. Ta'kidlash lozimki, shaxsga murojaat murojaat shakllarining asosiy va markaziy turi hisoblanadi, keyingi ikki tur esa shartli bo'lib, ko'proq uslubiy xoslanish xususiyatiga ega. Mazkur murojaat shakllari, asosan, badiiy va so'zlashuv uslubida, qisman esa publitsistik nutqda qo'llaniladi. Insonga murojaat shakllari xilma-xil bo'lib, ular quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi:

Shaxs nomlari (ismlar)

Biz yorug' dunyoni ko'rish uchun tug'ilganmiz, Turg'unoy. (A. Qahhor "Maston" hikoyasi)

Kasb-hunar nomlari

Endi, do'xtirjon, bizga javob bersangiz... (O'. Hoshimov "Ikki karra – ikki besh" qissasi)

Qarindoshlik nomlari

Yur, o'g'lim, Zulfining oldiga boramiz... (Oybek "Bolalik" qissasi)

Mansab va unvon nomlari

Uch kundan keyin imtihon, Rais bova! (O'. Hoshimov "Ikki karra – ikki besh" qissasi)

Noodatiy nomlar, ya'ni shaxsning individual va o'ziga xos belgilariga asoslangan atamalar

Obbo, tegirmonchining qizi! (A. Qahhor "Dahshat" hikoyasi)

Yuqorida keltirilgan ko'rinishlar asosida Z. Akbarovanning murojaat shakllari bo'yicha taklif etgan tasnifini aynan keltirish maqsadga muvofiq deb topildi. Mazkur tasnifda murojaat shakllari to'qqizta mezon asosida guruhlariga ajratilgan. Murojaat shaklini nutq qaratilgan obyektini ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasi sifatida belgilash ushbu tushunchaning mohiyatini yanada aniqlashtiradi. Chunki nutq ayrim holatlarda so'zlovchining o'ziga ham qaratilgan bo'lishi mumkin. Murojaat shakllari muayyan asoslar bo'yicha quyidagicha tasniflanadi:

Murojaat shakllarining hududiy xoslanishi ayrim shevalarda fonetik jihatdan ham farqlanishi bilan tavsiflanadi. Bu holat, ayniqsa, qarindoshlik giponimlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Shunga ko'ra, hududiy xoslanish asosida umumtilga xos hamda shevaga xos murojaat shakllari ajratiladi. O'zbek tilining qarluq–chigil–uyg'ur dialektiga xos bo'lgan "o" lashish hodisasi Toshkent shahar shevasida ham uchraydi. Badiiy asar qahramonlari nutqida ham bunday fonetik dialektizmlarning turli ko'rinishlari namoyon bo'lib boradi. Umumtil doirasida qo'llaniladigan "aka",

“opa” murojaat shakllari ayrim shevalarda o‘zining dastlabki shaklidan fonetik o‘zgarishga uchraganligi bilan farqlanadi.

E, qanday suzadi, apa, ko‘zi ko‘rmaydi-ku uning! – deydi sho‘xroq fe’li otasiga tortgan to‘ng‘ich o‘g‘il qiqirlab. (E. A‘zam “Chapdast”);

Chilvir? Qanaqa chilvir? Okun, mehmoni azizsiz, bo‘hton qilmang! To‘riq, kel, haqingni ol! – dedi. (“Ot kishnagan oqshom”).

Yuqoridagi misollar nutqning shevaga xos ko‘rinishiga mansub bo‘lib, ularda Buxoro shevalariga oid birliklarni kuzatish mumkin. Personajlar nutqida uchraydigan “ako”, “akomullo”, “do‘xtar”, “jo‘ra” kabi murojaat shakllari o‘zbek va tojik tillari uzviy aloqada bo‘lgan hududlarga xos leksik va fonetik dialektizmlar sifatida namoyon bo‘ladi.

Murojaat shakllari iste‘mol faolligi jihatidan ham o‘zaro farqlanadi. Shu asosda ular faol (aktiv) va nafaol (passiv) murojaat shakllariga bo‘linadi. Faol murojaat shakllari hozirgi davrda adabiy hamda so‘zlashuv nutqida keng qo‘llanilib, nutqda odatiy birliklar darajasiga ko‘tarilgan. Bunday murojaat shakllarining asosini, asosan, oila-qarindoshlik maydoniga mansub so‘zlar tashkil etadi.

“Oyijon! Nima gap? Xat keldimi?” (“G‘oliblar”).

Nafaol iste‘moldagi murojaat shakllariga mansub so‘zlarning aksariyati bugungi kunda kam qo‘llaniladigan, eskirgan birliklar sirasiga kiradi. Bunday murojaatlar tarkibiga, odatda, tarixiy kasb-hunarlar va saroy hayotiga xos bo‘lgan so‘zlar kiritiladi.

“Bo‘ldi-e, juvokash-e, bo‘ldi-e!” (“Ot kishnagan oqshom”)

“Hazrati oliylari, yana chopar yuborishga farmon berurlarmi?” (“Yulduzli tunlar”).

Murojaat shakllari nutq uslublariga xoslanishi jihatidan ham tasniflanadi. Mavjud nutq uslublariga xos barqaror etiket shakllari, asosan, rasmiy uslub doirasida qo‘llaniladi. Harbiy unvonlarni bildiruvchi atamalar ana shu turga mansubdir. Shu bilan birga, mazkur uslubda boshqa nutq uslublariga xos murojaat shakllari ham keng qo‘llanadi. Umuman olganda, nutq uslublariga ko‘ra murojaat shakllarining quyidagi to‘rt uslubda faol qo‘llanishi kuzatiladi:

So‘zlashuv uslubida: Bardammisiz, boboy? (“Qutlug‘ qon”)

Badiiy uslubda: O‘g‘lim, jigargo‘sham, aytgin-chi nahot, Achinmaydi joning onang holiga. (M. Yusuf “Onamdan xat”)

Rasmiy uslubda: O‘quvchi Qurbonov, senga aytyapman! (T. Murod “Ot kishnagan oqshom”)

Publitsistik uslubda: Muhtaram radiotinglovchilar! – dedi muxbir. (“Momo Yer qo‘shig‘i”).

Xulosa qilib aytganda, undalma va murojaat shakllari o‘zbek tilida muhim lingvopragmatik birliklar bo‘lib, ular nutqning kommunikativ samaradorligini ta‘minlaydi. Tadqiqot natijalari ona tili ta‘limida, xususan, nutq madaniyatini shakllantirish jarayonida amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘ulomov A., Ne‘matov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Sintaksis. – Toshkent: O‘qituvchi, 2013.
2. Mirtojiev M. O‘zbek tili sintaksisi. – Toshkent: Fan, 2010.
3. Mahmudov N., Nurmonov A. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: Fan, 1995.
4. Yo‘ldoshev M. Matn lingvistikasi asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
5. Abdullayev A. O‘zbek tili grammatikasi (sintaksis). – Toshkent: Universitet, 2007.
6. Nurmonov A. Nutq birliklari va ularning kommunikativ vazifalari. – Toshkent: Fan, 2001.
7. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilida murojaat shakllari va ularning pragmatik xususiyatlari // O‘zbek tili va adabiyoti, 2016, №3.
8. Karimov S. Undalma va murojaat birliklarining uslubiy imkoniyatlari // Filologiya masalalari, 2018, №2.
9. Tursunov U. Nutq madaniyati va murojaat shakllari. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2015.
10. Qodirova D. Pragmatik lingvistika asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2019.

UO‘K: 8

YAPON TILI TARIXI: ILDIZLARI, RIVOJLANISHI VA O‘ZIGA XOSLIGI

O.F. Achilova, f.f.d., Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Yapon tili dunyodagi noyob tillardan biri bo‘lib, uning tarixi, yozuv tizimlari va fonetik xususiyatlari boshqa ko‘plab tillardan tubdan farq qiladi. Yapon tili nafaqat o‘zining o‘ziga

xos grammatik tizilishiga ega, balki yozuv tizimidagi murakkabligi bilan ham dunyodagi boshqa tillardan ajralib turadi.

Ushbu maqolada yapon tilining aynan shu xususiyatlari: tilning kelib chiqishi, rivojlanishi, yozuv tizimlari hamda zamonaviy holati tahlil qilinadi. Yapon tili haqida ilmiy tadqiqotlar ko'p yillar davomida olib borilgan bo'lsa-da, uning kelib chiqishi va rivojlanishining ayrim jihatlari hali ham ilmiy bahslarga sabab bo'lmoqda. Ushbu maqolada shu masalalarga chuqurroq nazar tashlashga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: til, tarix, grammatika, kanji, hiragana, katakana, fonetika, grammatik struktura, gap, nutq.

Аннотация. Японский язык один из самых уникальных языков мира, обладающий историей, письменностью и фонетическими особенностями, которые принципиально отличаются от многих других языков. Японский язык не только обладает уникальной грамматической структурой, но и выделяется среди других языков мира сложностью своей письменности.

В данной статье анализируются именно эти особенности японского языка: происхождение, развитие, письменность и современное состояние языка. Несмотря на то, что научные исследования японского языка ведутся уже много лет, некоторые аспекты его происхождения и развития до сих пор остаются предметом научных дискуссий. В данной статье предпринята попытка более глубоко рассмотреть эти вопросы.

Ключевые слова: язык, история, грамматика, кандзи, хирагана, катакана, фонетика, грамматическая структура, предложение, речь.

Abstract. The Japanese language is one of the most unique languages in the world, with a history, writing systems, and phonetic features that are fundamentally different from many other languages. The Japanese language not only has its own unique grammatical structure, but also stands out from other languages in the world with its complexity in its writing system.

This article analyzes these very features of the Japanese language: the origin, development, writing systems, and modern state of the language. Although scientific research on the Japanese language has been conducted for many years, some aspects of its origin and development are still the subject of scientific debate. This article attempts to take a deeper look at these issues.

Key words: language, history, grammar, kanji, hiragana, katakana, phonetics, grammatical structure, sentence, speech.

Kirish. Ma'lumki, yapon tili dunyodagi o'z murakkabliklariga ega noyob tillardan biri bo'lib, uning yozuv tizimlari, fonetik xususiyatlari va tarixi kabi til bilan bog'liq ko'plab jihatlari boshqa tillardan tubdan farq qiladi. Avvalo, yapon tilining kelib chiqishi haqida to'xtaladigan bo'lsak, usbu tilining kelib chiqishi ko'plab tilshunoslar tomonidan tadqiq etilgan va ushbu mavzudagi ilmiy tadqiqotlar hamon davom etmoqda, lekin uning boshqa tillar bilan aloqadorlik darajasi bilan borliq masalalarda hanz yakdillik mavjud emas.

Adabiyotlar tagili va metodologiyasi. Til oilasiga oid nazariyalarga ko'ra, yapon tili turkiy, mo'g'ul va koreys tillari bilan yaqin aloqaga ega bo'lgan oltoy tili oilasiga kiradi, degan ta'riflar mavjud bo'lib, ushbu nazariyaga asoslangan tadqiqotlarda yapon tilining grammatik va fonetik xususiyatlaridagi o'xshashliklar tahlilga tortilganligini ko'rish mumkin. Biroq, ko'plab tilshunoslar yapon tilini alohida til oilasiga mansub, deb hisoblashadi. Ularning fikricha, yapon tilining grammatikasi, so'z tuzilishi va fonetikasi boshqa tillardan tubdan farq qiladi. Shuningdek, yapon tilining leksik asoslari boshqa tillardan mustaqil ravishda rivojlanganligi haqidagi izohlar ham mavjud (Shibatani, 1990).

Yapon arxeologik topilmalari ushbu xalq tili tarixining dastlabki bosqichlari bilan bog'liq ma'lumotlardan qisman xabardor bo'lish imkonini beradi. Etnolingvistik tadqiqotlar yapon orollari aholisi Osiyo qit'asining turli hududlaridan kelgan ko'chmanchilarning aralashuvi natijasida shakllanganligi, shuningdek, yapon tilining yozma tarixi eramizdan avvalgi III—IV asrlarga borib taqalishi kabi yapon tili tarixiga oid ma'lumotlar ilmiy manbalarda qayd etilgan. Bu o'rinda, yapon tili taraqqiyoti jarayonida xitoy tilining o'rni alohida ahamiyatga egadir.

Xitoy yozuvi, ya'ni 漢字[Kanji] (ierogliflar) yapon tili tarixiga dastlabki yozma tizim sifatida kirib kelgan. Tabiiyki, xitoy Kanji belgilarining murakkabligi va ularning yapon tilining fonetik tizimiga to'g'ri kelmasligi yapon tilshunoslari uchun yangicha muammolarni keltirib chiqardi (Saito, 2000). Kanjilar dastlab yapon tilidagi so'zlarni tushunish uchun ishlatilgan bo'lsa-da, uning harflari yapon tilining grammatik tuzilishiga mos kelmagan va shu sababdan yapon tilshunoslari fonetik yozuv tizimini yaratish harakatlarini amalga oshirishga intilishgan. Natijada, IX asrda 万葉仮名 [Manyo:gana] deb ataluvchi tizim yuzaga keldi. Ushbu tizimdan Kanji belgilarining fonetik qiymatlari asosida yaponcha bo'g'inlar joy ola boshladi. Manyogana o'ziga xos "aralash yozuv" bo'lib, Kanji belgilarining so'z ma'nosidan ko'ra tovush jihatidan tanlanishiga bog'liq holda qo'llanilishi ifoda etilgan, ya'ni Kanji belgilarining ikkita turi qo'llanilgan:

1. **Ma'noli belgilar** (semantik) – Xitoycha so'zlar uchun;
2. **Tovushli belgilar** (fonetik) – yaponcha so'zlar uchun.

Boshqacha aytganda, **bir xil belgidan** ba'zan **ma'nosi uchun**, ba'zan esa **tovushi uchun** foydalanilgan. (Mori, 2011).

Hiragana va **Katakana** harflari 五十音 [Gojuon] (50 tovush) tartibida tizimlashtirilgan bo'lib, quyida ularning to'liq ro'yxati keltirilgan. Ushbu tartib yapon tili alifbosi va fonetikasini o'rganishda asosiy poydevor hisoblanadi:

五十音表										
w	r	y	m	h	n	t	s	k	←子音	母音 ↓
わ Wa	ら Ra	や Ya	ま Ma	は Ha	な Na	た Ta	さ Sa	か Ka	あ A	a
	り Ri		み Mi	ひ Hi	に Ni	ち Chi	し Shi	き Ki	い I	i
	る Ru	ゆ Yu	む Mu	ふ Fu	ぬ Nu	つ Tsu	す Su	く Ku	う U	u
	れ Re		め Me	へ He	ね Ne	て Te	せ Se	け Ke	え E	e
を Wo	ろ Ro	よ Yo	も Mo	ほ Ho	の No	と To	そ So	こ Ko	お O	o
ん N	n									

Natijalar. Kanjilar asosida IX asrda Hiragana va Katakana yozuv tizimlari yaratilgan. Hiragana alifbosi ko'proq ayollar orasida keng tarqalgan bo'lib, she'riyat va adabiyotda keng qo'llanilgan alifbo turi sifatida murojaat qilingan. Ushbu yozuv asosan aylana shakldagi belgilar bilan ajralib katakana alifbosidan ajralib turadi. Hiragana alifbosi yaponlar tomonidan murakkab Kanji belgilarining qisqartma fonetik yozuvlarini ifodalashda keng qo'llanilganligi manbalarda qayd etilgan (Hadamitzky, 2013).

Katakana ko'proq erkaklar, ruhoniylar va olimlar tomonidan ilmiy matnlar yozishda ishlatilganligi ma'lum. Uning shakli, hiraganadan farqli holda, burchakli ko'rinishlarga ega bo'lib, ayniqsa chet tillardan olingan so'z 外来語 [Gairaigo]larni yozishda ishlatilgan va bugungi kunga qadar ushbu qoidaga amal qilinib kelinmoqda. Bir so'z bilan aytganda, hiragana alifbosi kanji belgilarining fonetik ifodasi va yaponcha so'zlarni ifodalashda keng qo'llanilsa, katakana alifbosi asosan yapon tilidagi o'zlashma so'zlarni ifodalashda amal qilinadi. Masalan: コンピュータ

[konpyūta] soʻzi inglizcha “computer” (kompyuter) soʻzidan olingan va u katakana izohlansa, ヤマ [yama] (togʻ) soʻzi asl yaponcha soʻzdir.

Ushbu ikki yozuv tizimi yapon tilining yozma shakli bilan bogʻliq ayrim fonetik qulayliklarni yaratish imkonini berish bilan bir qatorda, ushbu tilni saqlab qolishda muhim ahamiyatga egadir. Bugungi kunda yapon tilida Kanji, Hiragana va Katakana alifbolarining uchalasi ham birgalikda amalda keng qoʻllaniladi. Ushbu holat yapon tilni oʻrganishda ayrim mushkilotlarni keltirib chiqarishi tabiiy. Biroq, yapon tilining fonetik tizimi sodda boʻlib, taxminan 46ta asosiy boʻgʻindan iboratdir. Har bir yozuv bir boʻgʻinni ifodalaydi. Tovushlar soni juda kam, aksariyat hollarda vokal va konsonant-vokal kombinatsiyalardan tashkil topgan holatlarni kuzatish mumkin. Masalan, あ [a], か [ka], さ [sa] kabi.

Yapon tili grammatik tuzilmasiga qisqacha izoh kiritadigan boʻlsak, ushbu til agglutinatив tillar qatorida boʻlib, soʻzlarning turli qoʻshimchalar yordamida oʻzgarishi grammatik maʼnolarni ifodalashini kuzatish mumkin. Feʼl va otlarning shakllari, zamonlarda tuslanishi va turlanishi kabi grammatik hodisalarning koʻpligi gapning maʼnosi va muloqotdoshlararo munosabatni ifodalashda muhim rol oʻynaydi (Kuno, 1973).

Yapon tilida soʻz tartibi ancha erkin boʻlib odatda jumlar “Subʼyekt + Obyekt + Feʼl” tartibida nutqda faollashadi. Yapon tilining ushbu xususiyati, koʻp hollarda, oʻzbek tiliga xos gap strukturasi bilan uygʻunlikka ega boʻlib, oʻzbekzabonlar uchun yapon tilini oʻrganishda ayrim qulayliklarni yaratadi.

Masalan: 私は学生です。 [Watashi ha gakuseidesu]. Men talabaman.

Maʼlumki, 1868 yilda Meiji davrining boshlanishi bilan yapon tili taraqqiyoti yangi bosqichga koʻtarilishi bilan bir qatorda, gʻarb madaniyati va texnologiyalarining taʼsiri ostida yangi soʻzlar kirib kela boshladi. Shuningdek, ushbu davrga kelib turli sohalarga oid yangicha terminlar koʻplab Katakana yordamida qabul qilindi, yozuv va taʼlim tizimida islohotlar amalga oshirildi hamda tilning soddalashtirilishi bilan bogʻliq harakatlar boshlandi (Miller, 1967).

Xulosa. Bugungi kunda yapon tili dunyo boʻylab 125 milliondan ortiq kishilar tomonidan ona tili sifatida soʻzlashiladi. Yapon tili global kommunikatsiyada, ilm-fan va texnologiyada muhim tillardan hisoblanadi va bugungi kunga kelib ushbu tilga qiziqish bildirayotgan oʻrganuvchilar soni ortib bormoqda.

Umuman olganda, yapon tili oʻzining tarixiy ildizlari, yozuv tizimlari va fonetik-grammatik xususiyatlari bilan dunyo tillari orasida noyob oʻringa egadir. U uzoq tarix davomida koʻplab oʻzgarishlarga duch kelgan boʻsa-da, oʻziga xosligini saqlab qoldi va uni yuqori bosqichlarga olib chiqishga erishdi. Bugungi zamonaviy davrda yapon tili global dunyoda ham oʻz ahamiyatini oshirmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIOTLAR ROYXATI:

1. Achilova O.F. Yapon va oʻzbek imperativ maqollarning pragma – diskursiv xususiyatlari: Fil.fan.dokt. (DSc) ... diss. – Toshkent, 2025. – 217 b.
2. Kubozono, H. Japanese Phonetics. University of Tokyo Press. – 2009 y.
3. Kuno, S. The Structure of the Japanese Language. MIT Press. – 1973 y.
4. Miller, R. A. The Japanese Language. University of Chicago Press. – 1967 y.
5. Mori, Y. History of the Japanese Writing System. Tokyo University Press. – 2011 y.
6. Saito, H. Early Japanese Writing. Kyoto University Press. – 2000 y.
7. Shibatani, M. The Languages of Japan. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511620908>. – 1999 y.

UOʻK 81ʼ42 + 811.111ʼ38 + 070.4

INGLIZ TILIDA BBC NEWS YANGILIK MATNLARIDA MADANIYATNI IFODA

ETUVCHI BIRLIKLARNING FUNKSIONAL-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

D.Gʻ.Ahmedov, mustaqil izlanuvchi, Andijon davlat chet tillar instituti, Andijon

Annotatsiya. Mazkur maqola ingliz tilidagi BBC News yangiliklar matnlarida madaniy birliklarni ifoda etuvchi til birliklarining semantik va funksiyaviy xususiyatlarini tahlil qilinadi. Tadqiqotda madaniy birliklarning lugʻaviy maʼnodan tashqari konnotativ va ramziy maʼnolari,

ularning media diskursidagi kommunikativ vazifalari hamda auditoriya ongida madaniy bilim va tasavvurlarni shakllantirishdagi roli o'rganiladi. Maqola lingvomadaniyatshunoslik va medialingvistika doirasida media matnlarining madaniy mazmunini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: media, yangilik, BBC news, madaniy birlk, madaniy kod, semantik ma'no, funksiyaviylik, madaniyat, ommaviy madaniyat, an'anaviy madaniyat, media madaniyat, marosim, OAV.

Аннотация. В данной статье анализируются семантические и функциональные особенности языковых единиц, выражающих культурные единицы в новостных текстах BBC News на английском языке. В исследовании рассматриваются коннотативные и символические значения культурных единиц, выходящие за пределы их лексического значения, а также их коммуникативные функции в медиадискурсе и роль в формировании культурных знаний и представлений в сознании аудитории. Статья способствует более глубокому осмыслению культурного содержания медиатекстов в рамках лингвокультурологии и медиалингвистики.

Ключевые слова: медиа, новости, BBC News, культурная единица, культурный код, семантическое значение, функциональность, культура, массовая культура, традиционная культура, медиакультура, ритуал, СМИ.

Abstract. This article analyzes the semantic and functional characteristics of linguistic units that express cultural units in English-language BBC News texts. The study examines the connotative and symbolic meanings of cultural units beyond their lexical meanings, as well as their communicative functions within media discourse and their role in shaping cultural knowledge and perceptions in the audience's consciousness. The article contributes to a deeper understanding of the cultural content of media texts within the framework of linguoculturology and media linguistics.

Keywords: media, news, BBC News, cultural unit, cultural code, semantic meaning, functionality, culture, mass culture, traditional culture, media culture, ritual, mass media.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabat alohida ilmiy ahamiyat kasb etib, lingvomadaniyatshunoslik, diskurs tahlili hamda kognitiv tilshunoslik kabi yo'nalishlarning markaziy tadqiqot obyekti hisoblanadi. Til birliklari orqali jamiyatning tarixi, ijtimoiy qadriyatlari, mentaliteti va dunyoqarashi ifodalanadi. Shu boisdan, ommaviy axborot vositalari, xususan, xalqaro auditoriyaga ega yangiliklar matnlari madaniy ma'nolarni shakllantirish va uzatishda muhim vosita hisoblanadi.

BBC News yangiliklar matnlari siyosiy, iqtisodiy yoki ijtimoiy voqelikni yoritish bilan birga, muayyan madaniy birliklar orqali auditoriya ongiga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu matnlarda qo'llaniladigan madaniy birliklar milliy an'analar, ijtimoiy institutlar, tarixiy shaxslar, marosimlar, ommaviy madaniyat elementlari va kundalik hayotga oid tasavvurlarni ifodalash matnning semantik ma'nolarini boyitadi.

Madaniy birliklar ma'nosi lug'aviy izoh bilan cheklanmay, ular konnotativ, ramziy va assotsiativ ma'nolarni ham o'zida mujassamlashtiradi. Masalan, muayyan madaniy institut yoki ijtimoiy hodisani anglatuvchi birlik BBC News matnida qo'llanganda, u auditoriyada oldindan mavjud bo'lgan madaniy bilimlar va stereotiplarni faollashtiradi.

Funksiyaviy jihatdan esa, BBC News yangiliklarida madaniy birliklar bir qator kommunikativ vazifalarni bajaradi. Avvalo, ular axborotni qisqa va lo'nda yetkazish imkonini beradi, chunki bitta madaniy birlik keng ijtimoiy tajribani umumlashtirgan holda ifodalay oladi. Ikkinchidan, bunday birliklar matnning ishonchliligini oshiradi, chunki ular madaniy jihatdan tan olingan tushunchalarga tayangan holda ishlatiladi.

Metodlar: tavsifiy, semantik tahlil, kommunikativ tahlil va diskursiv tahlil.

Muhokama: BBC news da madaniy mavzuni aks ettirib beruvchi lingvistik birliklarning semantik va funksiyaviy xususiyatlarini quyidagi yangilik matni asosida tahlil qildik:

Model Holly Ramsay and Olympic gold-medal-winning swimmer Adam Peaty have got married at Bath Abbey. Her TV chef father Gordon Ramsay was by her side as she walked into the

historic church for the ceremony on Saturday afternoon, wearing a white silky cloak over her dress, which appeared to feature a long train and some lacy detail. Holly, 25, and Peaty, 30, were surrounded by photographers and members of the public as they left the church arm-in-arm after the ceremony before getting into a waiting car. A number of celebrity guests - including members of the Beckham family and Dragon's Den star Sara Davies - attended the wedding. Holly's two sisters Tilly and Megan were bridesmaids along with Adam's sister Bethany. The bride's mother Tana was also pictured outside the church before the wedding. Gordon Ramsay, known for his Hell's Kitchen and Kitchen Nightmares shows, [wrote on Instagram earlier in the day](#) that he "couldn't be a prouder dad", adding: "I'm truly so lucky being able to walk this beautiful bride down the aisle and gaining an incredible son-in-law". Peaty reportedly met his fiancée through her sister Tilly while the two were contestants on Strictly Come Dancing in 2021. Holly Ramsay is an influencer and mental health advocate. In 2021 she launched her "21 & Over" podcast, for "those who struggle with anxiety, self-doubt, mental health and creating identities in today's world". She is the second-eldest of Gordon and Tana Ramsay's six children. Peaty, from Staffordshire, who has six Olympics medals to his name, has a five-year-old son from a previous relationship with artist Eirianedd Munro. Holly announced their engagement in September 2024 Instagram post that said: "I am marrying my best friend. I truly cannot put into words how I am feeling right now". In a separate post, Peaty said: "I can't believe you're going to be my wife. I'm truly the luckiest man on earth to have such a gentle, caring and beautiful woman by my side".

Taqdim etilgan matn BBC News axborot manbasidan olingan bo'lib, tematik jihatdan madaniy yo'nalishdagi yangilik matni hisoblanadi. Mazkur matnda Britaniya jamiyatiga xos madaniy qadriyatlar, marosim an'analari hamda ommaviy madaniyat elementlarini ifodalovchi qator leksik birliklarning qo'llanilgan:

	<i>Ommaviy madaniyatni ifoda etuvchi birliklar</i>	<i>Ma'rosim va an'anaviy madaniyatni ifoda etuvchi birliklar</i>	<i>Media va ko'ngilochar madaniyatni ifoda etuvchi birliklar</i>
1	<i>Model</i>	<i>Get married</i>	<i>Hell's Kitchen</i>
2	<i>Olympic gold-medal-winning swimmer</i>	<i>Wedding</i>	<i>Kitchen Nightmares</i>
3	<i>TV chef</i>	<i>Ceremony</i>	<i>Strictly come dancing</i>
4	<i>Celebrity guests</i>	<i>Historic church</i>	<i>Contestants</i>
5	<i>Members of the Beckham family</i>	<i>Bath Abbey</i>	<i>Dragon's Den star</i>
6	<i>Artist</i>	<i>Bridesmaids</i>	
7		<i>Bride</i>	
8		<i>A white silky cloak</i>	

1. Ommaviy madaniyatni ifoda etuvchi birliklarning kommunikativ vazifasi

BBC News madaniy yo'nalishdagi yangiliklarida qo'llanilgan ommaviy madaniyat oid leksik birliklar voqealigini ijtimoiy va madaniy ahamiyatga ega ekanligini bildiradi. Bunday birliklar orqali yangilik matni auditoriya ongida ommaviy madaniyatga xos bo'lgan mashhurlik, estetiklik va ijtimoiy e'tirof tushunchalari bilan bog'lanadi.

Xususan, *model*, *Olympic gold-medal-winning swimmer*, *TV chef*, *Artist* kabi birliklar ommaviy tan olingan kasbiy sohalar bo'lib, ular ma'lum xalqning madaniyatini namoyon etuvchilaridir. Bundan anglashiladiki, madaniyat marosim, urf-odatlar bilangina emas, balki estetika, sport va ijtimoiy muvaffaqiyat bilan ham jahonga ko'rsatilishi mumkin.

Celebrity guests hamda *members of the Beckham family* kabi leksik birliklar Buyuk Britaniya ommaviy axborot vositalarida tez-tez tilga olinadi va ular allaqachon "media figura"ga aylanib qolgan. *Celebrity guests* birikmasi umumlashtiruvchi madaniy birlik bo'lib, turli sohalarida mashhurlikka erishgan, doimiy omma e'tiborida bo'lgan bir qancha shaxslarni umumiy ravishda ifoda etsa, "*members of the Beckham family*" xususiy ma'no kasb etadi, ya'ni aynan Bekham oilasi a'zolari: Devid Bekhem sobiq professional futbolchi, Angliya terma jamoasi sardori bo'lgan shaxs, uning rafiqasi Viktoriya Bekhem esa qo'shiqchi, keyinchalik esa moda dizayneri sifatida tanilgan. Ko'rinib turibdiki, har ikkala mashhur shaxslarning turmushi, oilasi omma uchun qiziqarli bo'lganligi bois, ularni ommaviy madaniyatni ko'rsatib beruvchi birlik deb tahlil qildik. Yuqorida shaxslarning

to'yda qatnashishi, ushbu jarayonni shaxsiy marosimdan ijtimoiy, madaniy ahamiyatga molik hodisaga aylantirdi.

2. *Ma'rosim va an'anaviy madaniyatni ifoda etuvchi birliklar*

“*Get married*” birikmasi shaxsiy holatni bildiruvchi oddiy fe'l birikmasi bo'lib ko'rinsa-da, u aslida jamiyat tomonidan tan olingan va huquqiy hamda axloqiy normalar bilan mustahkamlangan ijtimoiy hodisani anglatadi. Nikoh tushunchasi deyarli barcha madaniyatlarda muhim hisoblanib, har bir millat, xalqning o'ziga xos milliy qadriyatlari asosida nikoh marosimlari o'tkaziladi. Mazkur birikma universal xususiyatga ega bo'lsada, har bir millat madaniyatini namoyish etuvchi hodisa sifatida uni madaniy birlik deya olamiz.

“*Wedding*” va “*ceremony*” birliklari esa marosim madaniyatini ko'rsatuvchi tushunchalardir. “*Wedding*” nikoh jarayonining tantanali shaklini, jamiyat tomonidan rasmiy va ramziy tarzda nishonlanishini ifodalaydi. “*Ceremony*” esa ushbu jarayonning qat'iy belgilangan tartib-qoidalar asosida amalga oshirilishini anglatadi. Bu birliklar madaniy birlik sifatida e'tirof etilishining sababi shundaki, ular muayyan madaniyatga xos harakatlar, kiyinish uslubi, nutq va makon bilan bog'liqdir.

“*Historic church*”, xususan, *Bath Abbey* kabi birliklar nikoh marosimining makon bilan bog'liq madaniy komponentini ochib beradi. Tarixiy cherkovlar G'arb madaniyatida muqaddaslik, davomiylik va tarixiy vorislik ramzi hisoblanadi. Nikoh marosimining aynan shunday joylarda o'tkazilishi ushbu hodisaga yanada chuqur ma'naviy va madaniy ma'no yuklaydi.

“*Bride*” va “*bridesmaids*” birliklari esa marosim ishtirokchilarining ijtimoiy rollari bilan bog'liq madaniy tushunchalardir. “*Bride*” nikoh marosimining markaziy shaxs bo'lib, u poklik, yangi hayot boshlayotgan va ayollik idealining ramziy ifodasidir. “*Bridesmaids*” esa jamoaviylik, qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy birdamlik g'oyalarini aks ettiradi.

“*A white silky cloak*” kabi kiyim elementi ham oddiy tasviriy birikma bo'lishiga qaramay, madaniy kontekstda ramziy ma'noga egadir. Oq rang G'arb madaniyatida poklik, beg'uborlik va yangi boshlanish timsolidir. Shoyi mato esa nafislik, tantanavorlik va estetik qadriyatlarni ifodalaydi. Shu sababli mazkur kiyim nikoh marosimining vizual va ramziy kodi hisoblanadi.

3. *Media va ko'ngilochar madaniyatni ifoda etuvchi birliklar*

“*Dragon's Den star*” iborasi tadbirkorlik va mediani birgalikda ifodalab beruvchi, ommaviy axborot vositalarida ko'p qo'llaniladigan madaniy birlik hisoblanadi. “*Dragon's Den*” bu Buyuk Britaniyada mashhur bo'lgan televizion reality shou bo'lib, unda tadbirkorlar o'z g'oyalarini tajribali investorlar (“*dragons*”)ga taqdim etadi. Dastur biznes, innovatsiya va shaxsiy muvaffaqiyatni ommaviy tomosha shakliga aylantiradi. Mazkur birikmani madaniy birlik deya izohlashimizga sabab, u shaxslar ongida innovatsion fikrlovchi, tashabbuskor, omma oldida o'zini namoyon qila oladigan va shaxsiy brendga ega bo'lgan shaxs obrazi gavdalanadi. Bu esa iboraning lingvistik chegaradan chiqib, ijtimoiy va madaniy ma'no kasb etganini ko'rsatadi. Shuningdek, mazkur birlik ommaviy axborot vositalarida muvaffaqiyat, nufuz va ishonchlilik belgisidir. Masalan, kimnidir “*Dragon's Den star*” deb atash, uning biznes sohasidagi tajribasi va jamiyatlardagi mavqeini qisqa, ammo kuchli semantik ma'no bilan ifodalash imkonini beradi.

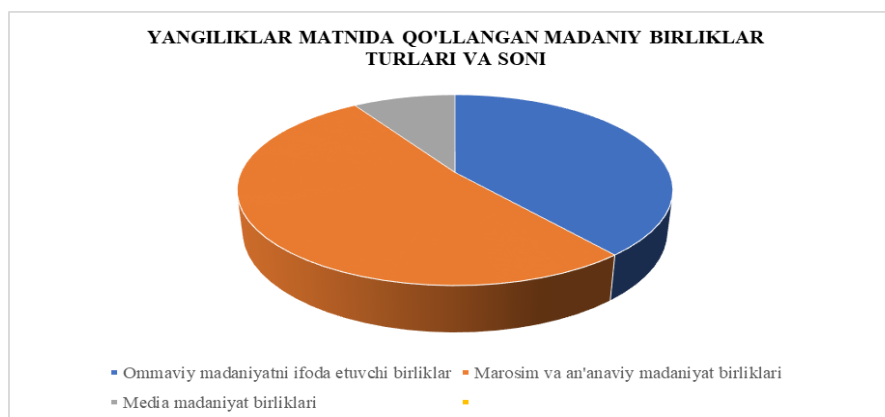
Hell's Kitchen va *Kitchen Nightmares* television shoularida esa oshpazlik san'ati ko'ngilochar tomosha shakliga tomoshabinga uzatiladi, uning madaniy o'ziga xosligi shundaki, bu jarayonda kundalik mehnat faoliyati ommaviy madaniyat qonuniyatlariga moslashtiriladi va ekranda namoyish etiladi.

Shuningdek, *Strictly Come Dancing* ham media va ko'ngilochar madaniyatni birgalikda ifodalovchi madaniy birlik hisoblanadi. Ushbu ko'rsatuv raqs san'atini ommaviy tomoshaga aylantirib, estetik did, jamoatchilik bahosi va mashhurlik tushunchalarini uyg'unlashtiradi. Ingliz xalqida mazkur nom zamonaviy ommaviy madaniyatda ijod, musobaqa va ko'ngilocharlikni bildiruvchi madaniy kodga aylangan. sintezini ifodalovchi madaniy belgiga aylanadi.

“*Contestants*” atamasi esa ko'ngilochar dasturlarda ishtirok etuvchi shaxslarni bildirsa-da, madaniy kontekstdan kelib chiqib, u raqobatbardoshlik, o'zini namoyon etish va tashabbuskorlik ko'rsata olish tushunchalarini mujassamlashtiradi. Media makonida “*contestants*” shaxsiy hikoya, dramatik tajriba va tomoshabin bilan emotsional aloqaning markaziga qo'yiladi. Natijada, bu birlik

zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatga erishishning ommaviy modelini aks ettiruvchi madaniy birlik sifatida talqin etiladi.

Natija.

Xulosa qilib aytganda, BBC News yangiliklar matnlarida qo'llaniladigan madaniy birliklar til va madaniyatning o'zaro aloqasini namoyon etuvchi lingvistik vosita bo'lib, ularning semantik va funksiyaviy xususiyatlarini o'rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir. Zero, ingliz tilidagi BBC News yangiliklar matnlarida madaniy birliklarning semantik va funksiyaviy xususiyatlarini tahlil qilish orqali media diskursining madaniy mazmunini chuqurroq anglash mumkin bo'ladi. Bu esa lingvomadaniyatshunoslik, tarjimashunoslik, medialingvistika va diskurs tahlili sohalar uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, global axborot oqimi sharoitida madaniy birliklarning qanday tanlanishi va qanday talqin qilinishi masalasi turli madaniyat vakillari o'rtasida o'zaro tushunishni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Allan B. The Language of News Media. – Oxford: Blackwell Publishers, 1991. – P. 37-39.
2. Bednarek, M. Language and Television Series. A Linguistic Approach to TV Dialogue. – Cambridge: CUP, 2018. – 4-10 b.
3. Berger, A. Media research techniques. – Newbury Park, CA: Sage Publications, 1991. – 345 p.
4. Boboyeva A. Gazeta publitsistikasi // O'zbek tili va adabiyoti. № 2. – Toshkent, 1986.
5. Cruse D.A. Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – P. 78-81.
6. Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 256 p.
7. Curran, J. Media and power. – London: Routledge, 2002. – 320 p.
8. Dobrosklonskaya T. G. Вопросы изучения медиа текстов. – М: МАКС press, 2000. – 250 b.
9. Irisqulov M.T. Tilshunoslikka kirish (Darslik) – Toshkent: Yangi asr matbuoti, 2009. – B. 79.
10. G'apbarov M., Qosimova R. Ingliz tili grammatikasi (o'quv qo'llanma). – Toshkent: Turon Iqbol, 2010. – B.75.

UDC 394.3–053.2:811.161.1:811.11:811.512.133

NATIONAL AND LITERARY SPECIFICITY OF CHILDREN'S FOLKLORE GAMES WITH A VERBAL COMPONENT: COMPARATIVE STUDY OF RUSSIAN, ENGLISH AND UZBEK TRADITIONS

K. Akhmedova, PhD student, Fergana State University, Fergana
G. Davlatova, Associate Professor, Fergana State University, Fergana

Annotasiya. Maqolada rus, ingliz va o'zbek madaniy an'analarida og'zaki matnga ega bo'lgan bolalar folklor o'yinlarining milliy-adabiy xususiyatlari o'rganiladi. Folklorshunoslik tadqiqotlarining nazariy asoslari ko'rib chiqiladi, o'yinlarning obrazlar tizimi, ramziy ma'nolari va kompozitsion tuzilmalari tahlil qilinadi hamda ularning universal va milliy o'ziga xos xususiyatlari aniqlanadi. Tadqiqot qiyosiy-tipologik metodga va 1500 dan ortiq qayd etilgan matnlardan iborat korpusga (sanash qo'shiqlari, mazax qo'shiqlari, doira o'yinlari va marosimiy o'yinlar) hamda 300 nafar respondent ishtirokida o'tkazilgan sotsiolingvistik so'rov natijalariga asoslangan. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, bolalar folklori nafaqat o'tmish madaniy merosi, balki zamonaviy sharoitlarga, jumladan raqamlashtirish va globallashtirish jarayonlariga moslashayotgan dinamik tizim hisoblanadi.

Kalit soʻzlar: bolalar folklori; xalq oʻyinlari; obrazlar tizimi; ramziylik; madaniyatlararo qiyos; badiiy xususiyatlar; ogʻzaki anʼana; madaniy meros; raqamlashtirish; oʻyin amaliyotlari.

Аннотация. В статье исследуется национально-литературная специфика детских фольклорных игр с вербальным содержанием в русской, английской и узбекской культурных традициях. Рассматриваются теоретические основы фольклористических исследований, анализируется система образов, символические значения и композиционные структуры детских игр, выявляются их универсальные и национально-специфические особенности. Исследование опирается на сравнительно-типологический метод и корпус более чем 1500 зафиксированных текстов считалок, дразнилок, хороводных и ритуализированных игр, а также на социолингвистический опрос с участием 300 респондентов. Полученные результаты показывают, что детский фольклор представляет собой не только культурное наследие прошлого, но и динамичную систему, адаптирующуюся к современным условиям, включая процессы цифровизации и глобализации.

Ключевые слова: детский фольклор; народные игры; система образов; символика; межкультурное сопоставление; художественные особенности; устная традиция; культурное наследие; цифровизация; игровые практики.

Abstract. This article explores the national and literary specificity of children's folklore games with verbal content in Russian, English, and Uzbek cultural traditions. The study emphasizes the theoretical foundations of folklore research, analyzes the system of images, symbolic meanings, and compositional structures of children's games, and highlights their universal and nationally distinctive features. The research is based on a comparative-typological method, supported by a corpus of over 1500 recorded texts of counting rhymes, taunts, circle games, and ritualized play, supplemented by a sociolinguistic survey involving 300 respondents. The findings demonstrate that children's folklore represents not only a cultural heritage of the past but also a dynamic system undergoing adaptation to modern conditions, including digitalization and globalization.

Key words: Children's folklore; folk games; system of images; symbolism; intercultural comparison; artistic features; oral tradition; cultural heritage; digitalization; play practices.

Introduction. Children's folklore has always been a vital element of cultural identity and oral tradition. In recent decades, however, the global processes of urbanization, digital entertainment, and the decline of oral transmission have created a crisis for traditional children's games. These games, once dominant in everyday childhood, now face marginalization, raising concerns about cultural continuity.

The Russian, English, and Uzbek traditions of children's folklore games demonstrate both shared archetypes (such as counting rhymes or circle games) and nationally specific features reflecting linguistic, cultural, and symbolic differences. A comparative analysis of these traditions allows us to understand how oral poetic creativity shapes social interaction, early language acquisition, and cultural worldviews.

Materials and Methods. Research methods include descriptive–analytical and historical–genetic methods; comparative–typological and structural–semiotic approaches; thematic–semantic and componential classification of folklore texts; sociolinguistic surveying (questionnaire) with subsequent mathematical–statistical interpretation of the data. The material includes more than 1500 authentic folklore texts (counting rhymes, taunts, circle songs, ritual games), drawn from published collections and fieldwork records.

Results. The comparative study revealed three key dimensions of children's games with verbal content. According to the system of images and symbolism Russian games often draw upon nature (sun, rain, animals), symbolizing fertility, protection, and collective unity, whereas Uzbek games demonstrate strong links with ritual culture, emphasizing collectivism, respect for elders, and seasonal cycles. On the contrary, English games foreground linguistic creativity: humor, rhyme, puns, and parody, serving as a platform for developing verbal play and self-expression.

With regards to compositional features Russian counting rhymes typically employ trochaic rhythm, repetition, and alliteration, while Uzbek games often integrate music and movement, forming

a syncretic unity of word, rhythm, and ritual gesture. English games are marked by brevity, humor, and adaptability, which explains their survival in modern schoolyards.

Discussion. The analysis of children's folklore games across Russian, Uzbek, and English traditions provides significant insights into both universal patterns of verbal play and unique cultural features. While all three traditions employ rhyme, rhythm, repetition, and formulaic language as essential mechanisms of play, the symbolic content and performative context differ markedly, reflecting broader socio-cultural environments.

One important point concerns the role of nature and cosmology in children's games. In Russian and Uzbek folklore, natural phenomena — sun, rain, wind, birds, and domestic animals — frequently appear as active agents within the games. For example, Russian *заклички* and Uzbek ritual songs for seasonal festivals not only entertained children but also embodied collective hopes for fertility and prosperity. In contrast, English children's rhymes are less cosmological and more linguistically playful, often relying on nonsense words, humor, and parody. This demonstrates how verbal games can reflect agricultural versus urbanized cultural orientations.

Another key finding is the function of humor and social regulation. In all traditions, children's games serve as a safe space for expressing rivalry, teasing, and negotiation of social hierarchies. English *taunting rhymes* - often characterized by witty insults - highlight verbal creativity and sharpen children's ability to manipulate language. Russian *дразнилки* (teasing rhymes) and Uzbek equivalents, though similar in function, more strongly emphasize communal bonds and social conformity, discouraging behavior that violates group norms. Thus, the symbolic imagery in games reveals not only playful creativity but also embedded systems of cultural regulation.

The third issue is the interplay of text and performance. Children's folklore cannot be reduced to words alone because it is inherently performative. Russian circle dances (*хоровод*) and Uzbek *yalla*-like collective games integrate song, movement, and ritualized gestures, fostering group coordination and reinforcing social cohesion. In comparison, English playground rhymes often rely more heavily on rhythm and clapping patterns, underscoring the role of embodied rhythm as a tool of memorization and group identity. These compositional features highlight the integration of cognitive, linguistic, and motor skills in children's folklore.

The impact of globalization and digitalization represents another critical dimension. While many traditional outdoor games are losing ground in everyday life, elements of verbal folklore are reappearing in digital formats. Counting-out rhymes and chants are adapted into online games, video content, and mobile applications, showing the resilience of these traditions. However, there is a risk of fragmentation and decontextualization, where the symbolic and communal aspects are lost when games are stripped of their cultural setting. This challenge underscores the importance of systematic documentation and creative reintegration of folklore into contemporary educational environments.

Finally, the discussion highlights the educational potential of children's folklore. The comparative study demonstrates that traditional games contribute to language acquisition, cultural identity formation, and intercultural competence. Russian and Uzbek ritual-based games strengthen collective memory and reinforce traditional values, while English wordplay fosters creativity, critical thinking, and humor. Recognizing these diverse contributions can inform modern educational practices, where traditional folklore can be integrated into school curricula to balance technological engagement with cultural continuity.

Conclusion. The comparative analysis of Russian, Uzbek, and English children's folklore games with verbal content confirms that this phenomenon represents a unique intersection of oral creativity, social practice, and cultural identity. Far from being a relic of the past, children's games serve as a dynamic and adaptive subsystem of folklore that responds to changing historical and social contexts.

First, the study demonstrates that children's folklore is universal in form yet nationally specific in content. Each tradition reflects its cultural worldview: Russian games embody cosmological and natural symbolism, Uzbek games preserve the spirit of collective rituals and seasonal cycles, while English games emphasize humor, linguistic play, and creativity.

Second, the system of images embedded in children's games functions as a symbolic code, transmitting values and archetypes from generation to generation. For example, the invocation of the sun, rain, or animals in Russian and Uzbek games preserves agrarian cosmology, while English rhymes reflect the playful, humorous interaction characteristic of Anglo-Saxon culture. These symbolic codes illustrate how children's games not only entertain but also introduce young participants to the worldview of their community.

Third, the compositional structures of games reveal strategies of memorization, rhythm, and oral performance. The repetitive and rhymed nature of counting-out formulas facilitates language acquisition, while their ritualized gestures promote embodied cultural learning. This indicates that children's folklore has a significant role in shaping linguistic competence, memory skills, and social interaction at an early age.

Finally, the findings of this study hold both theoretical and practical implications. The theoretical and practical significance of the research lies in its contribution to the development of comparative folklore studies, linguistic cultural studies, and child anthropology. The study proposes a systematic cross-linguistic classification of children's games with a verbal component, unified according to three criteria: genre-functional, figurative-symbolic, and structural-compositional. A conceptual model of the "national-literary specificity of children's folklore games" has been developed, taking into account the interaction of the folklore text, the game action, and the situational context.

The practical significance of the work is determined by the fact that the results obtained have applied value for education, cultural policy, and digital heritage preservation. Based on the corpus of texts and the proposed classification, a set of practice-oriented recommendations has been developed for the use of traditional games in literature and foreign language classes, including lesson scenarios, methodological guides for developing skills of collective interaction, speech expressiveness, and cultural tolerance.

REFERENCE:

1. Vinogradov G. S. *Detskiy folklor: issledovaniya i materialy*. Moscow: Academy of Sciences of the USSR, 1961.
2. Opie I., Opie P. *Children's Games in Street and Playground*. Oxford: Clarendon Press, 1969.
3. Sutton-Smith B. *The Ambiguity of Play*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997.
4. Safarov O. *O'zbek bolalar poetik folklori*. Tashkent: Fan, 1982.
5. Dundes A. *Essays in Folkloristics*. Meerut: Folklore Institute, 1978.
6. Lévi-Strauss C. *The Savage Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1966.
7. Pomorantseva E. V. *Russkiy detskiy folklor: zhanry i funktsii*. Moscow: Nauka, 1989.
8. Bettelheim B. *The Uses of Enchantment*. New York: Vintage Books, 1977.
9. Zhahongirov G. A. *O'zbek bolalar folklori*. Tashkent: Fan, 1974.

UO'K 821.512.135-31.09

ERKIN SAMANDAR ROMANLARIDA QO'LLANGAN GIDRONIMLAR XUSUSIDA

Sh.A. Aqmanova, dots., PhD, Urganch davlat universiteti, Urganch.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm vohasi suv inshootlari nomlarining tarixiy-badiiy asarlarda qo'llanilishi va ularning onomastik tizimdagi o'rnini belgilash, xususan, Erkin Samandar romanlarida gidronimlarning badiiy asar mazmunini yoritishdagi ahamiyati tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: tarixiy asarlar onomastikasi, gidronim, gidronimik lug'at, gidrotoponim, arna, soqa, badrov, partov, etimon.

Аннотация. В данной государственной анализируется использование названий водных сооружений Хорезмского оазиса в историко-художественных произведениях и их место в ономастической системе, в частности, значение гидронимов в освещении содержания литературного произведения в романах Эркина Самандара.

Ключевые слова: ономастика исторических произведений, гидроним, гидронимический словарь, гидротопоним, арна, сока, бадров, партов, этимон.

Abstract. This article analyzes the use of the names of water structures of the Khorezm oasis in historical and artistic works and their place in the onomastic system, in particular, the importance of hydronyms in illuminating the content of the literary work in the novels of Erkin Samandar.

Key words: *onomastics of historical works, hydronym, hydronymic dictionary, hydrotoponym, arna, soqa, badrov, partov, etymon.*

Kirish. Xorazm vohasi suv xo'jaligi yaxshi rivojlanagan, suv va sug'orish inshootlari bilan mashhur bo'lgan diyor sanaladi. Uzoq va yaqin kechmishi suv obyektlari bilan chambarchas bog'liq. Tarixiy faktlar ham suv inshootlarini tartibga soladigan, toshqinlarning va qurg'oqchilikning xavfini bartaraf qiladigan soha mutaxassislarini ulug'lab, kezi kelganda ularni eng oliy rag'batlarga musharraf qilib kelganligini tasdiqlaydi. Unday kishilar sirasiga faqat miroblar, astrologlar, yer ilmini o'rgangan olimlarni emas, avlodlarga o'tmishni badiiyatga aylantirib, asosli va o'qimishli qilib yetkazgan yozuvchilarni ham qo'shish ayni muddaodir. Ana shunday ijodkorlardan biri Erkin Samandar Xorazm vohasining jonkuyar dilbandi, yurt dardi va sevgisi bilan yashagan buyuk siymodir. "Erkin Samandar Uzoq yillar O'zbekiston televideniyesida amalga oshirgan ishlari, tabiat bilan sirlashadigan bir qator vatandoshlarimiz bilan o'tkazgan suhbatlari, tabiat hayotini teran kuzatishlari, tabiat qo'ynida kechgan bolaligi, o'smirlik hayoti yozuvchining ona tabiat haqida original asarlar yozishiga poydevor bo'lgan" [10].

Mavzuning dolzarbligi. Erkin Samandar badiiy ijodning nasr, nazm, dramaturgiya yo'nalishlarida birdek qalam tebratgan va ularda asosiy mavzu g'oyasi tabiat va inson munosabati, ayniqsa, suvning hayotbaxsh ne'mati, suv inshootlarining esa ushbu ne'matning qon tomiri ekanligi borasidagi qarashlarini turli davr va kishilar faoliyati bilan bog'liq ravishda obrazli voqealarga hamohang tarzda bayon qilgan. Ijodkor nasriy asarlarida qo'llangan suv obyektlari nomlarini o'rganish, ularning badiiy asar imkoniyatini oshirishdagi o'rnini aniqlash ushbu ishimizning asosiy maqsadi sanaladi. Ma'lumki, har qanday tabiiy va sun'iy suv inshootlari nomlari atoqli otlar tizimida gidronimlar deb yuritiladi. Gidronimlar onomastikaning antroponimlardan keyingi eng yirik makroko'lami bo'lgan toponimika tarkibiga kiradi. E.Qlichev shunday deydi: "Badiiy asar tilidagi geografik joy nomlarini o'rganish, avvalo, toponimika ilmini rivojlantirish uchun muhim bo'lsa, so'ngra yozuvchi uslubini belgilash uchun ham ahamiyatlidir" [12]. Darhaqiqat, Erkin Samandar tarixiy asarlarda hayot haqiqatini teranroq yoritishda geografik obyektlardan, xususan, gidronimlardan mohirlik bilan foydalandiki, uning uslubi realistik ifodalarga boyligi bilan ahamiyatlidir. Badiiy asar voqealari kitobxon ko'z o'ngida gavdalanishi uchun ham E.Samandar ana shu uslubni o'z ijodining muhim belgisi sifatida tanladi. Juda ko'plab gidronimlarning kishilar hayot tarziga bog'liq voqealarga singdirilishini uning bir qancha tarixiy asarlarida kuzatish mumkin. D.Andaniyozova o'z dissertatsiyasida T.Qurbonov fikriga qo'shilgan holda, toponimlarning, deyarli barchasi tarixiy taraqqiyot natijasi hisoblanishini, tarixiy romanlar tilidagi toponimlarni leksik-semantik, grammatik jihatdan tekshirib, etimonini berish hozirgi fanimiz oldidagi muammolardan biri ekanligini ta'kidlaydi [11]. Ko'rinadiki, tarixiy romanlarda qo'llangan gidronimlar ham juda qimmatli ma'lumotlarni taqdim etadi. Erkin Samandarning "Daryosini yo'qotgan qirg'oq", "Quyun izlari", "G'iron g'ildiragi", "Tangri qudug'i", "Sulton Jaloliddin" kabi tarixiy-badiiy romanlarida suv inshootlari nomlariga juda ko'p o'rinlarda murojaat qilingan.

"Tilimizdagi kishi nomlari, turli geografik obyektlarga qo'yilgan nomlar badiiy matnda muayyan obyekt nomigina bo'lib qolmasdan, balki ijodkorning xilma-xil badiiy niyatlarini ta'kidlash uchun ham xizmat qiladi. Bu esa onomastik birliklarga nihoyatda boy tilimizning mazkur birliklar vositasida yuzaga keluvchi ifoda imkoniyatlarini aniqlash, o'zbek badiiy matnlaridagi nomlarni xalqimizning tarixi, ma'naviy-madaniy qadriyatlari bilan birgalikda o'rganish muhimligini ko'rsatadi" [4]. Binobarin, geografik obyektlar nomlarini badiiy asarlar tizginidagi voqea-hodisalar bilan birgalikda o'rganish, mazkur birliklarni mohiyatan anglashga, tarixiy davrlardagi o'rni va ahamiyatini ochiqlashga ko'mak beradi.

Tahli va natijalar. Quyida Erkin Samandar nasriy asarlarida qo'llangan ayrim gidronimlarning matn butunligini ta'minlashdagi va kitobxonning asar mazmunini to'liq anglashdagi o'rni yuzasidan tahlillarni keltirib o'tamiz:

"Daryo ko'rindi. Ko'p yillardan beri tushlaridagina ko'rgani Amu sari yosh bolaga o'xshab yugurdi" ("Daryosini yo'qotgan qirg'oq" 12-bet). Asardan olingan ushbu qisqagina parcha suv

obyektlari va ularning nomlari xalq hayotining ajralmas qismi ekanligiga, hattoki butun bir romonning umumiy mazmuniga ishoradir.

“Hali bironta bosqinchi Jayxunni to’sishga jur’at etmagan edi” (“Daryosini yo‘qotgan qirg‘oq” 95-bet). To‘rabekxonim Sultonga turmushga chiqish taklifini rad qilgach, Sulton xalqqa qirg‘in keltirish niyatida daryoni to‘shish rejasini qiladi. Binobarin, suv insoniyatning, ayniqsa, sug‘orma dehqonchilikka asoslangan jamiyatning hayot momotidir. Demak, suv yo‘li to‘silsa, xalq ham, uning malikasi ham Sultonga so‘zsiz bo‘ysunishi muqarrar edi. Jayxun Amudaryoning qadimgi nomlaridan sanaladi. Qadimgi turk tilidan „Joy“ va „Xun“ so‘zlaridan kelib chiqqan, Xunlar yashaydigan joy degan ma‘noni anglatadi. Eftaliylar (Oq Xunlar) davlati va Turk Xoqonligi davrida keng qo‘llangan nom sanaladi [7]. Arablar uni Jayxun “jo‘shqin (daryo)” deb atashgan. Jayxun Tavrotida tilga olingan Jixon daryosiga nisbat berib atalgan, degan fikr ham bor [15]. E.Samandar “Quyun izlari” romanida ham Jayxunni nihoyatda jonli obraz tarzida namoyon etadi: *“Men ona Jayxun ila tillashmoqqa borga erdim, men sango jonimni fido etayin, sen mango sir-sinoatingni och, demoqchi erdim”* (“Quyun izlari” 240-bet).

“Duldul darasi ufqqacha cho‘zilgan. Uni ikkiga bo‘lib Duldulsoy kanali oqadi. Duldulsoy Bog‘istondan ancha balannda, tepadan pastga tez oqadi, xuddi duldul kabi yeladi. Duldulsoy deyilgani shundan” (“Daryosini yo‘qotgan qirg‘oq” 12-bet). Ko‘rinadiki, romanda voha hududidagi ayrim gidronimlar voqealarni bayon qilishda aniqlikka ko‘mak berish bilan birga, yozuvchi ular haqida mufassal ma‘lumotlarni ham keltirib o‘tgan. “Duldul diniy rivoyatlarga ko‘ra, Muhammad payg‘ambar mingan va keyinchalik hazrat Aliga tortiq etgan uchar otning ismi” [6]. *“Gidrouzeli ishga tushgach suvsab yotgan ming-ming gektar yerga ob-hayot boradi”* (“Daryosini yo‘qotgan qirg‘oq” 19-bet). Ushbu o‘rinda suv inshootining aniq nomi berilmagan bo‘lsada, asarning boshqa voqealaridan va qahramonlar nutqidan gidrozuelning nomi Duldulsoy ekanligini payqash mumkin. *“Sening bu Duldulsoying ham Orolning yovi bo‘ladimi deymen. Bor suvni yutib yotibdi shekilli”* (“Daryosini yo‘qotgan qirg‘oq” 59-bet). *Amuning ahvolini ko‘r, bu yobning o‘ziku qistaloq. U yoqda Qoraqum kanali, Amu-Buxoro kanali, Tallimarjon, endi Duldulsoy daryoni sob qildilar* (“Daryosini yo‘qotgan qirg‘oq” 85-bet).

“Keng va sersuv hozuv asta jimirlab, epkin taratib turadi, uning nomi Qurbaqa hovuz ekan” (“Quyun izlari” 235-bet). Erkin Samandar voqealarni bayon qilishda imkon qadar suv inshootlari nomlarini shunchaki berib o‘tmasdan ularning nima uchun shunday nomlanishiga ham e‘tibor qaratadi. Nomlar etimologiyasiga bevosita qiziqadi va kitobxonga tushunarli qilib yetkazishga harakat qiladi. *“Hamma hozuvda ham qurbaqa bo‘ladi, lekin rabot sohibining kulib-kulib aytishicha, bu joy yaqin atrofdagi qurbaqalarning to‘planib, kim o‘zdiga “sayrab” turadigan o‘ziga xos “markazi”, eng katta va sershovqin vaq-vaq bazmlar shu yerda o‘tkazilar ekan-da”* (“Quyun izlari” 235-bet). “Tasviriy matn tinglovchiga noma‘lum bo‘lgan biror kishi, joy, hayvonot va nabotot olamiga mansub mavjudot yoki qandaydir narsa-buyum hamda voqea-hodisani batafsil tasvirlab berish maqsadida tuzilgan bo‘ladi” [8]. Duldulsoy va Qurbaqa hovuzi haqidagi tasviriy matn bunga misol bo‘la oladi.

“Orolni saqlamasak avlodlar kechirmaydi. Dim kechirmaydi. Orolni saqlab qolmasak, yuzimiz qora bo‘ladi.” (“Daryosini yo‘qotgan qirg‘oq” 27-bet). *“So‘rama inim. Orol Mo‘ynoqni tashlab ketdi. Dengiz o‘rnida oppoq bo‘lib po‘rsi tuz qolayotir”* (“Daryosini yo‘qotgan qirg‘oq” 59-bet). Ushbu parchalar orqali Orol dengizning tobora suv sathi kamayib, hududi qisqarib borayotganligi, nafaqat g‘oyatda tahlikali tabiat muammosi, shu bilan birga insoniyatning qo‘l qovushtirib qolayotganligi borasidagi o‘tkir mulohazalar ifoda qilingan.

“Kerakli narsalarni olib, Ko‘ksuv yoqalab yalangayoq yuqoriga ko‘tarildilar. Soy toshib oqadi, toshqinlab oqadi” (“Daryosini yo‘qotgan qirg‘oq” 61-bet). Ma‘lumki soy tabiiy suv irmog‘i bo‘lib, odatda mavsumiy oqadigan katta ariqlarga soy deyiladi. Respublikamiz hududida Ko‘ksuv nomli suv obyektlari ko‘plab uchraydi. Chuqur va suvi toza daryolarga Ko‘ksuv nomi berilgan [5]. Asarda qayd qilingan bu nomdagi soy hozirgi Qoraqalpog‘iston Respublikasi Bo‘zatov tumani hududidan oqib o‘tadi.

“Toshsaqo o‘ziga sig‘may to‘palon qilayotir” (“Quyun izlari” 105-bet). Ushbu kanal aslida Toshsaqa bo‘lib, asardagi ifodasida tovush almashishi yuz bergan. Saqa so‘zi arabcha “sug‘ormoq”

degan ma'noni anglatadi. Toshli kanal bo'lgani uchun Toshsaqa nomi berilgan. 1828-yilda Olloqulixon tashabbusi bilan qurilgan [5].

“O'ram va o'tloqlar oralab yura-yura G'ozibod ornasiga yaqinlasha bordi” (“Quyun izlari” 127-bet). Ma'lumki, Xorazm shevasida kanal so'zi orna, arna tarzida ishlatiladi. G'ozibod kanali Abulg'oz Baxodirxon tashabbusi bilan barpo qilingani sababli shunday nom bilan ataladi. Bugungi kunda ushbu gidronim fonetik o'zgarishlarga uchrab, G'ozovot holatiga kelgan.

“Sho'rko'l – Bo'riyotog'ining naqshi. U Xivaning ekinzorlari etagidan boshlanib, Qoraqumga barhanlar orasigacha yetib boradi.” (“Quyun izlari” 224-bet).

“Taniga sig'magan daryo Qisnoq, Mazdubat, Oybuluq chuqurliklariga bosh urdi” (“Daryosini yo'qotgan qirg'oq” 96-bet). Ushbu chuqurliklar daryo to'silgan davrda ma'lum vaqt suv to'plangan joyni ya'ni gidronimni ifodalagan.

“Har qanday badiiy asar makon va zamon bilan bog'liq ravishda yuzaga keladi. Ushbu tamoyil asosida matn tekshirilganda matn yaratilgan davr, aks ettirilgan voqealarning joyini ifodalovchi so'zlarga alohida e'tibor bilan qaraladi” [9]. E.Samandar asarlarida qo'llangan gidronimlarni tahlil qilar ekanmiz, ular asosida nomlangan toponimlar ham mazkur ishimiz doirasida o'rganilishi maqsadga muvofiqligini qayd qilish zarur. Negaki, ko'pgina joy nomlari gidronimlardan hosil bo'ladi va ular gidrotoponimlar deyiladi. N.Uluqov ta'kidlaganidek, “gidrotoponim shakllanishining muhim jihati shundaki, bunda yangi nom – toponim iste'molda bo'lgan boshqa nom asosida yaratiladi. Bu albatta, yangi nom yaratishdan ko'ra oson va yengilroq. Demak, gidrotoponimlar nomlar asosida yaratilgan nomlardir” [14]. *“Kon sayliga boruvchilar shanba kuni kechqurun Shayxariqqa kelib qo'nadilar, shu yerda nafaslarini roslyadilar, ariqda cho'miladilar.”* (“Daryosini yo'qotgan qirg'oq” 31-bet). *“Ularning suhbatlari tepaga – Oybuluq darasiga chiqqanlaridan so'ng davom etdi”* (“Daryosini yo'qotgan qirg'oq” 33-bet). *Tanob-tanob bog'-rog'lar, ekinzorlar, gujumli hovuzlar, orolangan xiyobonlar O'ngariq fayziga fayz qo'shadi* (“Quyun izlari” 10-bet). Asarlardan olingan ushbu parchalarda Shayxariq, Oybuluq, O'ngariq gidrotoponimlari ishtirok etgan.

E.Samandar “Quyun izlari” romanida suv xo'jaligida alohida o'ringa ega bo'lgan badrov va partov so'zlarini va ularning qanday vazifa bajarishini ham izohlab o'tadi. Ushbu tushunchalar nafaqat, turdosh leksika birligi, shu bilan birga gidronim ham sanaladi. Badravlar gohi to'lib, gohi qurib qolganligi uchun alohida nom bilan yuritilmagan. Hammasi umumiy nom bilan atalgan. Partov ortiqcha suvlar chiqarib yuboriladigan havzani anglatadi, badrov ortiqcha suvlar daryoga qayta oqiziladigan havzani bildiradi. Turkmaniston respublikasi Toshhovuz viloyatida hozirda ham badravlar borligi ma'lum. Badrov (badrav) so'zining bu ma'nosi asosan, Xorazm vohasi (Xorazm viloyati, Toshhovuz viloyati, Qoraqalpog'iston Respublikasi) hududiga tegishlidir. Boshqa hududlarda ushbu tushuncha boshqa turlicha ma'nolarda qo'llaniladi. Masalan, F.Bobojonova qayd qilishicha Buxoroda badrav so'zi hojatxona ma'nosida ishlatilgan [1].

Xulosa. Erkin Samandar tarixiy voqealarni bayon qilishda, qahramonlar mehnat faoliyatini, ruhiy olamini yoritishda, hududga xos tabiiy iqlim sharoitlarini ko'rsatib berishda gidronimlardan unumli foydalangan. T.Qurbonov fikriga ko'ra “Badiiy asar tilidagi toponimlarni lingvistik tahlil etish va izohini berish, badiiy adabiyotdagi rolini ko'rsatishga bag'ishlangan ishlar yo'q darajada. Shuning uchun ham hozirgi kunda tilshunoslar oldida turgan muhim vazifalardan biri badiiy asar tilidagi toponimlarni tilshunoslik nuqtayi nazaridan kengroq o'rganishdir” [13]. Bundan tashqari Xorazm vohasida joylashgan va hududdan oqib o'tuvchi suv inshootlari haqida eng qimmatli ma'lumotlarni tarixiy-badiiy asarlar taqdim etadi. Ularni to'plash, tahlil qilish, muayyan xulosalar chiqarish natijasida nashr qilinayotgan toponimik lug'atlarda ham voha hududiga xos gidronimik ma'lumotlar aks etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bobojonova F. Buxoro me'moriy obidalarini tarixi. – Buxoro, 2022. – B.118. JAMI 285.
2. E.Samandar. G'ayb qushlari. – Toshkent, 2009. – 369 b.
3. E.Samandar. Quyun izlari yoxud Ogahiy. – Toshkent, 2009. – 250 b.
4. Tojimatov R. Muhammad Yusuf ijodida qo'llanilgan poetonimlarni lingvopoetik jihatdan tahlil qilish tamoyillari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences - SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7. – B.174.
5. O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati. – Toshkent, 2022. – B.221. Jami 624
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. – B.658. <https://n.ziyouz.com/>

7. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi nashr. – Toshkent, 2000.
8. Yo'ldashev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent, 2008. – B.106. (Jami 160) krill
9. Umrqulov B. Badiiy asarning lisoniy tahlili. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2024. – B.47. (Jami 105)
10. Xojiboyev K. Erkin Samandarning “Daryosini yo'qotgan qirg'oq” romanida tabiat va inson munosabatlari badiiy talqini. PhD diss... - Urganch, 2025. – B. 117.
11. Анданиёзова Д. Бадий матнда ономастик бирликлар лингвопоетикаси: Филол. фан. фалсафа док. ... диссертация. – Тошкент, 2017. – 151 б. 123
12. Қиличев Э. Бадий тасвирнинг лексик воситалари. – Тошкент: Фан, 1982. – Б. 62–63.
13. Курбонов Т. Бадий асарлардаги топонимларнинг лингвистик таҳлили ва изоҳи масалалари. – Самарқанд, 2006. – Б.11.
14. Улуков Н. Ўзбек тили гидронимиясининг тарихий-лисоний тадқиқи. – Тошкент, 2008. – 192 б.
15. <https://oyina.uz/uz/teahause/2842>

UO'K 687.55 + 811.512.133

KOSMETOLOGIYA TERMINOLOGIYASIGA DOIR AYRIM MULOHALAR

N. Atamuratova, mustaqil izlanuvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada kosmetologiya sohasi ilmiy-kasbiy soha sifatida ushbu sohaga doir ma'lumotlarni o'zida saqlovchi va qator keng ko'lamdagi leksikografik materiallari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: kosmetologiya, terminologiya, tibbiyot terminologiyasi, estetik kosmetologiya, birma'nolilik, tizimlilik, obyektivlik, moslashganlik.

Аннотация. В статье косметология рассматривается как научно-профессиональная сфера. Изучаются лексикографические материалы, охватывающие широкий спектр информации, относящейся к данной области.

Ключевые слова: косметология, терминология, медицинская терминология, эстетическая косметология, однозначность, системность, объективность, адаптивность.

Abstract. The article examines the field of cosmetology as a scientific and professional discipline. It reviews a range of lexicographic materials that encompass comprehensive information related to this field.

Key words: cosmetology, terminology, medical terminology, aesthetic cosmetology, unambiguity, systematicity, objectivity, adaptability.

Ushbu ishimizda kosmetologiya terminologiyasi tibbiyot terminologiyasining tarkibiy qismi sifatida, umuman, tibbiyot terminologiyasi, kosmetologiya va estetik kosmetologiya terminologiyasi yuzasidan fikr yuritishni ma'qul topdik.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi “O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-5850-sonli Farmonida belgilangan “ilmiy asoslangan yangi so'z va atamalarni iste'molga kiritish, zamonaviy atamalarining o'zbekona muqobillarini yaratish va bir xilda qo'llanishini ta'minlash; “mamlakatimiz ijtimoiy hayotining barcha sohalarida, jumladan, davlat boshqaruvi, zamonaviy va innovatsion texnologiyalar, sanoat, bank-moliya tizimi, huquqshunoslik, diplomatiya, harbiy ish, tibbiyot va boshqa sohalarda davlat tilining imkoniyatlaridan to'liq va to'g'ri foydalanishga erishish” [1] kabi vazifalar ayni ehtiyoj bilan hamohang tarzda yangi izlanishlarni talab qiladi.

Agarda o'zbek tilida bugungi kungacha estetik kosmetologiya terminologiyasi yuzasidan monografik planda maxsus ilmiy-tadqiqot ishi olib borilmagani bilan tibbiyot terminologiyasi bo'yicha u yoki bu ko'rinishda ayrim tadqiqotlar olib borilganini ta'kidlash o'rindir. Quyida ana shu ilmiy tadqiqot ishlarining tahlili va kosmetologiya, estetik kosmetologiya terminologiyasining tibbiyot terminologiyasi tarkibiy sifatida ko'rib chiqamiz.

Avvalo, shuni ta'kidlash joizki, terminlar tilning maxsus leksik birliklari sifatida aniqlik, birma'nolilik, tizimlilik, obyektivlik va moslashganlik kabi muhim hamda alohida xususiyatlari bilan tavsiflanadigan terminologik tizimning asosiy va ajralmas bo'lagidir.

Barchamizga ma'limki, zamonaviy tibbiyot fani, asosan, lotin va yunon tillari terminlari yoki leksik elementlaridan foydalanadi. Bugungi kunda tibbiyot terminologiyasidagi ko'pchilik terminlar

eskirgan, ayrimlari qo'llanish doirasidan chiqqan bo'lsa, ayrimlari o'zining ma'nosini o'zgartirgan. O'z navbatida, yangi ilmiy tushunchalarni ifodalash uchun yangi ilmiy terminlar kirib kelmoqda. Yuqoridan keltirilgan sabablar esa mazkur sohada olib borilgan ishlarni qayta ko'rib chiqish hamda ushbu yo'nalishda yangi ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishni taqazo etmoqda.

Tibbiyot terminologiyasi, asosan, shifokorlar va turli soha mutaxassislari, shu jumladan, oddiy xalq ham foydalanadigan tildir. Shuning uchun ham u barcha munosabatlarda o'quvchi hamda tinglovchi uchun aniq va mukammal bo'lishi kerak.

Ishimizda kosmetologiya hamda estetik kosmetologiya terminologiyasi yuzasidan to'xtalishdan oldin tibbiyot terminologiyasi, uning mamlakatimizda o'rganilishi bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari va ularning tahliliga yuzlanamiz.

Shu o'rinda kosmetologiya sohasining paydo bo'lishi va shakllanishi yuzasidan ham fikr yurutsak, maqsadga muvofiq bo'ladi. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, kosmetologiya qariyb 6000 yillik tarixni o'z ichiga oladi [2].

Demak, kosmetika qadimiy madaniyat elementlaridan biri sifatida qaraladi. Uning vatani inson yuzi va tanasining yuqori darajada rivojlanganligi yuksakligini ko'rsatgan Qadimgi Sharq hisoblangan [3]. Kosmetika Misrdan Yunonistonga va keyinchalik Rimga ko'chgan. Qadimgi Rim esa Misrga kosmetikaning rivojlanishi va takomillashishi uchun vositachi sanalgan. Aynan shu yerda kosmetika o'zining muhim rivojlanish bosqichiga ko'tarilgan. Shunday bo'lsa-da, kosmetikaning rivojlanish tarixi ma'lum ma'noda qadimgi Hindiston va qadimgi Xitoyga ham tegishli ekanligini qayd etish lozim. Buyuk fransuz inqilobi kosmetikadan foydalanish san'atida kosmetologiya fani maqomini beradi. Kosmetika sohasining ilmiy nuqtai nazardan tadqiq qilishning boshlanishi XIX asrga to'g'ri keladi. Shundan keying kosmetika jarayonlariga *qo'l, oyoq, boshning sochli qismi, bo'yin, yuz terisini parvarishlash, teri kasalliklarini davolash, uning kamchiliklarini bartaraf etish va profilatika qilish* kabilar kirgan.

XIX asrning o'rtalaridan boshlab, kosmetika keskin rivojlanishlar bilan Germaniya va Fransiya orqali Rossiyaga o'tgan. Zamonaviy kosmetika yangi o'zgarish va rivojlanishlar bilan XX asrga kirib kelgan. XIX asrning oxirlari va XX asrning boshlarida Rossiyada kosmetika mahsulotlari ishlab chiqila boshlangan [4].

Kosmetologiya sohasining paydo bo'lish va rivojlanish muammolari, uning terminologik tizimi dolzarbdir. Chunki tibbiyot sohasida u xorijda ham, jumladan, O'zbekistonda ham nisbatan yosh va yangi yo'nalishdir. Mazkur muammoning asosiy masalalari kosmetologiyada terminosistamaning paydo bo'lishi hisoblanadi va uning leksikografik tavsifi mazkur sohada yetarli darajada o'rganilmaganligi bilan muhimdir.

Ilmiy-texnik va ilmiy sohaning rivojlanish jarayonlari obyekt va hodisalarning nomlanishi uchun yangi terminlarning kirib kelishiga turtki bo'ladi, chunki terminologiya professional sohaning aks ettiruvchi muhim vositadir. L.Y.Buyanov to'g'ri ta'kidlaganidek, "terminning paydo bo'lishida yangi fan va boshqa sohalarida erishilgan yutuqlar bilan bog'liq ekstralingvistik faktorlarning ta'siri nihoyatda muhim rol o'ynaydi" [5]. Ekstralingvistik faktorlarga kosmetologiya sohasi nomlarining paydo bo'lishi va shakllanishiga ta'sir ko'rsatadigan, zamonaviy tibbiyotdagi yangi yo'nalishlarning yuzaga kelishi, tibbiyot sohasida yangi bilimlarning o'sishi va ilmiy-texnik jarayonlari bilan bog'liq voqealar nomlari kiradi.

Kosmetik terminologiya iqtisodiyot yo'nalishida nafaqat lingvistik jarayonlarni tashkil qiladi, balki u ko'p sonli texnologik jarayonlar nomlari (*mahsulot sifati, ishlab chiqarish nazorati*), kosmetika mahsulotlarini tayyorlash uchun xomashyo tarkibi va komponentlari (*buyoqlar, eritish xomashyosi, yog' komponentlari*), shuningdek, kosmetik mahsulotning o'zining nomi (*ko'z uchun qalam, tana uchun bo'yoqlar, shochni tartibga keltirish uchun gel*) va boshqalar uchun ham ahamiyatlidir.

Keskin va shiddatli rivojlanishlar kosmetologiya terminologiyasining turli ko'rinishdagi: *gigiyenik vositalar, tana va yuzni parvarishlash uchun asosiy vositalar, davolash-profilaktik vositalari, himoya vositalari, maxsus kosmetik vositalar, sochni parvarishlash uchun vositalar, dekorativ vositalar* kabi mavzuiy guruhlarini tashkil qildi.

Kosmetologiya terminlari – kosmetologiyaning ko‘rinishlari va sohalariga bag‘ishlangan tibbiy adabiyotlarda qo‘llaniladigan maxsus ilmiy va ilmiy-ommabob tushunchalarning nomlanishidir. U kosmetologiya bo‘yicha ilmiy adabiyotlar va darsliklarda dermatokosmetologiya, kosmetologiya kurslari, plastik jarrohlik deb yuritiladi. Professional, ya‘ni kasbiy munosabatlarda esa tibbiy kosmetologlar, estetik kosmetologlar, dermatologlar va plastik jarrohlar deb ataladi [6].

Kosmetika va kosmetologiya o‘zining yoshligi va go‘zalligini saqlamoqchi bo‘lgan har bir inson hayotining muhim qismidir. Bugungi kunda iste‘molchilar yuqori sifatli mahsulot va xizmatlardan foydalanishga qiziqish bildirishmoqda. Buning uchun ular mahsulot tarkibi, ulardan qanday foydalanishni, ularning kosmetik xususiyatlari va boshqa iste‘molchilarning sharhlarini sinchiklab o‘rganadilar. Ushbu mahsulotlarning aksariyati boshqa mamlakatlarda ishlab chiqarilganligi sababli, iste‘molchilar uchun yuqori sifatli mahsulot tavsifiga ega bo‘lishi, ayniqsa, muhimdir. Muammo kosmetologiya sohasining jadal rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, natijada ushbu sohada iste‘molchilar uchun ham, tilshunoslar uchun ham tadqiqotni talab qiladigan yangi terminlar paydo bo‘ldi. Hozirgi vaqtda “termin” va “terminologiya” tushunchalari har qanday mavjud fanda asosiy hisoblanadi, chunki terminlar ilmiy fikrning aniqligi va tushunilishini ta‘minlaydi.

Kosmetologiya sohasi – bu har bir zamonaviy inson hayotining ajralmas qismidir. Kosmetologiya – ham terapevtik, ham insonning umumiy ko‘rinishini yaxshilashga qaratilgan bo‘lishi kerak. Har bir inson o‘zining chiroyli ko‘rinishi va go‘zallik standartlariga javob berishini xohlaydi, shuning uchun bugungi kunda juda ko‘p inson o‘zining tashqi qiyofasi va go‘zalligini ta‘minlovchi mahsulotlar, xizmatlar va protseduralardan foydalanadi va bu jarayonlar kosmetologiya sohasida yangi terminlarning paydo bo‘lishini ta‘minlaydi.

Kosmetologiya nisbatan yangi xizmat ko‘rsatish sohasidir, chunki uning insondagi estetik nuqsonlarni tuzatish zarurati tibbiyot terminologiyasining boshqa sohalariga nisbatan yaqinda paydo bo‘lgan. Kosmetologiya tarixi uning mustaqil fan sifatida progressiv rivojlanishini ko‘rsatmoqda. Kosmetologiya sohasining rivojlanish davri Rossiyada XX asrning boshlarida bo‘lgan. Aynan shu davrda kosmetologiya tibbiyot va kosmetikaning boshqa sohalaridan ajralib, alohida ilmiy fan maqomiga ega bo‘la boshladi. Rossiyada kosmetologiyaning rasmiy rivojlanishi 1930 yilda bo‘ldi va sovet tibbiy kosmetika klinikasi ochildi. Bu qadam Rossiyada kosmetologiyaning rivojlanishida muhim rol o‘ynadi. Keyin 1960 yili birinchi shifoxona ochildi, u yerda kosmetologiya va plastik jarrohlik amaliyotlari yo‘lga qo‘yildi [7].

O‘zbekistonda esa kosmetologiyaning fan sifatida rivojlanishi XX asrning so‘nggi yillariga to‘g‘ri keladi. Shuni alohida ta‘kidlash joizki, lingvistik nuqtai nazaridan kosmetologiya terminologiyasi ayrim oliy ta‘lim muassasalaridagi bitiruv malakaviy ishlari hamda ayrim magistrlik dissertatsiyalarini inobatga olmaganda yirik monografik planda maxsus tadqiqot obyekti bo‘lmagan.

Shunday bo‘lsa-da, M.Kulmatovanning “Kosmetologiya xizmatlari atamalari va ularning tarjimalari”[8] nomli ishida kosmetologiyaga doir ayrim terminlar tahlilga tortilgani, N.B.Rahmonovanning “O‘zbek, rus va ingliz tillarida kosmetologik terminologiyaning so‘z yasallish xususiyatlari va struktur-semantik modellarning qiyosiy tahlili”[9] ishida esa kosmetologik terminologiyaning morfologiyasi yuzasidan tahlillar olib borgani, Z.Berdimuratovanning “Ingliz, o‘zbek, rus tillarida kosmetologiyaga oid terminlarning lingvistik tadqiqi” [10] nomli maqolasida mazkur sohaga doir ayrim terminlarning qiyosiy tadqiqi bo‘yicha izlanishlari hamda M.Mustafayevaning “Kosmetologiyaga oid terminologiyaning shakllanish omillari” [11] nomli maqolasida kosmetologiyadagi terminlarning shakllanishi yuzasidan jazzi tadqiqotlarini qayd etish lozim.

Endi o‘rni bilan kosmetologiya terminining ayrim ilmiy-tadqiqot ishlarida va lug‘atlardagi talqini bo‘yicha to‘xtalib o‘tamiz. Deylik, S.A.Kuznetsovning izohli lug‘atida kosmetologiya terminologiyasi shunday talqin qilinadi: “Kosmetologiya davolash kosmetikasi haqidagi fan bo‘lib, yunonchadan kosmetike – bezash san‘ati va logos – ta‘limot degan ma‘noni anglatadi” [12].

S.I.Ojekov va N.Y.Shvedovalarning izohli lug‘atida esa “Kosmetologiya – bu davolash kosmetikasi bilan shug‘ullanidigan tibbiyotning bir bo‘limi sanaladi” [13].

A.Kosimovning “Tibbiy terminlar izohli lug‘ati”da esa “Kosmetologiya – bu (yunonchadan kosmetike – bezash san‘ati va logos – ta‘limot, ilk nomi pardoizshunoslik) – kosmetik – chiroy

nuqsonlarining kelib chiqishi mexanizmlari, ularning xillari, tabiatini tadqiq qiladigan, bartaraf etish usullari, vositalari, ularning oldini olish yo'l-yo'riqlarini ishlab chiqadigan klinik tibbiyotning bir sohasi" [14] deya ta'rif beriladi.

Yuqoridagi ta'riflardan kelib chiqadigan bo'lsak, quyidagiya xulosa qilish mumkin, kosmetologiya – bu tibbiyotning, neyroxirurgiyaning yoki stomatologiyani sohaslarining bo'limi sifatida qayd etilmoqdaki, demakki, uning o'zining maxsus, aniq ishlangan, ixchamlashtirilgan terminosistemi mavjud bo'lishi lozim.

Tibbiyot terminologiyasi kosmetologiyasi yuzasidan tadqiqot olib borgan tadqiqotchilarning ishlariga tayanib, kosmetologiyani ilmiy-kasbiy soha sifatida bir necha guruhlariga ajratish mumkin: a) estetik kosmetologiya; b) davolash kosmetologiyasi.

O'z navbatida, davolash kosmetologiya terminologiyasi xirurgik terminologiya va terapevtik terminologiyalarga ajraladi.

Estetik terminologiya esa dekorativ-amaliy kosmetologiya, profilaktik kosmetologiya, shuningdek, oddiy-apparat protseduralariga bo'linadi. U insonning tashqi qiyofasini yaxshilashga, teri sog'lomligini qo'llab-quvvatlashga va ushbu sohada insonlarda bo'lishi mumkin bo'lgan muammolar yuzasidan ogohlantirishga mo'ljallangan.

Shuningdek, tibbiyot kosmetologiya sohasi ham mavjud bo'lib, u diagnostik (tashxis), dermatokosmik, dermatoxirurgik va plastic xirurgiyalar hamda murakkab-apparat texnologiya terminologiyalarini o'z ichiga oladi. U teri va u bilan bog'liq kasalliklari haqidagi tibbiyot muammolarining yechimiga yonaltirilgan [15].

Shunday qilib, kosmetologiya sohasi ilmiy-kasbiy soha sifatida ushbu sohaga doir ma'lumotlarni o'zida saqlovchi va qator keng ko'lamdagi leksikografik materiallarni o'z ichiga oladi. Demakki, tibbiyotda qo'llaniladigan bu materiallar terminlarni tavsiflashda, ularni tahlil qilishda, tartibga keltirishda, shuningdek, ushbu sohada qo'llaniladigan asosiy tamoyillar va usullarni aniqlashda qo'l keladi. Bu esa tibbiyot, kosmetologiya va estetik kosmetologiya terminologiyalarini tadqiq qilishda muhim omil sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5850-sonli Farmoni.
2. Таранова Е.Н. Структурно-семантические особенности терминологии женской косметики (на материале русского и немецкого языков)//автреф. канд. филол. наук. -Белгород, 2010. -С.9.
3. Таранова Е.Н. Структурно-семантические особенности терминологии женской косметики (на материале русского и немецкого языков)//автреф.канд.филол.наук. -Белгород, 2010. -С.9.
4. Таранова Е.Н. Структурно-семантические особенности терминологии женской косметики (на материале русского и немецкого языков)//автреф.канд.филол.наук. -Белгород, 2010. -С.9.
5. Л.Ю. Буянова. Терминологическая деривация в языке науки: когнитивность, семиотичность, функциональность: монография // Л.Ю. Буянова. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2014. –С. 9.
6. Темирова Д.Б. Когнитивно-функциональные и структурносемантические особенности формирования терминологии косметологии (на материале русского и английского языков) // автореф.канд.филол.наук. – Майкоп, 2019. –С. 9.
7. Е.А.Беляева. Терминология косметологии в аспекте перевода//Выпускная квалификационная работа. – Томск, 2023. –С. 17.
8. М.Кулматова. Kosmetologiya xizmatlari atamaları va ularning tarjimalari//O'zbek tili va adabiyoti. 2022.
9. Рахманова Н.Б. Сравнительный анализ структурно-семантических моделей и словообразовательные особенностей косметологических терминологии узбекском, русском и английском языках//Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 6-son. –Toshkent, 2023. –B. 8-11.
10. Z.Berdimuratova. Ingliz, o'zbek, rus tillarida kosmetologiyaga oid terminlarning lingvistik tadqiqi. –Toshkent, 2025. –B. 118-124.
11. M.Mustafayeva. Kosmetologiyaga oid terminologiyani shakllanish omillari. –Toshkent, 2025. –B. 7-9.
12. Кузнецов С. А. Большой толковый словарь русского языка. – Shangwu Yinshuguan, 2020. –С. 171.
13. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь Ожегова, 1949.
14. Қосимов А. Тиббий терминлар изоҳли луғати. –Тошкент, 2003. –В. 309.
15. Протопопова К. А. Особенности перевода описания косметических средств с китайского на русский язык: дипломная работа (проект) специалиста по направлению подготовки: 45.05. 01-Перевод и ереводование. - Томск, 2021. С. 81.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA EPONIMLARNING SO'Z YASALISH XUSUSIYATLARI

A.A. Azimova, doktorant, Termiz davlat universiteti, Termiz.

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida eponimlarning shakllanishi, semantik va morfologik xususiyatlari, shuningdek, so'z yasash jarayonidagi o'rni qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Eponimlarning til taraqqiyotidagi roli, ularning leksik tizimni boyitishdagi ahamiyati misollar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: eponim, so'z yasalishi, leksikologiya, semantika, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье в сопоставительном аспекте анализируются особенности формирования, семантические и морфологические характеристики эпонимов в английском и узбекском языках, а также их роль в процессе словообразования. На примерах раскрывается значение эпонимов в развитии языка и их вклад в обогащение лексической системы.

Ключевые слова: эпоним, словообразование, лексикология, семантика, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the formation, semantic and morphological features of eponyms in the English and Uzbek languages, as well as their role in the process of word formation. The significance of eponyms in language development and their contribution to enriching the lexical system are illustrated through examples.

Key words: eponym, word formation, lexicology, semantics, English language, Uzbek language.

Kirish. Til doimiy rivojlanib boruvchi, ijtimoiy hodisa bo'lib, uning lug'at tarkibi jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqdir. Fan, texnika, madaniyat va siyosiy hayotdagi o'zgarishlar yangi tushunchalarning paydo bo'lishiga olib keladi. Ushbu tushunchalar esa til tizimida yangi so'zlar orqali ifodalanadi. Ana shunday so'z yasash usullaridan biri **eponimiya** hisoblanadi.

Eponimlar muayyan shaxs, joy nomi yoki tarixiy hodisa asosida yuzaga kelgan so'zlar bo'lib, ular ko'pincha fan va texnika, tibbiyot, siyosat hamda kundalik hayotda faol qo'llanadi. Ingliz tilida eponimlar juda keng tarqalgan bo'lsa, o'zbek tilida ularning aksariyati o'zlashma shaklda uchraydi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — ingliz va o'zbek tillarida eponimlarning so'z yasash xususiyatlarini tahlil qilish hamda ularning umumiy va farqli jihatlarini aniqlashdan iborat.

Eponim tushunchasi va uning lingvistik mohiyati

Eponim (yunoncha *epōnymos* – “nom beruvchi”) – real shaxs, afsonaviy qahramon yoki geografik nom asosida yuzaga kelgan so'zdir. Eponimlar dastlab atoqli ot bo'lib, vaqt o'tishi bilan umumiy otga aylanishi mumkin.

Masalan:

- *Sandwich* – ingliz grafi Sandwich nomidan;
- *Diesel* – muhandis Rudolf Diesel nomidan;
- *Boykot* – Charles Boycott familiyasidan.

Eponimlar tilning **antroponimik**, **toponimik** va **tarixiy** qatlamlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular til taraqqiyotining muhim manbai sanaladi.

Ingliz tilida eponimlarning shakllanish manbalari

Ingliz tilidagi eponimlar asosan quyidagi manbalardan hosil bo'ladi:

- mashhur shaxslar (olimlar, siyosatchilar, yozuvchilar);
- mifologik obrazlar;
- geografik nomlar.

Masalan:

- *Newtonian* (Isaac Newton);
- *Darwinism* (Charles Darwin);
- *Herculean* (Hercules).

Morfologik so'z yasalishi

Ingliz tilida eponimlar ko'pincha **affiksatsiya** orqali yasaladi:

- **-ism:** *Darwinism, Marxism*
- **-ian:** *Newtonian, Shakespearean*
- **-ize / -ise:** *Pasteurize*
- **-ic / -ical:** *Freudian, Platonic*

Bu jarayonda atoqli otlar umumiy ot yoki sifatga aylanadi.

Semantik o'zgarishlar

Ko'plab eponimlar vaqt o'tishi bilan o'z dastlabki ma'nosidan uzoqlashib, umumlashgan tushunchaga aylanadi:

- *Sandwich* – shaxs nomidan ovqat nomiga;
- *Boycott* – familiyadan ijtimoiy harakat nomiga.

Bu jarayon **apellyativlashuv** deb ataladi.

O'zbek tilida eponimlarning manbalari

O'zbek tilidagi eponimlar asosan:

- rus va ingliz tillari orqali o'zlashgan;
- ilm-fan va texnika sohalariga oid terminlar shaklida uchraydi.

Masalan:

- *Rentgen* (Wilhelm Röntgen);
- *Amper* (Andre-Marie Ampere);
- *Diesel* – *dizel*.

Morfologik moslashuv

O'zbek tilida eponimlar fonetik va grammatik jihatdan moslashtiriladi:

- *Rentgen* → *rentgen apparati*
- *Diesel* → *dizelli dvigatel*
- *Amper* → *ampermetr*

Bu holatda eponimlar ko'pincha **qo'shma so'zlar** va **so'z birikmalari** tarkibida qo'llanadi.

Affiksatsiya orqali yasalish

O'zbek tilida eponimlar quyidagi qo'shimchalar yordamida yasaladi:

- **-chi:** *navoiychi*
- **-lik:** *temuriylik*
- **-shunos:** *navoiyshunos*

Bu affikslar orqali eponimlar kasb, faoliyat yoki ilmiy yo'nalishni ifodalaydi.

Ingliz va o'zbek tillarida eponimlarning qiyosiy tahlili

Jihatlar	Ingliz tili	O'zbek tili
Faollik darajasi	Juda yuqori	Nisbatan past
So'z yasalishi	Affiksatsiya, konversiya	O'zlashma + affiks
Mustaqil eponimlar	Ko'p	Kam
Terminologiyadagi roli	Yetakchi	Asosan o'zlashma

Ingliz tilida eponimlar tilning ichki imkoniyatlari asosida faol rivojlansa, o'zbek tilida ular ko'proq tashqi manbalar orqali kirib keladi.

Eponimlarning til taraqqiyotidagi ahamiyati

Eponimlar:

- tilning lug'at boyligini oshiradi;
- tarixiy va madaniy axborotni saqlaydi;
- fan va texnika terminologiyasini rivojlantiradi.

Shuningdek, ular milliy va umuminsoniy madaniyat o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillarida eponimlar so'z yasalishining muhim vositasi hisoblanadi.

Ingliz tilida eponimlar keng tarqalgan va faol so'z yasovchi birlik bo'lsa, o'zbek tilida ular asosan o'zlashma terminlar sifatida namoyon bo'ladi. Har ikki tilda eponimlar semantik kengayish va morfologik moslashuv jarayonlarini boshdan kechiradi.

Eponimlarni qiyosiy o'rganish tilshunoslikda nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, tarjima, terminologiya va til o'qitishda muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*.
2. Ullmann, S. *Semantics*.
3. Hojiyev A. *O'zbek tili leksikologiyasi*.
4. Rahmatullayev Sh. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*.
5. Oxford English Dictionary.

UO'K 821.512.09-1+81'37+81'42

ULUG'BEK HAMDAM SHE'RIYATIDA FONETIK VOSITALARNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

L.A.Babaxanov, katta o'qituvchi, Angren universiteti, Angren

Annotatsiya. Mazkur maqolada Ulug'bek Hamdam she'riyatida fonetik badiiy vositalar - tovush cho'zilishi, tovush orttirish, alliteratsiya va assonans hodisalar lingvopoetik tahlil qilindi. Shoir ijodida fonetik birliklarning nafaqat musiqiylikni ta'minlovchi, balki obraz va hissiy kechinmalarni kuchaytiruvchi semantik vosita sifatida qo'llanilishi ochib beriladi. Tahlil jarayonida fonetika va fonologiyaning poetik nutqdagi uzviy bog'liqligi asoslandi.

Kalit so'zlar: fonetik poetika, tovush cho'zilishi, tovush orttirish, alliteratsiya va assonans hodisalari, lingvopoetika.

Аннотация. В данной статье проводится лингвопоэтический анализ фонетических художественных средств в поэзии Улугбека Хамдама — удлинения звуков, наращення звуков, аллитерации и ассонанса. В творчестве поэта раскрывается использование фонетических единиц не только как средства обеспечения музыкальности, но и как семантического инструмента, усиливающего образность и эмоциональные переживания. В ходе анализа обосновывается органическая взаимосвязь фонетики и фонологии в поэтической речи.

Ключевые слова: фонетическая поэтика, удлинение звуков, наращение звуков, аллитерация и ассонанс, лингвопоэтика.

Abstract. This article provides a linguopoetic analysis of phonetic stylistic devices in the poetry of Ulugbek Hamdam, including sound lengthening, sound addition, alliteration, and assonance. The study reveals that in the poet's works phonetic units function not only as a means of creating musicality, but also as semantic tools that intensify imagery and emotional expression. The analysis substantiates the close interconnection between phonetics and phonology in poetic discourse.

Keywords: phonetic poetics, sound lengthening, sound addition, alliteration and assonance, linguopoetics.

Zamonaviy o'zbek she'riyatida poetik mazmunning ifodalanishida fonetik vositalarning roli tobora ortib bormoqda. Shoirilar so'z tanlash jarayonida nafaqat leksik va semantik qatlamga, balki tovushlarning ohangdorligi, ritmik imkoniyatlariga ham alohida e'tibor qaratmoqdalar. Shu jihatdan Ulug'bek Hamdam she'riyati fonetik qurilishi bilan ajralib turadi. Uning asarlarida fonetik hodisalari badiiy maqsadga bo'ysundirilgan holda obrazlilik va hissiy ta'sirchanlikni kuchaytiruvchi muhim lingvopoetik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Ulug'bek Hamdam she'riyatida tovushlarning musiqiy uyg'unligi, ohang va ritmning poetik mazmunga xizmat qilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Shoirning so'z tanlovi va ularni tartibga solishi nafaqat ma'no qatlamini, balki eshitishdagi estetik zavqni ham yuzaga chiqaradi. Fonetika bilan fonologiyaning uzviy uyg'unligi uning poetik nutqida obraz va hissiyotlarni kuchaytiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi.

She'riyatda tovush cho'zilishi hodisasi she'rning ohangdorligi, musiqiyliigi va his-tuyg'uni kuchaytirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Tovush cho'zilishi, asosan, unli fonemalarning odatdagidan uzoqroq talaffuz etilishi orqali namoyon bo'ladi. U.Hamdam she'riyatida ham bunday vositalar muhim fonopoetik vazifani bajaradi.

Masalan: «— *Tavba-a-a-a!*, — *deydi yoqasini ushlab o'zbeki...*» // *jazavaga tushgan olomon "Do-o-od!" deya hayqirayotgan o'yingohga, tomoshagohga o'zimni uraman! // Zero, ertaga ochilajak nafis gulning qismati kechagi ildizning badburush peshonasiga bitilgan bo'ladi: Iqraaaa (o'qi)!.. misralarida a, o unli tovushlari cho'zilib, «Tavba-a-a-a!» ifodasidagi uzaytirilgan a tovushi qahramonning hayrat va iztirobini faqat so'z ma'nosi orqali emas, balki uning fonetik jarayoni orqali ham tinglovchiga yetkazadi. Shu tarzda ovozning cho'zilishi ichki ruhiy to'liqlanishni to'g'ridan-to'g'ri eshitaladigan va his etiladigan shaklda aks ettiradi. Oddiy "tavba" so'zi gunohdan qaytish, afsus va iztirob ma'nolarini anglatasa, undagi unli "a" tovushining bir necha marotaba takrorlanishi va cho'zilishi bu ma'noni kuchaytiradi. Bu orqali shoir xalq tiliga xos nutqiy uslubni she'riy estetika darajasiga ko'targan.*

Yoki shoirning "Daraxtga o'xshagim keladi" she'rida tovush cho'zilishining o'ziga xos ko'rinishini kuzatish mumkin:

Mening

Hur ko'ngilda

Gullagan orzular kabi

Kurtaklari gu-u-ur gul

ildizlari

zaminning bag'rida

so-o-bi-i-it but

daraxtga o'xshagim keladi.

Mazkur misralarda shoir birdaniga barq urib gullagan daraxt ifodasini berish maqsadida *gu-u-ur* so'zidagi unli tovushni cho'zadi. Yoki *sobit* so'zidagi *o* va *i* unlisini cho'zish orqali insondagi iroda, barqarorlik, kuchlilik kabi xislatlarni ifodalashga harakat qiladi.

Ko'rinadiki, tovush cho'zilishi orqali shoir she'rdagi hissiyotni o'quvchi qalbiga yetkazishga harakat qiladi va shu bilan, oddiy fonetik xodisa she'riy matnda kuchli emotsional-estetik ta'sir vositasiga aylangan.

She'riyatda tovush orttirilishi (epenteza, proteza, paregogiya va h.k.) fonetik hodisasi nafaqat tilshunoslik nuqtayi nazaridan, balki badiiy - estetik nuqtayi nazardan ham muhim ahamiyatga ega. Bu hodisa orqali shoirlar maxsus uslubiy maqsadda: vaznni to'ldirish, ritmni uyg'unlashtirish, ohangni kuchaytirishda foydalanadi. O'zbek tilida tovush orttirilishi ko'p hollarda xalqona uslubni yuzaga keltiradi, she'r matniga milliy ruh, milliy kolorit bag'ishlaydi. Buning chiroyli namunasini U.Hamdamning "Yor ro'ymoli" she'rida kuzatish mumkin:

«Ketding-ku bir so'z demay,

Ro'ymolingdan so'raymi?

Ro'ymoling aytmasa oy,

Izlaringdan boraymi?» - eng avvalo, "y" tovushining takrori diqqatni tortsa, «ro'ymol»

so'zidagi ortiqcha y fonemasi she'riy matnga qo'shimcha musiqa bag'ishlaydi. Birinchi satrdagi «demay», keyingi satrlardagi «so'raymi», «ro'ymoling», «aytmasa», «oy», «boraymi» so'zlaridagi y tovushi misralar o'rtasidagi o'zaro uyg'unlikni keltirib chiqaradi, o'quvchi qulog'ida takroriy ohangdorlik kabi yangraydi. Bu takror hissiyotni kuchaytiradi, oshiqning ichki iztirobini ovoz orqali tinglovchi qalbiga olib kiradi. Ayniqsa, «ro'ymol» so'zidagi orttirilgan "y" tovushi adabiy normada ortiqchadek tuyulishi mumkin, ammo she'riy matnda u mutlaqo yangi vazifa bajaradi: fonetik uyg'unlikni ta'minlab, qatordagi boshqa "y"li so'zlar bilan musiqiy rishta yaratadi, satrning ohangini lirik zavq bilan boyitadi. O'zbek adabiy tilida so'zning me'yoriy shakli «ro'mol» bo'lib, ayrim shevalarda ushbu so'z «ro'ymol» shaklida qo'llanadi. Bunday qo'llanish o'zbek shevalarida uchraydi va shoir ijodida u poetik maqsadga xizmat qilib, satr musiqasini va lirik kuchini oshiruvchi, shuningdek, milliy koloritni ifodalovchi vositaga aylanadi. Bundan tashqari, «ro'y» shakli o'z ichida yorning yuzi, uning nuri va oydek timsolini esga solib, yangi lirik assotsiatsiyalarni uyg'otadi.

She'riyat fonetik qurilishining muhim vositalaridan biri alliteratsiya va assonansdir. Alliteratsiya bir xil yoki o'xshash undosh tovushlarning takroriy qo'llanishi orqali matnga ohangdorlik, musiqiylik va ekspressivlik bag'ishlaydi. Assonans esa bir xil unli tovushlarning muntazam takrori asosida poetik matnda musiqiy uyg'unlik hosil qiladi. Adabiyotshunoslikda bu

hodisalar nafaqat fonetik bezak vositasi, balki mazmunni chuqurlashtiruvchi, poetik g'oyani kuchaytiruvchi semantik funksiyaga ham ega ekanligi ta'kidlanadi.

Ulug'bek Hamdam she'riyatida fonetik hodisalar, xususan, alliteratsiya muhim badiiy vazifa bajaradi. Masalan:

«Sevgi nima, zamondosh?

Sevgi – sovuq hisoblar.

Hisobni hech sevmayman,

Unda senga itoblar» (“*Sevgi nima?*”) misralarida she'r mazmuni satr ichidagi **s** va **h** tovushlari takrori orqali kuchaytirilgan. Bunda *sevgi, sovuq, hisob, sevmayman, senga* so'zlaridagi “s” tovushi takrori qatorga qattiq, keskin ohang bag'ishlaydi. Bu undoshning takror qo'llanishi she'rning fonetik musiqiyligini ta'minlash bilan birga va she'r mazmunida ifodalangan «sovuq hisob»ni fonetik ramzga aylantiradi. Ma'lumki, fonetik ramz – bu ovoz (unli yoki undosh tovush)ning so'z ma'nosidan mustaqil holda ham ma'lum bir his-tuyg'u, holat yoki tasavvurni uyg'otishidir. V.V. Vinogradov ham tovushlar faqat texnik fonetik vosita emas, balki poetik matnda ma'noviy quvvatga egaligini, ularning takrori va uyg'unligi orqali «fonetik ramz» yaratilishi va bu ramz obrazlilikka, his-tuyg'u uzatilishiga xizmat qilishini ko'rsatadi. Shunday qilib, **s** tovushi bu yerda muhabbatning his-tuyg'udan ayrilib, hisob-kitobga aylanganligini fonetik jihatdan kuchaytirish vazifasini o'z zimmasiga olgan. Shuningdek, **h** tovushi (*hisoblar, hech, hisobni*) takrori satrning og'ir, norozilikka to'la ohangini ta'minlaydi. Bu tovushning ortiqcha nafas talab qilishi va fonetik og'irligi lirik qahramonning ichkaridan chiqqan xitob va norozilik hissini kuchaytiradi.

«San'at o'yin deding,

faqat o'yinmas,

san'at-mehnat deding,

mehnat ham emas.

Baxtliman deganning achchiq ko'z yoshiyu,

Baxtsizman deganning tabassumiday

sirlidir san'atning yuragi, bilsang.»

Mazkur satrlarda **s** tovushi *san'at, o'yinmas, san'at, his, baxtsizman, tabassum, sirlidir, san'at, bilsang* kabi so'zlarda qo'llanilib alliteratsiyaning chiroyli ko'rinishini hosil qilgan. Shoir san'atni izohlar ekan, uning qarama-qarshiliklardan iborat mohiyatini ko'rsatadi: o'yin ham emas, mehnat ham emas, baxtlilik ko'z yoshga, baxtsizlik esa tabassumga aylangan holat. Ana shu dramatik qarama-qarshilik **s** tovushining keskin takrori bilan uyg'unlashgan. Shoir san'atning mohiyatini faqat ma'no darajasida emas, balki fonetik ramziylik orqali ham ochgan: «**s**» tovushi orqali san'atning sirli, ziddiyatli va ruhiy kuchga to'la yuragini tinglovchiga sezdiradi.

Ulug'bek Hamdam she'riyatida unli tovushlar takrori – assonans ham muhim poetik vazifa bajaradi. Shoirning quyidagi misrasida bu hodisa yorqin namoyon bo'ladi:

«Tolsa ham tolinmay,

Olsa ham olinmay,

Qismatdan nolinmay,

Menga boqqan edi ular ellik yil, ona.»

Mazkur satrda “o” unlisi yetti marotaba takrorlangan bo'lib, fonetik jihatdan bir butun musiqiylilik va ritmik uyg'unlik hosil qiladi. Assonansning vazifasi faqat fonetik musiqiylilik yaratish bilan cheklanmaydi. Bu yerda u semantik ramzga aylanib, “ona” so'zini markaziy poetik obraz sifatida ovoz orqali ta'kidlaydi. Tovushning cho'ziqligi ona qiyofasiga xos sabr va bardoshlilikni eslatsa, uning takroriyligi matndagi ruhiy izzat va chidam motivini kuchaytiradi. Natijada, fonetik vosita sifatida “o” unlisi butun satrning semantik yadrosini mustahkamlaydi va lirizmni falsafiy mushohada bilan uyg'unlashtiradi.

Shoirning: «*O'tgan kunmas yil emas do'stim, O'tayotgan o'zimman o'zim*» - misralarida «o'» tovushi orqali hosil qilingan assonans she'rga musiqa va ichki ohang bag'ishlangan. Fonetik jihatdan tahlil qilinganda, «o'tgan», «o'tayotgan», «o'zimman», «o'zim» kabi so'zlarda «o'» tovushining qayta-qayta qo'llanilishi she'r musiqiyligini ta'minlash bilan birga, ma'noga ko'shimcha hissiy yuk ortadi. Ya'ni lirik qahramonning «o'zlik» masalasini og'ir, dramatik tarzda namoyon etadi.

Lingvopoetik nuqtai nazardan qaraganda, assonans orqali she'rdagi markaziy g'oya — vaqt emas, balki insonning o'tib ketayotgani haqidagi fikr yanada ta'sirchan tarzda ifodalanadi. Shu ma'noda «o'» tovushi o'zlik, o'tish, o'lim, o'tmish kabi ma'nolar uyg'unligini beradi.

Xulosa qilib aytganda, Ulug'bek Hamdam she'riyatida fonetik vositalar oddiy tovush hodisasi darajasidan chiqib, badiiy-estetik va semantik ahamiyat kasb etadi. Tovush cho'zilishi, tovush orttirish, alliteratsiya va assonans orqali shoir poetik g'oyani kuchaytiradi, hissiy kechinmalarni eshituvchan shaklda ifodalaydi. Fonetik ramzlar yordamida she'r mazmuni yanada ta'sirchan va ko'p qatlamli tus oladi. Bu holat shoir ijodida fonetika va fonologiyaning uzviy uyg'unligi mavjudligini tasdiqlaydi hamda Ulug'bek Hamdam she'riyatining lingvopoetik qiymatini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hamdam U. "Eski dunyo va yangi men". - Toshkent 2018.
2. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilining fonetik poetikasi*. — Toshkent: Fan, 2004.
3. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. — Москва: Наука, 1980.
4. Qo'ng'irotboyev N. Badiiy nutq stilistikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 1996.
5. Yuldashev M. Lingvopoetika asoslari. — Toshkent: Akademnashr, 2019.

UO'K 81'42 + 659.123.1 + 81'37

REKLAMA MATNIDA TA'SIRCHAN IFODA VOSITLARIDAN FOYDALANISH

J.A.Baxadirov, PhD, dots., Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada bugungi kunda reklamaning yanada ta'sirchanligini, ifodaliligini oshirishga yordam beruvchi stilistik uslubiy vositalarga to'xtalib o'tishga xarakat qildik. Jumladan reklamalarda kutilayotgan maqsadga erishish maqsadida paralogika qonuniyatlarini qo'llash, uslubiy konvergensiya hodisasi, tor doiradagina qo'llaniladigan bir turdagi konvergensiya usuli, metafora, metonimiya hamda ko'chma ma'nodagi so'z va iboralardan ko'p foydalanish usullari reklama matnida ilgari surilgan g'oyalarni ko'rsatib berishga xizmat qilayotgani misollar yordamida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: reklama, matn, muloqat, fikr, stilistik, ritorik gaplar, tilshunoslik, ma'lumot, ijtimoiy muammo, tushuncha

Аннотация. В статье мы попытались остановиться на стилистических приемах, которые помогают повысить эффективность и выразительность современной рекламы. В частности, для достижения ожидаемой цели в рекламе применяются паралогические законы, феномен методологической конвергенции, тип метода конвергенции, используемый лишь в узком кругу, метафора, метонимия в статье приводятся примеры того, как часто используются образные слова и выражения для иллюстрации идей, представленных в рекламном тексте.

Ключевые слова: реклама, текст, коммуникация, мнение, стилистика, риторические высказывания, лингвистика, информация, социальная проблема, концепция

Abstract. In the article, we tried to focus on the stylistic methods that help to increase the effectiveness and expressiveness of advertising today. Including the use of paralogic laws to achieve the expected goal in advertisements, the phenomenon of methodological convergence, a type of convergence method that is used only in a narrow circle, metaphor, metonymy and the ways in which figurative words and phrases are often used to illustrate the ideas presented in the advertising text are illustrated with examples.

Keywords: advertising, text, communication, opinion, stylistic, rhetorical statements, linguistics, information, social problem, concept

Reklamaning muloqot o'rnatishga yo'naltirilgan ta'sirchanligi, va shuningdek, reklamadan kutilayotgan maqsadga erishish ularda qo'llanilgan ta'sirchan ifoda vositalari bilan bog'liqdir. Ta'sirchan ifodali vositalar deganda "ilgari surilgan asosiy fikr-mulohazani tasviriy va ma'nodor vositalar orqali ifoda qilish tushuniladi. Bunda reklamada undan kutilgan muloqot o'rnatish maqsadi, biror maqsadga erishish va insonlarni ma'lum hatti-harakatlarini tartib solish nazarda tutiladi.

Natijada mana shunday reklamalar insonlarning his-tuyg'uga yo'g'rilgan fikrlari qanday oqibatlar va natijalar keltirishi va qanday ta'sirchanlikka ega bo'lishi mumkinini namoyon qiladi.

Ifodaviylik deganda inson ongida paydo bo'lgan fikrning og'zaki tarzda shakllantirishiga aytiladi. Bu jarayonda so'zlovchining muloqot o'rnatishdan ko'zlagan maqsadi nutqni bilan ifoda qilnadigan muloqot usuli, nutqiy janr va turli xil til vositalaridan foydalaniladi. Ye.V. Klyuyevning fikricha, insonlarning ilmiy tafakkur yuritish tarixidan ma'lumki, klassik retorik gaplarning uchunchi turi bo'lmish ifodaviylik san'ati so'zlovchiga o'z mulohazasini to'laqonli bildirish imkonini beradi. "Ifodalilik so'zlovchiga mantiqiy xatolik natijada noto'g'ri chiqarilgan xulosa qilishiga olib keladi. Ayni shunday chiqariladigan noto'g'ri xulosalar va mantiqiy jihatdan to'g'ri bo'lgan fikrlar endi yangicha mazmun kasb etadi, ya'ni mantiq qonuniyatlaridan noto'g'ri tarzda foydalanish va ularni **paralogika** (*mantiqiy xatolik natijada noto'g'ri chiqarilgan xulosa*) qonuniyatlarida qo'llash g'ayrioddiy kuchga ega bo'lgan mazmuniy ta'sirchanlikni yuzaga keltiradi. Bu esa ko'chma ma'nodagi so'z va iboralardan foydalanishni taqazo qiladi" [1]

Bugungi kunda ifodali vositalar yordamida tinglovchiga ta'sir ko'rsatish hodisasi tilshunoslik bo'yicha qilingan tadqiqotlarning turli sohalarida ko'p o'rganilmoqda. Masalan, uslubiy konvergensiya hodisasi (*mustaqil hodisalarning ba'zi belgi xossalari jihatidan bir-biriga o'xshashligi*) bir necha turlarga ajratilib hamda ko'chma ma'nodagi so'z va iboralar yordamida ta'sir ko'rsatish usullari tadqiq etilib kelinmoqda. «Konvergensiya ayni bir matnda bir necha yorqin ifodaviy usullarning jamlanganligi bo'lib, uning yordamida mazkur fragment (*kontekstning ma'lum parchasi*) boshqalaridan ajratib ko'rsatiladi» [2]. M. Riffater konvergensiya hodisasini "stilistik uslublar jamlanmasi" sifatida izohlaydi [3]. M. Riffaterni fikrini qo'llab-quvvatlagan holda I.V. Arnold ham konvergensiya hodisasiga yagona stilistik vazifani bajarish uchun qo'llaniladigan "bir necha uslubiy ifoda vositalarni ayni bir matn yoki kontekstda" ishlatilishi deb baholaydi. I.V. Pekar-skaya esa stilistik konvergensiyaning nutq ifodaliligini oshirish vositasi deb hisoblaydi va uni "nutqiy jarayonda birin-ketin ishlatiladigan ko'chma ma'nodagi so'z va iboralar" va ularning birikish jarayoni deb izohlaydi. [4]

Ijtimoiy reklama matnlari ustida olib borilgan tahlil ham bir turdagi konvergensiya ham turli xil ko'rinishdagi konvergensiya orqali yasaladigan usullar mavjud ekanidan dalolat beradi. O.N. Gorbacheva bir turdagi og'zaki va tasviriy konvergensiya hodisasini "ayni bir xil og'zaki va tasviriy stilistik usullarning yig'indisi hisoblanib, reklama ma'lumotini qabul qiluvchisi ongida bir-birini to'ldiruvchi, ammo butun-bir qiyofani gavdalandiruvchi" usul deb ta'riflaydi" [5]. Bir turdagi konvergensiya hodisasidan farqli o'laroq, turli ko'rinishdagi konvergensiya hodisasi har xil og'zaki va tasviriy usullarning yig'indisi sifatida izohlaydi.

Tor doiradagina qo'llaniladigan bir turdagi konvergensiya (gomogen konvergensiya) usulidan foydalanish aholini oziq-ovqat chiqindilarini ko'chalarga tashlab ketmasligi borasidagi madaniyatini yanada oshirishga qaratilgan. Bu muammo xozirgi kunda ko'chalaridagi reklama peshtaxtalarida hamda televideniya va radio orqali muntazam ravishda berilib borilmoqda. Ushbu turdagi reklamalar matnida yozilgan "*Chiqindini maxsus axlat qutisiga tashlaganingiz uchun rahmat*" qabilidagi *sloganlar* (eslatma iboralar) reklama matnini tasviriy qismi hisoblanib, unda daftar, qog'oz qutilar, buklangan qog'oz rulonlar va shu kabi qog'oz chiqindilar tasvirlangan bo'lib, bu aholi ongida ozodalik bo'yicha muayyan tasavvur paydo qilishga xizmat qiladi. Mazkur turdagi reklama matnlari dunyoda ekologik muvozanatni saqlab turishga xizmat qilmoqda.

Ta'kidlash joizki, ifodali vositalarning insonlar ongiga o'tkazadigan ta'siri reklamani o'ziga xos xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Turli xil ifodali usullar va tasvirlardan foydalanish reklamada muzokarali va ta'sirchan ahamiyatga ega bo'lib, ifodali vositalarni o'zini ham bir necha turlarga ajratishni taqazo qiladi. Bu aholi diqqat-e'tiborini u yoki bu ijtimoiy muammolarga qaratish uchun qilnadigan usul hisoblanadi.

Reklama ma'lumotini soddalashtirish va uni aholiga tushunarliroq qilish uchun uning qismlarini alohida-alohi tahlil etish maqsadga muvofiq. T.V. Karamysheva va A.I. Ivanchenkalarining fikricha, reklama asosan quyidagi qismlarga ajratilib tadqiq etiladi:

- Reklamani matnli qismi ya'ni so'zlar (ayrim hollarda turdosh otlar);
- Ibora (qoida bo'yicha, reklama shiori);

- Kichik hajmli matn (tasviriy ahamiyatga ega bo'lgan);
- Tasviriy qism (asosiy va qo'shimcha turlarga bo'linadigan fotosuratlar, suratlar, rasmlar yig'indisi va boshqalar);
- Yashirin ijtimoiy va madaniy ahamiyatga ega qismlar [6]

Ta'kidlash joizki, reklama materiallarida tez-tez uchrab turadigan turdosh otlar kamdan-kam hollardagina ishlatiladi, chunki reklama berishdan asosiy maqsad uni keng xalq ommasida tarqatilishidan iborat. Bundan tashqari ularni yana T.V. Karamysheva va A.I. Ivanchenkalarning tushunchasiga ko'ra, turli xil qismlarga ajratib o'rganish mumkin.

Endi mazkur tadqiqot doirasida reklama materiallarini matnli qismlarini tahliliga o'tamiz. Ijtimoiy ruhda yaratilgan reklamalar bir necha xususiyatlarni o'z ichiga oladi:

–Ular eslab qolishga qulay bo'lishi uchun odatda juda kam hajmli bo'lib, 4 dan 10 tagacha so'zdan iborat bo'ladi;

- Reklama matnining ishonтира olish vazifasi uning ma'lumot berishli vazifadoshligiga bog'liq;
- Reklama matnining jozibadorligi va murakkab syujetga egaligi
- Muayyan ijtimoiy muammoga aholi e'tiborini tortish bilan bog'liqdir;
- Stilistik bo'yoqdor vositalardan foydalanish reklama matnida ilgari surilgan fikrni ifodaliligini oshirishga xizmat qiladi.

Stilistik vositalarni tahlil qilishda davom etar ekanmiz shuni aytib o'tish lozimki, ular metafora, metonimiya, jonlantirish san'ati va shu kabi tassviriy usullar sifatida geterogen (turli xil) konvergensiya hodisasini rang-barang ekanini tasvirlaydi. Reklama matnlarida metaforadan foydalanish qabul qiluvchining his-tuyg'usiga dahl qilishga, hissiy va yorqin qiyofa hosil qilishga matnni qabul qiluvchi tomonidan eslab qolinishiga va unga iloji boricha ko'proq ta'sir o'tkazishga xizmat qiladi. Myetafora o'ziga qo'shimcha ma'no beruvchi vazifasini oladi. Bu o'ziga xos yondashuv, insonni o'z hayotiga va boshqalar hayotiga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishga chaqirish, atrof-muhit muammolariga e'tibor qaratish, dunyodagi resurslardan oqilona foydalanish va shu kabi masalalar bilan bog'liq. Atrof-muhit tozaligiga e'tibor berish, dunyodagi qazilma boyliklarning saqlash va ulardan oqilona foydalanishni targ'ib etish va va shu kabi muammolar insonlarning hayotiy faoliyatlariga to'sqinlik qiluvchi salbiy odatlarga nisbatan aholini munosabatini shakllantiradi. Bularga misol qilib, *“Boshqa insonlarning hayoti siz uchun o'yin emas”*, *“Siz o'zingizdan qanday iz qoldirasiz?”* va *“Tamaki mahsulotlariga qul bo'lmang”* kabi ijtimoiy reklamalarni keltirish mumkin.

Metonimiya, o'z navbatida, insonlarning ko'rib, tasavvur qilish qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Bunda muammoga to'g'ridan-to'g'ri yondashilmay, balki ko'chma ma'nodagi so'z va iboralardan foydalaniladi. Quyidagi reklama matni (ingliz tilida yaratilgan reklamadan olingan) velosipedda harakatlanuvchilarning huquqini himoya qilishga qaratilgan bo'lib, unda mana shunday jummalarni o'qish mumkin: *Velosipedchilarga e'tiborli bo'lgan haydovchilarga ofarin!*

Ko'chma ma'nodagi so'z va iboralardan ko'p foydalanish usuli reklama matnida ilgari surilgan g'oyani bo'rttirib ko'rsatishga xizmat qiladi. Ba'zan reklama matnida tavgologiya (*muayyan fikrni boshqa so'zlar bilan takrorlash san'ati*) usulidan ham qo'llanilganiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Masalan: (*Har kuni sodir bo'ladigan havf har kuni havfli bo'lishi mumkin*). Yoki aksincha, bir-biriga bog'liq so'z birikmalarida va erkin holatda ayni bir so'zlardan foydalansa ham bo'ladi. Bunga misol qilib quyidagi reklama matnini olamiz: (*Baxtsiz holat hech qachon tasodifan sodir bo'lmaydi*).

Ryeklamalarda ko'p ishlatiladigan yana bir ifoda vositasiga jonlantirish san'ati ham kiradi. Jonlantirish san'atining muhim turiga gavdalandirish usuli kiradi. Bu usulda jonsiz narsalar jonli qilib ko'rsatiladi, masalan: *«Olov hech qachon tin olmaydi»*, *«Uyushgan jinoyatchilik oyog'imizga bolta uradi»* va *«Avtotransportlar bilan sodir bo'ladigan xalokatlarida har doim ham spirtli ichimlik aybdor emas»*.

Ba'zan reklamalarda qarama-qarshi ma'noli so'zlar qo'llaniladi. Bunga misol qilib ish joylarida havfsizlik qoidalariga rioya qilishga undovchi reklama matnlarini olish mumkin: (*Sizning birinchi kuningiz so'ngisi bo'lmasin*). Yana bir reklamada esa boshpanasiz yashaydigan insonlarni hayotini yoritishga xizmat qiladi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad ayni shu ijtimoiy muammoni bartaraf

qilinishi lozimligini va yashash mumkin bo'lgan xilvat joylarda va ko'chalarda kun ko'ruvchi boshpanasiz insonlarga nisbatan e'tiborsiz bo'lganlik keraklini yoritishdir: (*Qorong'ulikdan qo'rqishingni tushunamiz, ammo yorug'likdan qo'rqaningni qanday tushunish mumkin?*).

Xulosa o'rinida aytish joizki, hozirgi paytga kelib reklamadan nafaqat tijorat maqsadlarida balki jamiyatda sodir bo'layotgan ijtimoiy muammolarni ko'rsatish va ularni bartaraf etish maqsadida ham foydalanib kelinmoqda. Mazkur tadqiqot ishida reklama matnini jo'shqinligini, ta'sirchanligini, ifodaliligini oshirishga yordam beruvchi stilistik uslubiy vositalar haqida so'z yuritishga harakat qildik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Карамышева Т.В., Иванченко А.И. Реклама как компонент межкультурной коммуникации // Уроки французского языка. – СПб. : КАРО, 2001. – стр. 105-136. 7 .
2. Хазагеров, И. Б. Лобанов. - Изд. 3-е. - Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. - 379, [2] с. - (Серия "Высшее образование"). Автор Хазагеров, Г. ... 2004. – 196, с.
3. Риффатер М. Критерии стилистического анализа.// Новое в зарубежной лингвистике . — Вып.9. — М.: Прогресс, 1980. — С. 69.
4. Пекарская, И.В. Контаминация в контексте проблемы системности стилистических ресурсов русского язык [Текст] / И.В. Пекарская. - Абакан, 2000. - 207 с.
5. Горбачева О.Н., Каменева В.А. Визуальные стилистические средства в социальной интернет-рекламе, или зарождение визуальной стилистики текста // Политическая лингвистика. - № 2(48). – 2014.
6. "Уроки французского языка. Пособие для преподавателей" Иванченко Анна Игоревна, Карамышева Татьяна Владимировна ; Жанр: Французский язык ; Год выпуска: 2001 С-110

UO'K 929.5 + 82-1 + 008

EPIFANIYANING KELIB CHIQISHI VA NARRATIV RIVOJI

Sh.A. Baxshiloyeva, PhD tadqiqotchi, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti,

Toshkent.

Email: khikmatovf@bk.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada epifaniya tushunchasining adabiyotdagi tarixiy taraqqiyoti va badiiy funksiyalari tahlil qilinadi. Epifaniyaning etimologik ildizlari qadimgi yunon adabiyotidan boshlab, diniy va mifologik mazmuni orqali shakllangani yoritiladi. Qadimgi davr adabiyotida epifaniya ilohiy namoyon bo'lish va vahiy sifatida talqin etilgan bo'lsa, o'rta asrlar va Uyg'onish davrida u axloqiy va ruhiy uyg'onish bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Modernizm davrida, xususan, J. Joyce va V. Woolf ijodida epifaniya ichki psixologik anglash, shaxsiy ong va ijtimoiy muhit bilan bog'liq murakkab badiiy hodisaga aylanadi.

Kalit so'zlar: epifaniya, adabiy nazariya, rivoyat strukturasi, xarakter rivoji, modernizm, Jeyms Joys, Virjiniya Vulf.

Аннотация. В статье рассматривается историческая эволюция понятия эпифании в литературе и ее функциональная роль в повествовательных структурах. Анализ начинается с этимологических истоков термина, восходящих к древнегреческой культуре, где эпифания понималась как божественное откровение или проявление. В античной и средневековой литературе эпифания выступала в качестве религиозного и морального пробуждения, тогда как в эпоху Возрождения и особенно в период модернизма она приобретает психологическую и экзистенциальную глубину. Особое внимание уделяется интерпретации эпифании в творчестве Джеймса Джойса и Вирджинии Вулф, где данный приём становится ключевым механизмом раскрытия внутреннего мира персонажей и развития сюжета.

Ключевые слова: эпифания, литературный приём, нарратив, развитие персонажа, модернизм, Джеймс Джойс, Вирджиния Вулф.

Abstract. This article explores the historical development and literary functions of the concept of epiphany within narrative discourse. Tracing its etymological origins to ancient Greek literature, where epiphany signified divine manifestation and revelation, the study examines how the concept evolved across different literary periods. In classical and medieval texts, epiphany functioned primarily as a form of spiritual or moral awakening, while the Renaissance and Modernist periods transformed it into a psychological and introspective narrative device. Particular emphasis is placed

on the works of James Joyce and Virginia Woolf, in which epiphany emerges as a crucial mechanism for character development, psychological insight, and thematic cohesion.

Key words: *epiphany, narrative technique, character development, literary modernism, James Joyce, Virginia Woolf.*

The concept of epiphany in literature has undergone significant evolution throughout its long history, tracing its roots back to classical antiquity and adapting through various literary movements to its modern interpretations. Etymologically, the term "epiphany" derives from the Greek word "epiphaneia," meaning "manifestation" or "appearance," which originally carried connotations of divine revelation and the manifestation of gods to humans. This fundamental aspect of epiphany as a moment of sudden insight or realization has remained central to its definition, yet its application in literary contexts has transformed over time.

As literature evolved through the ages, so too did the representation and significance of epiphany. The transition from classical literary traditions to the medieval period saw a shift from the predominantly divine-oriented epiphanies to more personal, introspective moments of realization within human characters. This movement laid the groundwork for the Romantic period, where the epiphany became increasingly focused on individual experience, emotion, and psychological insight. Writers such as William Wordsworth and Samuel Taylor Coleridge reimagined epiphanies as moments of profound personal realization tied to the natural world and human emotion, as indicated in Wordsworth's "Prelude," where the simplicity of nature prompts deep reflection and self-discovery. The epiphanies of this era were less about divine intervention and more about individual connections with the self and the wider world.

This evolution continued into the modernist movement, wherein epiphanies became pivotal to character development and thematic exploration. James Joyce, in particular, redefined the epiphany with his conception of "epiphanic moments" in works such as "Dubliners," where characters experience sudden realizations that unveil deeper social and psychological truths. Joyce's characters are not merely receiving revelations from external forces; they engage in moments of involution, encountering insights that often reflect their intricate inner lives and societal contexts. This shift underscores the importance of understanding epiphany not solely as a moment of revelation but as a catalyst for character development and plot progression, serving to unify narrative threads and propel the story forward.

In early Christian texts, the term "epiphany" was predominantly associated with the revelation of God or Christ, conveying a sense of the transcendent in the mundane world. This understanding was deeply rooted in the notion of divine grace, wherein characters experienced sudden insights that led them to a renewed sense of purpose or moral clarity. For instance, the Gospel of Matthew evinces instances of epiphany through the revelations of Christ's nature and teachings to his disciples, culminating in pivotal moments of realization that often catalyzed their transformation from doubt to belief. Such experiences underscored the transformational role of divine epiphanies, not just for the characters but also for the reader, as these moments facilitated a bridge between earthly existence and spiritual enlightenment.

In summary, the transition of epiphany in medieval and early modern literature signifies a nuanced evolution influenced by religious motifs and societal changes. Early Christian literature laid the groundwork for understanding epiphany as a divine revelation, while medieval narratives emphasized moral awakenings amid cultural shifts. The Renaissance further expanded this concept, embedding personal transformations within larger human experiences. This evolution underscores how epiphany has persistently functioned as a catalyst for character development and plot progression across varying literary contexts. The modernist movement, emerging in the late 19th and early 20th centuries, marked a significant reconfiguration of literary techniques, particularly in the deployment of epiphanies within short stories and novels. Modernist writers such as Virginia Woolf and James Joyce exemplified a profound shift toward internalized emotional revelations that imbued the epiphany with complexity and depth.

The emotional intensity and psychological depth of the epiphany are further explored by Li, who emphasizes the role of emotional revelations in modernist literature. In her study, she argues that the epiphanies in Woolf's and Joyce's works transcend mere narrative devices and emerge as vital expressions of the human condition.

In Joyce's "Dubliners," epiphanies manifest primarily through the characters' realizations of their societal limitations and personal failures. The culminating moment in "The Dead," where Gabriel Conroy recognizes the weight of his wife's past and his own emotional detachment, serves as a stark representation of the transformative power of the epiphany. Li (2023) posits that this realization not only alters Gabriel's perception of his own identity but also illustrates the narrative's exploration of themes such as mortality, empathy, and the intricate connections that bind individuals to one another.

The examination of epiphany in literary studies assumes a multifaceted approach, engaging various theoretical frameworks that elucidate its role within narrative structures. Fabb contends that epiphanies are catalysts that operate not only at the level of character awakening but also engender a parallel sensation of aesthetic exhilaration for the reader. This duality introduces a complex relationship between the text and its audience, departing from mere narrative surprise to encompass profound cognitive engagements that challenge preconceived notions. Fabb argues that an epiphanic moment often induces a simultaneous thrill and discomfort, as characters confront previously unacknowledged truths, which may provoke a dissonance in the reader's understanding of the narrative itself.

In his analysis of epiphanic experiences, Toth extends this discussion by emphasizing the inherent tension within these moments, which oscillate between clarity and chaos. As literature progressed through the ages, particularly during the Modernist era, epiphany began to take on a more complex role. Joyce's short stories in "Dubliners" exemplify this evolution, presenting characters who undergo sudden realizations regarding their lives and the world around them. The transformative effect of these moments often catalyzes a shift in the character's identity, thereby influencing their subsequent decisions and interactions.

Moreover, epiphany finds resonance with universal themes of awareness and transformation, making it a pivotal element in literature's exploration of the human condition. The moments of clarity that define an epiphany are not solely individual experiences; they speak to broader societal and existential themes—be it the search for meaning, the confrontation of personal flaws, or the struggle within socio-political contexts. This shared narrative device fosters a connection between characters and readers, allowing for a deeper exploration of human experiences that transcend temporal and cultural boundaries.

Furthermore, the dialogue surrounding epiphany in contemporary literary criticism invites multiple interpretations, enhancing its significance in the literary canon. Critics such as Chappell advocate for ongoing exploration of this concept, suggesting that a thorough examination of epiphany can unveil new insights into character motivations and narrative structures. As writers continue to grapple with issues of identity, culture, and consciousness, the enduring presence of epiphany as a literary device serves not only to enrich storytelling but also to enhance readers' engagement with the text. Therefore, further research into this multifaceted role will undoubtedly yield valuable perspectives on both classic and modern narratives, ensuring that the exploration of epiphany remains a dynamic area of inquiry within literary studies.

REFERENCES:

1. Beaver N. W. Narrative Aporia: Deconstructing the Epiphanic Moment in Early Modernist Literature: bakalavr bitiruv ishi. — Walsh University, 2019.
2. Schulz K. Recognizing Epiphany: Exploring the Theme of Epiphany in the Epics of Homer, Apollonius, and Vergil: doktorlik dissertatsiyasi. — Oxford University, 2018.
3. Cioffi R. L. Seeing Gods: Epiphany and Narrative in the Greek Novels // Ancient Narrative. — 2014. — № 11. — B. 1–42.
4. Taddei V. Epiphany in the Modernist Short Story: Italian and English Perspectives: doktorlik dissertatsiyasi. — Oxford University, 2019.
5. Petridou G. Divine Epiphany in Greek Literature and Culture. — Oxford: Oxford University Press, 2016.

6. Combs J. Epiphanies in Second- and Third-Century Christian Literature: Discourse, Identity, and Divine Manifestations: doktorlik dissertatsiyasi. — University of North Carolina, 2016.
7. Fabb N. A Theory of Thrills, Sublime and Epiphany in Literature. — London: Anthem Press, 2022.
8. Toth N. Disturbing Epiphany: Rereading Virginia Woolf's "Moments of Being" // Études Britanniques Contemporaines. — 2014. — № 46.

UO'K 811.521.161

YAPON TILIDA 二字熟語 [NIJI JYUKUGO] LARNING SEMANTIK MAYDONGA

KO'RA TASNIFI

N.M. Berdikulova, o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand.

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy yapon tilidagi ikki iyeroglifli soʻzlar — 二字熟語 [niji jyukugo]larning semantik maydon asosida tasnifi yoritiladi. Tadqiqotda ikki iyeroglifli birliklarning leksik-semantik xususiyatlari, ularning umumiy ma'no komponentlari va funksional qo'llanish doiralari tahlil qilinadi. Semantik maydon nazariyasi asosida 二字熟語[niji jyukugo]lar inson psixologik holati, ijtimoiy munosabatlar, harakat va faoliyat, vaqt va makon hamda baholash-sifat kabi asosiy guruhlariga ajratiladi. Maqolada semantik tasnifning tarjima jarayoni va yapon tilini o'qitish metodikasidagi ahamiyati ham asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari ikki iyeroglifli soʻzlarni tizimli o'rganish ularning ma'noviy aloqalarini chuqurroq anglashga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit soʻzlar: 二字熟語, semantik maydon, leksik-semantik tahlil, yapon tili leksikasi, 漢語, tarjima nazariyasi, leksik tasnif, til o'qitish metodikasi

Аннотация. В статье рассматривается классификация двуиероглифных слов современного японского языка — 二字熟語 [niji jyukugo] на основе теории семантических полей. Анализируются их лексико-семантические особенности, общие смысловые компоненты и функциональные сферы употребления. На основе семантического подхода двуиероглифные единицы распределяются по основным полям: психологическое состояние человека, социальные отношения, деятельность и процессы, категории времени и пространства, а также оценка и качество. Особое внимание уделяется значению семантической классификации в переводческой практике и в методике преподавания японского языка. Результаты исследования показывают, что системное изучение 二字熟語 [niji jyukugo] способствует более глубокому пониманию их смысловых связей и функциональной роли в языковой системе.

Ключевые слова: 二字熟語, семантическое поле, лексическая семантика, лексика японского языка, 漢語, теория перевода, семантическая классификация, методика преподавания

Abstract. This article focuses on the semantic-field-based classification of two-character words in modern Japanese, known as 二字熟語 [niji jyukugo]. The study analyzes their lexical and semantic features, shared semantic components, and functional usage. Based on the theory of semantic fields, *niji jukugo* are grouped into several major categories, including psychological states, social relations, actions and activities, temporal and spatial concepts, as well as evaluation and quality. Special attention is given to the importance of semantic classification in translation practice and in teaching Japanese as a foreign language. The findings demonstrate that a systematic semantic approach contributes to a deeper understanding of the internal structure and functional roles of two-character compounds in the Japanese lexical system.

Key words: *niji jukugo*, semantic field, lexical semantics, Japanese lexicon, kango vocabulary, translation studies, semantic classification, language teaching methodology.

Zamonaviy yapon tili leksik tizimi murakkab va ko'p qatlamli bo'lib, unda ikki iyeroglifli soʻzlar – 二字熟語 [niji jukugo] muhim o'rin egallaydi. Ushbu leksik birliklar tarixan xitoy tilidan o'zlashgan bo'lsa-da, yapon tilining ichki rivoji jarayonida mustaqil semantik va funksional xususiyatlarga ega bo'lib borgan. Ayniqsa, ilmiy, rasmiy, publitsistik va yozma nutqda 二字熟語[niji jyukugo]lar tushunchalarni ixcham, mantiqiy va aniqlik bilan ifodalash imkonini beradi.

Tilshunoslikda leksik birliklarni chuqurroq anglash uchun ularni faqat shakliy jihatdan emas, balki ma'no tizimi asosida o'rganish muhim hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, semantik maydon nazariyasi 二字熟語[niji jyukugo]larning ichki mazmuniy tuzilishini ochib berishda samarali metod sifatida namoyon bo'ladi. Semantik maydon asosidagi yondashuv orqali ikki iyeroglifli so'zlar o'rtasidagi ma'noviy yaqinlik, umumiy tushuncha doirasi va ularning til tizimidagi o'rni aniqlanadi. Mazkur maqolaning maqsadi zamonaviy yapon tilida keng qo'llaniladigan 二字熟語[niji jyukugo]larni semantik maydonlarga ajratish va ularning leksik-semantik xususiyatlarini misollar asosida tahlil qilishdan iborat.

二字熟語[niji jyukugo] – ikki iyeroglifdan tashkil topgan va yagona leksik ma'noni ifodalovchi so'zlar bo'lib, ular asosan yapon tilining 漢語[kango] qatlamiga mansubdir [14]. Masalan, 文化[bunka] – madaniyat, 教育[kyōiku] – ta'lim, 研究[kenkyū] – tadqiqot kabi birliklar yapon tilida alohida terminologik va konseptual ahamiyatga ega. Lingvistik jihatdan 二字熟語[niji jyukugo]lar bir necha muhim xususiyatlarga ega. Birinchidan, ular morfologik jihatdan ixcham bo'lib, murakkab tushunchalarni qisqa shaklda ifodalaydi. Ikkinchidan, bu so'zlar ko'pincha abstrakt ma'no ifodalaydi va kundalik so'zlashuvdan ko'ra rasmiy va yozma nutqda faolroq ishlatiladi [13]. Uchinchidan, 二字熟語[niji jyukugo]lar termin yasash imkoniyatining kengligi bilan ajralib turadi. Masalan, 科学[kagaku] – fan so'zi asosida 科学者 – [kagakusha] olim, 科学的[kagakuteki] – ilmiy kabi yangi birliklar hosil qilish mumkin. Ushbu xususiyatlar 二字熟語[niji jyukugo]larni semantik jihatdan tizimli ravishda o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Semantik maydon nazariyasi leksik birliklarni ularning umumiy ma'no komponentlari va tushunchaviy yaqinligiga ko'ra guruhlashni nazarda tutadi [5]. Ushbu nazariyaga ko'ra, bir semantik maydonga mansub so'zlar muayyan konsept atrofida birlashadi va o'zaro semantik munosabatda bo'ladi. Tilshunoslikda semantik maydon nazariyasi yordamida leksik tizimning ichki tuzilishi, so'zlararo ma'noviy bog'liqlik hamda sinonimiya va polisemiya o'ldiriladi. Yapon tilshunosligida ham ushbu yondashuv ikki iyeroglifli so'zlarni tizimli ravishda tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, 感情[kanjō] – hissiyot, 不安[fuan] – bezovtalik va 希望[kibō] – umid so'zlari turli shaklda bo'lsa-da, barchasi insonning ichki ruhiy holati bilan bog'liq bo'lib, bitta semantik maydon doirasida qaralishi mumkin. Mazkur tadqiqotda 二字熟語[niji jyukugo]larni semantik maydonlarga ajratishda bir necha asosiy mezonlar belgilandi. Avvalo, so'zning ifodalayotgan asosiy tushuncha sohasi e'tiborga olindi. Masalan, inson hissiyotiga oid so'zlar alohida, ijtimoiy tuzilma bilan bog'liq birliklar esa boshqa guruhda ko'rib chiqildi. Ikkinchi mezon sifatida ma'noning abstrakt yoki konkretligi hisobga olindi. Uchinchisi mezon esa so'zning qo'llanish doirasi bilan bog'liq bo'lib, ilmiy, rasmiy yoki umumiy leksikaga mansubligi aniqlashtirildi. Ushbu mezonlar asosida 二字熟語[niji jyukugo]lar bir nechta yirik semantik maydonlarga ajratildi. Mazkur bo'lim tadqiqotning markaziy qismi bo'lib, unda zamonaviy yapon tilida keng qo'llaniladigan 二字熟語[niji jyukugo]lar semantik maydonlar asosida batafsil tahlil qilinadi. Har bir semantik maydon doirasida so'zlarning umumiy ma'no komponentlari, qo'llanish xususiyatlari va funksional jihatlari yoritiladi:

1. Inson va psixologik holatga oid 二字熟語[niji jyukugo]lar nuqtai nazaridan semantik maydon insonning ichki ruhiy holati, hissiyotlari, kayfiyati va fikrlash jarayonlari bilan bog'liq 二字熟語[niji jyukugo]larni qamrab oladi. Masalan, 感情[kanjō] so'zi insonning quvonch, g'am, g'azab kabi turli hissiy holatlarini umumlashtirgan holda ifodalaydi. 不安[fuan] esa noaniqlik, xavotir va ichki bezovtalik holatini anglatib, ko'pincha salbiy kontekstda qo'llanadi. 希望[kibō] so'zi ijobiy semantik yuklamaga ega bo'lib, kelajakka bo'lgan ishonch va umidni bildiradi. Ushbu guruhdagi 二字熟語[niji jyukugo]lar asosan abstrakt xarakterga ega bo'lib, psixologik holatni ifodalashda muhim leksik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ular badiiy va publitsistik matnlarda inson ruhiy kechinmalarini tasvirlashda keng qo'llanadi.

2. 二字熟語[niji jyukugo]lar jamiyat va ijtimoiy munosabatlarga jihatidan tahlil qilinganda, semantik maydon jamiyat hayoti, ijtimoiy tuzilma va institutlar bilan bog'liq tushunchalarni

ifodalovchi 二字熟語[niji jyukugo]larni o'z ichiga oladi. 社会[shakai] so'zi jamiyatni umumiy tizim sifatida ifodalasa, 制度[seido] so'zi muayyan jamiyatda amal qiluvchi qonun-qoidalar va tartiblar majmuasini anglatadi. 政治[seiji] va 経済[keizai] kabi ikki iyeroglifli birliklar jamiyatning siyosiy va iqtisodiy hayotiga doir asosiy tushunchalarni ifodalaydi. Ushbu turdagi 二字熟語[niji jyukugo]lar ilmiy, rasmiy va huquqiy matnlarda faol qo'llanadi, hamda jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq jarayonlarni ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Harakat va faoliyatni ifodalovchi 二字熟語[niji jyukugo]lar inson faoliyati, amaliy harakatlar va jarayonlarni ifodalab, alohida semantik maydonni tashkil etadi. Masalan, 研究[kenkyū] so'zi ilmiy izlanish jarayonini ifodalab, bilim olish va uni chuqurlashtirish faoliyatini anglatadi. 努力[doryoku] so'zi insonning maqsad sari intilishi, jismoniy va ruhiy sa'y-harakatini bildiradi. 実施[jishshi] so'zi esa rejalashtirilgan ish yoki loyiha amalda bajarilayotganini ko'rsatadi. Ushbu guruhdagi so'zlar ko'pincha rasmiy hujjatlar, ilmiy ishlar va ta'lim sohasiga oid matnlarda uchraydi.

4. Vaqt va makon tushunchalarini ifodalovchi 二字熟語[niji jyukugo]lar til tizimida muhim o'rin tutadi. 現在[genzai] hozirgi zamonni bildirsa, 将来[shōrai] – kelajak bilan bog'liq rejalar va istiqbollarni ifodalaydi. 国内[kokunai] ma'lum bir davlat hududini, 世界[sekai] esa global makonni anglatadi. Ushbu semantik maydonga mansub so'zlar hodisa va jarayonlarni vaqt va makon jihatidan aniqlashga xizmat qiladi.

5. Baholash va sifatga oid 二字熟語[niji jyukugo] semantik maydoni predmet va hodisalarga nisbatan baho berish, ularning sifatini aniqlash bilan bog'liq 二字熟語[niji jyukugo]larni qamrab oladi. 重要[jūyō] muhimlik darajasini ifodalasa, 危険[kiken] xavf-xatar bilan bog'liq salbiy bahoni bildiradi. 完全[kanzen] to'liqlik va mukammallikni anglatadi, 不足[fusoku] esa yetishmovchilik holatini ko'rsatadi. Ushbu turdagi 二字熟語[niji jyukugo]lar ilmiy tahlil, baholash va xulosa chiqarishda faol qo'llanadi.

Semantik maydonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqligi ko'rib chiqiladigan bo'lsa, semantik tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ayrim 二字熟語[niji jyukugo]lar bir nechta semantik maydon bilan uzviy bog'liq bo'lishi mumkin. Masalan, 研究[kenkyū] so'zi harakat va faoliyatni ifodalash bilan birga, ilmiy-ijtimoiy soha bilan ham bog'lanadi. Ushbu holat 二字熟語[niji jyukugo]larning polisemantik xususiyatga egaligini ko'rsatadi va ularni kontekst asosida talqin qilish zarurligini ta'kidlaydi. Tarjima va o'qitish jarayonida semantik tasnifning ahamiyatliligi shundaki, 二字熟語[niji jyukugo]lar semantik maydonlar asosida o'rganilishi tarjima jarayonida ma'no aniqligini ta'minlashga xizmat qiladi [7]. Chunki ko'plab ikki iyeroglifli so'zlar o'zbek tilida turli variantlarda tarjima qilinishi mumkin. Semantik maydonni aniqlash esa eng mos tarjima variantini tanlash imkonini beradi. Yapon tilini o'qitish jarayonida esa 二字熟語[niji jyukugo]larni semantik maydonlarga ajratib berish o'quvchilarning leksik zaxirasini tizimli ravishda kengaytiradi, so'zlarning o'zaro bog'liqligini anglashga yordam beradi va mustahkam o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Maqolada zamonaviy yapon tilidagi 二字熟語[niji jyukugo]larning semantik maydonga ko'ra tasnifi kengroq va chuqurroq tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, semantik maydon asosidagi yondashuv ikki iyeroglifli so'zlarning leksik tizimidagi o'rini, ularning ma'naviy aloqalarini va funksional xususiyatlarini aniqlashda samarali hisoblanadi. Ushbu yondashuv yapon tilshunosligi, tarjima nazariyasi va o'qitish metodikasida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Achilova O.F. Yapon va o'zbek imperativ maqollarning pragma – diskursiv xususiyatlari: Fil.fan.dokt. (DSc) ... diss. – Тошкент, 2025. – 217 b.
2. Achilova O.F. Yapon va o'zbek imperativ maqollarning pragma – diskursiv xususiyatlari: Avtoref.Fil.fan.dokt. (DSc) ... diss. – Тошкент, 2025. – 37 b.
3. Chen, Guowei. Modern Sino-Japanese Lexical Exchange. Tokyo: Toho Shoten, 1994.
4. Lyons, J. Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
5. Trier, J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Heidelberg: Carl Winter, 1931.
6. Lehrer, A. Semantic Fields and Lexical Structure. Amsterdam: North-Holland, 1974.
7. Cruse, D. A. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
8. Lipka, L. An Outline of English Lexicology. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2002.

9. G'ulomov, A. Leksikologiya va semantika asoslari. Toshkent: Fan, 2010.
10. Hojiyev, A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
11. Rahmatullayev, Sh. Hozirgi o'zbek tili leksikologiyasi. Toshkent: Universitet, 2006.
12. Yule, G. The Study of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
13. 中村明. 『語彙と意味』. 東京: 明治書院, 1994.
14. 町田健. 『日本語の意味構造』. 東京: くろしお出版, 2005.
15. 小泉保. 『意味論』. 東京: 大修館書店, 2002.
16. 泉井久之助. 『日本語の語彙』. 東京: 岩波書店, 1999.

UDC 81'373.6

SEMANTIC FEATURES: POLYSEMY, SYNONYMY, ANTONYMY, AND METAPHORICAL USE

S.Z. Bobokulova, Master's student, Termiz University of Economics and Service, Termiz
U.Sh. Turayeva, Associate Professor, PhD, Termiz University of Economics and Service, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada inglizcha marketing terminologiyasining strukturaviy va semantik xususiyatlari ko'rib chiqilib, ular o'zbek tilidagi ekvivalentlari bilan qiyoslanadi. Tadqiqotda so'z yasash modellari, polisemiya, sinonimiya, antonimiya hamda marketing diskursida metaforik qo'llanish tahlil qilinadi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, inglizcha marketing terminologiyasi strukturaviy jihatdan ixcham va semantik jihatdan dinamik bo'lsa, o'zbekcha marketing terminologiyasi asosan o'zlashmalar, kalkalash va semantik moslashuv orqali rivojlanib bormoqda.

Kalit so'zlar: marketing terminologiyasi, ingliz–o'zbek qiyosi, strukturaviy xususiyatlar, semantik xususiyatlar, polisemiya, sinonimiya, antonimiya, metaforik qo'llanish, kompozitsiya (so'z birikmalari), qisqartmalar, o'zlashmalar, qarzma so'zlar, derivatsiya, neologizmlar.

Аннотация. В статье рассматриваются структурные и семантические особенности английской маркетинговой терминологии и проводится её сравнение с узбекскими эквивалентами. Исследование изучает модели словообразования, полисемию, синонимию, антонимию и метафорическое использование в маркетинговом дискурсе. Сравнительный анализ показывает, что английская маркетинговая терминология структурно компактна и семантически динамична, тогда как узбекская маркетинговая терминология развивается через заимствования, калькирование и семантическую адаптацию.

Ключевые слова: маркетинговая терминология, англо-узбекское сравнение, структурные характеристики, семантические особенности, полисемия, синонимия, антонимия, метафорическое использование, словосложение, аббревиатуры, заимствования, кальки, словообразование, неологизмы.

Abstract. This article examines the structural and semantic characteristics of English marketing terminology and compares them with their Uzbek equivalents. The study explores word-formation patterns, polysemy, synonymy, antonymy, and metaphorical usage in marketing discourse. The comparative analysis demonstrates that English marketing terminology is structurally compact and semantically dynamic, while Uzbek marketing terminology is developing through borrowing, calque formation, and semantic adaptation.

Key words: marketing terminology, English–Uzbek comparison, structural characteristics, semantic features, polysemy, synonymy, antonymy, metaphorical usage, compounding, abbreviations, loanwords, borrowings, derivation, neologisms.

Semantic features play a crucial role in understanding and interpreting marketing terminology, as they reveal the depth, flexibility, and nuance of language use in professional discourse. Among these features, polysemy, synonymy, antonymy, and metaphorical usage are particularly significant in shaping effective communication within marketing. Polysemy reflects the ability of a term to convey multiple related meanings. In marketing, many terms acquire different shades of meaning depending on context, target audience, or specific business sector. For example, the English term “brand” can refer to a company’s identity, a product line, or even the perceived image in consumers’

minds. Such semantic versatility enables marketers to communicate complex ideas efficiently and adapt messages to diverse contexts. Synonymy allows lexical variation and stylistic richness, giving marketers flexibility in phrasing and emphasizing specific aspects of a concept. For instance, words like “*campaign*”, “*promotion*”, and “*advertisement*” may overlap in meaning but carry subtle differences that influence tone, scope, and audience perception. In Uzbek marketing terminology, synonymy is still developing, often reflecting direct borrowings or adaptations of English terms to express nuanced meanings. Antonymy is essential for highlighting contrasts and positioning products or services effectively in competitive markets. Terms such as “*premium*” versus “*budget*” or “*traditional*” versus “*modern*” serve as semantic opposites that help define product strategies and communicate value propositions clearly. Understanding antonymic relationships enables marketers to craft persuasive messages and differentiate offerings [1].

Metaphorical usage enriches marketing discourse by creating imaginative and memorable expressions. Metaphors allow abstract concepts to be conveyed concretely, fostering emotional engagement and brand recognition. For example, phrases like “*market penetration*” or “*brand loyalty*” employ metaphorical constructs to represent strategic marketing objectives and consumer behavior patterns. Uzbek equivalents often mirror these metaphors through calquing or semantic adaptation, reflecting an ongoing process of lexical and conceptual borrowing.

This section explores these semantic features in English marketing terminology and compares them with their Uzbek counterparts, highlighting how semantic structures shape communication strategies, influence audience perception, and contribute to the development of a specialized marketing lexicon in both languages. Through this analysis, the study aims to demonstrate the dynamic interplay between language, meaning, and professional discourse in the context of contemporary marketing practices [2].

Marketing, as an academic and professional discipline, has developed an extensive and highly specialized vocabulary. English, as the dominant language of global business, technology, and communication, has played a key role in shaping the terminology used in contemporary marketing practices, while Uzbek marketing terminology, being relatively younger and still evolving, has increasingly adopted English lexical models. This article explores the structural characteristics of English marketing terms, the semantic features of marketing vocabulary, including polysemy, synonymy, antonymy, and metaphorical usage, as well as the comparative aspects of English and Uzbek marketing terminology through a contrastive analysis [3].

English marketing terminology is structurally diverse. One of the most productive methods in English is compounding, where two or more words combine to form a single term. Examples such as *market share*, *customer loyalty*, *sales forecast*, and *product lifecycle* demonstrate English’s ability to create compact, precise terms. Uzbek, by contrast, typically expresses the same meanings through multi-word descriptive phrases: *bozor ulushi*, *mijoz sodiqligi*, *savdo prognozi*, and *mahsulotning hayotiy sikli*. This difference shows that English prefers short, structurally dense terms, while Uzbek maintains an analytic structure.

Another structural characteristic of English is its widespread use of abbreviations and acronyms such as *ROI*, *KPI*, *CRM*, *SEO*, and *USP*. These forms are immediately understood in international communication. Uzbek marketing specialists use these same acronyms, but they are not transformed into Uzbek forms; instead, they are borrowed directly, for example: *ROI ko'rsatkichi*, *CRM tizimi*, *KPI belgilash*. This reflects the dominance of English as the source language and the tendency of Uzbek to integrate foreign terms as ready-made units [4].

English also frequently forms new marketing terms through blending and derivation: *advertainment* (advertising + entertainment), *infomercial* (information + commercial), *customer-centric*, and *co-branding* [7]. Uzbek rarely creates blended forms of this type; rather, it uses loanwords or long descriptive phrases such as *ko-breeding strategiyasi* or *ma'lumotli reklama*. Thus, English demonstrates greater structural innovation, whereas Uzbek focuses on adapting or explaining existing terms.

In terms of semantic features, English marketing terminology exhibits a high degree of polysemy. Words like *value*, *positioning*, *segment*, and *promotion* have general meanings in everyday

English and specialized meanings in marketing contexts. For instance, *positioning* in general English refers to placing something, but in marketing it refers to creating a brand image in the consumer's mind. Uzbek often translates these meanings separately: *positioning* → *joylashtirish* or *pozitsiyalash* depending on context; *value* → *qiymat* or *qadriyat*. This shows that English allows a single term to expand semantically, while Uzbek tends to maintain more direct, context-specific meanings [6].

Synonymy is also richer in English marketing terminology. Terms such as *advertising*, *promotion*, *publicity*, and *communication* may overlap semantically, each carrying subtle differences. Uzbek equivalents – *reklama*, *targ'ibot*, *ommaviy axborot orqali tanitish* – exist, but they show less variation and are used more straightforwardly. English marketing language is stylistically flexible, while Uzbek marketing

Antonymy, on the other hand, appears in both languages in similar ways because many marketing concepts have universal opposites: *profit* vs. *loss* (*foyda* – *zarar*), *demand* vs. *supply* (*talab* – *taklif*), *market entry* vs. *exit* (*bozorga kirish* – *bozordan chiqish*). However, English offers more process-based antonyms such as *customer retention* vs. *customer churn*, which in Uzbek are translated descriptively as *mijozni ushlab qolish* and *mijozlarning ketishi*. Again, English uses compact terminology, while Uzbek uses explanatory expressions[4].

One of the most distinctive semantic features of English marketing terminology is its metaphorical richness. Terms like *viral marketing*, *guerrilla marketing*, *market niche*, *product lifecycle*, and *brand loyalty* rely heavily on metaphors drawn from biology, warfare, geography, and human relationships. Uzbek marketing discourse increasingly accepts these metaphors directly, often using transliterated forms: *virial marketing*, *gerilla marketing*, or calques like *mahsulot hayot tsikli*. This demonstrates the global influence of English marketing metaphors and their adoption without significant modification [8].

Comparatively, English marketing terminology evolves rapidly, generating new terms to reflect trends, technologies, and consumer behavior [8]. Uzbek marketing terminology is still developing and primarily relies on English as the source of new concepts. Structural differences show that English favors morphological creativity and semantic expansion, while Uzbek favors descriptive phrasing and borrowing. Semantically, English marketing terms often carry multiple meanings, stylistic nuances, and metaphorical implications. Uzbek equivalents tend to be more transparent, literal, and context-dependent, though recent years show an increasing trend toward adopting English-style metaphors and conceptual frameworks.

In conclusion, English and Uzbek marketing terminologies differ significantly in both structural and semantic characteristics. English terminology is compact, innovative, and semantically flexible, whereas Uzbek terminology is descriptive, adaptive, and influenced by English models. As marketing continues to globalize, Uzbek marketing language will likely incorporate more English-derived structures and metaphors, leading to greater alignment between the two terminological systems.

LIST OF USED REFERENCES:

1. Alexander R.S., Surface F.M., Elder R.F. Marketing. Boston, New York: Ginn and company, 1944. – 810 p.
2. Bartels R. The history of marketing thought. 2d ed., Columbus, Ohio: Grid inc., 1976. – 237 p.
3. Bass F.M. Mathematical models and methods in marketing. Homewood, 111., R.D. Irwin, 1961. – 545 p.
4. Butler R.S. Marketing methods. New York: A. Hamilton Institute, 1917. – 346 p.
5. Clark F.E. Principles of marketing. Rev. ed., New York: The Macmillan company, 1936. – 657 p.
6. Converse P.D. The elements of marketing. New York: Prentice-Hall, 1930. – 1080 p.
7. Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Д. Основы маркетинга: Пер. с англ. 2-е Европ. изд. – М.; СПб., К.; Издательский дом «Вильямс», 2002. – 944 с.
8. Мельниченко Л.Н. Эволюция маркетингового управления: основные этапы и современные тенденции, в журнале: Маркетинг в России и за рубежом №5, 1999.

UO'K 808.3

BADIIY MATNDA HID KONSEPTINING VERBALLASHUVI

M.M. Burxanova, dots., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Jahon tilshunosligida yangi deya e'tirof etilayotgan olfaktor lingvistika yo'nalishi antropotsentrik paradigmaning tarkibiy qismi sifatida o'zining taraqqiyot bosqichini bosib o'tdi. Til

ilmida olib borilayotgan ko'plab tadqiqot ishlarida hid va uning ifodasi masalasi o'zining metodologiyasiga ega bo'ldi. Mazkur maqolada olfaktorlikning badiiy matnda verbal vositalar asosida yuzaga chiqishi badiiy manbalar asosida dalillanadi.

Kalit so'zlar: olfaktor lingvistika, antropotsentrik paradigma, hid, hid ifodalovchi vositalar, verbalizator, assotsiatsiya, interpretatsiya, persepsiya, reprezentatsiya.

Аннотация. *Направление ольфакторной лингвистики, признанное новым в мировой лингвистике, прошло этап своего развития как составная часть антропоцентрической парадигмы. Во многих исследованиях, проводимых в лингвистике, проблема запаха и его выражения имеет свою методологию. В данной статье на основе художественных источников доказывается, что обонятельность выступает в художественном тексте в контексте речевых средств.*

Ключевые слова: обонятельная лингвистика, антропоцентрическая парадигма, запах, средства выражения запаха, вербализатор, ассоциация, интерпретация, перцепция, репрезентация

Abstract. *The direction of olfactory linguistics, which is recognized as new in world linguistics, has passed its development stage as a component of the anthropocentric paradigm. In many researches conducted in linguistics, the issue of smell and its expression has its own methodology. In this article, it is proved on the basis of artistic sources that olfactoryness appears in the artistic text in the context of verbal means.*

Key words: olfactory linguistics, anthropocentric paradigm, smell, means of expressing smell, verbalizer, association, interpretation, perception, representation.

Ma'lumki, ilmiy va nazariy bilimlarga ko'ra lingvistik konsepsiyalar sistemasining falsafiy asosi quyidagi tartibda izohlanadi: Faylasuflar "...borliqning obyektivligini, uning inson ongiga bog'liq emasligini e'tirof etadilar... inson ongiga bog'liq bo'lmagan narsalar olami mavjud. Bunday narsalar olamini "narsa o'zida" deb nomlashadi. Bilish jarayoni narsa o'zidan inson sezgi a'zolariga ta'sir etib, sezgi hosil qilishdan boshlanadi.... shunday bo'lsa-da, narsa o'zidani bilib bo'lmashligi ta'kidlanadi" [1.29].

Borliq va olam elementlarining mavjudligi haqiqatdir, mavjudlikning o'zi falsafiy mohiyatdir. Borliqdagi narsa va hodisalar o'ziga xos ichki sistemadir. Bu sistema uning tarkibidagi belgi va xususiyatlar asosida yuzaga keladi. Sistema tarkibiga kiruvchi elementlar o'zaro bir-biri bilan bog'langan bo'lib, biri ikkinchisiz mavjud bo'la olmaydi. Inson ongli mavjudot sifatida borliq va borliq elementlarini o'zining sezgi a'zolari yordamida anglay boshlaydi. Olamni gnoseologik anglash esa borliqdagi narsa va hodisalar mohiyatini sezgi a'zolari orqali idrok qilishdan boshlanadi.

Bilish jarayoni sezgi a'zolariga "narsa o'zida"ning ta'siri bilan boshlanadi. "... tafakkur qaysi holatda qanday ko'rinishda harakatga kelmasin, yagona bir vazifani bajaradi – u voqelik haqidagi axborotni qabul qilish, to'plash, qayta ishlash va tartibga solish usulidir. Bu usul vositasida hosil bo'ladigan g'oya yoki fikr voqelikning ongda aks etish shaklidir. Tafakkurning harakatlanishi va fikrning shakllanishi voqelikni bevosita ongda aks etishini ta'minlovchi jarayon – bilish faoliyati bilan bog'liq. Tilning bilish faoliyatidagi o'rni alohida, u voqelikni idrok etish va bilish vositasi qurolidir" [2,13-14]. Til bilish faoliyatining bir qismidir, ayni paytda u ong bilan bog'liqdir. Shuning uchun ham til ong kabi qadimiydir, degan falsafiy fikr gnoseologik strukturaning mohiyatini tashkil qiladi. Til ong va u bilan bog'liq anglash, fikrlash jarayonining mahsulidir. U borliqda yuz berayotgan voqelikni ifodalovchi birgina va eng asosiy vosita sifatida e'tirof etiladi. Borliq voqealarini sezgi a'zolari yordamida idrok qilish hamda inson tafakkurida olam konseptual manzarasini yaratishda til ham o'ziga xos vazifalari bilan ishtirok etadi. Olamning konseptual manzarasi sezgi a'zolari faoliyati hisobiga yuz beradi. Bu a'zolar orqali qabul qilingan xabar va axborotlar negizida inson tafakkuri shakllanadi. Inson tafakkuriga xos umumiy bilim fondi esa tafakkurning ilmiy, badiiy va siyosiy ko'rinishlarini belgilaydi. Muayyan til egalarining ilmiy tafakkuri bilishning dastlabki bosqichiga mansub bo'lib, u boshqa tafakkur shakllari uchun genezis funksiyasini bajaradi. Kuzatishga asoslangan empirik bilimlar bilishning yagona manbasi hisoblanadi. Inson borliq tizimida yuz berayotgan har bir narsa, hodisa va voqealarni sinchkovlik bilan kuzatib boradi. Kuzatishga

asoslangan amaliy bilish jarayoni har bir jonzotga xos bo'lib, ularning ichida inson o'zining sezgi a'zolari orqali qabul qilayotgan xabar va axborotlarni tafakkurning empirik shakli sifatida o'z xotirasiga joylashtiradi. Shuning uchun ham "Olamning ilmiy manzarasini yaratishda uni ilmiy bilishda o'zaro uzviy bog'liq, bir-birini taqozo qiluvchi ikki bosqich o'zaro ajralib turadi: 1) empirik amaliy bosqich; 2) nazariy ratsional bosqich. Bilishning bu bosqichlari o'zaro bog'liq bo'lishi bilan birga o'ziga xos jihatlari bilan farq qiladi." [3,38]. Bilishning birinchi shakli hisoblangan kuzatish, sezgi a'zolari orqali qabul qilinayotgan xabar va tajriba yordamida olinayotgan barcha ma'lumotlar empirik bilimlar sifatida e'tirof etiladi. Biroq inson kuzatishlari yordamida olingan bu ma'lumotlar tafakkur tizimiga tavsif, qiyos, umumlashtirishlar usul va metodlari orqali kiritiladi. Bu esa amaliy bilish bosqichi sistemasida olingan ma'lumotlarni qayta ishlash mexanizmlari mavjudligidan dalolat beradi.

Sezgi a'zolari yordamida olingan har qanday xabarning bilimga aylanishi uchun uning ontologik xususiyatlari aniqlanadi. Bu amaliy bilish bosqichida amalga oshiriladi. Narsa va hodisalarga xos ontologik belgilarning aniqlanishi va farqlanishi tafakkurning asosi bo'lgan ilmiy bilishning boshlanishidir. Aynan shunday bosqichda tafakkur degan tushuncha namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham ilmiy bilish tafakkurning asosi deb hisoblanadi. Ilmiy bilishda tafakkurning shakllari ishtirok eta boshlaydi. Professor A.Nurmonovning ta'kidlashicha, "Ilmiy bilishda o'rganilayotgan obyektni mavhumlashtirishda tafakkur shakllari – tushuncha, hukm, xulosalarga tayaniladi" [4,35]. Borliqdagi narsa va hodisalarga xos xususiyatlarning inson tasavvuridagi umumlashmasi aynan tafakkur to'g'risida gapirish uchun asos bo'ladi. Tasavvurlarga asoslangan bilish shakllari tafakkurni shakllantiradi. Ilmiy tafakkur bilishning asosi hisoblanadi. Bunday tafakkur ilmisiz tafakkurning boshqa turlari bo'lishi mumkin emas.

Bilishning amaliy bosqichi deb e'tirof etilgan kuzatish, tajriba va sezgi a'zolari orqali qabul qilingan xabar va ma'lumotlarga asoslangan umumiy bilim fondi negizida shakllangan tafakkur universal hodisa sanalsa-da, u muayyan millatga mansub turmush-tarzining mahsuli sifatida o'zaro farqlanib turadi. Ularda har bir xalqqa xos bo'lgan urf-odatlar, rasm-rusumlar, qadriyatlar tafakkurning o'ziga xos genetik asosi sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham har qanday millatga mansub inson tafakkuri tabiat va jamiyat hodisalari mohiyatini anglash bilan bog'liq va, ayni paytda, shu xalqqa xos bo'lgan ijtimoiy va individual xususiyatlarning in'ikosi sifatida vujudga keladi. Inson tili yuqorida qayd etilgan tafakkur shakllarini o'zida umumlashtirish xususiyatiga ega bo'lib, uni ilmiy tushuncha bilan tilning akkumlyativ funksiyasi, deb nomlanadi. Muayyan millatga mansub tilning o'ziga xos strukturasi tafakkurning ifoda shakli sifatida tahlil va tadqiq qilinar ekan, unda bilishga asoslangan ontologik va gnoseologik strukturaning genezisi hisoblangan amaliy bilim tashuvchilari funksiyalarining verballashuvi muhimdir. Kuzatishga asoslangan amaliy bilimlarni tasavvur bosqichiga uzatishga xizmat qiluvchi sezgi a'zolari funksiyalarini o'rganishning anatomik xususiyatlari hamda ularning xabar qabul qiqilishga asoslangan generativ-kognitiv asoslari mentalingvistika bilan bog'liqdir. Tafakkur shakli sifatida yig'ilgan nazariy bilimlarning ifoda shakli esa lisoniy va nolisoniy vositalar bo'lganligi uchun ham ularning sezgi a'zolari faoliyati va funksiyalari bilan bog'lanuvchi qismi lisoniy sensorika deb nomlanishi tabiiy hisoblanadi.

"Inson sezgi organlari orqali obyektiv olam elementlari belgilarini umumlashtirgan holda aks ettiradi va ongda aks ettirilgan bu obyektiv olamning umumlashgan obrazi til kodlari orqali tinglovchiga uzatiladi. Tinglovchi akustik signal orqali obyektiv reallik haqida ma'lumotga ega bo'ladi" [5, 324]. Olamning konseptual manzarasi lisoniy kodlar yordamida voqelanadi. Tinglovchilar nafaqat akustik, balki vizual, taktil, olfaktor va gustator signallar yordamida tashqi olamda yuz berayotgan voqelikni anglaydilar, inson tafakkuri shu a'zolar tomonidan qabul qilinayotgan axborotlar orqali boyiydi.

Tilshunoslikda ontologik va gnoseologik ilmiy paradigmalar bilan bog'liq yo'nalishlarning shakllanayotganligi tadqiqotlar mazmuni va maydonining kengayishiga sabab bo'lmoqda. Til haqidagi tadqiqotlarning mohiyati kognitologiya va kognitiv mexanizmlar bilan bog'liq holda til va tafakkur masalalariga borib taqalmoqda. Til va tafakkur munosabati hamda ularning biri ikkinchisiz mavjud bo'la olmasligi haqidagi nazariyalar inson tafakkuri genezisi, u bilan bog'liq kognitiv

jarayonlar va gnoseologik ilmiy paradigmalarda to'g'risidagi tadqiqotlarga ehtiyoj ortib borayotganligidan dalolat bermoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Нурмонов А. Танланган асарлар. III жилдли. II жилд. – Тошкент: Akademnashr, 2012, 29 бет.
2. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006, 13-14 бетлар.
3. Нурмонов А. Танланган асарлар. III жилдли. I жилд. – Тошкент.

UO'K 808.5

XX ASR O'ZBEK ADABIYOTIDA TARIXIY HAQIQATNING BADIY AKS ETTIRILISHI

O.O. Dadaboyev, dots., PhD, Namangan davlat chet tillari instituti, Namangan

Annotatsiya. Mazkur maqolada Oybekning “Navoiy” tarixiy romani tahlil qilinadi. Asarda Alisher Navoiy siymosi nafaqat alohida tarixiy shaxs sifatida, balki XV asrda o'zbek xalqining madaniy va ma'naviy uyg'onishining ramziy timsoli sifatida tasvirlangan. Tadqiqotda muallif tomonidan tarixiy haqiqat bilan badiiy to'qimaning uyg'unlashtirilishi, natijada realistlik, ayni paytda g'oyaviy jihatdan muhim bo'lgan Navoiy obrazi yaratilish tamoyillari tahlil etiladi.

Alohida e'tibor sovet davri mafkuraviy cheklovlarining romandagi Navoiy talqiniga ko'rsatgan ta'siriga qaratilib, uning insonparvar shoir, xalq homiysi va ijtimoiy uyg'unlik tarafdori sifatida gavdalantirilishi yoritiladi. Shuningdek, maqolada Oybekning Navoiy konsepsiyasidagi gumanistik mohiyatni ta'kidlovchi ilmiy qarashlar tahlil qilinib, romanning milliy ongini aks ettirish va shakllantirishdagi o'rni ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Oybek, Alisher Navoiy, tarixiy roman, o'zbek adabiyoti, gumanizm, mafkura, tarixiy haqiqat, badiiy obraz, milliy ong.

Аннотация. В данной статье рассматривается исторический роман Ойбека «Навои», в котором фигура Алишера Навои изображается не просто как отдельная личность, а как символическое воплощение культурного и духовного возрождения узбекского народа в XV веке. Исследование анализирует художественные принципы, использованные автором при сочетании исторической правды с вымышленными элементами, создавая тем самым реалистичный, но идеологически значимый образ Навои. Особое внимание уделяется влиянию идеологических ограничений советской эпохи, которые сформировали изображение Навои как гуманистического поэта, покровителя народа и сторонника социальной гармонии. В статье также рассматриваются научные взгляды, подчеркивающие гуманистическую сущность концепции Навои у Ойбека, акцентируя роль романа как в отражении, так и в формировании национального сознания.

Ключевые слова: Ойбек, Алишер Навои, исторический роман, узбекская литература, гуманизм, идеология, историческая правда, художественный образ, национальное сознание

Abstract. This article examines Oybek's historical novel Navoi, in which the figure of Alisher Navoi is portrayed not merely as an individual personality, but as a symbolic embodiment of the cultural and spiritual renaissance of the Uzbek people in the 15th century. The study analyzes the artistic principles employed by the author in combining historical truth with fictional elements, thereby creating a realistic yet ideologically significant image of Navoi. Special attention is given to the influence of the ideological constraints of the Soviet era, which shaped the depiction of Navoi as a humanist poet, a patron of the people, and an advocate of social harmony. The article also discusses scholarly perspectives that emphasize the humanistic essence of Oybek's concept of Navoi, highlighting the role of the novel both in reflecting and in shaping national consciousness.

Key words: Oybek, Alisher Navoi, historical novel, Uzbek literature, humanism, ideology, historical truth, artistic image, national consciousness.

XX asr o'zbek adabiyotidagi tarixiy roman boshqa adabiyotlar tarixiy nasridan ajralib turadigan bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Xususan, yozuvchilar ko'pincha “Oltin asr”ga murojaat qilib, Temuriylar davrini (XIV–XV asrlar) qayta tasvirladilar. Bu davrda Samarqand va Hirot ilm-fan, san'at va adabiyotning yirik markazlari sifatida ravnaq topgan bo'lib, mazkur tarixiy bosqich o'zbek

madaniyatining buyukligi ramzi sifatida idrok etildi. O'tmishning kabi yirik tarixiy siymolari asarlarda markaziy qahramonlarga aylandi. Tarixiy roman yaratishga kirishgan yozuvchi, avvalo, real tarixning mustahkam poydevoriga tayanishi lozim. Uning vazifasi faqatgina o'tmish voqealarini bayon etish emas, balki tarixiy asosda inson va olam haqidagi o'z badiiy qarashini qayta yaratishdan iboratdir. Albatta, asar g'oyasi talab etgan hollarda tarixiy voqelik to'qimasiga xayoliy qahramonlar yoki voqealar kiritilishi mumkin. Garchi bunday qo'shimchalar uchun qat'iy me'yor yoki aniq mezon mavjud bo'lmasa-da, ularning muvozanati asarning badiiy qimmatini belgilaydi. Shu sababli, chinakam mahoratli romanist har doim tarixiy haqiqat bilan badiiy tasavvur o'rtasida "oltin ko'pri" topishga intiladi.

Yozuvchi qalamga qo'l urgan zahoti tarix sahifalariga sho'ng'iydi: tarixiy manbalarni o'rganadi, faktlar, voqealar va ularning ishtirokchilari haqidagi ma'lumotlarni to'playdi. Uning keyingi vazifasi o'rganilgan materialni badiiy shaklga solishdir: badiiy reallik doirasida faktlar jonlanishi, voqealar rivojlanishi, tarixiy shaxslar esa go'yo yana "nafas ola boshlashi" [1, 55-b] lozim. Biroq bu bilan yozuvchining vazifasi tugamaydi, yig'ilgan material jonsiz qurol emas; uni san'at nafasi bilan tiriltirish zarur. Faqat shundagina tarixiy hodisalar sahnada to'liq namoyon bo'ladi, tarixiy shaxslar go'yo qayta tirilgandek harakat qila boshlaydi, ularning ichki olami, his-tuyg'ulari va kechinmalari o'quvchi ko'z o'ngida yorqin ochiladi. Albatta, bunday jarayon tarixiy asar yozishda ijodkorning badiiy erkinligini ma'lum darajada cheklovchi omillarni ham yuzaga keltiradi.

Ba'zi hollarda mafkuraviy omillar ham yozuvchining ijodiy imkoniyatlarini cheklaydi, tarixiy mavzularga murojaat qilgan mualliflarni kuchli ijtimoiy-siyosiy bosim ostida ishlashga majbur etadi. Agar roman millatning buyuk siymolariga bag'ishlangan bo'lsa, yozuvchining ijodiy mas'uliyati bir necha barobar ortadi va tarixiy asar ustida ishlash jarayoni yanada murakkablashadi.

Oybekning Navoiy romani XV asrda o'zbek xalqining turmush tarzi va ma'naviy hayotini chuqur aks ettirgan klassik tarixiy asar hisoblanadi. Asarning kuchi davr haqiqatini, ijtimoiy-siyosiy kuchlar to'qnashuvini va xalq taqdiridagi burilish lahzalarini badiiy sahnada ta'sirchan chuqurlik bilan ifodalashida namoyon bo'ladi. Muallif o'zining g'oyaviy maqsadini ro'yobga chiqarar ekan, tarixiy shaxslarning ishonchli obrazlarini qayta jonlantiradi, shu bilan birga xayoliy qahramonlar orqali asarga ruh va hayotiylik bag'ishlaydi.

Tarixda chuqur iz qoldirgan siymolar Navoiy, Majididdin, Husayn Boyqaro, Nizomulmulk, Xadicha Begim, Badiuzzamon, Mo'min Mirzo, Muzaffar Mirzo va Jomiy roman sahifalarida yana jonlanib, o'zlariga xos ovozi bilan so'zlaydi. Ular bilan yonma-yon Sultonmurod, Zayniddin, Arslonkul, Dildor va Tog'onbek kabi xayoliy qahramonlar ham turib, voqealarning badiiy rang-barangligini boyitadi, tarixiy sahnada xalqning umidlari, dardlari va intilishlarini aks ettiradi.

Tarixiy va xayoliy obrazlarning bunday uyg'unligi asarga shunchalik kuch bag'ishlaydiki, o'quvchi go'yo XV asr maydonlarida hukmdorlar saroylarida, shoirlar davralarida va oddiy xalq hayotida kezib yurgandek bo'ladi. Oybek o'z romanini quruq tarixiy hujjatga emas, balki ma'naviy-axloqiy ko'zguga aylantiradi: unda xalqning o'tmishi, uning iztiroblari va orzulari, shuningdek buyuk ma'naviy qiyofasi yorqin badiiy shaklda qayta tiriladi.

Oybek tasvirida har bir voqea va har bir fakt o'z davrining tarixiy haqiqatiga uyg'un holda beriladi. Xayoliy epizodlar ham tarixiy manzaradan uzilib qolmaydi, balki u bilan yaqin o'zaro bog'liqlikda tasvirlanadi. Tarixiy shaxslar ham, xayoliy qahramonlar ham yaratilishida muallif bir xil realizm tamoyillariga tayanadi. Natijada ularning badiiy pafosi davr hayoti, xalq taqdiri va tarixiy voqelik bilan chuqur chirmashgan holda namoyon bo'ladi. Romanda ajdodlar hayotidan olingan voqealar muallifning badiiy to'qimasi bilan uzviy qorishib, bir-birini boyitadi va asarning badiiy to'qimasida ajralmas birlik hosil qiladi. Shu sababli roman sahifalarida nafaqat qat'iy tarixiy haqiqat, balki ijodiy tasavvur mahsuli bo'lgan hodisalar ham mujassam topadi, ularning barchasi yagona maqsadga xizmat qiladi: tarixiy voqelikni shunchaki qayta tiklash emas, balki uni ma'naviy va hissiy joziba bilan ifodalash. Asar qahramonlari o'z tarixiy muhitining nafasi bilan yashaydi. Ularning har biri XV asr o'zbek xalqining taqdiri va Temuriylar davlati davri bilan chambarchas bog'liq holda tasvirlanadi. Shu obrazlar orasida eng yorqin va markaziy timsoli Navoiy obrazidir. Muallif tarixiy jarayonning asl mohiyatini Navoiyning ma'naviy olami va faoliyati orqali ochib beradi. Uning shaxsi dinamik rivojlanishda ko'rsatiladi: unda qahramonlik fazilatlarini tobora porlaydi, gumanizmga

bo'lgan sobit sadoqati esa yanada mustahkamlanib boradi. Romanda Navoiy oddiy tarixiy shaxs sifatida emas, balki butun bir davrning ramzi sifatida gavdalanadi. U XV asr o'zbek xalqining milliy uyg'onish ruhi va vatanparvarlik kayfiyatlarini o'zida mujassam etadi. Navoiyning shaxsiy hayoti, ma'naviy olami, intilish va orzulari, amallari hamda axloqiy qiyofasi o'z davrining ilg'or an'analari bilan uyg'unlikda ochib beriladi. Bu obrazda xalqning o'z taqdirini anglash yo'lidagi qahramonona sa'y-harakatlari aks etadi. Navoiy shaxsi orqali yozuvchi millatning taraqqiyotga intilishi va milliy uyg'onish ruhini badiiy mujassamlashtiradi; ayniqsa, davlat taqdiri hal qilinayotgan bir davrda bu intilishlar yanada teranlashadi. Darhaqiqat, tarixiy romanning asosiy vazifasi xalqni tarixning yetakchi kuchi sifatida ko'rsatishdir.

Oybekning "Navoiy" romanida markaziy qahramon Navoiy obrazining rivoji o'zbek xalqining kollektiv ongining yuksalishi va ma'naviy yetuklikka intilishini ramziy tarzda ifodalaydi. Yozuvchi qahramonning biografiyasi va shaxsiy taqdirini millat tarixi bilan uyg'unlashtirib, xalqning o'tmishi va umumiy taqdirini Navoiy siymosida badiiy mujassam etadi. Romanda tasvirlangan tarixiy voqealar qahramonlar hayotining shunchaki foni sifatida emas, balki ularning xarakteri, intilishlari va xatti-harakatlarini shakllantiruvchi hal qiluvchi omillar sifatida talqin etiladi. Asosiy qahramonlarning ichki o'zgarishlari orqali butun bir davr tarixi va ijtimoiy taraqqiyotning mohiyati ochib beriladi.

Oybek Navoiy obrazida o'z davri uchun ilg'or siymoni yaratadi: u buyuk mutafakkir, xalq dardini yengillashtirishga o'zini bag'ishlagan, uni ma'naviy va ijtimoiy kamolot sari yetaklagan shaxs sifatida gavdalanadi. Bu qahramonda muallif nafaqat milliy idealni mujassamlashtiradi, balki uning shaxsiy va individual jihatlarini ham saqlab qoladi. Shu bois Navoiy obrazi oddiy tipiklashtirilgan ideal emas, balki o'z taqdiriga ega, ma'naviy sinovlardan o'tgan, yuksak axloqiy fazilatlar sohibi, chinakam insoniy qiyofada namoyon bo'ladigan badiiy siymo sifatida talqin etiladi. Bu obrazda xalqning intilishlari, orzu-umidlari, erkinlikka va ma'naviy ma'rifatga chanqoqligi mujassam etilgan. Navoiy romanda nafaqat o'z davrining ilg'or tafakkur sohibi, balki qalbida millatning yuksak orzu-ideallarini olib yurgan, o'z shaxsida xalqning qahramonona ruhini ifodalagan ramziy timsol sifatida tasvirlanadi. Navoiy o'z davrining farzandi edi. Uning qalbida xalq dardiga hamdardlik, oddiy insonlarga mehr-shafqat mujassam bo'lgan, biroq u zulm va ekspluatatsiyani bevosita yo'q qilishni o'zining asosiy maqsadi sifatida qo'ymagan. Uni aynan shunday talqin qilish Navoiyni asossiz ravishda ideallashtirish, uni tarixiy haqiqatdan uzoqlashtirish bilan barobar bo'lur edi. Shubhasiz, daho shoir sifatida Navoiy o'z zamondoshlarining aksariyatidan yuksak darajada ajralib turardi. U tor manfaatlar va aristokratik feodallar doirasining xudbin qarashlaridan yiroqlashib, xalqning keng qatlamlariga yaqinlashdi. O'zining adabiy ijodi hamda davlat ishlaridagi amaliy faoliyati orqali u xalq manfaatlarini ifodaladi va unga yaqinligini qayta-qayta, jo'shqin tarzda ta'kidladi. Biroq u isyonkor bo'lmagan. Navoiy mavjud tuzumga qarshi qo'zg'olonga chaqirmagan. Qanchalik ilg'or bo'lmasin, uning faoliyati o'z davrining ijtimoiy-tarixiy chegaralaridan tashqariga chiqolmadi. Shu ma'noda, Oybek Navoiy obrazini to'g'ri va asosli tarzda talqin qilgan.

Oybek tasvirlagan Navoiy obrazi o'z davrining muhitiga doimo chambarchas bog'liq holda beriladi: uning hayoti Hirot saroyi, davlat boshqaruv tizimi va madaniy an'analari bilan uzviy aloqada ochib beriladi. Buyuk shoirning iztiroblari va izlanishlari ham aynan shu tarixiy zamin bag'ridan unib chiqadi: Temuriylar davlati tanazzul va inqiroz yoqasiga kelib qolgan bir paytda Navoiy xalq va davlat taqdiri uchun kuyinib, ularni saqlab qolish yo'llarini izlaydi.

Oybekning "Navoiy" romani haqida so'z yuritar ekanmiz, avvalo yozuvchi uni qaysi davrda yaratganini — murakkab sharoitlar, tsenzura va mafkuraviy bosimlar hukmron bo'lgan davrni hisobga olish zarur. Aynan shu omillar ta'sirida Oybek Navoiy obrazini o'z idealiga to'la mos holda tasvirlash imkoniga ega bo'lmagan.

Sovet davrida tarixiy romanlar rasmiy mafkura talablariga mos bo'lishi lozim edi. Ya'ni, tarixiy asarlarda tarixning progressiv talqinini ilgari surish — ijtimoiy kurashni yoritish, feodalizmni tanqid qilish, o'tmishdagi ilg'or tendensiyalarni ochib berish, shuningdek xalqlar do'stligini ulug'lash va millatchilik hamda diniy fanatizmni tanqid etish talab qilinar edi. Shu sababli Oybek o'z romanida Navoiyning xalqqa sadoqati, kambag'allarga hamdardligi, mehr-shafqati va oddiy insonlarga

yaqinligiga alohida urg'u beradi hamda Navoiy obrazini ijtimoiy faol, xalq bilan uyg'un yashaydigan shaxs sifatida yuksak darajada tasvirlaydi.

Adabiyotshunos M. Qoshjonov ta'kidlaganidek, Oybekning bosh maqsadi buyuk shoir Alisher Navoiy ijodiga xos bo'lgan gumanistik g'oyalarni ochib berishdan iborat edi [2, 20-b.]. Boshqa bir adabiyotshunos O. Sharafiddinov ham ushbu fikrni qo'llab-quvvatlab, Navoiy obrazini shakllantirishda Oybek, avvalo, uni buyuk gumanist sifatida talqin etishga alohida ahamiyat berganini qayd etadi [3, 3-b.]. Darhaqiqat, Oybek romanida Alisher Navoiy xalq farovonligi, ravnaqi va tinchligi yo'lida fidokorona xizmat qilgan, beg'araz va gumanistik ruhdagi shoir sifatida jonlanadi. Uning siymosi orqali milliy uyg'onish orzusini qalbida olib yurgan, tinimsiz mehnat qiluvchi buyuk shaxs obrazi namoyon bo'ladi. Albatta, tarixiy haqiqat Navoiyning xarakterida bunday fazilatlar mavjud bo'lganini tasdiqlaydi. Biroq ayniqsa shuni alohida ta'kidlash joizki, Oybek Navoiy obrazini yaratishda xalqparvarlik va gumanistik fazilatlarni markazga qo'yib, butun konsepsiyasini aynan gumanizm ruhi atrofida quradi.

Adabiyotshunos **Naim Karimov** Oybekning tarixiy shaxs konsepsiyasidagi ayrim jihatlariga alohida e'tibor qaratib shunday yozadi: "Yozuvchi adolatli hukmdor va xalq, Navoiy va xalq, Navoiy va urush, Navoiy va madaniyat taqdiri, Navoiy va xalqlar do'stligi kabi masalalarni badiiy talqin qildi hamda shoir obrazi orqali o'z zamondoshlari uchun dolzarb, kelajak avlodlar uchun esa ibratli bo'lgan ijtimoiy-falsafiy qarashlarni ilgari surdi" [4, 65–72-b.]. Shu tariqa, Navoiy obrazi o'rta asr feodalizmiga qarama-qarshi qo'yilgan badiiy timsol sifatida gavydalanadi.

Xulosa qilib aytganda, o'z davrining mafkuraviy talablari Oybekni aynan shu yo'ldan borishga majbur etganini ko'rish mumkin. Shunga muvofiq, u feodalizmning shafqatsiz va zulmkor qiyofasini ataylab keskinlashtirib, shu orqali tarixiy haqiqatni o'quvchiga badiiy kuch bilan yetkazishga intilgan. Natijada asarda mafkuraviy yo'nalish bilan badiiy yuksaklik uyg'unlashib, asarning g'oyaviy va estetik salmog'i ta'minlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Словарь литературоведения. – Ташкент: Академнашр, 2010. – 402 с.
2. Кошджонов М. Ойбек // Всемирная литература, 2005. – № 1. – С. 19–22.
3. Шарафиддинов О. Писатель, который пробудил нацию // Литература и искусство Узбекистана, 3 ноября 2004 г.
4. Каримов Н. Вершина Ойбека // Всемирная литература, 2004. – № 12. – С. 65–72.

UDC 81'38+316.772.4

PRAGMATIC AND COGNITIVE PROCESSES IN GESTURE AND LANGUAGE COMMUNICATION

N.K.Daminov, PhD, Associate professor, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolada imo-ishora tilini tarjima qilish (IT), xususan, sinxron tarjima (ST) jarayoni diskurs tahlili nuqtai nazaridan o'rganiladi. An'anaviy yondashuvlar ko'pincha kognitiv yuk va lingvistik ekvivalentlikka e'tibor qaratsa-da, biz talqin qilingan nutqning diskursiv tuzilishini (vizual tillar orqali) o'rganishga alohida urg'u beramiz. Korpus lingvistikasi, pragmatika va vizual kommunikatsiya nazariyalari asoslanib, professional IT faoliyatidagi muhim diskursiv xususiyatlar tahlil qilinadi: vizual bog'lovchilar (vizual bog'liqlik elementlari); so'zlovchining niyatini (illokutiv kuchni) aks ettiruvchi imo-ishoralar va yuz ifodalaridagi yumshatish va kuchaytirish strategiyalari; muloqot maydonini boshqarish, xususan, sukut (pauza) va navbat almashinuvi signallarini vizual ifodalash.

Kalit so'zlar: imo-ishora tili tarjimasi, vizual diskurs tahlili, pragmatika, imo-ishora tili, bog'liqlik, diskurs bog'lovchilari, kognitiv yuk, navbat almashinuvi, imo-ishora, illokutiv kuch.

Аннотация. В данной статье рассматривается процесс жестового перевода (ЖП), в частности синхронного перевода (СП), с точки зрения дискурсивного анализа. В то время как традиционные подходы часто сосредоточены на когнитивной нагрузке и языковой эквивалентности, мы делаем акцент на изучении дискурсивной структуры интерпретируемой речи (через визуальные языки). На основе теорий корпусной лингвистики,

прагматики и визуальной коммуникации проанализированы важные дискурсивные особенности в профессиональном исполнении ЖП: визуальные коннекторы (элементы визуальной связности); стратегии смягчения и усиления в жестах и мимике, отражающие интенциональную силу говорящего (иллокутивную силу); управление коммуникативным пространством, в частности, визуальная передача сигналов молчания (паузы) и смены очередности.

Ключевые слова: жестовый перевод, визуальный дискурсивный анализ, прагматика, жестовый язык, когезия, дискурсивные коннекторы, когнитивная нагрузка, смена очередности, жест, иллокутивная сила, язык жестов.

Abstract. This article examines the process of Sign Language Interpreting (SI), particularly simultaneous interpreting (SI), from the perspective of discourse analysis. While traditional approaches often focus on cognitive load and linguistic equivalence, we emphasize examining the discursive texture of interpreted speech (through visual languages). Based on theories of corpus linguistics, pragmatics, and visual communication, important discursive features in professional SI performance are analyzed: visual connectors (elements of visual cohesion); mitigation (softening) and intensification strategies in gestures and facial expressions, reflecting the speaker's intentional force (illocutionary force); and management of the communication space, particularly the visual conveyance of silence (pause) and turn-taking signals.

Keywords: Sign language interpreting, visual discourse analysis, pragmatics, sign language, cohesion, discourse connectors, cognitive load, turn-taking, gesture, illocutionary force, sign language.

Introduction. Simultaneous interpreting of spoken language (SI) is usually considered one of the most complex types of human cognitive activity. However, in the field of Sign language interpreting (SI), this complexity increases with new dimensions, as the interpreter must manage a two-way flow of information: the oral (auditory) part of the speaker's speech coming from the audience and the visual-kinetic flow transmitted through sign Language. This process involves not only hearing and speaking but also vision, perception, and motor skills.

Research often divides ST into two main components: the cognitive model (Gile, 1995) and linguistic equivalence. However, these approaches do not fully cover the fundamental feature of ST - the process of creating and interpreting visual discourse. In ST, the translator not only transfers words from the source language to the SPT over a certain period of time, but also translates visual rhetoric.

The main goal of this article is to determine how the translator manages the visual-kinetic components by applying the Discourse Analysis (DAS) lens to the ST process. We consider "discourse" not just as a written text, but as a set of social, visual, and time-dependent actions.

We will focus on the following three main discursive elements:

- How the translator ensures the logical coherence of the text through gestures.
- The application of strengthening or softening strategies to eliminate the disproportion between the verbal and visual (the translator's hands) components of meaning.
- How to adapt verbal pauses to visual pauses in ITS or vice versa, changing the visual rhythm.

This study presents a new cognitive-discursive perspective on ST theory, especially the theory of visual translation. The article strives to present ST not only as a linguistic skill, but also as a complex set of visual-pragmatic skills.

Literature Review. To understand ST, it is necessary to consider the theoretical framework created through cognitive, linguistic, and visual research. Cognitive load theories form the foundation of ST research. The "Effort Models" developed by Gile (1995, 2009) divide the interpreter's resources into three main activities: reception, transfer, and production. These models demonstrate that the more processing resources are expended, the lower the interpreter's performance (equivalence) becomes.

However, the "production" component in these models primarily focuses on oral speech output. In the context of sign language interpretation, motor (hand movement) and visual-spatial loads are added to the interpreter's cognitive burden. The interpreter must simultaneously listen, analyze,

perform oral simultaneous interpretation, and produce sign language. How this parallel load is distributed remains unclear, which complicates the discursive processes.

Pragmatics, as the study of language in context, holds particular importance in ST. The interpreter's task is not simply to convey meaning, but to communicate the speaker's intentions (illocutionary force).

For example, a firm demand expressed in a high-pitched voice in oral speech is conveyed through sharp, rapid, and wide-amplitude hand movements in sign language. Based on Searle's (1969) speech act theory, ST research examines how interpreters "re-manage" the speaker's intention through visual cues (e.g., expressing conciliation with open palms).

While cohesion in spoken language is achieved through connectives (such as "but," "therefore," "firstly"), in ST, this function is performed by visual cues. When applying the types of cohesion defined by Halliday and Hasan (1976) to ST, the interpreter's hands must indicate the text's logical connections (cause-effect, contrast).

Research shows that interpreters tend to replace complex verbal connectives with simple visual cues to maintain speed. If a subtle contrast ("nevertheless...") is expressed in oral speech, the interpreter might convey this through a short, sharp cutting motion or by quickly returning one hand to the front of the body. This process is called visual discourse integration.

Sign language interpretation is primarily a process of pragmatic adaptation, as visual signs often intensify or mitigate linguistic meaning.

Mitigation: If an overly assertive or direct idea is expressed in spoken language, the interpreter may employ softer or more elaborate gestures in sign language interpretation. This often arises from the need to adapt to the communication norms of the target culture.

Intensification: In some instances, due to the insufficient force of spoken language, the interpreter must provide additional visual emphasis to strengthen the meaning of words. This is particularly evident when emphasizing specific theories in scientific presentations.

Although researchers like Feldman (1990) have highlighted the significance of gestures in the interpretation process, there is still a lack of in-depth real-time analysis on how they reshape discourse.

In spoken language interpretation, pauses ("silence") serve as a cognitive buffer for reception and production. In sign language interpretation, these pauses must be managed both visually and verbally. If there is a long pause in spoken speech, the interpreter uses this time to clarify the oral interpretation while creating a visual pause (holding the hands still) in sign language.

From a discourse perspective, this visual pause may convey an unintended pragmatic meaning to the target audience, such as "processing time" or even "disagreement." Consequently, the interpreter must either shorten this visual pause or fill it with small, neutral kinetic elements that aid comprehension. This leads to a change in the rhythm of visual discourse.

When we take a deeper look at the nature of human communication, we understand that it is a much broader and more complex process than it appears on the surface. We constantly exchange information through vocal speech (verbal) and additional actions (non-verbal, including gestures). These two channels are interconnected and together form meaning. Gestures do not simply serve as a supplement to language; they enrich, clarify, and sometimes even complement the meaning of language. To understand this complex interaction, it is necessary to study pragmatic goals and the cognitive mechanisms that govern these processes.

Gestures are an integral part of communication, and they have three main functions. Firstly, they serve an illustrative function, enriching verbal statements with visual imagery. Secondly, they provide additional information. Most importantly, they regulate interaction (regulatory function) - performing tasks such as indicating who should speak or attracting the listener's attention. These visual cues are especially crucial from a pragmatic perspective.

Pragmatics deals with the use of language in context. The speaker's illocutionary force - that is, what action they intend to perform with words (for example, to command, criticize, or affirm) - is often determined by gestures. Even when we understand the content of a statement, gestures reveal its mood (for example, dissatisfaction or approval). If there is assertiveness in a verbal statement,

expressing it with a strong and sharp gesture visually confirms this assertiveness. Conversely, if the speech needs to be softer, the gesture can be performed more gently or with a delay. These visual signals significantly alter the pragmatic weight of meaning.

To carry out this interaction, a significant cognitive load is placed on the human brain. Successful integration of language and gesture requires several cognitive processes. People must simultaneously analyze linguistic meaning, select corresponding visual images, and plan hand movements. If cognitive resources (particularly working memory) are occupied with another complex task (such as translating into an unfamiliar language), the brain may sometimes reduce illustrative gestures that describe language because they are not the primary task. However, essential gestures aimed at ensuring a pragmatic goal are usually retained.

From a cognitive perspective, language and gesture are not parallel channels, but rather collaborative systems controlled by the same neural network. The speech planning process automatically activates hand movements as well. Therefore, synchrony (simultaneous movement) between language and gestures is crucial. If a gesture does not support the verbal meaning at the right time, the listener's brain cannot integrate these two types of signals, which reduces the effectiveness of communication.

Sometimes gestures can contradict the meaning in spoken language, creating a state of “pragmatic negation”. For example, if one says “Yes, I agree” while making a sharp “stop” gesture with their hand, the brain automatically trusts the visual signal more. This situation forces a rapid assessment by the cognitive system.

Sign Language Interpreting (SLI) represents the highest level test of this interaction. In SLI, the interpreter manages a three-way load: verbal reception, verbal production, and simultaneously, the creation of visual discourse by adapting visual-kinetic resources to the rules of Sign Language. The interpreter must also analyze the gestures of the source speaker and recode them according to the visual-pragmatic rules of Sign Language. This process transforms the interpreter into not only a linguistic, but also a visual-rhythmic co-author.

Results: These findings encourage the expansion of SI theory. Cognitive models should perceive visual load not as a separate “production” element, but as an integral part of creating visual discourse. The interpreter's visual effectiveness directly influences their verbal success. Interpreter training programs must study the pragmatic function of visual language more deeply. Interpreters should learn not just to gesture, but to act as connectors through body movements.

Future research will require in-depth analysis of how successfully the interpreter's visual strategies are perceived by the target audience (deaf individuals) (perlocutionary effect). In conclusion, the analysis of sign language interpretation confirms that an effective interpreter is a specialist capable of managing discourse boundaries, not just language boundaries.

Conclusion. This study shed new light on the complexity of the sign language interpretation process by approaching it from a discourse analysis perspective. Unlike traditional approaches based on cognitive constraints, we focused on the process of discourse reconstruction through the interpreter's management of visual-kinetic elements. Analysis shows that interpreters not only convey oral text, but also actively employ strategies to maintain visual cohesion and pragmatic impact. In the context of multi-channel (multimodal) interpretation, although there is a need to simplify linguistic complexity to reduce cognitive load, interpreters strive to compensate for this simplification through visual means.

REFERENCES:

1. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford University Press. (Nutq harakati nazariyasi uchun).
2. Feldman, H. D. (1990). The role of visual communication in interpreting. *The Translator: Studies in Intercultural Communication*, 2(1), 33–56.
3. Gile, D. (1995). Communication of non-verbal explicit information in consecutive interpreting. *Target: International Journal of Translation Studies*, 7(2), 261–287.
4. Gile, D. (2009). *Basic Concepts and Models for Translator and Interpreter Training*. John Benjamins.
5. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman. (Koheziya nazariyasi uchun).
6. Kendon, A. (1970). Say what you mean: Predicative and referential meaning in gesture. *Semiotica*, 2(3), 195–222.

7. Macau, L. (2009). Sign language interpreting: An overview of its historical development and current issues. The Translator: Studies in Intercultural Communication, 15(1), 1–19.
8. Pöhhacker, D. (2004). Finding a Place for Interpreting in Discourse Studies. John Benjamins.
9. Sacks, H., Schegloff, E. A., & Jefferson, G. (1974). A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. In R. Turner & M. Kendon (Eds.), Organization of Behavior in Verbal Interaction. De Gruyter.
10. Searle, J. R. (1969). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge University Press.
11. Stokoe, W. C. (1960). Sign Language Structure: An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf. University of Buffalo.
12. Wadensjö, C. (1998). Interpreting and Text Management in Conference Interpreting. John Benjamins.

UO'K 81'23

LAKUNA LINGVOMADANIY HODISA SIFATIDA

Sh.B. Djabbarova, PhD, katta o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada lakuna lingvomadaniy hodisa sifatida ko'rib chiqilib, turli tillar va madaniyatlar o'rtasidagi tafovutlarning mazkur fenomen orqali namoyon bo'lishi tahlil qilinadi. Lakuna tushunchasi ilk bor J.P.Vine va J.Darbelne tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgani, keyinchalik V.G.Gak, S.Vlaxov, S.Florin, O.A.Ogurtsova hamda S.Stepanovlar tomonidan keng yoritilgani qayd etiladi. Maqolada mutlaq va nisbiy lakunalar, ularning semantik xaritada "bo'shliqlar" sifatidagi tabiati hamda madaniyatlararo muloqotdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, etnografik lakunalar milliy madaniyatga xos realiyalarni ifodalovchi muhim birlik sifatida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: lakuna, lingvomadaniyat, til va madaniyat aloqasi, semantika, pragmatika, kognitiv yondashuv, madaniy kontekst, leksik farqlar, metafora va idiomatik birliklar, kommunikativ strategiyalar.

Аннотация. В статье рассматривается лакуна как лингвокультурологическое явление и один из ключевых показателей различий между языками и культурами. Показано, что понятие «лакуна», впервые введённое Ж.-П. Вине и Ж. Дарбельне, получило дальнейшее развитие в трудах В.Г. Гака, С. Влахова, С. Флорина, О.А. Огурцовой и С. Степанова. Анализируются абсолютные и относительные лакуны, их роль как «белых пятен» семантической карты языка и их влияние на межкультурную коммуникацию. Отдельное внимание уделяется этнографическим лакунам, отражающим уникальные реалии определённой национальной культуры.

Ключевые слова: лакуна, лингвокультура, связь языка и культуры, семантика, прагматика, когнитивный подход, культурный контекст, лексические различия, метафоры и идиоматические единицы, коммуникативные стратегии.

Abstract. This article examines the concept of lacuna as a linguocultural phenomenon that highlights differences between languages and cultures. Initially introduced by J.P. Vinay and J. Darbelnet, the term was later elaborated in the works of V.G. Gak, S. Vlakhov, S. Florin, O.A. Ogurtsova, and S. Stepanov. The study presents a classification of absolute and relative lacunae, conceptualizing them as "semantic gaps" within the linguistic or cultural map. Special attention is given to ethnographic lacunae, which denote cultural-specific realia absent in other cultures and often present challenges in intercultural communication.

Key words: lacuna, linguoculture, language and culture interaction, semantics, pragmatics, cognitive approach, cultural context, lexical differences, metaphors and idiomatic units, communicative strategies.

Til va madaniyat o'rtasidagi murakkab va uzviy bog'liqlik tilshunoslik va madaniyatshunoslikda ko'p yillar davomida o'rganilib kelinmoqda. Shu nuqtai nazardan, lakuna hodisasi madaniy tilshunoslik sohasida alohida e'tiborga loyiq hodisa hisoblanadi. Lakuna – bu til va madaniyat ichida mavjud bo'lgan bo'shliq yoki nomlanmagan tushuncha bo'lib, uni o'rganish tilning semantik, pragmatik va kognitiv xususiyatlarini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Madaniy tilshunoslikda lakuna hodisasi til birligida nom yoki ma'noning yo'qligi bilan cheklanib qolmay, balki madaniy jihatdan o'ziga xos konseptual doiralar, ijtimoiy qadriyatlar va

kommunikativ strategiyalar bilan bevosita bog'liqdir. Shuning uchun lakunalarni aniqlash va tahlil qilish tilshunoslik, madaniy tadqiqotlar va tarjima tadqiqotlari sohasida katta ahamiyatga ega. Ushbu maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan mazkur maqolada lakuna hodisasi lingvomadaniy hodisa sifatida ko'rib chiqiladi, uning turlari, shakllari va funksiyalari lingvomadaniy kontekstda o'rganiladi. Maqolada shuningdek, lakunalarni aniqlash va talqin qilishning metodologik asoslari muhokama qilinadi, bu esa tarjima va til o'rganishda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tillar va madaniyatlar o'rtasidagi tafovutlar haqida fikr yuritilar ekan, tor va keng ma'nolarda qo'llanadigan "lakuna" tushunchasini ko'rib chiqish birinchi navbatdagi masalalar qatorida turadi. Chunki ikki til va madaniyat o'rtasidagi farq aynan lakunalar misolida yaqqol namoyon bo'ladi "Lakuna" termini ("lakuna" lot. lacuna – bo'shliq, chuqurlik, cho'nqir joy; frants. lacune – bo'shliq, mavxumlik) ilk bor kanadalik tilshunoslar J.P. Vine va J. Darbelnelar tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan, unga shunday ta'rif berilgan: "Bir tildagi so'z boshqa tilda muqobilini topa olmagan o'rinlarda har doim lakuna hodisasi voqelanadi"[1]. Ta'rifdan ham ko'rinib turibdiki, mazkur o'rinda olimlar lakunaning ikki til muqoyasasida aniqlanadigan, ikki madaniyatning konseptosferasida bir biriga muqobil bo'lmagan tushunchalarni ifodalash uchun mazkur atamani qo'llagan.

V.G.Gak lakunalarni "tilning leksik tizimidagi bo'shliqlar, bor bo'lishi kerakdek ko'ringan so'zlarning mavjud emasligi"[2], – deb tushuntiradi. Mazkur izohdan sezish mumkinki, olim lakunani til ichida mavjudligini e'tirof etadi. Tadqiqotchi lakunalarni mazkur jamiyatda tushunchalarning mavjudligi, biroq ularni ifodalovchi so'zlarning yo'qligi, bunday tushunchalar uchun boshqa tilda alohida leksik ifodalarning mavjud bo'lishi deb hisoblaydi. Lakunalarga misol tariqasida frantsuz tilining rus tiliga qiyosan sutka va kipitok so'zlarining mavjud emasligini keltiradi.

S.Vlaxov va S.Florinlar lakuna hodisasini ifoda vositalarining alohida kategoriyasi bo'lgan realiyalar, ya'ni "biron xalqning maishiy, madaniy, ijtimoiy va tarixiy hayoti uchun xarakterli va boshqa xalq uchun begona bo'lgan, boshqa tilda aniq muqobili bo'lmagan so'z va so'z birikmalari"[3], sifatida talqin qilishgan.

O.A.Ogurtsovaning fikricha, mazkur leksemalar qiyoslanayotgan tillarda o'xshashi bo'lmagan so'zlardir: "Lakuna qiyoslanayotgan tillarning birida mavjud bo'lgan va boshqasida uchramaydigan grammatik kategoriya, so'zlar va so'z birikmalari" [4].

S.Stepanov mutlaq va nisbiy lakunalarni farqlashni taklif etadi. Mutlaq lakunalar tarjima lug'atlarida namoyon bo'lib, ma'lum tilda muqobiliga ega bo'lmagan so'zlar sifatida tushuniladi. Boshqacha aytganda, bir tilda mavjud bo'lgan leksik birlikning ikkinchi tilda yo'qligidir [5], "Mutlaq lakunalarning ma'no-mazmunini faqat tasviriy yo'l bilan ifodalash mumkin" [6]. Masalan, o'zbek tilida kun qismlarining *azon*, *peshin*, *shom*, *xufton* singari so'zlar bilan ifodalanishi (peshingacha uxladi, shom bo'lmay uyda bo'ldi, azonda chiqib ketib xuftonda kirib keldi) ingliz tili uchun mutlaq lakunalar hisoblanadi.

"Nisbiy lakunalar – tilda kamdan-kam, alohida holatlarda ishlatiladigan so'zlardir" [7]. Ingliz tili uchun nisbiy lakunalar sifatida «bolajon qalb, yon qo'shni - jon qo'shni» singari tushunchalarni misol qilib keltirish mumkin. Lakunalarning mutlaq va nisbiy turlarga bo'lib o'rganilishi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi.

Yu.S.Stepanovning ta'rifiga biroz o'zgartirish kiritgan holda tadqiqotchilar lakunalarni milliy ong mavjudligining vositalari bo'lmish tilning, matnning yoki madaniyatning semantik xaritasidagi «oq dog'lar», bo'shliqlar sifatida ta'riflashni tavsiya etadilar. Lakunalar, shuningdek, madaniyatlararo muloqot sharoitida o'z o'rniga ega bo'lgan qiyoslashda ham yuzaga chiqadi.

Umumiy ma'noda lakunalar bir madaniyatda bor va ikkinchisida yo'q bo'lgan tushunchalarni qayd qiladi, aniqlash, ular til va madaniyatning o'ziga xos xususiyatlari ishorasidir.

Lakunalar, asosan, tillarning qiyosida seziladi. Ularning turlari paydo bo'lishida xam tillarni turli sohalarda kiyoslanishi xamda lingvokulturologik ahamiyati alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, retsipient ona tilida bo'lmagan matnni o'qish jarayonida unga "begona" bo'lgan madaniyat bilan to'qnashadi va uni o'zining milliy madaniyati doirasida qabul qilishga harakat qiladi. Natijada retsipient "begona" madaniyatning o'ziga xos xususiyatini noto'g'ri talqin qiladi. Bunday holatlarda lakunalar matnni tushunmaslikdan yuzaga keladi. Madaniy lakunalarning o'ziga xos turlaridan biri etnografik lakunalardir. Etnografik lakunalar tildan tashqari muhit bilan bevosita bog'liq bo'lib,

ularning mavjudligi bir madaniyatdagi realiyalarning ikkinchi madaniyatda yo'qligi bilan izohlanadi Sh.T.Maxmaraimova ta'rifiga ko'ra, etnografizmlar aniq bir xududga tegishli realiyani nomlovchi unsur sifatida etno til tizimidagi tub birlik sanaladi [8]. Etnografik lakunalar ko'pincha maishiy hayot predmetlarini tavsiflash uchun xizmat qiladi. Boshqa madaniyat retsipienti ular haqida tasavvurga ega bo'lmaydi, bunday tushunchalarning asosiy ma'nosi anglay olmaydi. Xususan, ingliz tili uchun "soch pilik", "tillaqosh" "jamalak" singari o'zbekona tushunchalar etnografik lakunalar hisoblanadi.

Lakuna hodisasi til va madaniyatning murakkab munosabatini aks ettiruvchi muhim lingvokulturologik unsurlardan biridir. Tadqiqotchilar tomonidan taklif qilingan ta'riflarni tahlil qilish lakunalarning ikki asosiy ko'rinishini – mutlaq va nisbiy lakunalarni – farqlashga imkon beradi. Mutlaq lakunalar boshqa tilda butunlay mos ekvivalenti bo'lmagan so'zlar bo'lsa, nisbiy lakunalar mavjud bo'lsa-da, kam ishlatiladigan, kontekstga xos ma'no nozikliklarini anglatadi. Lakunalar madaniy me'yorlar, turmush tarzi, ijtimoiy muhit hamda milliy tajribaning tilga ko'chgan aksidir. Ayniqsa, etnografik lakunalar maishiy buyumlar, milliy urf-odatlar va tarixiy-madaniy realiyalar orqali madaniyatlar o'rtasidagi farqni yaqqol namoyon etadi. Bunday hollarda retsipient o'ziga begona bo'lgan madaniy tushunchani o'z tasavvuri doirasida talqin etishga urinadi va bu muloqotda semantik anglashilmovchiliklarni tug'dirishi mumkin.

Lakuna lingvomadaniy hodisa sifatida tillararo farqlarni aniqlashda, madaniyatlararo muloqotni to'g'ri yo'lga qo'yishda muhim ahamiyatga ega. Lakunalarning mavjudligi har bir madaniyat va tilning o'ziga xosligini, konseptosferasining noyobligini isbotlaydi. Mutlaq, nisbiy va etnografik lakunalarni o'rganish boshqa madaniyatni chuqurroq anglashga yordam beradi, tarjima jarayonida esa mazmunning aniq yetkazilishi uchun zarur bo'lgan kompensator strategiyalarni ishlab chiqishni talab etadi. Shunday qilib, lakunalarni tahlil qilish lingvokulturologiya va tarjima nazariyasida dolzarb ilmiy yo'nalish bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Maxmaraimova Sh.T. Hozirgi o'zbek tili – Toshkent: Firdavs-Shoh nashriyoti, 2021. – 366 b.
2. Viney J.P., Darbelnt J. Stylistique compare du franais et de l'anglais. – Paris, 1958.
3. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. – Москва: Международные отношения, 1986. – С.43.
4. Гак В. Г. Языковые преобразования. – М.: Языки русской культуры, 1998. – С. 142.
5. Досбаева Н.Т. Лакуна лингвомаданий ходиса сифатида. Илмий хабарнома / Вестник, АДУ, №1 2018. – С.86 – 89.
6. Досбаева Н.Т. Лакуна лингвомаданий ходиса сифатида. Илмий хабарнома / Вестник, АДУ, №1 2018. – С.86 – 89.
7. Огурцова О.А. К проблеме лакунарности // Функциональные особенности лингвистических единиц: сб.тр.Кубан.ун-та. Вып.3. Краснодар: Изд-во Кубан.ун-та, 1997. – С.77-83.
8. Степанов Ю.С. Французская стилистика (в сравнении с русской). – Москва: Изд-во Едиториал УРСС, 2003.

UDC 81-13

THE LINGUOCULTURAL AND SEMANTIC STRUCTURE OF THE CONCEPT OF "MAGIC" IN ENGLISH

N.Dj. Djumaeva, Associate professor, PhD, Bukhara State University, Bukhara

N.I. Bakhshilloeva, Master student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilidagi "magic" konsepti kognitiv lingvistika va lingvomadaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda konseptning etimologik ildizlari, semantik taraqqiyoti hamda madaniy qatlamlari ochib beriladi. Konseptual maydon yadroviy, yadroga yaqin va periferik zonalar asosida modellashiriladi. Natijalar ingliz tilida "magic" tushunchasining diniy-mifologik mazmundan tashqari, estetik, metaforik va performativ talqinlarga ham ega ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: magik konsepti, kognitiv lingvistika, lingvomadaniyat, konseptual maydon, semantik tahlil, ingliz tili.

Аннотация. В статье рассматривается концепт «magic» в английской лингвокультуре с позиций когнитивной лингвистики и лингвокультурологии. Анализ охватывает этимологическое происхождение, семантическое развитие и культурные интерпретации

данного концепта. Концептуальное поле моделируется с выделением ядерной, околядерной и периферийной зон. Результаты исследования показывают, что английское понимание магии включает не только религиозно-мифологические, но и эстетические, метафорические и театральные значения.

Ключевые слова: концепт магии, когнитивная лингвистика, лингвокультура, концептуальное поле, семантический анализ, английский язык.

Abstract. This article examines the concept of "magic" in English from the perspectives of cognitive linguistics and linguoculturology. The study explores the etymological origins, semantic evolution, and cultural reinterpretations of the concept. The conceptual field is modeled through nuclear, near-nuclear, and peripheral zones. The findings demonstrate that the English concept of magic extends beyond religious and mythological meanings to include aesthetic, metaphorical, and performative interpretations, reflecting cultural flexibility and semantic diversity.

Key words: concept of magic, cognitive linguistics, linguoculturology, conceptual field, semantic analysis, English language.

Introduction. In cognitive linguistics and linguoculturology, conceptual analysis is crucial to comprehending how language reflects cultural experience, worldview, and collective knowledge. One such culturally charged concept is "magic," which has played a significant role in human awareness from ancient civilizations to modern society. Due to its deep roots in religious doctrine, mythological thought, and early scientific worldviews, the concept of magic is a productive topic for semantic and conceptual research.

The idea of magic has its roots in the religious and priestly traditions of antiquity. Originating from the Old Persian Magus, the term "mag" was first employed by the ancient Greeks to refer to members of the Median-Persian priestly caste[1]. This concept developed new significations and moved with the process of semantic transformation into Greek, Latin, French and other European languages. Consequently, both later European interpretations of this tradition and long-standing religious roots came to inform the English sense of magic.

In English linguistic culture "magic" represents semantic multi-dimensionality. It means paranormal powers, hidden knowledge and skill, enchantment, lies with truth in them, as well unjust seduction; Above all though it might also be a purely emotional fact related to the senses Supernatural power, hidden knowledge, disguise and trickery it's basically an act; beauty and deceit are also part of this magic. Emotional shock is what makes the cold skeptic gape in surprise then rip his own eyes from Their sockets; no mere everyday Eros can cause such an effect on people If languages reflect their cultures, English magic demonstrates quite conclusively that theology, mysticism, esthetics and all expressions of artform seem explicitly inclusive. This contrasts with the similar German "Magie" or Russian "Волшебство."

The purpose of this paper is to explore the semantic structure and field of the English word "Magic" in order to clarify its irregularities; then we can compare cultures with their languages as done here for Japan--Vietnam--Korea etc. The aim of This analysis is to demonstrate how the English language, in a given time and place, shapes its own image of magic.

Methods. To carry out this research the following techniques and methods were used:

Etymological analysis: Etymological research focuses on the evolution of the lexeme "magic" and its related words and terms such as magus, magi, magical, magician.

Componential semantic analysis: This method was used to shed a light on the important semantic features of lexical units that are connected to the concept of magic.

Conceptual field modeling: To model the conceptual field, lexical elements were categorized into nuclear (yadro), near-nuclear (yadroga yaqin zona), near-peripheral (Yaqin periferik zona) and distant-peripheral zone (uzoq periferik zona).

Comparative analysis: The concept of magic in English linguoculture is learnt through differences between other European linguocultures by implementing comparative analysis.

The study's empirical material consists of dictionary definitions, etymological details, and English words commonly associated with magic. The conceptual field is modeled with the most

prototypical and common meanings in the center and secondary, metaphorical, and culturally marked interpretations on the periphery, in accordance with well-established cognitive linguistics principles.

Results. The analysis reveals that the main lexical representative of the concept is the noun magic, which acts as the focal point of the conceptual field. The term's historical development shows a gradual transition from a purely religious-priestly meaning to a complex, culturally diverse semantic structure.

The Nuclear Zone

The lexeme magic, which comprises the following fundamental semantic elements, is the core of the "Magic" concept:

superhuman powers or talents acquired via occult activities, such as "black" and "white" magic; knowledge that is mystical, esoteric, or secret and unavailable to the general public; things that are astonishing because of their exceptional beauty or, on the other hand, repellent; trickery, deceit, illusion, and manipulation through performance[1].

These meanings constantly appear in many English use contexts and constitute the conceptual core.

The Near-Peripheral Zone

Lexemes that partially overlap with the nucleus but highlight particular facets of the concept—such as sorcerer/sorceress, magician, supernatural, and miraculous—make up the near-peripheral zone.

These divisions frequently highlight the unusual character of magical happenings and shift the attention to professional or personified agents of magic.

The Zone Near the Periphery

The near-peripheral zone is composed of lexemes that highlight specific aspects of the idea yet partially overlap with the nucleus, such as sorcerer/sorceress, magician, supernatural, and miraculous. These divides often draw attention to professional or personified agents of magic and emphasize the peculiar nature of magical events.

Discussion. The results demonstrate that the English concept of "Magic" has a complex, multi-layered structure that has been shaped by historical development and cultural reinterpretation. Unlike ideas that are solely religious or mythological, English magic combines both sacred and secular elements. This dichotomy is exemplified by the contrast between meanings associated with occult rituals and meanings associated with illusion, entertainment, and emotional impact. The peripheral zones contain the lexemes "magician" and "conjurer," which demonstrate how magic has changed from a religious rite to a theatrical art form. Nonetheless, the mystical and archaic aspects of the idea are preserved by terms like witchcraft, occult, and otherworldly. This coexistence reflects the English-speaking worldview where creativity and reason coexist.

Additionally, because of its broad semantic scope, magic can be actively used in metaphorical contexts, such as describing charm, attractiveness, or emotional effect. This metaphor demonstrates that magic in English culture is not only a belief in the paranormal but also a cognitive tool for envisioning extraordinary encounters. Comparing the English "Magic" concept to similar concepts in other linguocultures reveals greater semantic flexibility and cultural neutrality. It is less rigidly bound to religious dogma and more open to artistic, sentimental, and pragmatic reinterpretation.

Conclusion. The findings show that the English concept of "Magic" is a dynamic cognitive structure that reflects semantic development, cultural diversity, and historical continuity. Its core continues to be outdated notions of supernatural power and secret knowledge, while its periphery exhibits modern metaphorical and performative interpretations.

REFERENCES:

1. И. М. Владимирович “Функционально-семантические и лингвокультурологические особенности вербализованного концепта «волшебство» в сказочном и рекламном дискурсах”. Ростов-на-Дону. 2010
2. Apresyan, J. D. (2000). *Systematic lexicography*. Oxford University Press.
3. Chernykh, P. Y. (1999). *Historical and etymological dictionary of the modern Russian language* (Vol. 1). Moscow: Russian Language Publishing House.
4. Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh University Press.
5. Fillmore, C. J. (1982). Frame semantics. In *Linguistic Society of Korea (Ed.), Linguistics in the morning calm* (pp. 111–137). Seoul: Hanshin.

TOHIR VA ZUHRA YASHAGAN QO'RG'ON YOXUD OMON OTA QABRISTONI

Y.G'. Djurayeva, dots. v.b., PhD, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

I.G'. Jalilov, dots., PhD, Axborot texnologiyalari va menejment universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalqining afsonaviy qahramonlaridan bo'lgan Tohir va Zuhra qabri joylashgan hudud hamda ular yashagan qo'rg'on bo'lgan deya taxmin qilinadigan Omon ota qabristoni tarixi yuzasidan fikr yuritiladi. Maqolada mustaqillik yillarida barpo etilgan Tohir va Zuhra xiyoboni, uning tarixi, obodonlashtirilishi, xalq orasida tarqalgan rivoyat-u afsonalar xususida, jumladan, Qovchin qishlog'idagi Omon ota qabristoni, uning tarixiy qo'rg'on qoldig'i bo'lganligini asoslovchi dalillar yuzasidan fikr yuritiladi. Omon ota qabristoni hamda Tohir va Zuhra qabrlari joylashgan hudud tarixi yuzasidan mahalliy aholining fikrlari keltiriladi. Ushbu qadimiy qadamjo yuzasidan Y.Berezikov qalamiga mansub "Tirik afsona" essesi va hududning obodonlashtirilishi, bugungi kundagi holati haqida hikoya qilinadi.

Kalit so'zlar: Etnonim, etnotoponim, qovchin urug'i, Tohir va Zuhra afsonasi, Tohir va Zuhra qabrlari, Tohir-Zuhra majmuasi, Qashqadaryo daryosi, Omon ota qabristoni, Do'ng Qovchin qishlog'i, Past Qovchin qishlog'i, Moyxona.

Аннотация. В данной статье рассматривается история местности, где по преданиям, находятся могилы легендарных героев узбекского народа Тахира и Зухры, а также кладбище Омон ота, которое является местом расположения крепости, в которой они проживали. В статье анализируются вопросы, связанные с аллеей Тахира и Зухры, созданной в годы независимости, её историей и благоустройством, а также народными преданиями и легендами. Особое внимание уделяется кладбищу Омон ота в селе Ковчин, приводятся доказательства того, что данная территория является остатками древней крепости. Также представлены мнения местных жителей об истории данной местности, где расположены кладбище Омон ота и могилы Тахира и Зухры. Освещается эссе Ю. Березикова «Живая легенда», посвящённое данному святому месту, его благоустройству и современному состоянию.

Ключевые слова: этноним, этнотопоним, род ковчин, легенда о Тахире и Зухре, могилы Тахира и Зухры, комплекс Тахир-Зухра, река Кашкадарья, кладбище Омон ота, село Дунг Ковчин, село Паст Ковчин, Мойхона.

Abstract. This article examines the history of the Omon Ota cemetery, which is presumed to be the site of a fortress where Tohir and Zuhra legendary heroes of the Uzbek people once lived, as well as the area where their graves are believed to be located. The article discusses the Tohir and Zuhra Memorial Park established during the years of independence, its history and landscaping, and the legends and folk tales widespread among the people. In particular, it analyzes the Omon Ota cemetery in Qovchin village and presents evidence supporting the view that it represents the remains of a historical fortress. The article also includes the opinions of local residents regarding the history of the Omon Ota cemetery and the area where the graves of Tohir and Zuhra are situated. In addition, it refers to the essay "Tirik afsona" by Y. Berezikov, and describes the improvement works carried out at this ancient sacred site and its present-day condition.

Key words: Ethnonym, ethnotoponym, the Qovchin tribe, the legend of Tohir and Zuhra, the graves of Tohir and Zuhra, the Tohir and Zuhra complex, Kashkadarya river, the Omon Ota Cemetery, Do'ng Qovchin village, Past Qovchin village, Moyxona.

Kirish. Xalqimiz orasida qadim-qadimlardan beri ko'plab dostonlar, afsona-yu rivoyatlar, ertaklar avloddan avlodga o'tib yashab kelmoqda. Shuningdek, yurtimizda minglab ziyoratgohlar, muqaddas qadamjolar borki, ularning har biri o'ziga xos tarixga ega. Shunday maskanlar, tarixiy shaxslar, afsonaviy qahramonlar haqida yaratilgan xalq og'zaki ijodi namunalari ham asrlar osha nomoddiy ma'naviy meros namunalari sifatida og'izdan og'izga o'tib kelmoqda.

Asosiy qism. Xalqimizning afsonaviy qahramonlari bo'lmish Tohir va Zuhra haqida ham ko'plab dostonlar, afsona-yu rivoyatlar, ertaklar keng tarqalgan. Tohir va Zuhra nomi bilan bog'liq

afsonalar O'rta Osiyo, Volgabo'yi, Ozarbayjonda keng tarqalgan. Tohir va Zuhraning fojiali nihoya topgan muhabbati kuylangan dostonlarning Xorazm, Samarqand, Toshkent, Buxoro, Qashqadaryo, Farg'ona, Namangan, Navoiy variantlari mavjud. Bu dostonning Qashqadaryo varianti Zohir shoir Qo'chqor o'g'li tomonidan kuylangan, Sh.Orifiy tomonidan yozib olingan. Yozma adabiyotda ham Sayyid Muhammad Sayyodiy va Mullanafas tomonidan bu afsona bilan bog'liq dostonlar yaratilgan. O'zbekistonning Samarqand, Jizzax, Sirdaryo, Namangan viloyatlarida hamda Qoraqalpog'iston avtonom respublikasida Tohir va Zuhraning qabrlari mavjud ekanligi haqida ma'lumotlar yuradi. Shunday maskanlardan biri Qashqadaryo viloyati G'uzor tumanidagi Qovchin qishlog'ida joylashgan.

Qovchin qishlog'i ikki qishloqqa ajralgan bo'lib, ular Do'ng Qovchin va Past Qovchin deb ataladi. Birinchi qishloq qadimda Qarshi – Shahrisabz magistral yo'lining chap tomonida (Qarshi shahri tomondan kelaverishda) yo'ldan 300 metrlik uzoqlikda Qashqadaryo daryosining yoqasida joylashgan bo'lgan, shuning uchun Past Qovchin qishlog'i deb atalgan (hozirgi vaqtda magistral yo'lgacha bo'lgan hududni egallagan va yo'lining ikki tarafida joylashgan). Ikkinchisi esa magistral yo'lining (Qarshi shahri tomonida kelaverishda) o'ng tomonida ko'rinib turadigan do'ng adirda joylashganligi sababli Do'ng Qovchin deb atalgan. Hozirgi paytda bu qishloq ham yo'lining ikki tarafida joylashgan. Aslini olganda bu ikki qishloq aholisi ham qovchin degan nufuzli urug'dan kelib chiqqan. Chingizxon O'rta Osiyoni bosib olgandan keyin, ikkinchi o'g'li Chig'atoyxonga Muvorannahrni yurt qilib beradi. Chig'atoyxon bu yurti boshqarish uchun Mo'g'ulustondan orlot, barlos, qovchin va jaloyir deb atalgan 4 ta nufuzli qabilani ko'chirib keladi. Qovchin qabilasi urug'larini, asosan, Qarshi shahri atrofiga joylashtiradi. "Qavchin, kauchin – o'zbek xalqi tarkibiga kirgan qabilalardan biri. Qavchin Chigatoy ulusining eng yirik 4 qabilasidan biri (jaloyir, barlos va arlot) sanalgan. Chingizxon bu 4 qabilani (4 ming nafar jangchi bilan) o'g'li Chig'atoyga berib, ularning har qaysisi uchun tegishli hudud ajratgan. Amir Temur va vorislari davrida harbiy boshliqlar, asosan, qavchinlardan bo'lgan. Qavchinlar Amudaryoning o'rta yuqori havzasi va Farg'ona vodiysiga joylashgan. Qavchinlar, asosan, yarim o'troq holda yashab, chorvachilik va dehqonchilik bilan shug'ullanishgan. Ular bir necha urug'larga bo'lingan. Shulardan eng yiriklari beguzuv, balxi, ko'rpa-qavish, bo'zchi, kashmiri, sulaymon, imom mo'yin, tugal, po'la sherali, tuyabo'yin kabilardir. 1920-yillarda O'zbekiston hududida 25 ming nafar kishiga yaqin qavchin bo'lib, ular, asosan, hozirgi Qashqadaryo viloyatida joylashgan. Qavchinlardan 2 ming nafarga yaqin kishi Karki (Turkmaniston)da, ozroq qismi Ko'lob vodiysi (Tojikiston)da yashagan" [4, 115]. Bugungi kunda Qarshi tumanida imommo'yin qovchin, G'uzor tumanida sherali va sulaymon qovchinlar, Qamashi tumanida qorabo'yin va tuyabo'yin qovchinlar bor. "Hozirgi vaqtda qovchin etnonimi qabila, urug' nomi maqomini yo'qotgan. Qovchin etnonimiga o'xshash etnonimlarning barchasi qishloq nomlariga aylangan", – deb yozadi atoqli nomshunos olim T.Nafasov [3, 377]. Demak, Qovchin qishlog'i shakllanishi Chig'atoyxon davrlariga borib taqalgan etnotoponim hisoblanadi.

Qovchin – Qarshi t. shaharcha (2009), G'uzor, Qamashi, Yakkabog', Kitob t. qishloq. Respublikaning turli hududlarida shu nomdagi qishloqlar bir nechta. Qovchinlar 13-14-asrlarda o'zbek xalqi tarkibida katta nufuzga ega bo'lgan. Qadimgi turklar va undan oldingi davrlarda yaratilgan etnonimlarga tarkiban o'xshash. Tadqiqotchilar bu tur etnonimlar turkiy, mo'g'ul va tungus-manjur tillariga xos so'zlardan tarkib topganligini qayd etishgan [3,376].

Ana shu qadimiy qishloq hududida, Past Qovchin va Do'ng Qovchin qishloqlari oralig'ida, Qarshidan boraverishda yo'lining o'ng tomoni 25-kilometrida Tohir va Zuhra ziyoratgohi joylashgan. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida bu joy changalzor ichida joylashgan qabrdan iborat bo'lgan. Tohir va Zuhra afsonasi qovchinlardan oldin yuz bergan voqealar bo'lgan, deyishadi shu qishloq keksalari. Darhaqiqat, qadimgi davrlardan boshlab odamlar daryoga yaqin joylarda istiqomat qilishgan. Chunki suv bor joylarda yashash uchun qulayliklar mavjud bo'lgan. Qovchin qishlog'ida joylashgan Tohir-Zuhra qabri haqida taniqli yozuvchi Y.Berezikov 1988-yilda "Sharq yulduzi" jurnalining 8-sonida ikki sevishgan qalb muhabbati haqida hikoya qiluvchi "Tirik afsona" essisini e'lon qildi. Bu asar muallifning "Легенды и Узбекистана" kitobida "Tohir va Zuhraning qabri" [2, 98-111] nomi bilan keltirilgan. Esse Qovchin qishlog'ilik qariyalarning hikoyalari asosida yaratilgan. Yozuvchi asarda Shahrisabzdan Qarshiga tunda qaytishayotgan vaqtlarida avtoavariyaga uchraganlari haqida hikoya

qilar ekan shunday yozadi: “Ko‘p o‘tmay yana bir qishloq chiroqlari nogahon ko‘zga tashlanganda, shofyor hushyor tortganday bo‘lib:

–Xudoning o‘zi asrasin! – deb yubordi.

Biz hayron qolib, undan nima uchun bunday deganini... so‘radik.

–He, anavi chiroqlar miltirayotgan qishloqni Qovchin deyishadi, yo‘lini jin urgan. Birgina qashqadaryoliklar emas, buxorolik, samarqandlik, surxondaryolik shofyorlar ham bu yerni yaxshi bilishadi, nimagadir xuddi shu yerda ko‘p avariylar tuyqusdan yuz beraveradi. Yo‘l tekis, keng, yaxshi asfaltlangan, chorraha-porraha, to‘siq-po‘siqlar ham yo‘q, xullas, yo‘lmisan yo‘l, lekin falokat bo‘lmagan biror yil yo‘q, albatta, har safar bitta-ikkita odam halok bo‘ladi...

–... Hozir Tohir-Zuhra qabri yoqalab o‘tamiz, shundan sal nari esa ana shu xosiyatsiz joy.

Shofyor shunday deyaturib rul chambaragiga yanada qattiqroq yopishdi, ammo mashina bir necha marta silkinib, go‘yo uning amriga bo‘ysunmayotganday tezligini oshirdi. So‘ng... Kuchli zarbdan mashina oynasi chil-chil sindi, shofyor kabinadan otilib ketdi, mashina esa gumburlab bir necha bor ag‘darilib aylandi. Bir zumdan so‘ng mashinamiz avariya uchraganini anglab yetdik” [1,153]. Yozuvchi shu sabab bilan Qovchin qishlog‘ilik keksa tabib va xalq og‘zaki ijodi namunalarining bilimdoni Bo‘rivoy aka bilan uchrashgani, undan Tohir va Zuhra dostonini eshitgani, qalin changalzor bilan qoplangan sevishtganlar qabrlarini ko‘rganligi, changalzorning ikki tomonida esa oq va qirmizi rangdagi pechakgullar chirmashib o‘tib yotganligiga guvoh bo‘lganligi haqida yozadi. Esse so‘ngida yozuvchi bu joyda nima uchun ko‘p avtoavariylar bo‘lishi yuzasidan quyidagicha xulosaga keladi: “Ba‘zilar bu yerda magnit maydoni bor deyishadi, bu esa motorga ta‘sir qilarmish. Boshqa birovlar esa Qorabotirning ruhi haydovchilarni chalg‘itadi, deyishadi. Yana birlari esa hayotning o‘zi ta‘kidlab turgandek, hayotda hech qachon shoshilmaslik, hovliqmaslik kerak, Tohir va Zuhra qabri yonidan yeldek o‘tib ketmaslik zarur, oshiq-ma‘shuqlar qabriga, albatta, hurmat bildirish lozim, deb uqtirishadi” [1,159]. Qishloq aholisi Tohir va Zuhraning qabrlari yonida boshqa qabrlar ham bo‘lgan, deya fikr bildirishadi. Taxminlarga ko‘ra, qadimda bu yer shu hudud aholisining qabristoni bo‘lgan. Bundan tashqari, uzoq asrlar davomida bu joyda turli sabablar bilan halok bo‘lganlarning aksariyati shu yerda dafn etilgan.

G‘uzor tumani Xalq ta‘limi bo‘limi mudiri vazifasida faoliyat yuritgan Husniddin Nuriddinov tomonidan ham “Tohir va Zuhraning yana bir qabri” nomli maqola yozilgan. Ushbu maqolada ham bu joyning qadim-qadimdan afsonaviy sevishtganlar Tohir va Zuhraning qabri sifatida e‘zozlab kelingani, odamlarning ziyoratgohiga aylangani haqida hikoya qilinadi. Muallif afsonani asoslashga harakat qilgan holda Tohir va Zuhra qabridan 400-500 metr narida joylashgan Omon ota qabristoni xususida ham so‘z yuritadi: “Tohir va Zuhraning qabri shu changalzorda joylashgan degan gap-so‘zlarga uning shimol tomonida 400-500 metr masofada joylashgan Omon ota tepaligi guvoh, deb hisoblashadi mahalliy aholi. Abdi Otayorovning aytishiga qaraganda, tepalik tarixiy bir qo‘rg‘onning qoldig‘idir. Keyinchalik u qabristonga aylantirilgan. Aytishlaricha, qabr qazish paytida tuproq ostidan turli xil buyumlar, imoratlarning yog‘och ustunlari chiqqanligiga kishilar guvoh bo‘lishgan. Tepalikning o‘rtasida katta hovuz bo‘lgan” [4,3]. Hozirgi kunda Past Qovchin qishlog‘ining imomi bo‘lgan Jomurod bobo Ne‘matovning aytishiga ko‘ra ham, qabrlar qazish vaqtida turli xil osori atiqalar (sopol idishlar: xum, ko‘za, oftoba, kosa, tovoqlar) topilarkan, ularning ko‘pchiligi qabrlar ustida qoldirilgan. Omon ota tepaligining ustida (shimoliy-sharqiy qismida) ichimlik suvi uchun hovuz bo‘lgan, uning izi hozirda ham saqlanib turgan ekan. “Bu hovuzga suv Qamashi tumanining G‘ishtli qishlog‘i (oldingi nomi Pulmirza bo‘lgan) hududidan o‘tuvchi Qashqadaryo daryosidan olingan, degan taxminlar bor. Suv yopiq quvur orqali keltirilgan, quvur pishiq g‘ishtdan terilgan. Hovuzning o‘rni, suv kiritilgan joy hanuzgacha saqlanib qolgan”, – deyishadi qishloq qariyalari G‘aybulla bobo Jo‘rayev, Zokir bobo Suyunovlar. Bundan tashqari, ular hozirgi kunda ham daryoning o‘ng qirg‘og‘ida Moyxona (bunday nomlanishiga sabab doimiy suv chiqib turishi ekan) degan joy borligi, daryoda suv qurisa ham bu joyning o‘ng tarafidan doimo suv chiqib turishi, taxminlarga ko‘ra, qadimiy yer osti suv quvuri hanuzgacha saqlanib qolgan bo‘lishi mumkinligi haqida ham gapirishdi.

“Bu tepalikning qachon qabristonga aylantirilgani noma‘lum. Qabrlar ustida arabcha yozilgan qabrtoshlar, ko‘k toshlar bor edi. Odamlar ko‘k toshlarning ustiga suv quyib, suvni sizdirib olib, ko‘kyo‘tal bo‘lgan bolalarga ichirishgan (Xalqimiz orasida shunday qilinsa, ko‘k yo‘tal tuzaladi,

degan qarashlar bo'lgan). Ammo bir bola shunday suvni ichgandan so'ng vafot etadi. Bolaning otasi alamidan ko'k toshlarni sindirib tashlagan ekan", – deya hikoya qiladi Past Qovchin qishlog'ilik Rahmat bobo Ibodov. Qishloq keksalari qabristonning Omon ota deb atalishiga sabab shu tepalikka birinchi dafn etilgan keksa shaxs nomi bilan bog'liqligi haqida ham gapirishdi.

"Shu qishloqdagi kolxozni boshqarganlardan biri Bozor Elmurodov kolxozchilar bilan bir tepalikni tekislab dala shiyponi qurganligini gapirib bergan. Qurilish uchun tepalikni tekislashayotganda ular katta bir tosh bo'lagiga duch kelishadi (ag'anagan devor bo'lagi bo'lishi mumkin). Unda yozilgan arabcha alifbodagi yozuvni qishloq mullasi Nazar eshon o'qib ko'rib, shahri Tatar darvozasining peshtoqi ekan, deb tushuntiradi. Bundan tashqari, tuproq ostidan katta bir ketmon ham topiladi".[4, 3] Xalq o'g'zida yurgan rivoyatda ham hozirgi Omon ota qabristoni bo'lgan qadimiy qo'rg'onni tatarlar qamal qilganligi, shaharga kiradigan suvning yo'li to'silgandan keyin qal'a taslim bo'lganligi haqida hikoya qilinadi. Bu rivoyat Husniddin Nuriddinovning maqolasida ham keltirib o'tilgan. "Tohir va Zuhra" dostonining Qashqadaryo variantida ham tatarlar haqida so'z boradi. Husniddin Nuriddinov xalq orasida "Tatarlar, tatarlar, Tohir go'shtin sotarlar" [4, 4] degan naql ham bo'lganligi haqida yozadi (Ehtimol, toxarlar haqida gap ketayotgandir). Bular barchasi xalq og'zida avloddan avlodga o'tib kelayotgan gaplar, albatta.

"1950-yil shu qishloqda (Do'ng Qovchin qishlog'i) hozirgi Xudoyqul To'rayev nomli o'rta maktabning binosi qurildi. ... Maktabning o'sha vaqtdagi direktori marhum Najmiddin Muhiddinovning qurilishga doir ayrim xotiralari yodimda qolgan. Ular maktab binosi poydevoriga pishiq g'isht qidirib topish, uni shahardan tashib keltirish muammosini qanday hal qilish to'g'risida bosh qotirib yurgan paytda maktabning qorovuli, keksa chol qurilishdan 150 metrlik chamasi g'arbiy tomonda joylashgan kichik tepalik qazilsa, undan pishiq g'isht kovlab olish mumkinligini maslahat berib qoladi. Direktor "g'ishtning koni"ni borib ko'rgach, yuqori sinf o'quvchilari, o'qituvchilar qazish ishlariga jalb qilinadi. Kutilmaganda qurilayotgan maktab binosining yonginasida juda sifatli "chor g'isht" (kvadrat shaklidagi g'isht) "koni" topiladi. Ma'lum bo'lishicha, bu g'ishtlar Omon ota qo'rg'oniga yotqizilgan quvurdan buzib olingan ekan" (5, 4).

Qishloq aholisi afsonaviy sevishganlar Tohir va Zuhraning aynan o'z qishloqlarida yashab o'tganligiga qattiq ishonishadi va quyidagi dalillarni keltirishadi: Biz taxmin qilayotgan qadimiy qo'rg'on Qashqadaryo daryosi o'zani va suvidan foydalangan holda shimol, shimoliy-sharq, shimoliy-g'arb va sharq tomondan himoya qilingan. Janub va janubiy-g'arbdan esa o'n qator maxsus ekib o'stirilgan uch-to'rt metr balandlikda o'sadigan tikanli daraxtlar bilan mudofaa qilingan (Hozirgi kunda bu daraxtlardan bir nechta qolgan). Ikkinchidan, shahar ichida hayot manbai bo'lgan suvni saqlash uchun hovuz qurilgan va muntazam suv oqimi kelib turgan. Uchinchidan, daryoga suv ko'p kelib toshqin bo'lgan paytlarda Omon ota qabristonining shimoliy-sharqiy qismini yuvib ketgan va ko'plab yer ostida qolib ketgan osori atiqalarni oqizib ketgan. Bu buyumlar quyi oqimda qum orasiga cho'kib qolgan. Shu bois ham yillar davomida daryodan turli buyumlar topiladi. Shunday buyumlarning namunalari hozirgi vaqtda ba'zi odamlarning uylarida saqlanmoqda. To'rtinchidan, Tohir va Zuhraning qabri shu yerda joylashganligi tasdiqlanib, me'moriy yodgorlik qurildi. Bundan tashqari, Omonota qabristonida yerosti yo'li izlari ham topilgan, demak, qasrda shahar tashqarisiga chiqadigan yerosti yo'li ham bo'lgan, deya ta'kidlashadi qishloq keksalari.

Qadimiy shahar xarobalari deb taxmin qilingan hududdagi tepaliklar yillar davomida oz-ozdan tekislanib, ekin maydoniga aylantirib borilgan. Past Qovchin qishlog'i fuqarosi Nurmat bobo Elmurodov 1970-1975-yillarda jamoa xo'jaligida meliorativ otryadlar tuzilganligi, buldozerlar bilan notekis yerlarni tekislab ekin maydoniga aylantirilgani, shu otryadda ish yurituvchi bo'lganligi haqida hikoya qilar ekan, ish jarayonida har xil eski buyumlar chiqqanligini, lekin ularni tadqiqotchilarga yetkazish xayoliga kelmaganligini ta'kidlaydi. Undan tashqari Eshpo'lat Bobotovning aytishicha, u yashaydigan uyning yaqinida ham eski sag'ana o'rni mavjud bo'lib, hozirgacha saqlanib qolgan.

Bu dalillarning barchasi Tohir va Zuhra qabri joylashgan hudud qadimda yashagan xalqning qabristoni bo'lganligi, hozirgi Omon ota qabristoni esa Zuhraning otasi Boboxonning qo'rg'oni bo'lganligi, atrofi yirik qadimiy shahar bo'lganligini ko'rsatadi, deyishadi qishloq keksalari. Darhaqiqat, e'tibor qaratilsa, ushbu qadamjoning quyi qismidan Qashqadaryo daryosi oqib o'tadi. Qadimda Qashqadaryoning juda sersuv bo'lganligi va Amudaryoga quyilganligi haqida fikrlar bor.

Qashqadaryoning sersuv bo'lishiga sabab o'tmishda suv omborlari bo'lmagan, viloyatdagi barcha daryolar Qashqadaryoga kelib qo'shilgan, bundan tashqari yog'ingarchilik ko'p bo'lgan. Shahrisabz tumanidan Oqsuv va Tanxoz daryolari, Chiroqchi tumanidan Qalqama va Qumdaryolari, Yakkabog' tumanidan Qizildaryo va Nug'ayli daryolari, Qamashi tumanidan Kichik O'radaryo va Guldursoy, Dehqonobod va G'uzordan Katta O'radaryo va G'uzor daryolari suvlari qo'shilib katta oqimli daryoni tashkil qilgan, shuning uchun Qashqadaryoning suvi Amudaryogacha yetib borgan deyishadi. 2000-yilda viloyatda suv tanqisligi bo'ldi, 2001-2002-yillarda esa yog'ingarchilik mo'lib, Qashqadaryo suvi Buxoro viloyatining Amu-Buxoro magistral kanalining tagigacha bordi. Kanal inshootlariga xavf tug'dirganligi sababli Muborak shahrining Buxoro viloyati tarafidagi bir chuqur soy – Sechanko'l soyi (hozirgi vaqtda shu soydan Sechanko'l zovuri o'tgan) orqali Qashqadaryoning Amudaryoga tashlanganligiga guvohman, deya hikoya qiladi uzoq yillar viloyat qishloq va suv xo'jaligi boshqarmasida faoliyat yuritgan G'aybulla bobo Jo'rayev. Ehtimol, haqiqatan ham, qadimda Tohir solingan sandiq shu soy orqali Amudaryoga o'tib, Xorazm malikasining o'ljasiga aylangandur.

Istiqlolning dastlabki yillaridanoq xalqning madaniy merosi bo'lgan tarixiy obyektlarga katta e'tibor qaratila boshlandi. 1991-1992-yillarda Qovchin qishlog'idagi qadimiy Tohir va Zuhro qabri joylashgan hudud ham obodonlashtirildi. Obodonlashtirish va qurilish ishlari olib borilishi natijasida maskan shinam va ko'rkam xiyobonga aylandi. Ziyoratgohga Tohir va Zuhra afsonasi qahramonlarining monumenti qo'yildi, favvora va suvda oqayotgandek turgan sandiq, ramziy daryoni suv bilan to'ldiruvchi charxpalak va, nihoyat, Tohir va Zuhroning ramziy qabrlari ham joylashtirilgan. Turli manzarali daraxtlar, gullar ekilgan. Mustaqillikdan so'ng Tohir va Zuhra nomli jamoa xo'jaligi tashkil etildi. Istiqlolning dastlabki yillarida bu maskanga ko'plab sayohatchilar tashrif buyurardi. Yangi oila qurayotgan yoshlar ham bu yerga ziyorat uchun kelishardi. Xullas, Tohir-Zuhra majmuasi dilga xush yoqadigan, turistlar e'tiborini tortadigan xushmanzara go'shaga aylangan.

Viloyat arxitekturasini loyiha guruhi tomonidan ishlab chiqilgan loyihada, avvalo, memorial yodgorlikning o'zi, keyin marosimlar o'tkaziladigan zal, sovg'alar do'koni, shuningdek, Qarshi – Shahrisabz avtomobil yo'li tagidan o'tadigan, yodgorlik bilan marosimlar zalini tutashtiradigan yerosti yo'li, avtomobillar to'xtash joyi va marosimlar zali orqasidan to Omon ota qabristonigacha bo'lgan hududda yoshlar bog'i, bog'ning o'rtasida esa sevishtganlar xiyoboni bo'lishi rejalashtirilgan. Bu fikrlarni o'sha vaqtda mahalla raisi vazifasida ishlagan Nurmamat bobo Elmurodov ham tasdiqladi. "Loyiha asosida memorial yodgorlikning o'zi va marosimlar zali hamda sovg'alar do'koni

qurildi, boshqa ishlar nihoyasiga yetkazilmadi. Hozirgi paytda esa xiyobon ta'mirtalab ahvolga kelib qolgan, marosimlar zali va do'kondan ham boshqa maqsadda foydalanilmoqda",– deydi mahalliy aholi vakillari.

Xulosa. Tohir va Zuhro haqidagi rivoyatlar xalq orasida og'izdan og'izga o'tib kelgan gaplar, albatta. Ammo ushbu afsona nima uchun aynan Qovchin qishlog'i nomi bilan bog'langanligini o'rganish va asoslash uchun tadqiqotlar zarur bo'lsa kerak, nazarimizda. Fikrimizcha, Tohir va Zuhra xiyoboni atrofidagi hudud arxeologik tadqiqotlar olib borilishi kerak bo'lgan makonlardan biridir. Tohir-Zuhra majmuasi va uning atrofini obodonlashtirish bilan ushbu maskan tarixiy ziyoratgohlardan biriga aylanadi. Bu shu hududda istiqomat qilayotgan aholining asriy orzularidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Березиков Е. Тирик афсона // Шарқ юлдузи. – 1988. 2-сон Б.153-159.
2. Березиков Е. Легенды и тайны Узбекистана. – Ташкент, 1991. – 272 с.
- 3.Бўриев О., Жалилов И. Ўзбек уруғлари (Этнотарихий лавҳалар). Тошкент, 2020. – 167 б.
- 4.Нафасов Т. Қашқадарё қишлоқномаси. – Тошкент: Мухаррир. – 2009. 432 б.
5. Нуриддинов Х. //Тоҳир ва Зухранинг яна бир қабри. – 1990. 11-сон. Б.3-8.

UO'K 81'42:811.512.133

NUTQ TABIATINING PRAGMALINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Sh.B. Duschanova, o'qituvchi, Ma'mun Universiteti, Xiva

Annotasiya. Ushbu maqola nutq tabiatining pragmlingvistik xususiyatlari tahliliga bag'ishlangan. Jumlada ifodalangan mazmun va subyekt munosabati pragmatikaga oid bo'lsa, nutqiy akt, kontekst, nutqiy vaziyat, muloqotga kirishuvchi, tinglovchi kabilar pragmlingvistikaning asosiy tushunchalari sanaladi.

Kalit so'zlar: pragmatika, kontekst, nutq faoliyati, so'zlovchi, tinglovchi.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу прагмалингвистических особенностей характера речи. В то время как содержание и предметные отношения, выраженные в предложении, относятся к прагматике, такие понятия, как речевой акт, контекст, речевая ситуация, участник общения, слушатель, являются основными понятиями прагмалингвистики.

Ключевые слова: прагматика, контекст, речевая деятельность, говорящий, слушатель.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the pragmlinguistic features of the nature of speech. While the content and subject relations expressed in a sentence belong to pragmatics, concepts such as speech act, context, speech situation, participant in communication, listener, are the basic concepts of pragmlinguistics.

Key words: pragmatics, context, speech activity, speaker, listener.

Pragmatika sohasi shakllanishining ilk davrlari XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Ch.Pirs, U.Djeyms, Ch.Morris [1] kabi olimlarning falsafiy konsepsiyalariga asoslanadi. Dastlab pragmatika tushunchasi lingvistik vaziyat strukturasini (so'zlovchi va tinglovchi munosabatlari sifatida) dinamik protsessual aspektda o'rganishga bag'ishlangan semiotik ilmiy tadqiqotlarda qo'llanila boshlangan.

Tilshunoslikda semantika kategoriyasining og'zaki nutqdagi lingvistik va boshqa nolingvistik komponentlarini yetarli darajada tushuntirish imkonini bermasligi pragmatika sohasining vujudga kelishiga sabab bo'ldi. "Pragmatika" yunoncha "pragma" so'zidan olingan bo'lib, "ish", "harakat" degan ma'nolarni bildiradi. Pragmatika va pragmlingvistika orasidagi munosabatlar masalasida ba'zi olimlar pragmlingvistikani pragmatikaning lingvistik bo'limi deb hisoblashadi va pragmlingvistikani matndagi munosabatlarga bog'liq ravishda o'rganuvchi fan, boshqalar unga ko'zlangan maqsadga erishish uchun lingvistik vositalardan foydalanish usullari, deb ta'rif beradilar.

Pragmlingvistika mustaqil fan sifatida XX asrning ikkinchi yarmida ajralib chiqq boshladi. Uning asoschilari J.Serl va J.Ostin bo'lib, ular nutq aktlarini intensiya (maqsad)ga ko'ra tasniflaydi. Tilshunos olimlar J.Serl va G.Grays tadqiqotlarida so'zlar ma'nosidagi juda ko'p o'zgarishlar tilshunoslikning semantika bo'limidan tashqarida sodir bo'lishi haqidagi fikrlar kuzatiladi [2]. Amerikalik faylasuf va tilshunos J.Serl izlanishlari pragmlingvistik nazariyalar taraqqiyotida muhim

ahamiyatga ega. J.Serl nutqiy akt nazariyasi va tasnifi, nutqiy akt illokutiv va propozitsional mazmuni o'rtasidagi farqli jihatlar masalasida asosli fikrlarni ilgari suradi [3]. J.Serlning tadqiqotlari bugungi kunda ham ifodaning semantik va pragmatik tuzilishi, nutqiy aktlar tasnifi borasida muhim nazariy manba sifatida xizmat qilmoqda.

Ingliz tilshunosi G.N.Lich "Pragmatika tamoyillari" mavzusidagi risolasida [4] pragmatikani so'zning situatsion ma'nosini o'rganuvchi kategoriya sifatida keltiradi. Shuningdek, pragmalingvistikada til nutq va muloqot jarayonida o'rganilib, muloqotga kirishuvchi, so'zning shakl va ma'nosidagi munosabatga qaratilganligini ta'kidlaydi.

XXI asr tilshunoslari J.Mey va D.Kimning lingvopragmatika sohasi, uning predmeti va boshqa kategoriyalar bilan o'zaro munosabati haqidagi qarashlari muhim ahamiyatga ega [5]. Xususan, *lingvopragmatika* tilshunoslik va semiotikaning kontekst ma'nosiga ta'sir qiladigan vaziyat va usullarini o'rganadigan bo'lim ekanligini keltiradi. Shuningdek, pragmatikaga nutqiy akt nazariyasi, muloqot jarayoni, muloqotdagi o'zaro munosabat va nutqdagi til bilan bog'liq boshqa xususiyatlar ham kiradi. J.Meyning nazariyasiga ko'ra, jarayondagi ta'sir qiluvchi har qanday omil, ya'ni jonli muloqot holatidagi shaxslarning lingvistik nutqi lingvopragmatika sohasi tomonidan chuqur tahlil qilinadi va u tilshunoslikdan tashqari boshqa ijtimoiy gumanitar sohalar bilan bevosita bog'liqdir [6].

D. Kim aynan pragmalingvistika ma'ruzachi nutqidagi til birliklarining tanlanishidagi ishonchsizlik muammosini hal qiladi [7], degan fikrni ilgari suradi va holat, joy, vaqt va boshqa omillarning kontekstdagi leksik va semantik ta'sirini ko'rsatishini ta'kidlaydi.

Jahon tilshunosligida pragmalingvistikaning nazariy asoslari keltirilgan bir qator tadqiqotlar mavjud. T.A. van Deyk izlanishlarida nutqiy faoliyatning pragmatik xususiyatlari, asosiy pragmatik kategoriya, diskurs, nutqiy strategiya, pragmatik kontekst, nutqiy akt tuzilishi yoritilgan. Tilshunos "Язык. Познание. Коммуникация" nomli asarida pragmatik kontekst va uning interpretatsiyasi, diskursning kognitiv va pragmatik tomonlarini batafsil ilmiy tahlil qilgan [8]. T.A. van Deyk matndagi gaplar nafaqat o'zaro bog'liq bo'ladi, balki nutqiy aktlar ham o'zaro munosabatda bo'ladi, degan fikrni ilgari suradi [9]. Shuningdek, matnning pragmatik xususiyatlari, nutqiy akt, presuppozitsiya masalalarini atroflicha yoritadi. Bugungi kunda mazkur matn va undagi pragmatik xususiyatlar tadqiqi ko'plab tilshunoslar diqqat markazida bo'lib kelmoqda.

Tilshunos S.Kranich yozma diskursdagi ingliz va nemis tilida pragmatik farqlar va ularning ingliz tilidan nemis tilidagi tarjimalarga ta'sirini tadqiq qiladi [10]. U asarida ingliz va nemis tillaridagi til muloqotining pragmalingvistik jihatlarini yoritib, uning mazkur tillardagi tarjimalarga ta'sirini keltirgan. U tarjima qilingan matn orqali muayyan tildagi o'zgarishlarga oydinlik kiritadi. S.Kranichning asari tilshunoslik sohasidagi empirik tadqiqotlarga hissa qo'shadi.

Nemis faylasufi G.Klausning pragmatikani lisoniy belgilar va ularning yaratuvchilari, uzatuvchilari va qabul qiluvchilari o'rtasidagi munosabatni o'rganuvchi fan sifatidagi ilmiy qarashlarini K.Morris [11] mantiqan davom ettirgan.

Til vositalari orasida stilistik rang-barang bo'lgan leksik birliklarning pragmatik ma'nosini ko'rish mumkin. Ushbu hodisa kundalik muloqotda kuzatiladi va bu jarayonda inson o'z atrofidagi olam va jamiyatni o'rganadi. Nemis tilshunosi M.P.Brandesning keltirishicha, "Этот стиль присущ всем народам и в нем особенно четко проявляется экстралингвистические признаки. В частности, этот вид неофициальной, естественной коммуникации основывается на доверии, преобладает устная диалогическая форма и происходит без предварительной подготовки" [12]. Ya'ni mazkur hodisa barcha xalqlarga xos va unda ekstralingvistik belgilar aniq namoyon bo'ladi.

Y.N.Karaulov pragmatik xususiyatga oid materiallar o'rganilayotganida pretsedent terminining qo'llanilishini bayon qiladi. Uning fikriga ko'ra, "...pretsedent matn inson uchun kognitiv va hissiy ma'noga ega matndir" [13]. Pretsedent hodisalar o'zga madaniyat vakiliga muayyan leksik birlikni tushuntirish yoki badiiy matnni o'qish jarayonida paydo bo'ladigan pragmatik masalalardan biridir. Chunonchi, saxiyligi bilan tanilgan *Hotamtoy*, xasisligi bilan dong qozongan *Boy ota*, xalqparvar, kambag'al va yetim-yesirlarning homiysi *Robin Gud* kabi qahramonlar xalq va dramaturgga o'z fikrini qisqa, samarali yetkazishga imkon beradi. Bu ismlar tinglovchining xotirasida saqlanib qolgan bilimlaridan foydalanish va qahramonlarni eslab qolish imkonini beradi.

Rus tilshunosi V.A.Kuzmenkova chet elliklarning rus tilidagi jumalarning ifodasini ko'p holatlarda pragmatik jihatdan tushunishda qiyinchilikka duch kelishini kuzatadi [14]. Aynan bunday holat *Не могу не сказать об этом (Я должен сказать об этом); Нельзя не похвалить его (Его надо обязательно похвалить)* kabi muayyan vaziyatning zaruriyatini ikkita inkor so'zi orqali ifodalanadigan jumalarda ko'rish mumkinligini keltiradi.

Til birliklarini pragmatik jihatdan o'rganish o'zbek tilshunosligida XX asrning 80-yillaridan boshlangan. Tilshunos olim N.Mahmudovning presuppozitsiya va gap munosabatiga, A.Nurmonovning ko'makchili konstruksiyalar presuppozitsiyasiga, D.Lutfullayevaning "O'zbek tilidagi sodda gaplarda zidlanuvchi uzvlar presuppozitsiyasi"ga oid ilmiy maqolalari e'lon qilinadi. Keyinchalik esa o'zbek tilshunosligida til birliklarining pragmatik xususiyatlari haqida qator tadqiqotlar yuzaga keldi.

M.Hakimovning "O'zbek tilida matnning pragmatik talqiniga doir" mavzusidagi filologiya fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyasi, U.Rahimovning "Yuklamalar presuppozitsiyasiga doir", Z.Tohirovning "O'zbek tilida pragmatik semalarning hosil bo'lishi va ularda subyektiv munosabatning yuzaga chiqishi", Z.Burxonovning "O'zbek tilida ko'makchilar va ularga vazifadosh kelishiklar pragmatikasiga doir" nomzodlik dissertatsiyalari, A.Pardayevning yordamchi so'z turkumlarining, xususan, bog'lovchilarning so'z turkumlar lisoniy tizimidagi o'rni va lingvopragmatik tadqiqiga doir doktorlik dissertatsiyalari, M.Qurbonovning "O'zbek bolalar nutqining pragmatik xususiyatlariga doir" mavzusidagi filologiya fanlari bo'yicha doktorlik ishlari shular jumlasidandir.

Muloqotning asosiy shakli nutq va matndir, pragmalingsvistikada insonlarning nutqiy aktlari og'zaki (diskurs) va yozma (matn) shaklda o'rganiladi. Xususan, pragmalingsvistikada nutq masalalari va matn nazariyasi o'rganilib, nutq va matnning mohiyati aniqlashtiriladi va ochib beriladi. Nutq tahlili va pragmalingsvistika bir-biri bilan chambarchas bog'liq va hatto pragmalingsvistikaning asosiy vazifalaridan biri bu nutq tabiatini oydinlashtirishdir.

So'zlovchi va tinglovchi orasidagi verbal ifodada muayyan intensiya (maqsad) va vazifalarga asoslangan emotsiyaga ta'sir qiluvchi perlokutiv, ya'ni xususiy munosabat pragmalingsvistikaning asosiy mazmuni sanaladi. Pragmalingsvistika sohasi nutq subyekt, nutq obyekti, nutq vaziyati bilan bog'liq masalalar hamda, jumalarda ifodalangan nutqiy vaziyat va kontekst bilan o'zaro bog'liq bo'lgan mazmunni ko'rib chiqadi. Jumlada ifodalangan mazmun va subyekt munosabati pragmatikaga oid bo'lsa, nutqiy akt, kontekst, nutqiy vaziyat, muloqotga kirishuvchi, tinglovchi kabilar pragmalingsvistikaning asosiy tushunchalari sanaladi. Jumla mazmunini muloqotga kirishuvchi bilan bog'lab turuvchi shunday so'zlar borki, ular kontekst bilan uzviy bog'liq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Peirce C.S. What Pragmatism Is, The Monist, vol. XV. The Open Court Publishing Co. – Chicago: IL, 1905. – P. 161–181.
2. Searle J.R. Speech acts. Cambridge University Press. 1969. – 203 p; Grice. H.P. Studies in the Way of Words. – Cambridge: MA. Harvard University Press, 1989. – P. 1-143.
3. Серль Дж. Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XVII. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – С. 151-170.
4. Leech G.N. Principles of pragmatics. – London: Longman. 1983.– 250 p.
5. Mey J.L. Pragmatics: an introduction. 2001. – P. 416; Kim D, Hall J.K. The role of an interactive book reading program in the development of second language pragmatic competence. The modern language journal, 2002. 86(3). – P. 332-348.
6. Mey J.L. Pragmatics: an introduction. 2001. – P. 250.
7. Kim D, Hall J.K. The role of an interactive book reading program in the development of second language pragmatic competence. The modern language journal, 2002. 86(3). –P. 332-348.
8. Ван Дейк Т. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: БГК им. И А. Бодуэн де Куртенэ 2000. – 308 с.
9. Ван Дейк Т. Вопросы прагматики текста // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск VIII. Лингвистика текста. – М.: Прогресс, 1978. – С. 259-334.
10. Kranich S. Contrastive pragmatics and translation: Evaluation, epistemic modality and communicative styles in English and German. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2016. – 204 p.
11. Morris C.W. Foundations of the Theory of Signs. – Chicago: University of Chicago Press, 1938. – P. 59.
12. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 208.
13. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 262 с.

14. Кузьменкова В.А. Грамматика и прагматика (о некоторых явлениях русской грамматики, которые трудно понять иностранцам). Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М.: МАКС-Пресс, 2000. №14. – 120 с.

UO'K 808.5

XULQ-ATVOR FE'LLARINING O'ZBEK-INGLIZ TILI TARJIMA LUG'ATLARIDA BERILISHI

Z.A. Elchayev, katta o'qituvchi, Iqtisodiot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada xulq-atvor fe'llarining o'zbek-ingliz tili tarjima lug'atlarida qanday ifodalanishi va ularning tarjima jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda lug'atlarda ushbu fe'llarning semantik ko'lamlari, sinonimik qirralari, shuningdek ularning til o'rganishda va tarjimada yuzaga keladigan muammolari o'rganilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, lug'atlar xulq-atvor fe'llarning ayrim ma'nolarini yetarlicha qamrab olmagan va tarjima aniqligini oshirish uchun batafsil izohlar kiritilishi zarur.

Kalit so'zlar: xulq-atvor fe'llari, tarjima lug'ati, o'zbek-ingliz tarjimasi, leksik-semantik tahlil, lug'at, stilistika.

Аннотация. В данной статье анализируется отражение глаголов поведения в узбекско-английских переводных словарях и их роль в процессе перевода. В исследовании рассматриваются семантические поля данных глаголов, их синонимические аспекты, а также проблемы, возникающие при их использовании в обучении языку и переводе. Результаты показывают, что словари недостаточно полно охватывают некоторые значения глаголов поведения, в связи с чем возникает необходимость введения более подробных толкований для повышения точности перевода.

Ключевые слова: глаголы поведения, переводной словарь, узбекско-английский перевод, лексико-семантический анализ, словарь, стилстика.

Abstract: This article analyzes the representation of behavior verbs in Uzbek–English bilingual dictionaries and their role in the translation process. The study examines the semantic ranges of these verbs, their synonymic aspects, as well as the challenges encountered in language learning and translation. The results indicate that dictionaries do not sufficiently cover certain meanings of behavior verbs, making it necessary to include more detailed explanations in order to improve translation accuracy.

Key words: behavior verbs, translation dictionary, Uzbek–English translation, lexical-semantic analysis, dictionary, stylistics.

Kirish. Tilimiz fe'llarining xulq-atvor doirasidagi leksik birliklari insonning turli harakat va shaxsiy sifatlarini ifodalashda muhim o'rin tutadi. Xulq-atvor fe'llari kundalik muloqotda, asosan tavsiflash va harakatlarni tushuntirishda keng qo'llaniladi. Ingliz tilida shu kabi fe'llarning ko'p qismi turli sinonimlar bilan ifodalanib, kontekstga bog'liq tafovutlarga ega. Shu sababli o'zbek-ingliz tarjima lug'atlarida ushbu soha leksikasining aniq va to'liq bayon qilinishi tarjima va til o'rganish jarayonida markaziy ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda o'zbek-ingliz lug'atlari xulq-atvor fe'llarining barcha ma'nolarini izchil ochib bera olmaydi, bu esa tarjima sifatini pasaytiradi. Lug'atlarda fe'llarning sinonimik turlarini va stilistik rang-barangligini ko'rsatish ehtiyoji mavjud. Shu bois, ushbu maqolada lug'atlarda xulq-atvor fe'llarining ifodalari o'rganilib, ularning tarkibiy jihatlari va tarjima xatolari aniqlanadi. Bu tadqiqot lug'at tuzuvchilar va tarjima mutaxassislari uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Metodologiya. Tadqiqotda nazariy va amaliy lug'atshunoslik metodlari qo'llanildi. Birinchi bosqichda o'zbek-ingliz tarjima lug'atlari — “O'zbek tilining izohli lug'ati” (2015) va “Yangi o'zbek-ingliz lug'ati” (2019) — asosiy matn sifatida tahlil qilindi. Bundan tashqari, ingliz tilining so'nggi onlayn lug'atlari Oxford Advanced Learner's Dictionary (9-nashr) va Cambridge Dictionary tahlil qilindi. Tadqiqot uchun xulq-atvor fe'llari to'plami tanlandi va ularning lug'atlardagi tarjima variantlari o'rganildi.

Semantik tahlil usuli yordamida fe'llarning ma'no qirralari aniqlanib, ularning ingliz tilida berilish doirasi tekshirildi. Pragmatik va stilistik yondashuvlar bilan lug'atlardagi izohlarning samarliligi baholandi. Mazkur tadqiqot natijalarini taqqoslash va xulosalar chiqarish uchun kvantitativ va sifatli tahlil vositalari qo'llanildi.

Bundan tashqari, tadqiqot jarayonida lug'atlardagi xulq-atvor fe'llari bo'yicha berilgan misollar va izohlar ham chuqur o'rganildi. Ushbu misollar kontekstual ma'nolarni qanday ochib berishi va turli leksik birliklar o'rtasidagi farqlarni aniqlashda yordam berdi. Shuningdek, lug'atlarda mavjud bo'lgan sinonim va antonimlarga ajratish mexanizmi ham tahlil qilindi, bu esa xulq-atvor fe'llarining o'zaro bog'liqligini kengroq anglash imkonini yaratdi. Olingan ma'lumotlar tarjima jarayonida foydalanuvchilarning aniq va to'g'ri tanlov qilishi uchun lug'atlardagi taqdimot sifatini oshirishga yo'naltirilgan tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo'ldi.

Natijalar. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, o'zbek-ingliz tarjima lug'atlarida xulq-atvor fe'llarining semantik ko'lamlari to'liq aks ettirilmagan. Ko'p fe'llar uchun faqat eng umumiy inglizcha ma'nolar keltirilgani sababli, lug'at foydalanuvchilariga aniq va to'liq tarjima qilishda qiyinchiliklar tug'iladi. Misol uchun, o'zbekchadagi "o'zini tutmoq" yoki "xushomad qilmoq" kabi fe'llarning ingliz tilida bir nechta sinonimi bo'lsa-da, ba'zan lug'atlarda faqat bittasi ko'rsatilgan.

Bundan tashqari, xulq-atvor fe'llarning tarjimasida ayrim kontekstual va madaniy tafovutlar hisobga olinmagan. Bu esa tarjimada noaniqlik hamda stilistik moslashuv muammolariga olib keladi.

Shuningdek, lug'atlarda fe'llarning sinonimlari va burchak ma'nolari yetarlicha yoritilmagan, bu esa til o'rganuvchilar uchun qo'shimcha barqarorlikni ta'minlamaydi. Natijada lug'atlar xulq-atvor fe'llari bo'yicha to'liq leksik bazani yaratmagan, bu esa tarjima sifatining pastligi va til o'rganish samaradorligining kamayishiga sabab bo'ladi.

Bundan tashqari, lug'atlardagi izohlar va misollarning cheklanganligi foydalanuvchilarning so'zning turli ma'nolari va qo'llanilish usullarini to'liq tushunishiga to'sqinlik qiladi. Ko'pincha fe'llarning stilistik va kontekstual farqlari yetarlicha aks ettirilmagani sababli, tarjimonlar va til o'rganuvchilari nimani, qachon va qanday shaklda qo'llashni aniqlashda muammoga duch keladi. Shu bois, lug'atlarga ko'proq kontekstual misollar, sinonimlar va burchak ma'nolarini kiritish hamda madaniy jihatlarni hisobga olgan holda izoh berish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu islohotlar nafaqat tarjima jarayonining sifatini oshirishga, balki til o'rgatishda ham samaradorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Muhokama. Maqolada erishilgan natijalar asosida quyidagi muhim jihatlar muhokama qilinadi:

Birinchidan, lug'atlardagi qisqa va cheklangan izohlar til o'rganuvchilar uchun yetarli ma'lumot bermaydi hamda ularni noto'g'ri tushunishga olib kelishi mumkin. Shu sababli, lug'at yaratuvchilarining fe'llarning turli kontekstlardagi nozik ma'nolari va stilistik xususiyatlarini kengroq va batafsilroq yoritishi zarur. Bu esa tarjima jarayonidagi aniqlikni oshirib, tarjimonlarga yanada moslashuvchanlikni taqdim etadi.

Ikkinchidan, o'zbek va ingliz tillarida xulq-atvor fe'llarining sinonimik asoslari orasidagi farqlar lug'atlarda izohlarning mazmuniy boyligini oshirishga ehtiyoj borligini ko'rsatadi. Masalan, ingliz tilidagi "to flatter", "to compliment" va "to cajole" fe'llari turli kontekstlarda o'ziga xos ma'noga ega bo'lsa-da, o'zbek tilida bular ko'pincha umumiy "xushomad qilmoq" fe'li bilan ifodalanadi. Bunday semantik tafovutlar lug'atlarga to'liq va aniq yoritilishi foydalanuvchilarga tarjima va til o'rganishda katta yordam beradi.

Uchinchidan, lug'atlarga kontekstual misollar va pragmatik izohlar kiritish mahsus ahamiyat kasb etadi, chunki ular tilni yanada chuqurroq o'rganishga va tarjimaning sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, onlayn interaktiv lug'atlar yaratish orqali foydalanuvchilarga keng qamrovli va oson foydalaniladigan resurslar taqdim etish imkoniyati mavjud.

Nihoyat, tilshunoslik va tarjima sohasida ushbu mavzu bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlarning davom ettirilishi, shuningdek, lug'atlarni yangi ma'lumotlar va texnologiyalar asosida doimiy yangilab borishining ahamiyati katta ekanligi ta'kidlanadi. Bu esa nafaqat tarjimaning sifatini yaxshilash, balki til o'rganish jarayonini yanada samaraliroq qilishga xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida xulq-atvor fe'llarining o'zbek-ingliz tarjima lug'atlarida

ifodalanishi hali ham to'liq va qoniqarli darajada emasligi aniqlandi. Bu kamchiliklar tarjima jarayonida ma'nolarni noto'g'ri tushunish va stilistik nuqsonlarga sabab bo'lmoqda. Shu bois, lug'atlarga fe'llarning sinonim qirralari to'liqroq kiritilishi, turli kontekstlarga mos keluvchi variantlarning taqdim etilishi hamda pragmatik izohlarning qo'shilishi katta ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, til o'rganish samaradorligini oshirish maqsadida interfaol va zamonaviy lug'at shakllarini yaratish va rivojlantirish zarurati mavjud. Mazkur yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlar va yangilanishlar nafaqat tarjima sifatini yaxshilaydi, balki tilshunoslik sohasiga ham muhim ilmiy hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullaev, T. (2015). O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: «O'qituvchi».
2. Alimova, M. (2019). Yangi o'zbek-ingliz lug'ati. Toshkent: «Sharq».
3. Hornby, A. S. (2015). Oxford Advanced Learner's Dictionary (9th ed.). Oxford: Oxford University Press.
4. Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/>
5. Hatim, B., & Mason, I. (1997). The Translator as Communicator. London: Routledge.
6. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. London: Prentice Hall.

UO'K 811.111:004.912

BNC (BRITISH NATIONAL CORPUS) KORPUSINING LINGVISTIK IMKONIYATLARI VA AMALIY QO'LLANILISHI

Ch.H. Ergasheva, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz
M.K. Toshpulatova, dots., PhD, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada British National Corpus (BNC) korpusining tarkibi, tuzilishi hamda tilshunoslikda qo'llanilishi masalalari ko'rib chiqiladi. BNC – zamonaviy britaniya ingliz tilidan olingan turli janr va kontekstdagi 100 million so'zli matnlar to'plami bo'lib, u lug'at tizimini o'rganish, so'z chastotasi tahlili, kollokatsiya va diskurs tahlili kabi jarayonlarga asos bo'lib xizmat qiladi. Maqolada BNC korpusidan foydalanishning misollari keltirilib, masalan, ingliz tilini xorijiy til sifatida o'qitishda korpus ma'lumotlaridan bilim samaradorligini oshirish uchun qanday foydalanish mumkinligi muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: BNC, korpuslingvistika, so'z chastotasi, kollokatsiya, korpusli tahlil, ingliz tili o'qitish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются состав, структура и применение Британского национального корпуса (BNC) в лингвистике. BNC представляет собой собрание текстов объёмом 100 миллионов слов, охватывающее различные жанры и контексты современного британского английского языка. Корпус служит основой для изучения лексической системы, анализа частотности слов, коллокаций и дискурсивного анализа. В статье приведены примеры использования BNC, в частности, при обучении английскому языку как иностранному с целью повышения эффективности обучения на основе корпусных данных.

Ключевые слова: Британский национальный корпус, корпусная лингвистика, частотный анализ, коллокация, обучение на основе данных, методика преподавания английского как иностранного.

Abstract. This article examines the composition, structure, and application of the British National Corpus (BNC) in linguistics. The BNC is a 100-million-word collection of texts representing various genres and contexts of modern British English. It serves as a foundation for studying lexical systems, word frequency analysis, collocation, and discourse analysis. The article provides examples of how the BNC can be used, particularly in enhancing learning efficiency when teaching English as a foreign language through corpus-based data.

Key words: British National Corpus, corpus linguistics, frequency analysis, collocation, data-driven learning, EFL pedagogy.

Korpus tilshunosligi sohasida katta elektron matn to'plamlari (korpuslar) muhim vosita hisoblanadi. Britaniya Milliy Korpusi (BNC) – bu XX asr oxiridagi Britaniya ingliz tilidan to'plangan

100 milliondan ortiq so'z namunalari to'plami, jumladan, yozma va og'zaki ingliz tilidir. BNC korpusi so'zlarga qaratilgan bo'lib, kundalik muloqotdan tortib akademik adabiyotgacha bo'lgan turli janrlarni qamrab oladi. Ushbu maqolada BNC tuzilishi va mazmuni, shuningdek, tilshunoslikda qo'llaniladigan tahlil usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, BNC korpusi yordamida olingan natijalarni ingliz tilini chet tili sifatida amaliy o'qitishda qanday qo'llash mumkinligini tushuntirish uchun misollar keltirilgan. Maqolada rasmiy BNC hujjatlari va akademik tadqiqotlardan olingan ma'lumotlar, shuningdek, terminologiyani birlashtirishga qaratilgan tavsiyalar keltirilgan.

BNC korpusi haqidagi dastlabki asosiy ma'lumotlar yuqori nufuzli ilmiy manbalarda bayon etilgan. Leech (1993) English Today jurnalida chop etilgan maqolasida BNC loyihasining maqsadi va tuzilishi haqida batafsil ma'lumot beradi. Uning fikricha, 100 million so'zdan iborat umumiy korpusni yaratish orqali ingliz tilini o'rganishda yagona va keng qamrovli manbani shakllantirish ko'zda tutilgan. Aksariyat manbalarda qayd etilishicha, korpusning 90 foizi yozma, 10 foizi esa og'zaki nutq namunalaridan tashkil topgan. Masalan, BNC Kitobi veb-sahifasida ta'kidlanishicha, mazkur korpus London, Lankaster va Oksford universitetlari hamda bir qator nashriyotlar hamkorligida yaratilgan bo'lib, 100 milliondan ortiq so'zni o'z ichiga oladi. Ushbu korpusdan nafaqat lug'atlar tuzishda, balki leksik va grammatik tadqiqotlarda ham keng foydalaniladi [3].

Ilmiy adabiyotlarda BNC korpusidan foydalanish tajribalari ko'plab amaliy misollar bilan yoritilgan. Korpus asosida so'z chastotasi, kollokatsiya va grammatik kontekstlarni o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar mavjud (masalan, Leech, Rayson & Wilson, 2001). So'z chastotasi tahlili BNC yordamida ingliz tilining global qo'llanilish xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, turli janrdagi matnlarda eng ko'p uchraydigan so'zlar ro'yxatini tuzish ham mumkin. Korpusli tahlil usullari yangi ingliz tili kurslari, o'quv dasturlari va o'qituvchilar uchun real matn namunalarini taqdim etish imkonini beradi [4].

Til o'qitishda korpus ma'lumotlariga asoslangan yondashuvlar (data-driven learning) so'nggi yillarda keng tarqalgan. Masalan, ingliz tilini o'rganishda BNC ma'lumotlaridan foydalanilgan tadqiqotlarda talabalarga eng ko'p uchraydigan iboralarni taqdim etuvchi maxsus veb-platformalar yaratilgani qayd etiladi. Bunday yondashuvda talabalar korpusda mustaqil qidiruvlar olib borib, so'z va iboralarning turli kontekstlardagi qo'llanilishini o'rganadilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, BNC kabi yirik korpuslardan foydalanish til o'qitish materiallarini yaratishda katta ilmiy-amaliy imkoniyatlar beradi. Xususan, ikki tilli lug'atlar tuzish, so'z boyligini aniqlash, hamda ta'limiy dasturiy ta'minotlarni sinovdan o'tkazishda BNC matnlari ishonchli manba sifatida xizmat qiladi [5].

Shu bois, korpus lingvistikasi va ma'lumotlarga asoslangan o'qitish (data-driven learning) ingliz tili chet tili sifatida o'qitiladigan (EFL) jarayonni boyitadi, o'quvchilarga esa real til namunalaridan samarali foydalanish imkonini yaratadi.

Ushbu maqolada tavsifiy tadqiqot usuli qo'llanildi. Ma'lumotlar BNC korpusi bo'yicha rasmiy hujjatlardan, kutubxona tadqiqot maqolalaridan va veb-resurslardan to'plangan. Korpus bilan ishlashning maqsadga muvofiqligini aniqlash uchun korpus tahlil usullari (konkordans, so'z chastotasi tahlili, kollokatsiya va diskurs tahlili) ko'rib chiqildi. BNCdan amaliy misollar olish uchun korpusdan ingliz tilini o'qitishda foydalanishning amaliy misollari tahlil qilindi va taqdim etildi. Ushbu metodologiya korpusning tuzilishi va imkoniyatlarini aniqroq tavsiflash imkonini berdi.

BNC korpusining tarkibiy tuzilishiga nazar tashlanganda, u asosan ikki asosiy qismdan iborat: yozma (90%) va og'zaki (10%) matnlardan tashkil topgan. Yozma qism tarkibiga ommaviy axborot vositalari (gazeta va jurnal maqolalari), badiiy hamda ilmiy matnlar, talabalarining insholari va qo'lyozmalari kiradi. Og'zaki qism esa turli suhbat yozuvlari, nutqlar hamda suhbat stsenariylaridan iborat. BNC to'liq raqamli formatda yaratilgani bois, tilshunoslar maxsus qidiruv vositalari orqali unga murojaat qilib, turli parametrlar bo'yicha ma'lumotlarni tahlil qilish imkoniyatiga ega [2].

BNC'dan foydalanishning eng asosiy usullaridan biri – so'z yoki iboralarning chastotasini tahlil qilishdir. Masalan, BNC veb-sayti, Sketch Engine yoki English-Corpora.org kabi onlayn platformalar yordamida foydalanuvchilar istalgan so'zning korpusdagi chastotasini, ya'ni uchrash tezligini aniqlay oladilar. Shu orqali yirik matn to'plamlarida eng ko'p uchraydigan so'zlar, iboralar yoki frazeologizmlar ro'yxatini tuzish mumkin. Leech va boshqalar (2001) tomonidan yozilgan asarda BNC asosida so'zlarning grammatik funksiyalariga ko'ra chastota ro'yxatlari tuzilgan hamda

ularning yozma va og'zaki nutqdagi qo'llanish farqlari tahlil qilingan. Bunday tahlillar til o'rganuvchilar uchun katta ahamiyatga ega, chunki ular BNC ma'lumotlari asosida eng ko'p ishlatiladigan fe'llar, predloglar yoki kundalik muloqotda uchraydigan so'zlarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar [1].

Bundan tashqari, korpus yordamida kollokatsiya (so'z birikmalari) tahlili ham keng qo'llaniladi. BNC orqali ma'lum bir so'z yoki iboraning yonida tez-tez uchraydigan boshqa so'zlarni aniqlash mumkin. Masalan, *“make”* fe'li bilan eng ko'p ishlatiladigan otlar yoki *“good”* sifatidan keyin keladigan so'zlar aniqlanadi. Bunday tahlillar yordamida tadqiqotchilar, masalan, *“man”* va *“woman”* so'zlarining atrofida uchraydigan so'zlarni tahlil qilib, jinsiy stereotiplarga oid ma'lumotlarni ham aniqlaganlar [6].

EFL (English as a Foreign Language) ta'lim jarayonida ham BNCdan olingan konkordans (moslik) misollari o'quvchilarga real til kontekstlarini tahlil qilish imkonini beradi. Talabalar BNC asosidagi mashg'ulotlarda mustaqil qidiruvlar olib borib, ma'lum grammatik hodisalar yoki til birliklarining haqiqiy kontekstlarda qanday qo'llanilishini kuzatadilar. Masalan, turli onlayn o'quv sahifalarida ko'rsatilganidek, BNC'dan olingan matn namunalaridan foydalanish orqali talabalar o'zlashtirayotgan grammatik qoidalarni mustaqil ravishda tahlil qilib, amaliy xulosa chiqarishlari mumkin.

Bundan tashqari, ingliz tilini o'qitish maqsadida sohaga xos resurslarni yaratish uchun BNC korpusidan foydalanish misoli ko'rsatildi. Masalan, yapon tadqiqotchilari BNC ma'lumotlaridan foydalanib, ingliz tilini maxsus maqsad sifatida o'rganish veb-saytini (ESP) yaratdilar. Veb-sayt talabalarga eng keng tarqalgan jumla tuzilmalari va iboralarini taqdim etadi. Foydalanuvchilar korpusdan keng tarqalgan nutq namunalarini yuklab olishadi va haqiqiy inglizcha jumlar yordamida o'rganishadi. BNCdan foydalanish talabalarni ingliz madaniyati elementlari bilan ham tanishtiradi, chunki korpus matnlarida Britaniya madaniyati bilan bog'liq kontekstlar mavjud [3].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, BNC korpusi zamonaviy lingvistika va til o'qitish jarayonida juda muhim va foydali resurs hisoblanadi. 100 million so'zdan iborat namunaviy to'plam tilshunoslarga real nutq va matn kontekstlarini tahlil qilish, ingliz tilining tabiiy qo'llanilish holatini chuqur o'rganish imkonini beradi. So'z chastotasi hamda kollokatsiya tahlili orqali ingliz tilidagi leksik, semantik va grammatik tendensiyalarni aniqlash mumkin. Masalan, Leech va boshqalar (2001) tadqiqotlarida BNC asosida og'zaki va yozma nutqda eng ko'p uchraydigan so'zlar hamda grammatik kategoriyalar o'rtasidagi farqlar aniqlangan bo'lib, bu ingliz tilining haqiqiy ishlatilish xususiyatlarini yoritib beradi [1].

Ta'lim jarayonida BNC korpusidan foydalanish talabalar uchun katta amaliy ahamiyatga ega. Korpusdan olingan konkordanslar va eng ommaviy iboralar EFL (English as a Foreign Language) darslarida real til ma'lumotlariga asoslangan mashg'ulotlar tashkil etish imkonini beradi. Talabalar korpus orqali so'zlarning turli kontekstlarda, uslubiy yoki ijtimoiy maqomlarda qanday qo'llanilishini mustaqil ravishda o'rganadilar. Bu esa ularning tahliliy fikrlashini rivojlantirib, til o'rganish jarayonida mustaqillikni oshiradi. Shuningdek, BNC korpusida mavjud bo'lgan madaniy mazmundagi matnlar (masalan, Britaniya kundalik hayotiga oid suhbatlar yoki ommaviy axborot vositalaridagi parchalardan olingan ma'lumotlar) talabalarga tilni faqat grammatik jihatdan emas, balki madaniy kontekstda ham anglash imkonini yaratadi.

Umuman olganda, BNC korpusi lingvistik tadqiqotlar va ingliz tilini o'qitish uchun noyob ma'lumotlar bazasi sifatida katta ilmiy salohiyatga ega. Korpusdagi turli janrdagi matnlar so'z chastotasi, kollokatsiya, frazeologizm va grammatik tahlil kabi yo'nalishlarda boy empirik material taqdim etadi. Shu bilan birga, BNC ma'lumotlari yordamida ingliz tilidagi eng ko'p ishlatiladigan tuzilmalar, madaniy stereotiplar va leksik birliklar aniqlanadi.

Xulosa qilib aytganda, BNC korpusi lingvistika sohasida empirik tadqiqotlarning mustahkam poydevorini yaratib, nafaqat tilshunoslar, balki o'qituvchilar va talabalarga ham tilni haqiqiy kontekstda o'rganish uchun keng imkoniyatlar eshigini ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hunston S. Corpora in Applied Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
2. Leech G. 100 million words of English. English Today, 9(1), 1993. – P. 9–15.
3. Leech G. English in Use: A Coursebook and Reference Grammar. London: Pearson Education, 2018.

4. Leech G., Rayson P., Wilson A. Word Frequencies in Written and Spoken English: Based on the British National Corpus. London: Longman, 2001.
5. McCarthy M., Carter R. English Corpus Linguistics: Interpretation and Application. London: Continuum, 2004.
6. Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. – Oxford: Oxford University Press, 1991.

UDC 81'27 + 81'42 + 327.8

PRAGMATIC FEATURES OF DIPLOMATIC DISCOURSE**D.Y. Ergasheva, master's student, Termez State University, Termez**

Annotatsiya. Mazkur maqolada diplomatik nutqdagi pragmatik xususiyatlar tahlil qilinib, ularning diplomatik muloqotdagi o'rni yoritiladi. Pragmatik xususiyatlar rasmiy kommunikatsiyada o'zaro tushunishni ta'minlash, muzokaralar olib borish hamda xalqaro munosabatlarni boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Diplomantik diskursni o'rganish, shuningdek, siyosiy jarayonlarda tilning qanday qo'llanilishi va global kommunikatsiyadagi tilning rolini chuqurroq anglash imkonini beradi. Ushbu maqolaning maqsadi diplomatik diskursdagi asosiy pragmatik xususiyatlarni tadqiq etishdan iborat.

Kalit so'zlar: diplomatik diskurs, pragmatik xususiyatlar, siyosiy kommunikatsiya, bilvositalik, ehtiyotkor ifodalash (hedjing), muloyimlik, evfemizm, metafora.

Аннотация. В статье рассматриваются прагматические особенности дипломатического дискурса с акцентом на его роль в дипломатической речи. Прагматические характеристики играют важную роль в официальной коммуникации, обеспечивая взаимопонимание, ведение переговоров и управление международными отношениями. Изучение дипломатического дискурса также способствует более глубокому пониманию того, как язык используется в политических процессах, а также роли языка в глобальной коммуникации. Целью данной статьи является исследование ключевых прагматических особенностей дипломатического дискурса.

Ключевые слова: дипломатический дискурс, прагматические особенности, политическая коммуникация, косвенность, хеджирование, вежливость, эвфемизм, метафора.

Abstract. This article explores pragmatic features of diplomatic discourse, emphasizing its role in diplomatic speech. Pragmatic peculiarities play an important role in official communication to ensure mutual understanding, conducting negotiations and managing international relations. Studying diplomatic discourse also provides a deeper understanding of how language is used in political processes, and the role of language in global communication. This article aims to investigate key pragmatic features in diplomatic discourse.

Key words: diplomatic discourse, pragmatic features, political communication, indirectness, hedging, politeness, euphemism, metaphor.

In the context of globalization and rapidly developing international relations, diplomacy plays a crucial role in maintaining peace, stability, and cooperation among states. Diplomatic discourse, as a specific type of institutional and political communication, serves not only as a means of conveying official positions but also as a strategic instrument for managing conflicts, negotiating interests, and shaping international perceptions. Language in diplomacy is therefore never neutral; it is carefully selected, context-dependent, and pragmatically motivated.

One of the defining characteristics of diplomatic discourse is its strong pragmatic orientation. Diplomats rarely communicate information in a direct or explicit manner. Instead, they employ various pragmatic strategies such as indirectness, hedging, politeness, euphemism, and metaphor to mitigate tensions, avoid confrontation, and preserve mutual respect between parties. These pragmatic features allow speakers to express sensitive or potentially controversial messages in a softened and acceptable form, thereby ensuring diplomatic balance and face-saving for all participants in communication [1].

Pragmatics, as a branch of linguistics, focuses on the relationship between language and its users within specific contexts. Applying a pragmatic approach to diplomatic discourse enables

researchers to uncover implicit meanings, communicative intentions, and strategic choices underlying diplomatic language. This perspective is particularly important in political communication, where what is left unsaid or indirectly expressed often carries greater significance than explicit statements.

Furthermore, diplomatic discourse reflects power relations, ideological positions, and cultural norms embedded within international communication. Pragmatic devices used by diplomats are shaped not only by linguistic conventions but also by political objectives, institutional constraints, and cross-cultural considerations. As a result, diplomatic language tends to be cautious, ambiguous, and highly formulaic, allowing flexibility in interpretation while maintaining official decorum.

The present article aims to examine the key pragmatic features of diplomatic discourse and to analyze how they function in diplomatic speech. By focusing on strategies such as euphemism, indirectness, hedging, politeness, and metaphor, the study seeks to demonstrate how pragmatic choices contribute to effective diplomatic communication and conflict management. Understanding these features is essential for linguists, translators, political analysts, and practitioners of international relations, as it provides insight into the subtle yet powerful role of language in global diplomacy [2].

The study of pragmatic features in diplomatic discourse draws on both general pragmatic theory and discourse-analytic approach to political and institutional communication. J. L. Austin (1962) and J. Searle (1969), as founders of speech acts, provided a framework for analyzing how diplomatic statements perform actions, such as, negotiating, warning or committing. H.P. Grice's (1975) theory of conventional implicature further explains how diplomats convey implicit meanings and strategic ambiguity through indirect language. Politeness theory, developed by P. Brown and S. C. Levinson (1987) and grounded in Goffman's notion of face, has been widely applied to diplomatic discourse to account for the mitigation of threats, maintenance of harmony, and management of international relations.

More recent studies by C. Illie (2010), P. Chilton (2004), and R. Wodak (2009) have examined diplomatic discourse with the broader field of political discourse analysis, emphasizing its strategic, power-oriented, and context-dependent nature. Scholars, such as, Spencer-Oatey (2008) and House (2012) have highlighted the importance of intercultural pragmatics in English diplomatic communication, given its use among speakers from diverse cultural backgrounds. These studies demonstrate that pragmatic features are central to understand how meaning, intention, and persuasion are constructed in English diplomatic discourse [3].

Main pragmatic features of diplomatic discourse are indirectness, hedging, politeness, euphemisms and metaphors to maintain face, avoid conflict, build consensus, and navigate cross-cultural negotiations.

Indirectness is a dominant pragmatic characteristic of diplomatic communication in English. Passive voice, nominalization, vague expressions are considered as indirectness markers. Indirect speech acts serve to mitigate responsibility and reduce potential confrontation. For example, "It might be our mutual interest" to soften request or disagreement [4].

Hedging in diplomatic discourse refers to the strategic use of cautious and non-committal language to avoid conflict and preserve flexibility. The main functions of hedging are to soften, to avoid direct accusations, to respect for alternative viewpoints, and to express uncertainty. For example, direct (non-diplomatic): "Your country violated the agreement"; hedged (diplomatic) "There are concerns that certain aspects of the agreement may not have been fully observed".

Politeness in diplomatic discourse are used to protect face, minimize confrontation, and uphold international etiquette in official communication. It serves to prevent escalation of conflict, preserve national dignity and sovereignty, maintain long-term diplomatic relationships, and enable negotiations and compromise, as a signal respect despite disagreement. For example, "We would appreciate it if all parties could refrain from further actions" [5].

Euphemism is a linguistic strategy by which unpleasant, controversial, or face-threatening realities are expressed in softened or indirect terms. In diplomatic discourse, euphemism replaces words that might sound harsh, offensive, threatening, or politically sensitive in international communication.

Table 1.

Direct Terms and Their Diplomatic Euphemistic Equivalents

Direct term	Diplomatic euphemism
war	armed conflict, hostilities
attack	military operation
bombing	air campaign
invasion	intervention/ deployment of forces
failure	setback/challenge
violation	Non-compliance/irregularity
mistake	miscalculation
punishment	restrictive measures
pressure	diplomatic efforts
threat	strong message
killings	loss of life
torture	inhumane treatment
refugees	displaced persons

Metaphors are figurative language devices that conceptualize complex political realities through familiar images, enabling diplomats to explain, evaluate, and persuade while maintaining politeness and strategic ambiguity. In diplomatic discourse, metaphors frame international events, guide interpretation and evaluation, soften or intensify messages indirectly, and influence public and diplomatic perception. *A path to peace, a roadmap for reform, fight against terrorism, battle for democracy, a fragile economy, healing divisions, a sick system, pillars of stability, a wave of violence, a storm of criticism* are examples for metaphors in diplomatic discourse [6].

Pragmatic features are essential in English diplomatic discourse, because they allow diplomats to communicate sensitive messages tactfully, strategically, and effectively. Understanding these features is crucial for analyzing diplomatic texts and for training future diplomats in effective international communication. Elements of pragmatic peculiarities assist to shape diplomatic discourse more meaningfully, considerately and purposefully.

REFERENCE:

1. Austin J. L. How to Do Things with Words. Oxford: Oxford University Press 1962.
2. Brown P., & Levinson S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press. 1987.
3. Grice H.P. Logic and Conversation. In P. Cole & J.L. Morgan (Eds), Syntax and Semantics: Vol.3.Speech Acts (pp.41-58). New York: Academic Press. 1975.
4. Ilie C. Strategic uses of diplomatic discourse. In A. F. Fetzer & E. Oishi (Eds), Context and Appropriateness in Communication. 2010. – Amsterdam: John Benjamins. – Pp.149-174.
5. Spencer-Oatey H. Culturally speaking: Culture, communication and politeness theory (2nd ed). Continuum. 2008.
6. Wodak R. Methods of critical discourse analysis (2nd ed.) Sage. 2009.

UO'K 81'373.7 + 81'282 + 81'42

FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING AFORIZM VA UNGA YONDOSH HODISALARGA MUNOSABATI

U.T. Eshmuratov, o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologik birliklar doirasida ilmiy tadqiqot olib borgan lingvist tadqiqotchilarning tadqiqotlari tahlil qilingan. Frazeologizm tushunchasini keng va tor mazmunda tushunish tendensiyasining mavjudligi sir emas. Qator lingvistlar mazkur til birligini keng ma'noda tushunib, uning obyektini ko'plab birliklar qamrab olishi bot-bot ta'kidlanadi. Har-bir sohada qarama-qarshiliklar bo'lgani kabi ushbu til birliklari haqida ham olimlarning fikr-mulohazalari turlicha ekanligi ma'lum. Ushbu ilmiy izlanishda aynan shu masalalar nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'z: frazeologik birlik, maqol, matal, aforizmlar, barqaror birikmalar masal, saying, proverb, idioms.

Аннотация. В данной статье анализируются исследования лингвистов, которые проводили научные исследования в рамках фразеологизмов. Не секрет, что существует

тенденция понимать понятие фразеологизма в широком и узком смысле. Ряд лингвистов понимают эту языковую единицу в широком смысле, при этом часто подчеркивают, что ее объект охватывается многими единицами. Известно, что мнения ученых по поводу этих языковых единиц различаются, поскольку противоречия существуют в каждой области. В данном исследовании эти вопросы анализируются теоретически и практически.

Ключевые слова: фразеологизм, пословица, матал, афоризмы, поговорка, пословица, идиомы.

Abstract. This article analyzes the researches of linguists who conducted scientific research within the framework of phraseological units. It is no secret that there is a tendency to understand the concept of phraseologism in a broad and narrow sense. A number of linguists understand this language unit in a broad sense, and it is often emphasized that its object is covered by many units. It is known that scientists have different opinions about these language units, as there are contradictions in every field. In this research, these issues are analyzed theoretically and practically.

Key word: phraseological unit, proverb, saying, aphorisms, saying, proverb, idioms.

Frazeologik birliklar turli xalqlarda turlicha ataladi. Jumladan, ingliz tilida *phraseological units*, rus tilida *фразеологизмы*, hind tilida *वाक्यांशवैज्ञानिक इकाइयाँ*, fransuz tilida *unités phraséologiques*, nemis tilida *Phraseologische Einheiten*, ispan tilida *unidades fraseológicas*, xitoy tilida *措詞單位*, qozoq tilida *фразеологиялық бірліктер*, tojik tilida *воҳидҳои фразеологӣ*, o'zbek tilida esa *frazеologik birliklar* deb nomlanadi. Bu tahlillarni yanada davom ettirish mumkin. Biroq barcha tillarda ushbu birliklar o'z leksik fondidan kelib chiqib nomlanishi bilan birga, mazkur birliklarni o'rganilishi barcha tillarda turli davrlardan tadqiq etila boshlangani ham sir emas. Bu haqda tadqiqotchi L.Sherba frazeologik birliklarni o'rganish bo'yicha katta ishlar amalga oshirilgan. Ularning kelib chiqishi jihatidan juda qadimiy bo'lsa-da, frazeologiya fani tarixi qariyb ikki asrni o'z ichiga oladi [13] – deb ta'kidlaydi.

Alohida zikr etish lozimki, frazeologizmlarning o'rganilish tarixiga nazar tashlanganda, shu ma'lum bo'ladiku, u dastlab adabiyotshunoslikda paydo bo'lgan. Ma'lum badiiy asarlarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilganda, barqaror so'zlar bog'lanmasini aynan tarjima qilish mumkin bo'lmay qolgan, shu bois tillarda mavjud bo'lgan frazeologik birliklar o'rganila boshlangan. Keyinchalik, lug'atlarda so'z ma'nolari izohlangan, frazemalar ham to'planib, ularning ma'nolari izohlangan. Keyinchalik iboralarning grammatik qurilishi tilshunoslik fanida ham tekshirila boshlangan.

Jahon tilshunosligida frazeologizm tushunchasini keng va tor mazmunda tushunish tendensiyasining mavjudligi sir emas. Qator lingvistlar mazkur til birligini keng ma'noda tushunib, uning obyektini ko'plab birliklar qamrab olishi bot-bot ta'kidlanadi. Har-bir sohada qarama-qarshiliklar bo'lgani kabi ushbu til birliklari haqida ham olimlarning fikr-mulohazalari turlicha.

Tadqiqotchi N.N.Amosova, Y.D.Pinxasov, A.M.Babkinlar frazeologiyani obyektini tor doirada tushunib o'z asarlarida usbu birliklarni o'z tabiati bilan so'z birikmasidir, degan dalilni keltiradilar va o'z navbatida maqol, matal va aforizmlarni frazeologizmlardan chetda qoldiradilar [9]. V.V.Vinogradov, A.V.Kunin [11] kabi olimlar frazeologiyani keng ma'noda tushunib, maqol va matall kabi birliklarni frazeologik birliklar tarkibiga kiritadilar.

Rus tilshunosligida bo'lgani singari turkiyshunoslikda ham frazeologiya doirasini tor va keng ma'noda tushunish hamon davom etib kelmoqda. Jumladan, akademik S.K.Kenesboyevning fikricha, frazeologiya doirasiga keng ma'noda barcha turg'un birikmalar (maqollar, matallar, idiomatik birikmalar, so'zlarning noidiomatik, turg'un frazeologik guruhlari va juft so'zlar) kiradi. Ularni birlashtiruvchi umumiy xususiyat turg'unlik va tilda tayyor holda mavjudlikdir.

Tadqiqotchi A.G.Nazaryan ham o'zining “Фразеология современного французского языка” asarida maqol va matallarni frazeologik birliklar tarkibiga kiritib, ularni «maqol-frazeologizmlar» («пословичные фразеологизмы») [12], deb ataydi. O'zbekistonlik G'.Salomov ham frazeologik birliklar tarkibiga maqol, matal va idiomalarni kiritadi [7]. Ingliz tadqiqotchisi N.R.Norrik ham ko'chma ma'no anglatgan maqollarni iboralar tarkibiga kiritadi [5].

Tilshunos olim, filologiya fanlari doktori, professor A.Mamatov “ayrim tadqiqotchilar *botanika bog'i, xizmat ko'rsatgan o'qituvchi, arifmetik jadval, fan nomzodi* kabi ayrim tarkibli terminlarni ham frazeologizmlar tarkibida o'rganib kelishmoqda” [7], – deb ta'kidlaydi.

Maqol, matal, aforizm kabi birliklarni lingvistikaning paremiologiya bo'limi o'rganadi va shu bilan birga paremiologiya frazeologiya kabi tilshunoslikni yangi sohalaridan biridir. Paremiologiya frazeologiya bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi. Shu bois ham mazkur soha bilan shug'ullanadigan olimlar o'rtasida ularni qo'llash bo'yicha turli qarama-qarshiliklar kelib chiqadi.

N.Uluqovning xulosalariga ko'ra “paremiologiya tilshunoslikning bo'limlaridan biri bo'lib, tildagi barqaror birikmalar maqol, matal va aforizmlar (hikmatli so'zlar)ni o'rganadi” [8]. Yana bir manbada maqol, matal, aforizm kabi hikmatli iboralarni – paremlar tizimidir deb zikr etilgan.

Demak, lingvistikada frazemalarning qamrov doirasi haqida rang-barang, turli xil qarashlar mavjud. Dastlab frazeologik birliklar va maqol haqida berilgan tariflarga nazar tashlasak. Xorijiy lug'atlarda ikki yoki undan ortiq so'zning sintaktik jihatdan bog'langan, lekin faqat bir leksik ma'no anglatgan “barqaror birikma”larga *ibora* [4] deb ta'rif beriladi. Ingliz tilining “Macmillan lug'ati”da *phrase is a group words that are used together in a fixed expression* [2] [bir nechta so'zning birikuvidan tarkib topgan biroq yaxlit ma'no anglatuvchi so'zlar yig'indisi] deb ta'rif berilgan. Shu ilmiy manbada *proverb is a short well-known statement that gives practical advice about life* = adage, saying [2] [hayot haqida yaxshi maslahat beradigan qisqacha bayonot] deb izoh berilgan. Mazkur til birligiga “O'zbek tilining izohli lug'ati”da *bevosita nutq jarayonida hosil bo'lmaydigan, tilda bir butun holda mavjud bo'lib, shundayligicha nutqqa kiritiladigan so'z birikmasi yoki gapga teng jumla* [1] deb qayd etilgan. Ushbu manbada *maqol hayotiy tajriba asosida xalq tomonidan yaratilgan, odatda pand-nasihat mazmuniga ega bo'lgan ixcham, tugal ma'noli hikmatli ibora, gap* [1] deb ta'kidlangan.

Ingliz tilida maqol “proverb”, matal “saying”lar bir-biriga yaqin terminlar hisoblanadi. “Macmillan Dictionary and Thesaurus: Free English Dictionary” lug'atda berilgan ta'rifga ko'ra: *Saying – a well-known statement about what often happens in life* [2] [matal – hayotda ko'pincha yuz beradigan hammaga yaxshi ma'lum bo'lgan fikr].

Frazeologik birliklarga keltirilgan ta'riflardan ma'lumki, ularning asosiy xususiyati, ularning ko'chma ma'noliligi, inson ongida tayyor holda namoyon bo'lishi kabilardir.

Albatta, boshqa tadqiqotlarda ham frazeologizmlarning nazariy asoslariga to'xtalgan, biz ularga berilgan ta'riflarni tahlil qilib, tadqiqotimizda ularga yangicha yondashgan holda quyidagi ta'rifni taklif qilamiz: *ikki yoki undan ortiq (ba'zan bir so'z ham ibora bo'lishi mumkin) til birliklaridan tarkib topgan, komponentlari yagona zanjirga tizilgan, to'liq yoki qisman ko'chma ma'noda qo'llanuvchi, gapda bir bo'lak vazifasida keluvchi so'zlar birikmasidir*.

Inglizcha *Knowledge is better than riches* proverbial frazeologizmida “bilimni boylikdan ustunligi, asl boylik bilim” ekanligi ifodalangan. Inglizcha *Seek education from the cradle to the grave – Beshikdan qabrgacha ilm izla zero*, “ma'rifatga eltuvchi yo'l ilm yo'lidir ilmdan boshqa najot yo'q” ma'nolari ifodalaydigan maqol ekanligini ko'rishimiz mumkin. Inglizcha *Don't take gold, take knowledge; knowledge is gold – Oltin olma, bilim ol, bilim oltindir, oltin abadiy emas*, “bilim abadiy bilimni oltindan afzalligini” ifodalovchi chuqur ma'noga ega bo'lgan hikmatlar ifodalangan.

O'zbek tilida *Otanga aql o'rgatma* o'zingdan kattaga aql o'rgatma degan mazmunda kelmoqda. Yana bir *Ilm istab Chinga bor* o'zbekcha proverbial frazeologizmi ilm olishga da'vat qilingan.

Tahlillardan ma'lumki, ikki tildagi proverbial frazeologizmlar ham ko'chma ma'noda kelmoqda. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, ko'chma ma'noda ishlatiluvchi *ta'lim* va *ilmga* oid til birliklari bizning o'rganish obyektimiz bo'ladi.

Ingliz matallaridan biri *Build one's house upon the sand*ni tarjima qilsak “qum ustiga uy qurmoq” ma'nosini beradi. Agar uni ko'chma ma'nosiga e'tibor qaratsak, “birovning ko'nglini puch yong'oq bilan to'lg'azmoq” ma'nosini anglatadi. Inglizcha *Any port in a storm* o'z ma'noda “bo'rondagi qaysidir port”, ko'chma ma'noda esa “bo'ronda qolib ketmoq” mazmunida ishlatiladi. Inglizcha *As like as two peas* o'z ma'nosida “ikki no'xat kabi”, ko'chma ma'noda *ikki tomchi suvday o'hshash* degan ma'nolarni ifodalaydi.

Ingliz va o'zbek tillarida *ta'lim, ilm* konseptini ifodalovchi paremiologik birliklar qatorida ham matallar uchraydi. Masalan, inglizcha *Every barber knows that* matalining o'z ma'nosi "har bir sartarosh uni biladi", ko'chma ma'noda esa "hamma uni taniydi" degan ma'noni ifodalaydi.

Tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, g'arb frazeologiyasida ham iboralar ta'rifiga oid aniq yondashish mavjud emas. Ko'pgina olimlar tarkibidagi komponentlar to'liq ko'chma ma'no anglatgan maqollarni ham iboralar turkumiga kiritishadi. Iboralarning ta'rifi va tasnifi mezonlari hanuzgacha frazeolog olimlar uchun har tomonlama ochiq masala bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Begmatov E., Madvaliyev A., Mahkamov N., Mirzayev T. va boshqalar. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.
2. Macmillan English dictionary for advanced learners second edition. M.Shovel. – London: Macmillan Publisher, 2007.
3. Mamatov A. O'zbek tili frazeologiyasi. – Toshkent.: "Navro'z" nashriyoti, 2019.
4. Matthews P.H. The Concise Oxford dictionary of linguistics / P.H.Matthews. – Oxford; New York: Oxford University Press, 1997. – 410 p.
5. Norrick N. R. How proverbs mean: semantic studies in English proverbs. – New York: Mouton, 1985.
6. Pinxasov Ya.D. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Leksikologiya va frazeologiya. – Toshkent, 1969. – 145 b.
7. Salomov G'. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1983.
8. Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: "Barkamol fayz mediya", 2016.
9. Амосова Н.И. Основы английской фразеологии. – Ленинград. Издательство ленинградского университета, 1963. – 227 с.
10. Бабкин А. М. Русская фразеология, её развитие и источники. – Ленинград. Наука, 1970. – 264 с.
11. Виноградов В.В., Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. – М.: Издательский центр «Феникс», 1972. – 206 б.
12. Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка. – Москва, 1987.
13. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974.

UO'K 811.512 + 811.514 + 811.513 + 811.515 + 811.516 + 81'367 O'ZBEK, TURK, QOZOQ, QIRG'IZ, TURKMAN VA OZARBAYJON LAHJALARIDA KELISHIKLARNING QO'LLANISHI

I.A.Hamrayev, o'qituvchi, Samarqand Davlat Universiteti Urgut filiali, Urgut
D.J.Ziyodullayeva, talaba, Samarqand davlat universiteti Urgut filiali, Urgut

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkiy tillar oilasiga mansub oltita yirik til — O'zbek, Turk, Qozoq, Qirg'iz, Turkman va Ozarbayjon tillarida kelishiklarning tuzilishi, qo'llanish doirasi, fonetik-morfologik xususiyatlari hamda o'zaro tipologik o'xshashlik va farqlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Turkiy tillar umumiy ildizga ega bo'lib, ularning grammatik tuzilishida ayniqsa kelishik tizimi juda barqarorlik kasb etadi. Biroq har bir turkiy tilda kelishiklarning shakli, semantik vazifasi va qo'llanish xususiyatlarida ayrim farqlar mavjud. Ushbu maqolada oltita yirik turkiy tilning kelishik tizimi qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: O'zbek, Turk, Qozoq, Qirg'iz, Turkman, Ozarbayjon, Lahjalarida Kelishiklarning Qo'llanishi.

Аннотация. В данной статье на научной основе анализируются структура, диапазон, фонетико-морфологические характеристики, типологические сходства и различия согласных звуков в шести основных языках тюркской языковой семьи — узбекском, турецком, казахском, киргизском, туркменском и азербайджанском. Тюркские языки имеют общий корень, и их грамматическая структура, особенно система согласных, очень стабильна. Однако существуют некоторые различия в форме, семантической функции и особенностях употребления согласных звуков в каждом тюркском языке. В данной статье представлен сравнительный анализ системы согласных звуков шести основных тюркских языков.

Ключевые слова: Узбекский, Турецкий, Казахский, Киргизский, Туркменский, Азербайджанский, Использование Сокращений В Диалектах.

Abstract. This article analyzes the structure, scope, phonetic-morphological characteristics, and typological similarities and differences of consonants in six major languages of the Turkic language family - Uzbek, Turkish, Kazakh, Kyrgyz, Turkmen, and Azerbaijani - on a scientific basis.

Turkic languages have a common root, and their grammatical structure, especially the consonant system, is very stable. However, there are some differences in the form, semantic function, and usage characteristics of consonants in each Turkic language. This article provides a comparative analysis of the consonant system of six major Turkic languages.

Keywords: Uzbek, Turkish, Kazakh, Kyrgyz, Turkmen, Azerbaijani, Use of Contractions in Dialects.

Kirish. Turkiy tillarda kelishik tizimi haqida umumiy ma'lumot, Turkiy tillar agglutinatív tuzilishga ega bo'lib, so'zlarning grammatik ma'nosi affikslar orqali ifodalanadi [1].

O'zbek tilida kelishiklar va ularning qo'llanishi: O'zbek tili (qarluq guruhiga mansub) kelishik tizimi jihatidan ancha barqaror. Asosiy kelishiklar: Bosh kelishik – qo'shimchasiz. Qaratqich kelishigi –ning/-ning: "kitobning muqovasi", Tushum kelishigi –ni: "kitobni o'qidim", Jo'nalish kelishigi –ga/-qa/-ka: "uyga bordim", O'rin-payt kelishigi –da: "uyda kutdim", Chiqish kelishigi –dan: "uydan chiqdim" [2].

Turk tilida kelishiklarning qo'llanishi: Turk tili (O'g'uz guruhiga mansub) fonetik uyg'unlik (unli uyg'unligi) ni qat'iy saqlaydi. Asosiy kelishiklar: Bosh kelishik – qo'shimchasiz, Qaratqich kelishigi –(n)in / -(n)ın: "evin kapısı", Tushum kelishigi –(y)i / -(y)ı / -(y)u / -(y)ü, Jo'nalish kelishigi –(y)e / -(y)a, O'rin-payt kelishigi –de/-da, Chiqish kelishigi –den/-dan [3].

Qozoq tilida kelishiklarning qo'llanishi: Qozoq tili (qipchoq guruhiga mansub) fonetik jihatdan orqa va old unlilar uyg'unligiga tayanadi. Asosiy kelishiklar: Bosh kelishik – qo'shimchasiz. Qaratqich kelishigi –nıñ / -niñ, Tushum kelishigi –nı / -ni / -dı / -di / -tı / -ti, Jo'nalish kelishigi –ğa / -ge / -qa / -ke, O'rin-payt kelishigi –da / -de / -ta / -te, Chiqish kelishigi –dan / -den / -tan / -ten [4].

Qirg'iz tilida kelishiklarning qo'llanishi: Qirg'iz tili qozoq tiliga juda yaqin bo'lib, ko'plab qo'shimchalar umumiy shaklga ega. Asosiy kelishiklar: Qaratqich –din / -din, Tushum –di / -du / -ti / -tu, Jo'nalish –ga / -ke, O'rin-payt –da / -de / -ta / -te [5].

Turkman tilida kelishiklarning qo'llanishi: Turkman tili O'g'uz guruhiga mansub bo'lib, tuzilishi turk va ozarbayjon tillariga yaqin. Asosiy kelishiklar: Qaratqich –iň / -iň, Tushum –i / -y / -ni, Jo'nalish –e / -a, O'rin-payt –de / -da, Chiqish –den / -dan.

Ozarbayjon tilida kelishiklarning qo'llanishi: Ozarbayjon tili ham O'g'uz guruhiga mansub. Asosiy kelishiklar: Qaratqich –ın / -in / -un / -ün, Tushum –ı / -i / -u / -ü, Jo'nalish –a / -ə, O'rin-payt –da / -də, Chiqish –dan / -dən.

Bosh kelishik:

Til	Asosiy ko'rinishi	Xususiyati
O'zbek	-	Affikssiz
Turk	-	Affikssiz, lekin ko'plik + egalikdan so'ng morfologik uyg'unlik talab etadi
Qozoq	-	Tipik nominativ
Qirg'iz	-	Nominativ – gap markazi.
Turkman	-	Nominativ so'z tartibiga kuchli bog'langan
Ozarbayjon	-	Affikssiz, ba'zan urg'u orqali ajraladi

Misollar: **O'zbek:** kitob keldi; **Turk:** çocuk oynuyor; **Qozoq:** bala kel di; **Qirg'iz:** балдар келди; **Turkman:** oğlan gelyä; **Ozarbayjon:** uşaq gəlir; Qaratqich kelishigi (Genitiv). Ma'nosi: egalik, tegishlilik [6].

Til	Affiks
O'zbek	-ning / -ning (fonetik moslashuv yo'q)
Turk	-(n)in / -in / -in / -un / -ün
Qozoq	-ның / -нің / -дың / -дің / -тың / -тің
Qirg'iz	-нын / -нин / -дын / -дин / -тын / -тин
Turkman	-(n)iň
Ozarbayjon	-ın / -in / -un / -ün

Misollar **O'zbek:** Bolaning daftari; **Turk:** çocuğun kitabı; **Qozoq:** баланың дәптери; **Qirg'iz:** баланын китеби; **Turkman:** oğlanyň depderi; **Ozarbayjon:** uşağın dəftəri.

Til	Affiks
O'zbek	-ni
Turk	-(y)i / -(y)ı / -u / -ü

Qozoq	-ны / -ni
Qirg'iz	-ны / -ni
Turkman	-(n)i
Ozərbayjon	-ı / -i / -u / -ü

Misollar **O'zbek:** kitobni oldim; **Turk:** kitabı aldım; **Qozoq:** китапты алдым; **Qirg'iz:** китепти алдым; **Turkman:** kitapı aldy; **Ozərbayjon:** kitabı aldım [7].

Til	Affiks
O'zbek	-ga / -qa / -ka
Turk	-a / -e
Qozoq	-ға / -ге / -қа / -ке
Qirg'iz	-га / -ке
Turkman	-a / -e
Ozərbayjon	-a / -ə

Misollar **O'zbek:** maktabga bordim; **Turk:** okula gittim; **Qozoq:** мектепке бардым; **Qirg'iz:** мектепке бардым; **Turkman:** mekdebe bardym; **Ozərbayjon:** məktəbə getdim.

Til	Affiks
O'zbek	-da / -ta
Turk	-da/-de
Qozoq	-да / -де / -та / -те
Qirg'iz	-да / -де / -та / -те
Turkman	-da / -de
Ozərbayjon	-da / -də

Misollar **O'zbek:** uyda; **Turk:** evde; **Qozoq:** үйде; **Qirg'iz:** үйдем; **Turkman:** öýde; **Ozərbayjon:** evdə. Qirg'iz va Qozoq tillarida locativ affikslariga qattiq-yumshoq fonetik oppozitsiya aniq ishlaydi.

Til	Affiks
O'zbek	-dan / -tan
Turk	-dan / -den
Qozoq	-дан / -ден / -тан / -тен
Qirg'iz	-дан / -ден / -тан / -тен
Turkman	-dan / -den
Ozərbayjon	-dan / -dən

Misollar **O'zbek:** shahardan keldim; **Turk:** şehirden geldim; **Qozoq:** қаладан келдим; **Qirg'iz:** шаардан келдим; **Turkman:** şäherden geldim; **Ozərbayjon:** şəhərdən gəldin [8].

Xulosa qiladigan bo'lsak, yuqoridagi tahlil shuni ko'rsatadiki, turkiy tillarning kelishik tizimi umumiy ildizdan tarqalgan bo'lsa-da, fonetik va morfologik farqlar tufayli o'ziga xos shakllarga ega. O'zbek tili bu tizimda o'rta pozitsiyani egallaydi, o'g'uz tillariga xos unli uyg'unligi va qipchoq tillariga xos undosh moslashuvining ayrim belgilari unda birlashgan. Turkiy tillarning kelishik tizimi umumiy ildizga ega bo'lsa-da, har bir til o'zining fonetik va morfosintaktik xususiyatlari bilan boshqalardan farqlanadi. O'zbek tilida affikslarning variantlari kam, turk, ozarbayjon, qozoq, qirg'iz va turkman tillarida esa unli va undosh uyg'unligiga moslashgan bir necha fonetik variant mavjud. Bu farqlanish turkiy tillarning tarixiy taraqqiyoti va fonetik evolyutsiyasi bilan bevosita bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Baskakov, N.A. Тюркские языки. – Moskva: Nauka, 1969. (qarang: 45–62-betlar – turkiy tillarda kelishiklar tizimi; 120–134-betlar – fonetik variantlar).
2. Johanson, Lars. Turkic Languages. – Cambridge University Press, 1998. (qarang: 88–103-betlar – grammatik kategoriyalar; 155–170-betlar – kelishiklarning tipologik tahlili).
3. Ergin, Muharrem. Türk Dil Bilgisi. – İstanbul: Bayrak Yay., 2005. (qarang: 203–240-betlar – Turkiya turkchasida kelishiklar; 250–260-betlar – affikslarning fonetik uyg'unligi).
4. Kononov, A.N. Грамматика современного турецкого языка. – Leningrad, 1956. (qarang: 110–142-betlar – turk tilidagi kelishik affikslari va ularning vazifalari).
5. Qozoq tili grammatikasi. – Olmaota: Qazaq Universiteti, 2011. (qarang: 75–98-betlar – qozoq tilida kelishik kategoriyasi).
6. Qirg'iz tili grammatikasi. – Bishkek: Manas Universiteti, 2014. (qarang: 66–91-betlar – kelishiklar va ularning qo'llanish xususiyatlari).
7. Ozərbayjon tili grammatikasi. – Boku: Elm Nəşriyyatı, 2012. (qarang: 142–168-betlar – ozarbayjon tilida kelishik tizimi).

8. Turkman tili morfologiyasi. – Ashgabat: Ilim, 2008. (qarang: 54–79-betlar – turkman tilida kelishiklarning shakli va vazifalari).

9. Rahmatullaev, Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2016. (qarang: 210–238-betlar – o'zbek tilida kelishiklar, ularning sintaktik vazifalar).

UDC 81'1 + 81'344 + 81'367

THE INTERACTION OF PHONOLOGY, MORPHOLOGY, AND SYNTAX IN LANGUAGE SYSTEMS

S.H.Hasanova, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Mazkur maqolada fonologiya, morfologiya va sintaksis til tizimining o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi asosiy tarkibiy qismlari sifatida tahlil qilinadi. An'anaviy lingvistik tadqiqotlarda ushbu darajalar ko'pincha alohida o'rganilgan bo'lsa-da, zamonaviy nazariy yondashuvlar ularning grammatik tuzilma va ma'no shakllanishidagi o'zaro ta'sirini ta'kidlaydi. Tadqiqotning asosiy maqsadi fonologik jarayonlarning morfologik chegaralar bilan bog'liqligini, morfologik vositalarning sintaktik munosabatlarni qanday ifodalashini hamda sintaktik tuzilmaning fonologik realizatsiyaga, xususan, prosodiya va intonatsiyaga ta'sirini ko'rsatishdan iborat. Maqola sifatli nazariy tahlilga asoslanib, tipologik jihatdan turli tillardan olingan qiyosiy misollar orqali olib borildi.

Kalit so'zlar: fonologiya, morfologiya, sintaksis, lingvistik o'zaro ta'sir, grammatik tuzilma, til tizimi, qiyosiy tahlil, nazariy lingvistika.

Аннотация. В данной статье рассматривается взаимодействие фонологии, морфологии и синтаксиса как взаимосвязанных и взаимозависимых компонентов языковой системы. В традиционных лингвистических исследованиях эти уровни нередко анализировались обособленно, однако современные теоретические подходы подчеркивают их тесное взаимодействие в формировании грамматической структуры и значения. Цель исследования заключается в выявлении того, каким образом фонологические процессы обусловлены морфологическими границами, как морфологические средства кодируют и поддерживают синтаксические отношения, а также как синтаксическая организация влияет на фонологическую реализацию, включая просодию и интонацию. Исследование основано на качественном теоретическом анализе с привлечением межъязыковых примеров из типологически различных языков.

Ключевые слова: фонология, морфология, синтаксис, лингвистическое взаимодействие, грамматическая структура, языковая система, межъязыковой анализ, теоретическая лингвистика

Abstract. This paper explores how phonology, morphology, and syntax interact since they are key and inseparable parts of language systems. Although the traditional study of linguistics just had the tendency of treating them as pretty independent levels of analysis, the new theoretical approaches on the subject matter give more focus on the interaction between the two in the construction of the grammatical form and semantics. The research paper will seek to establish the ways morphological boundaries influence the form of phonological processes, the encoding and maintenance of syntactic relationships by morphological structures and how syntactic organization limits phonological instantiations at the prosody and intonation levels. The article employs a qualitative methodology based on theory in order to identify the general patterns of cross-linguistic interaction and is grounded in a cross-linguistic evidence of typologically diverse languages.

Key words: phonology, morphology, syntax, linguistic interaction, grammatical structure, language system, cross-linguistic analysis, theoretical linguistics

Introduction. Language is a very structured and rule bound system, which facilitates communications in man among men by use of sound, structure and meaning. The linguistic theory is traditionally split into a number of major parts, with phonology, morphology, and syntax being the key points. Phonology is concerned with the system of sound of a language and the laws within the sound patterns; morphology is concerned with the inner structure of the word and the structure of

grammatical unit; syntax is concerned with how words are organized into phrases and sentence structures. These elements are joined to create the foundation of grammatical structure. The early linguistic perspectives typically considered these elements as comparative autonomous spheres which are governed by their principles. Structuralist and early generative theories, such as ones, would tend to investigate phonological, morphological and syntactic phenomena individually. But the modern linguistics have proven to a certain extent that, such division is imaginary. In real-life linguistic performance, morphological structure, morphological markers representing syntactic relations, and syntactic plans affect phonological performance. Phonological, morphological, and syntactic interaction are very important in determining grammatical framework and meaning. As an example, phonological rules can be variably applied with reference to morphological boundaries as observed in the morphophonemic alternations.

Materials. The research materials in this study will mainly include secondary data that is based on the work that has been laid down in general linguistics, phonology, morphology and syntax. These are descriptive grammars, introductory and advanced textbooks on linguistics, and peer reviewed journal articles. The chosen sources demonstrate well documented examples of phonological, morphological and syntactic interaction among languages. The examples are based on a set of languages that represent various typological categories, E.g., analytic languages (English), synthetic languages (Russian), agglutinative languages (Uzbek or Turkish). The typological diversity offered enables a wider comprehension of how the interrelation of linguistic levels is observed in the diverse language systems. Examples of illustrative linguistic evidence are phonological alternations elicited by morphological changes (such as plural or tense formation), morphological indicators of syntactic relationships such as agreement and case and syntactic structures, which influence phonological realization, such as prosodic phrasing.

Methods: The study assumes a qualitative descriptive research methodology that is based on theoretical linguistic analysis. Instead of applying either an experimental or corpus-based research, the study is based on the analytical reasoning and an organized systematic comparison of linguistic patterns presented in the literature. This method is suitable to answer the theoretical questions regarding the structure of language and mutual interaction of its elements. Similarities and differences between languages are also identified through a comparative approach that allows allowing more generalizations on language systems.

Results: This analysis shows that phonology, morphology and syntax interrelate with each other in several, orderly deterministic manners in language systems. **Phonology–Morphology Interaction:** Relationship between phonology and morphology is one of the significant spheres of interaction. Morphological structure is widely known to be essential to such phonological processes as assimilation, vowel harmony, and stress assignment. To illustrate, in English, there are differences between the qualification of the plural morpheme -s to be pronounced on the phonological context: cats /s/ dogs /z/ and horses /izi/. This variation shows that a morphological unit can be phonologically manifested in a number of different ways. In agglutinative languages, a vowel harmony, which is intermorphical, is a common occurrence, indicating that phonological rules are sensitive to morphological structure. These are just some examples showing that phonology cannot be defined entirely without making reference to morphology.

Morphology–Syntax Interaction

Morphology and syntax are also closely related. Syntactic relationships are often expressed in morphological features, including tense, number, gender and case. The Markers The syntactic relation between the predicates and their subjects is reflected by agreement markers on the verbs. As it happens, the verb form varies in she runs and they run in the English language as an indication of subject verb agreement.

Another good example is in case marking. Other languages with developed case systems, like Russian, grammatical roles are identified by the morphological case endings as independent of word order. This reveals the role of morphology in assisting syntactic interpretation.

Syntax–Phonology Interaction

The prosodic phrasing and intonation are the phenomena that show the interactions between syntax and phonology. Phonological domains frequently reflect the syntactic limits, which have an effect on stress placement and rhythm. To give an example, the structure of a sentence may define contours of intonation indicating focus, emphasis, or type of sentence (statement or question).

The patterns of intonation vary with the syntactic structure in many languages and this indicates that sound is phonologically sensitive to syntactic organization.

By and large, the findings show that linguistic subsystems act as a system of networks. An alteration or pathology occurring at any of the levels often results in an effect at the other levels and this reinforces the idea that language is one system as opposed to a system of autonomous modules.

Discussion: The result of this research can justify the incorporating models of grammar which focus on interaction of linguistic aspects. Phonological, morphological and syntactic interdependence undermines strictly modular and isolative approaches that seek to decouple these areas to a great extent. Although modularity can be advantageous in the analytical sense, actual language use shows that there is always the interaction of levels. Theoretically, the interaction assists in explaining the linguistic variation and change. The morphological shifts can become a result of phonological changes, and the change in the syntactic patterns can result in phonological shifts. These processes can only be comprehended by looking at the structure of the language in a holistic way.

REFERENCES:

1. Chomsky, N. (1986). Knowledge of language: Its nature, origin, and use. Praeger.
2. Fromkin, V., Rodman, R., & Hyams, N. (2018). An introduction to language. Cengage Learning.
3. Hockett, C. F. (1958). A course in modern linguistics. Macmillan.
4. Katamba, F. (1993). Morphology. Palgrave Macmillan.
5. O'Grady, W., Archibald, J., Aronoff, M., & Rees-Miller, J. (2017). Contemporary linguistics: An introduction. Bedford/St. Martin's.

UDC 81'33

TYPES OF CONCEPTUAL METAPHORS IN THE ENGLISH AND UZBEK LITERARY TEXTS

P.M. Ibragimova, teacher, Mamun University, Khiva

Annotatsiya. *Metafora atamasini eng avvalo, Aristotel izohlagan va unga ko'ra, metafora bu – bir qiyin bo'lgan tushunchalarni osonroq bo'lgan so'zlar yordamida ifodalashdir. Ammo, “konseptual metafora” termini paydo bo'lgach, metaforaga bo'lgan qarash ham o'zgardi, ya'ni metafora endi shunchaki tilni chiroyli qilib estetik jihatdan boyituvchi til birliki emas, balki insonning tilga ta'sirini bayon qiluvchi element hisoblanadi. Bu maqola aynan ingliz va o'zbek adabiy matnlarida, konseptual metaforalarning turlarni va ular o'rtasidagi farqli va o'xshash tomonlarini yoritib beradi.*

Kalit so'zlar: Konseptual metafora, adabiy matnlar, strukturaviy metafora, ontologik metafora, inson kognitsiyasi, semantika, antroposentrik paradigma, tasviriy vosita.

Аннотация. Термин «метафора» впервые был объяснен Аристотелем, и, по его мнению, метафора – это выражение сложных понятий с помощью простых слов. Однако с появлением термина «концептуальная метафора» изменился и взгляд на метафору: метафора больше не является языковой единицей, украшающей язык, не просто эстетическим обогащением, а элементом выражения человеческого влияния на язык. В данной статье будут рассмотрены типы концептуальных метафор, их различия и особенности в английских и узбекских художественных текстах.

Ключевые слова: Концептуальная метафора, художественные тексты, структурная метафора, онтологическая метафора, человеческое познание, семантика, антропоцентрическая парадигма, образные средства.

Abstract. Primarily, the term metaphor was identified by Aristotle and according to him, metaphors is naming an abstract ideas with concrete ones. However, after the emergence of “conceptual metaphor” theory, the outlook towards metaphor was changed, that means, metaphors is not just creative language but it shows the impact of human to the language. This article highlights the difference and similarities of conceptual metaphors between English and Uzbek literary texts.

Key words: *Conceptual metaphor, literary texts, structural metaphor, ontological metaphor, human cognition, semantics, anthropocentric paradigm, imagery.*

Introduction. Metaphors are not just creative language, they help people to understand abstract things in an easy way. After the emergence of conceptual metaphors theory with the help of anthropocentric paradigm, in 1980, the attitude towards metaphor that described by Aristotle has been changed. In conceptual metaphor theory, it is said, metaphors are connected to human cognition and knowledge of life[4]. In conceptual metaphor theory, there are main four types: structural, ontological, orientational, conduit metaphor.

Firstly, structural metaphors describe the metaphorical and structural arrangement of one idea, usually an abstract one, in terms of another, usually a more concrete one. In this instance, the source domains give the target domains (Time is Money; Argument is War) frames[4]. To clarify it, time is target domain and money is source domain. Secondly, an orientational metaphor is concerned with spatial orientations and “organizes a whole system of concepts with respect to one another”: deep-shallow, central-peripheral, in-out, front-back, on-off, and up-down. These spatial orientations result from the different types of bodies we possess and the ways in which they operate in our physical surroundings. An example of an orientational metaphor is happy is up, which gives an idea a spatial orientation[2].

Ontological metaphors, like orientational metaphors, have a relatively narrow range of applications, such as referring, quantifying, etc., which is one explanation for this. We cannot understand much about a nonphysical object if we only consider it to be an entity or substance. However, ontological metaphors could be expanded upon. Here are two instances of how our culture elaborates the ontological metaphor the mind is entity[1]. The conduit metaphor refers to the process of communication in which a speaker translates their thoughts, feelings, and mental concepts into words, phrases, and sentences for the listener to interpret. In this view, language acts as a “conduit” for sharing ideas[6].

Many scholars, including M. Johnson, G. Lakoff, and E.S. Kubryakova, identify another type of conceptual metaphor known as the container metaphor. This metaphor is particularly significant within Conceptual Metaphor Theory as it encapsulates body-based experiences, interpersonal relationships, and spatial and temporal directionality. The container metaphor operates on the principle that one conceptual domain exists “within” another. Container logic is valuable for visualizing logical structures that emerge from concepts of “inclusion”. He has an amazing idea in his head,” we visualize memories or pieces of information as being “stored” in our minds[1]. In literary texts, authors use different kinds of conceptual metaphors but in literary texts, metaphors tend to be more expressive and emotive.

Methodology. For this article, description method is used in order to give general information about the conceptual metaphor theory, after that, contrasting method is used to compare the meanings of metaphorical terms in Uzbek and English literary writings. It draws attention to similarities and differences, illuminating the ways in which cultural narratives influence metaphorical language and strengthening the study’s comparative aspect. Cognitive semantic analyze - this method looks at how conceptual frameworks affect how metaphorical expressions are interpreted, concentrating on the cognitive processes involved in metaphor comprehension.

Results: In order to define conceptual metaphors, the books that are “1984” by George Orwell and “Ikki eshik orasi” by Utkir Khoshimov chosen. The main reason of that both of authors used metaphors in their literary text well and both of these texts are devoted to world war.

Conceptual Metaphors in 1984 by George Orwell.

1. “Freedom is slavery”[5] – it is a structural metaphors and target domain is freedom, while source domain is slavery. With the help of the word “slavery” it is clear what freedom is. This metaphor expresses party’s ideology and its pressure. In order to be free, people must obey the controlling rules by government.

2. “His heart had leapt”[5] – it is an ontological metaphor, the metaphor expresses the excitement and joy by giving physical condition such as leaping to the heart. The metaphor

symbolizes Julia's inner emotion when she talked with Winston. In literary texts, heart often associate with people's inner feeling.

3. "The past was dead, the future was unimaginable"[5] – it is structural metaphor because past is compared to death, and future is compared to imagination. With the help of these metaphors, George Orwell wants to express people's hopelessness at that time and disconnection from time due to totalitarian regime. Target domain is past and source domain is death. In this example, the author wants express that due to the war, it is impossible for people to imagine, what would happen in the future, additionally, not only the past was dead, but their soul was also dead.

Conceptual metaphors in "Ikki eshik orasi" (Between two doors) by Utkir Khoshimov.

1. "Inson xotirasi – eshigi yopib qo'yilgan omborga o'xsharkan"[3] (Human memory is a storehouse) – this metaphor can be classified as a structural metaphor because the memory is compared to the storehouse. Target domain is the memory and source domain is the storehouse. This metaphor expresses complexity of human memory and memories can be hidden until something triggers to recall. In this example, the writer wants to highlight the main character, Robiya's situation when she engaged with her uncle-in-law.

2. "Yuragimga vahima o'rmaladi"[3] (The fear crept into my heart) – this metaphor is the ontological metaphor because the word fear is given physical quality such as creeping. The author implies that how the fear is a tangible force, affecting one's heart and overall wellbeing. This metaphor was taken from

3. "Qish misoli yomon kasallik"[3] (Winter is a bad illness) – it is an ontological metaphor since winter is given physical character. With the help of this metaphorical expression, writer wants to describe the time during the war, it happened in winter. Bad illness continues for a long time and the writer referred to that, winter at that time lasted too long. There were so many problems with growing food at that time because of cold. Therefore, in Uzbek language the word "winter" conveys a negative meaning.

Discussion. From these examples, it is clear that, both author used metaphors in their own literary texts carefully, both of them used structural metaphors to convey abstract ideas and ontological metaphors to express emotions. Both texts depict on themes of oppression and hopelessness, reflecting the psychological states of characters in oppressive contexts. But Orwell focused on social problems while Utkir Khoshimov focused on personal problems. Mainly, both of these writers used metaphorical language in order to show the harsh living of people during world war with Orwell concentrating oppression of government under the "Big Brother", whereas Khoshimov pinpointing the effect of war to people's personal life. In addition to that, In English literary text, metaphors are created using legal and political terminology to frame ideas (such as "freedom is slavery") and criticizes ideological manipulation. In Uzbek literary text, metaphors portray abstract concepts as concrete things and employs poetic and natural imagery.

So, most scholars say that readers should have general background about the culture that writers write about, since every writer chooses their metaphorical language based on their own culture. In conceptual metaphor theory, Johnson and Lakoff said there is connection between metaphor and culture[3].

Conclusion. This study highlights the role of conceptual metaphor in literary texts, so there is a difference between metaphor in literature and metaphor in everyday language. The former is more expressive and emotive compared to the latter. The comparative analysis shows that how cultural contexts create metaphorical language, affecting both the expression and interpretation of abstract concepts. By examining the similarities and differences in metaphor usage between English and Uzbek literary texts, this study underscores the interconnection of language, cognition, and culture.

The exploration of metaphor not only enhances literary analysis but also fosters a greater appreciation for the richness of language as a reflection of our shared humanity. The findings underscore the need for continued investigation into metaphorical language, as it remains a vital aspect of our cognitive and communicative capabilities, shaping how we interpret our world and express our experiences.

In conclusion, this dissertation highlights the significance of metaphorical expressions in literary texts as powerful tools for conveying meaning, emotion, and cultural identity.

REFERENCE:

1. Ashurova D.U. Galieva M.R. Cognitive Linguistics. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2018. – 56p.
2. Gibbs, W.R., Jr. "The Role of Metaphor in Cognitive Linguistics." In: Cognitive Linguistics and Second Language Learning, ed. by A. P. L. G. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. - 45-67pp.
3. Khashimov U. Ikki eshik orasi. – Tashkent: Sharq, 2012. – 213 p
4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 2003. – 3p.
5. Orwell, G. 1984. London: Secker & Warburg, 1949. 1-250pp.
6. Reddy M. The Conduit Metaphor: A Case of Frame Conflict in Our Language about Language. Metaphor and Thought: Analytical and Cultural Approaches. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. 164-201pp.

UDC 830.2

CULTURAL CONTEXTS AND SEMANTIC FEATURES OF UZBEK AND ENGLISH IDIOMS

K.A. Iskenderova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Toshkent

Annotatsiya. *Maqola o'zbek va ingliz idiomalari madaniy kontekstlari va semantik xususiyatlarini tahlil qiladi, tarixiy tajriba, dunyoqarash va milliy mentalitetni aks ettirgan idiomatik birliklarni o'rganadi. Tadqiqot qiyosiy va lingvomadaniy yondashuv asosida somatik, tabiat va ijtimoiy omillarga oid frazeologik birliklarni tahlil qiladi. Natijalar idiomalarning ifodaviy vosita va madaniy xotira saqlovchisi ekanini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *idiomalar, frazeologiya, lingvomadaniyatshunoslik, o'zbek tili, ingliz tili, semantik xususiyat, madaniy kontekst, qiyosiy tahlil*

Аннотация. *Статья анализирует культурные контексты и семантику идиом в узбекском и английском языках, отражающих исторический опыт, мировоззрение и национальный менталитет. В сравнительно-лингвокультурологическом подходе рассматриваются соматические, природные и социально обусловленные идиомы. Результаты показывают, что идиомы — это и выразительное средство, и носитель культурной памяти.*

Ключевые слова: *идиомы, фразеология, лингвокультурология, узбекский язык, английский язык, семантические особенности, культурный контекст, сравнительный анализ*

Abstract. *This article examines Uzbek and English idioms as culturally marked units reflecting historical experience, worldview, and national mentality. Using a comparative linguocultural approach, it analyzes somatic, nature-based, and socially conditioned idioms, showing that idioms serve both as expressive language tools and repositories of cultural memory.*

Key words: *idioms, phraseology, linguoculturology, Uzbek language, English language, semantic features, cultural context, comparative analysis.*

Introduction. Language and culture are inseparable phenomena (Bally, 1909; Vereshchagin & Kostomarov, 1990). Language serves not only as a means of communication but also as a tool for preserving and transmitting cultural knowledge, values, and social experience from one generation to another. One of the most vivid manifestations of this relationship is found in idioms, also known as phraseological units. Idioms are fixed or semi-fixed expressions whose meanings cannot be fully deduced from the literal meanings of their components. They reflect the historical development, traditions, beliefs, and worldview of a speech community.

In both Uzbek and English, idioms occupy a significant place in everyday communication, literary discourse, and media language. However, despite their functional similarity, idioms in these languages differ greatly in terms of imagery, semantic motivation, and cultural associations. These differences pose challenges for language learners, translators, and researchers engaged in intercultural communication.

Literature review. Phraseology has long been studied as a key area of linguistics. Early foundations were laid by Charles Bally, emphasizing the expressive nature of fixed expressions, and further developed by Russian linguists such as Vinogradov, Kunin, and Shansky, who analyzed

semantic cohesion and functional aspects of phraseological units (Bally, 1909; Vinogradov, 1977; Kunin, 1996). In Uzbek linguistics, scholars like Rahmatullayev, Hojiyev, and Mirtojiev examined structural, semantic, and stylistic features of idioms, with Rahmatullayev's phraseological dictionary serving as a major reference. From a linguocultural perspective, idioms are seen as carriers of cultural information, reflecting national mentality, stereotypes, and values (Maslova, 2001; Vereshchagin & Kostomarov, 1990). This study builds on classical phraseology and linguocultural approaches to compare Uzbek and English idioms within their cultural contexts.

Methodology. The study uses a qualitative comparative approach combining descriptive, semantic, and linguocultural analysis (Kunin, 1996; Maslova, 2001). Data include Uzbek and English idioms from phraseological dictionaries, literature, and media. Methods applied are descriptive analysis (to identify structural and semantic features), comparative analysis (to reveal similarities and differences), componential analysis (to examine figurative meaning), and linguocultural interpretation (to uncover cultural context). Idioms were grouped thematically—somatic, nature, social relations, and emotions—to compare semantic equivalence, partial equivalence, and non-equivalence, relevant for translation studies.

Results and discussion.

1. Idioms as Cultural Markers

Idioms reflect a people's collective experience and cultural values (Maslova, 2001). In Uzbek, idioms often relate to family, agriculture, and moral values, e.g., "ko'ngli ochiq" ("open-hearted") highlights the importance of generosity. English idioms frequently stem from history, maritime culture, sports, and urban life, e.g., "to be on the same wavelength" or "to miss the boat".

2. Semantic Features of Uzbek Idioms

Uzbek idioms are vivid and expressive, often using somatic imagery, e.g., "ko'z yumoq" (to turn a blind eye) or "yuragi orqasiga tortdi" (to feel sudden fear), reflecting an anthropocentric worldview (Rahmatullayev, 2006). Nature-based idioms also appear frequently, symbolizing agrarian life, folklore, and traditional beliefs.

Comparative Analysis of Uzbek and English Idioms.

A comparative analysis of Uzbek and English idioms reveals both universal cognitive mechanisms and culture-specific semantic realizations. Despite belonging to different language families, the two languages demonstrate similar metaphorical strategies, while differing significantly in imagery, pragmatic usage, and cultural motivation.

From a contrastive perspective, idioms in Uzbek and English can be classified into three major groups: fully equivalent, partially equivalent, and non-equivalent idioms (Vinogradov, 1977; Kunin, 1996).

1. Fully equivalent idioms. These idioms show close semantic correspondence and often similar metaphorical motivation, although lexical components may differ slightly. For example, the Uzbek idiom "*ko'z yumoq*" (literally "to close one's eyes") corresponds directly to the English "*to turn a blind eye*", both meaning to ignore something deliberately. Another example is "*tilini tiymaq*" (to hold one's tongue), which closely matches the English idiom "*to hold one's tongue*". Such equivalence suggests shared universal cognitive metaphors related to perception and speech control.

2. Partially equivalent idioms. In this group, the core meaning is similar, but the imagery and cultural background differ. For instance, the Uzbek idiom "*boshiga ish tushmoq*" (literally "trouble falls on one's head") corresponds to the English "*to be in hot water*". While both express a state of difficulty, Uzbek imagery emphasizes fate and external circumstances, whereas English imagery highlights discomfort and social pressure. Similarly, "*yuragi og'ziga kelmoq*" (one's heart comes to the mouth) can be compared with "*to have one's heart in one's mouth*". Although both denote fear or anxiety, the Uzbek version is often more emotionally intensified in narrative contexts (Rahmatullayev, 2006).

3. Non-equivalent idioms. Non-equivalent idioms are deeply culture-bound and reflect national traditions, social relations, or historical experience. Uzbek idioms related to kinship, hospitality, and morality often have no direct English counterparts. For example, "*qaynona ko'zi*" (mother-in-law's watchful eye) conveys culturally specific family dynamics that cannot be rendered idiomatically in

English. Conversely, English idioms such as *"the ball is in your court"*, originating from sports culture, lack direct Uzbek idiomatic equivalents and require descriptive translation.

Somatic idioms deserve special attention in comparative analysis. Both languages actively employ body-part metaphors, confirming the anthropocentric nature of human cognition (Maslova, 2001). Uzbek idioms frequently involve the *heart (yurak)* as a center of emotions, e.g., *"yuragi keng"* (kind-hearted, generous), whereas English often uses *heart* metaphorically in a similar way (*"kind-hearted"*). However, Uzbek also uses *liver (jigar)* symbolically (*"jigarim"* as a term of endearment), which has no idiomatic parallel in English and illustrates cultural specificity.

Animal-based idioms further highlight contrastive features. Uzbek idioms often reflect pastoral life, for example, *"itdek charchamoq"* (to be tired like a dog), while English animal idioms may reflect social behavior, such as *"a dark horse"*. Although both languages use animals metaphorically, the evaluative connotations differ depending on cultural symbolism.

Conclusion. The study shows that Uzbek and English idioms reflect their cultural contexts, worldviews, and historical experiences, with some universal patterns but many culture-specific meanings (Maslova, 2001; Rahmatullayev, 2006). Uzbek idioms emphasize collectivism, emotions, and nature, while English idioms highlight individualism and pragmatism. These differences underline the importance of cultural awareness in language learning and translation. The findings contribute to comparative phraseology and linguocultural studies and can guide linguists, educators, and translators. Future research may explore corpus-based studies or idiom acquisition in EFL learners.

REFERENCES:

1. Bally, C. (1909). *Traité de stylistique française*. Heidelberg: Carl Winter.
2. Kunin, A. V. (1996). *English Phraseology*. Moscow: Vysshaya Shkola.
3. Maslova, V. A. (2001). *Linguoculturology*. Moscow: Academia.
4. Rahmatullayev, Sh. (2006). *O'zbek tilining frazeologik lug'ati*. Toshkent: O'qituvchi.
5. Vinogradov, V. V. (1977). *Selected Works. Lexicology and Lexicography*. Moscow: Nauka.
6. Vereshchagin, E. M., & Kostomarov, V. G. (1990). *Language and Culture*. Moscow: Russkiy Yazyk.

UO'K 821.512.09 + 82-14 + 82.091

“JOME’U-L-VOQEOTI SULTONIY” ASARIDAN O’RIN OLGAN LIRIK JANRLAR HAQIDA

I.O.Ismailov, prof.v.b., f.f.d., Urganch davlat universiteti, Urganch
A.N.Ibragimov, magistr, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ogahiyning “Jome’u-l-voqeoti sultoni” asaridagi lirik janrlar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: tarixiy-adabiy asar, g‘azal, masnaviy, ta’rix, fard.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лирические жанры в произведении Агахи «Jome’u-l-vaqeoti sultaniy».

Ключевые слова: историко-литературное произведение, газель, маснави, история, фард.

Abstract. This article discusses the lyrical genres in Agahi’s “Jome’u-l-vaqeoti sultaniy”.

Key words: historical and literary work, ghazal, masnavi, tarikh, fard.

O‘zbek adabiyoti tarixi nafaqat Markaziy Osiyo, balki butun Sharq madaniyatining ajralmas va eng boy qismlaridan biri hisoblanadi. Asrlar davomida shakllangan lirik janrlar insonning ichki kechinmalari, ilohiy va dunyoviy ishq hamda falsafiy mushohadalarini ifodalashga xizmat qilgan. Lirika insonning ichki kechinmalari, ruhiy holati, his-tuyg‘ularini ifodalashga yo‘naltirilgani bilan epik va dramatik janrlardan farq qiladi. O‘zbek adabiyoti tarixida lirik janrlar nafaqat badiiy-estetik vazifani bajargan, balki muayyan davrning ijtimoiy, axloqiy va falsafiy qarashlarini ifodalovchi muhim vosita bo‘lib xizmat qilgan.

Lirik janrlarimizning barchasi aruz vazni qonuniyatlariga asoslangan bo‘lib, bu tizim she’rning musiqiyligi va ritmini ta’minlaydi. Har bir janrning o‘ziga xos vazni va qofiyalanish tartibi bo‘lib, shoirdan nafaqat ilhom, balki chuqur nazariy bilim ham talab qilingan. Shoirларimiz ramz va majoz usullaridan foydalanib, oddiy ishqiy baytlar ortiga teran tasavvufiy ma’nolarni yashirishgan. Inson

komilligi, adolat va nafsni jilovlash kabi mavzular barcha lirik janrlarning umumiy g'oyaviy o'zagini tashkil etgan.

Tarixiy-adabiy asarlarning voqelikni aniq aks ettirishdan tashqari adabiy-estetik zavq berishi, kitobxon shuuriga badiiy poeziya sehri bilan ta'sir qilishi xos xususiyatlardan biri hisoblanadi.

O'zidan oldingi muarrixlarni o'ziga har tomonlama ustoz darajasida ulug'lagan Ogahiy arab, fors tilida yaratilgan tarixiy asarlar mutolaasi, Mirxondning "Ravzat us-safo" asarining qolgan qismining tarjima qilishi, "Firdavsu-l-iqbol" asarining yakunlanmay qolgan qismini nihoyasiga yetkazishi natijasida muarrixlikka sidqidildan kirishadi. Ogahiy bunday mas'uliyatli vazifani muvaffaqiyatli amalga oshirishi uchun yetarlicha manbalarga ega bo'lgan. Qolgan tarixiy-adabiy asarlarini yaratishda bu jarayon asos vazifasini o'tagan. Tajriba ortib borgan sari Ogahiyda Xorazm tarixini to'liq yaratish ishtiyoqi ham orta borgan.

Ogahiyning tarixiy-adabiy asarlarida keltirilgan lirik merosi haqida S.Ro'zimboyev, A.Ahmedov, N.Jabborov, N.Shodmonov, A.O'rozboyev, Q.Sultonova, Q.Munirov, I.Ismailov, H.Nazirova, I.Bekchonov, N.Polvonov, A.Pirimqulov, M.Matyoqubovalar o'z fikrlarini bildirishgan.

Tarixiy voqelik bayoniga she'riy shakllarning estetik bezak (stixodekor) sifatida kiritilishi muarrix qalamiga mansub asarlarning badiiy qimmatini oshirgan. Bu uslubiy yondashuv quruq xronologik ma'lumotlarni jonlantirib, kitobxonning asarga nisbatan nafaqat ma'lumot manbasi, balki yaxlit san'at namunasi sifatida yondashishini ta'minlagan.

Bu o'rinda Nurboy Jabborovning quyidagi fikrlari o'zining dolzarbligi bilan ahamiyatlidir: *"Muhim tarixiy ma'lumotlar berilgan bo'lishiga qaramay, uslubi, janr xususiyatlari, ifoda tarzi va boshqa belgilariga ko'ra "Zubdatu-t-tavorix"ni ham, Ogahiy badiiy-tarixiy nasrining boshqa namunalarini ham tarixiy ilmiy asarlar sifatida baholab bo'lmaydi. Bu asarlarni adabiy manba sifatida o'rganish esa adabiyotshunoslik hamda uning ajralmas tarkibiy qismi bo'lgan manbashunoslik va matnshunoslik uchun muhim ilmiy-nazariy xulosalar berishi aniq"* [1.6].

Shuningdek, N.Shodmonov "Shohidu-l-iqbol"ga yozgan so'zboshining katta qismini asar adabiy turi va janri masalasiga bag'ishlab, bu borada bildirilgan fikrlarni umumlashtirilib tahlil qilgan [2. 13-24]. Muallif tomonidan bildirilgan mulohazalar, chiqarilgan xulosalar Ogahiyning barcha tarixiy asarlariga tegishli, deb hisoblash to'g'ri bo'ladi.

"Qo'ng'irotlar sulolasi tarixnavisligida Muhammadrizo Ogahiyning "Zubdat ut-tavorix" asari" mavzusida tadqiqotlar olib borgan Hilola Nazirovaning fikricha, *"Ogahiy asarni bunchalik she'rlar bilan ko'p bezashining ikkita sababi bo'lishi mumkin. Birinchidan, asar Rahimqulixonning 3 yil va 3 oylik hukmronligiga bag'ishlangani, ya'ni davr jihatdan juda qisqa bo'lgani uchun muallif asar hajmini oshirish maqsadida she'rlar sonini ko'paytirgan. Ikkinchi jihati, Ogahiy aynan Rahimqulixon tomonidan she'rlariga ikki barobar ko'p haq olgan..."* [3.16-17].

Yoki quyidagi parchaga e'tibor qaratamiz: "Ul jamoadin faqirkim, aksar avqot ul hazratning majlisi sharifi mulozamatig'a yetib, tab'im natoyijidin har turluk qasida va g'azal va ruboiy shohidlari manassai zuhurda jilvagar bo'lsa erdi, raqam zevari bila orasta qilib, nazari saodatasar mutolaasig'a yetkurur erdikim va o'zgaldin ortuqroq iltifotu in'omot bila sarafroz bo'lub, fuzalo va shuaro orasida mumtozliq topar erdim. Xususan, ul avoni saodatnishonda ul hazrat midhatida bir g'azal va bir ruboiyning rango-rang gullarin xayol sarpanjasi bila maoniy gulshanidin terib, majlisi humoyuni behishtnamunig'a tuhfa chekib, avotifi maxsusadin bahramand bo'lub, taxta-taxta choy, shabra-shabra qandolot in'omi bila shirinkomlig' topib erdim" [4.390].

Bu fikrlar ham ma'lum bir ma'noda haqiqatga yaqinroq. Yaratilayotgan solnomaning tarixiy-faktik qiymati bilan birga uning hajmi ham ahamiyat kasb etadi. Lekin bu bilan tarixiy asarlari hajmini oshirish uchungina Ogahiy she'riy shakllarga murojaat qilgan degan fikrga kelmaslik kerak. Ogahiy istifoda qilgan har bir she'riy shaklning o'z o'rni, mavridi bor. Masalan, jang lavhalari, ov jarayoni, safar sharoitida, "hamd", "na't", chahoryorlar vasfi bayonida masnaviyga murojaat qilinsa, xon vafoti (mutavaffiyot), yangi xonning taxtga chiqishi (julus), imorat qurilishi va ta'miri, urushda g'alabaga erishish (fathiyot), shahzodalarning dunyoga kelishi bilan bog'liq holatlarda ta'rixdan foydalanilgan. Shuningdek, g'azal, qit'a, ruboiy, marsiya, qasida, munojotlarga ham tabiatidan kelib chiqqan holda murojaat qilingan.

Ushbu lirik janrlar Ogahiy tomonidan g'oyat mohirona yaratilganki, ular shoirning devonidan o'rin olgan boshqa lirik merosi bilan badiiyat nuqtayi nazaridan bemalol bellasha oladi.

Biz Ogahiy tarixiy-adabiy asarlarida foydalanilgan janrlarni alohida ajratib qo'ydik va ularni quyidagicha jadvalga joylashtirdik:

№	Lirik janrlar va shakllar	Hajmi
1	Masnaviy	95 ta (1492 misra) Shundan 66 tasi (1258 misra) masnaviy nomi bilan, 28 tasi (230 misra) "Nazm" sarlavhasi bilan, bittasi (4 misra) "She'r" sarlavhasi bilan berilgan.
2	G'azal	1 ta (12 misra) Ushbu g'azal "Nazm" sarlavhasi bilan berilgan.
3	Qit'a	23 ta (116 misra)
4	Ruboiy	1 ta (4 misra)
5	Ta'rix	15 ta (256 misra) Таърихларнинг 12 таси (218 мисра) Огаҳий қаламига мансуб бўлиб, биттаси (18 мисра) Комил Хоразмийга, иккитаси (20 мисра) Муҳаммад Юсуф Рожийга тегишли.
6	"Nazm" sarlavha-sidagi she'rlar	4 ta (16 misra) Aslida "Nazm" sarlavhasi bilan 34 ta she'r berilgan. Lekin ulardan 28 tasi masnaviy, bittasi (2 misra) fard, bittasi (12 misra) g'azal talabiga javob berganligi uchun ajratib oldik.
7	"Bayt" sarlavhasida berilgan fardlar	16 ta (32 misra)
8	Qasida	1 ta (74 misra)
9	Misra	2 ta (2 misra) Birinchisi: "Iltifoti podshohon kimyoyi davlat ast" (Mirzo Nozim Xiraviy). Ikkinchisi: "Bir kishi Rustam o'lsa, bir kishidur" (Sa'diy Sheroziy).
	Jami misralar soni	2004 misra

Ogahiy asarida qo'llanilgan lirik janrlar (g'azal, qit'a, ruboiy, masnaviy) shunchaki nasriy bayonning she'riy nusxasi emas. Aksincha, ular muallif tomonidan nasrda aytilgan ijtimoiy-siyosiy xulosalarni hissiy va mantiqiy nuqtayi nazardan yakunlash uchun xizmat qiladi. Muarrir biror tarixiy voqeani bayon qilar ekan, uning ortidan keltirilgan she'riy parcha o'sha voqeadan kelib chiqadigan falsafiy xulosani mantiqiy dalil sifatida muhrlaydi. Bu usul o'quvchiga aytilayotgan fikrning naqadar to'g'ri va hayotiy ekanligini shoirona tasdiqlab beradi.

Agar nasriy matn voqelikning tanasi bo'lsa, undagi lirik janrlar bu voqelikning ruhi vazifasini o'taydi. Nasriy bayon faktlarga tayansa, she'riy parchalar o'sha jarayondagi insoniy kechinmalarni, qahramonlarning ruhiy holatini badiiy bo'yoqlar bilan boyitib, asar ta'sirchanligini oshiradi.

Ogahiy tarixiy faktlarni shunchaki qayd etish bilan cheklanmay, ularga donishmand shoir sifatida munosabat bildiradi. Lirik chekinishlar orqali u tarixiy shaxslarning xatti-harakatlariga axloqiy baho beradi va o'quvchini chuqur mushohadaga chorlaydi.

Demak, Ogahiy ijodida tarixiy haqiqat va badiiy to'qima o'zaro uyg'unlashgan bo'lib, lirik parchalar nasriy matnning shunchaki takrori emas, balki uning g'oyaviy markazi hisoblanadi. Ular nasrda ifodalangan fikrlarga shoirona ruh bag'ishlash bilan birga, bayon etilgan hodisalarning tub mohiyatini yorituvchi falsafiy kalit vazifasini o'taydi. "Jome'u-l-voqeoti sultoni" asaridagi nazmiy namunalar nasriy bayonni mazmunan kengaytirishga yo'naltirilgan. Muallif lirik janrlardan foydalanish orqali tarixiy faktlarni mantiqiy izchillikda asoslaydi va ularning badiiy-estetik qimmatini ta'minlaydi. Bu esa asarning ham tarixiy manba, ham yuksak adabiy namunaga aylanishiga sabab bo'lgan.

Ogahiyning "Jome'u-l-voqeoti sultoni" tarixiy-adabiy asarida keltirilgan yuqoridagi lirik janrlar nasriy voqealarning nazmiy takrori emas, aksincha, ular nasrda bayon qilingan fikrlarni badiiylik jihatidan to'ldirib, ularni mantiqan dalillaydi va shoirona izohlaydi. Shu nuqtai nazardan olib qarasak, bu lirik janrlar garchi nasriy asar tarkibida keltirilgan bo'lsa ham, ularga shoir lirik merosining tarkibiy qismi sifatida qaralmog'i darkor.

Muarrirlik an'anasiga ko'ra, davr taqozosi bilan yuzaga kelgan maddohlik holatlari Ogahiy asarlarining ilmiy qiymatiga soya sola olmaydi. Mumtoz adabiyotda hukmdorni madh etish — bu

shaxsga sig'inishdan ko'ra ko'proq adolatli podshoh obrazini ideallashtirishga bo'lgan urinishdir. Ogahiy ham bu an'anadan chetda qolmagan, biroq u buni san'at darajasiga ko'targan.

Ogahiy merosining ahamiyati, bir tomondan, undagi faktik ma'lumotlarning o'ta aniqligi va ishonchliligida bo'lsa, ikkinchi tomondan, voqelikning yuksak badiiy mahorat va teran g'oyalar asosida tasvirlanganidadir.

Ogahiyning "Jome'u-l-voqeoti sultoni" kabi tarixiy-adabiy asari shunchaki "nima bo'ldi?" degan savolga javob bermaydi, balki "nima uchun shunday bo'ldi?" degan savolni badiiy obrazlar (she'riy parchalar) orqali tahlil qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jabborov N. O'zbek badiiy-tarixiy nasrining sara namunasi. "Zubdatu-t-tavorix" asari so'zboshi qismi. – Toshkent: "Sharq", 2019. – B. 6.
2. Shodmonov N. Shoh yarlaqagan shohona asar // Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Asarlar. Shohidul-iqbol. – Toshkent: Sharq, 2019. – B. 13-24.
3. Nazirova H. Qo'ng'irotlar sulolasi tarixnavisligida Muhammadrizo Ogahiyning "Zubdat ut-tavorix" asari. Tarix fanlar fal... d-ri dis...avtoref. — Toshkent, 2022. – B. 16-17.

زبدة التواريخ. O'ZR FA Sharqshunoslik instituti. 821 / III.

UDC 81'255.4:811.512.133:811.111

BRIDGING LINGUISTIC GAPS: IN-DEPTH ANALYSIS OF UZBEK POETIC TERMS AND THEIR ENGLISH EQUIVALENTS

I. Jalimbetov, master student's, Urgench Ranch technology university, Urgench.

G.M. Saparbayeva, PhD, associate professor, Urgench State university, Urgench.

Annotatsiya. Qiyosiy adabiyot va tarjima nazariyasining keng qamrovli doirasida madaniy mazmun bilan boyitilgan hamda metaforik jihatdan serma'no poetik ifodalarni tillar o'rtasida o'tkazishda yuzaga keladigan murakkabliklarga tez-tez duch kelinadi. Ayniqsa, o'zbek she'riy leksikasi badiiy tarjima bo'yicha ilmiy izlanishlarda keng tarqalgan muammolarning yorqin namunasi bo'lgan qator qiyinchiliklarni namoyon etadi. Ushbu maqola madaniy chuqurligi va metaforik murakkabligi bilan mashhur bo'lgan maxsus o'zbek she'riy atamalarini ilmiy tahlil qilishga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, madaniyatga xos so'zlar, metaforik, semantic, kontekst, muammo.

Аннотация. В обширной сфере сравнительной литературы и теории перевода часто возникают сложности, связанные с переносом культурно нагруженных и метафорически насыщенных поэтических выражений между языками. В частности, узбекский поэтический лексикон представляет собой ряд вызовов, которые воплощают более широкое явление академических трудностей перевода в литературных исследованиях. Данная статья стремится предложить академическое исследование конкретных узбекских поэтических терминов, известных своей культурной глубиной и метафорической сложностью.

Ключевые слова: литературный перевод, культурно нагруженные слова, метафорический, семантический, контекст, проблема

Abstract. In the expansive realm of comparative literature and translation theory, one frequently encounters complexities that arise when transferring culturally charged and metaphorically rich poetic expressions between languages. Notably, Uzbek poetic lexicon presents a series of challenges that epitomize the wider phenomenon of academic translation challenges in literary studies. This article seeks to provide an academic exploration into specific Uzbek poetic terms renowned for their cultural depth and metaphorical complexity.

Key words: literary translation, culture-specific words, metaphorical, semantic, context, problem

The major challenges in translating literary works from Uzbek into English are linked to the interaction of differences in language systems, cultural context, and complex ideological and stylistic decisions. Several English-language sources make it possible to examine these issues within a

theoretical framework (Bassnett, Toury, Venuti, Newmark) and a broader cultural-narrative perspective (Harari).

S.Bassnett considers literary translation not as a simple “linguistic substitution” but as an instance of intertextual and intercultural communication. This is particularly evident in the structural differences between agglutinative Uzbek and analytic English. The chaining of subordinate clauses in Uzbek prose, the person–tense markers on the predicate, and affixes carrying nonverbal and pragmatic meanings (such as respect, distance, or tentativeness) often require syntactic and lexical compensation in English, which, as Bassnett notes, makes it necessary to view “equivalence” as a multi-layered concept.

According to G. Toury’s theory, translation decisions are always shaped by specific norms and by the “initial norm” axis, which balances adequacy to the source text against acceptability in the target culture. In the case of Uzbek literary texts, the degree to which religious and national realia, forms of address, irony, and nonverbal cues (such as respect signalled through gaze, silence, or physical distance) can be rendered as “adequate” or “acceptable” in English is determined by these norms. From the perspective of literary standards, such normative adaptation often reduces the presence of culturally specific “foreign” elements and may at times result in semantic and pragmatic loss.

L. Venuti criticizes the dominant ideal of “fluent, transparent” translation in English and presents domestication and foreignization as ideologically charged choices rather than neutral techniques. In translating literary texts from Uzbek into English, culture-specific realia, address formulas, proverbs and idioms, and religious intertexts are often domesticated and reshaped into forms that are “easy to understand” for the English reader, which, as Venuti warns, increases the risk of erasing cultural difference. At the same time, a foreignizing strategy, though it may make the reading process more demanding, allows the target audience to experience the Uzbek literary worldview as something distinct and “other.”

P.Newmark’s distinction between semantic and communicative translation is particularly useful for pinpointing the most problematic areas in Uzbek–English literary translation. When Uzbek texts display a strong local colour, historical style, and dense metaphorical networks, a semantic translation seeks to preserve the poetic layer and linguo-poetic specificity, but the result may appear heavy or artificial to the English reader. A communicative translation, by contrast, simplifies syntax and explains or replaces culture-specific realia in order to maximize effect for the target audience, which inevitably sacrifices part of the original linguistic form. At this point, the verbalization of Uzbek nonverbal communicative means (such as pantomime, proxemics, and facial expression) turns into a particularly complex zone that first demands a semantic rendering of meaning and then a communicative compensation to make that meaning pragmatically effective in English.

Y.Harari constructs human history as a global narrative and, as author, repeatedly “retranslates” his own text across different formats (book, graphic adaptations), using multimodal resources to reinforce his ideological stance in “Sapiens”. It shows that translation operates not only at the linguistic level, but also as a process of conceptual and ideological reconfiguration. In a similar way, when Uzbek literary works are translated into English, the original historical and cultural experience is reorganized for a global readership: certain local codes are compressed, reframed, or symbolically re-coded, so that, much like in Harari’s case, the result is a narrative that appears more “universal” to the target audience but is, in important respects, partially rewritten.

Drawing upon detailed semantic, phonetic, and contextual analyses, the discussion aims to provide postgraduate scholars with practical strategies for preserving poetic nuance in English translations. The subsequent sections are structured into three main parts:

- A contextual setting that outlines the integral role of these poetic terms in Uzbek literature.
- Detailed term analysis subdivided under numeric headings to bring forth semantic, phonetic, and contextual layers.
- A synthesis of the findings reflecting on how these analyses can guide translation practices while overcoming academic translation challenges.

The word “Sabo” in the Uzbek language

The term "Sabo" in Uzbek poetry refers to the early morning breeze – a phenomenon that epitomizes renewal and the ephemeral nature of life. Its usage as a poetic device extends far beyond climatological description, representing both physical and spiritual rejuvenation.

Semantically, "sabo" conveys a dual meaning: on one hand, it is a literal reference to the refreshing natural phenomenon of a morning breeze; on the other, it functions as a metaphor for awakening, hope, and the transient beauty of life. This duality poses significant hurdles for translators as a mere literal translation into terms such as "breeze" often fails to capture the deeper symbolic undertones intrinsic to the original term. Translators must engage in a process of semantic negotiation – seeking equivalent phrases in English that resonate with both the material and immaterial qualities of "Saba." This might encompass the use of compound metaphors or the elaboration of the term within its narrative context.

The phonetic allure of the word "sabo" is characterized by its brevity and open vowel sounds, which in combination evoke an auditory sense reminiscent of gentle movement and quiet introspection. These phonetic features are not arbitrary; they evoke the softness and ephemeral quality of the breeze it describes. In addressing academic translation challenges, translators of poetic texts must consider ways to retain this sonic quality in English. Strategies may include employing assonance or subtle rhythmic devices to mimic this light, airy quality – a crucial factor in maintaining the poem's mood and sonic imagery.

Contextually, "sabo" is deployed in Uzbek poetry during moments of transition, whether in the literal changing of the day or in the metaphorical sense of internal transformation. It frequently appears in works that juxtapose the natural world with human emotion, highlighting the interplay between environment and inner life. Translators must be particularly sensitive to the situational context in which "Saba" is embedded; a direct translation without contextual enrichment may flatten its profound significance. Academic translation methods recommend the integration of contextual cues – either through expanded narrative commentary or introductory notes – to ensure that the nuanced implications of "sabo" are fully appreciated by an English-reading audience.

The Uzbek word "mahbub" constitutes a term that occupies a central role in the portrayal of both romantic and mystical love in Uzbek poetry. In its primary sense, it denotes "beloved," yet in literary texts it is imbued with a spectrum of meanings that blur the lines between the terrestrial and the divine.

The semantic field of the word "Mahbub" spans several layers of interpretation. While its surface-level meaning – "beloved" – is widely recognized, its connotations extend into realms of spiritual devotion and existential longing. In the context of Sufi poetry, for instance, "mahbub" may symbolize the divine or the ultimate object of heavenly love or God. Such polysemy renders a single-word translation inadequate in many cases. To navigate these layers, translators might opt for multi-word renderings that delineate the different dimensions of "mahbub," thereby allowing the reader to appreciate both its emotional and metaphysical textures.

From a phonetic standpoint, the word "mahbub" is characterized by a rhythmic balance and a harmonious flow that echoes the tender cadence of whispered affection. Each syllable contributes to a gentle, lilting quality that reinforces its semantic properties of softness and intimacy. The efforts should be made to recapture this cadence through careful syllabic structuring and attention to meter in English translation. It might entail reconfiguring phrases or even reordering sentence structures to mirror the original phonetic rhythm, thereby mitigating the loss of auditory elegance during the translational process.

Contextually, the usage of "mahbub" is reflective of deep-seated cultural archetypes related to love, both romantic and divine. It often functions as a key symbol for the ineffable quality of ideal love – capturing the paradox of desire and renunciation in the Uzbek poetic compositions. The challenge for translators lies in conveying this duality; a literal translation might fail to encompass the expansive emotional spectrum the term covers. Incorporating contextual modifiers – such as invoking historical and literary allusions in footnotes or prefaces – can provide the necessary scaffolding for English readers to grasp the multifaceted nature of the word "mahbub." Synthesis of findings and practical translation strategies are important in this case. The analysis of "sabo," and

"mahlub" illustrate the inherent difficulties faced by scholars when engaging with Uzbek poetic vocabulary. These terms, rich in cultural symbolism and phonetic subtlety, exemplify the broader challenges commonly encountered in the realm of academic translation, particularly when confronting academic translation challenges in poetry. A synthesis of the detailed semantic, phonetic, and contextual analyses yields several practical strategies for effective translation:

Contextual Elaboration: Translators should incorporate explanatory passages or academic footnotes to bridge the cultural context inherent in terms. This approach accommodates both the literal and metaphorical dimensions present in the original text

Phonetic Reflection: Preservation of the original's auditory qualities is crucial. Employing poetic devices such as alliteration, assonance, and careful attention to meter can help mirror the original phonetic rhythm.

Semantic Nuance: Recognizing polysemy is essential. In cases where a single term bears multiple layers of meaning, the translator should consider multi-word phrases or compound expressions that encapsulate the intended semantic field.

Cultural Fidelity: Maintaining cultural integrity requires an immersive understanding of both the source and target literary traditions. It is recommended that translators engage with both academic literature on Uzbek poetry and contemporary studies in translation theory to develop a balanced perspective.

Moreover, the intersection of linguistic structures and poetics necessitates that translators remain vigilant about the dynamic interplay between form and meaning. The practical translation techniques outlined herein are not merely cosmetic; they serve to recontextualize deeply embedded cultural metaphors into structures that are accessible to the scholarly reader without sacrificing the authenticity of the original poetic experience.

In conclusion, the intricate analysis presented in this article underscores the transformative journey that translators undertake when bridging the cultural and linguistic divides inherent in Uzbek poetry. In this way, the difficulties of literary translation from Uzbek into English manifest themselves not only at the lexical or grammatical level, but also at the normative, ideological, narrative, and multimodal levels; the sources you have selected, meanwhile, provide a solid foundation for consistently theorizing these layers and for constructing the literature review section of the dissertation in a systematic manner.

REFERENCE:

1. Bassnett S. Translation Studies. Routledge, 2014.
2. Toury G. Descriptive Translation Studies - And Beyond. John Benjamins Publishing Company, 2012.
3. Harari Y. N. Sapiens: A Brief History of Humankind. Harper, 2015.
4. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. Routledge, 2017.
5. Newmark P. A Textbook of Translation." Prentice Hall, 1988.

UO'K 81'373.7:811.111+811.512.133

TEONEM KOMPONENTLI FRAZELOGIZMLARNING TARJIMA, O'QITISH VA KORPUS TILSHUNOSLIGI ASOSIDAGI TAHLILI

S.A. Jo'rayeva, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz
K.D. Xaydarova, dots., PhD, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi tarkibida teonem (masalan, God, Heaven, Devil kabi Xudoga oid atamalar) mavjud bo'lgan frazeologizmlarni o'rganish natijalari yoritilgan. Xususan, bunday frazeologizmlarni o'zbek tiliga tarjima qilishdagi muammolar va yechimlar, ularni ingliz tili ta'limida o'rgatish usullari hamda korpus tilshunosligi vositasida ularning qo'llanishini tahlil qilish masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik, teonim komponent, tarjima, o'qitish, korpus tahlili, diniy frazeologizm.

Аннотация. В данной статье представлено исследование английских фразеологических единиц, содержащих теонимы (например, слова, относящиеся к Богу, такие как God, Heaven, Devil). В частности, рассматриваются трудности и пути их перевода на узбекский язык,

эффективные методы преподавания таких идиом в процессе обучения английскому языку, а также анализ их употребления с помощью корпусной лингвистики.

Ключевые слова: фразеологическая единица, теонимический компонент, перевод, преподавание, корпусный анализ, религиозная идиома.

Abstract. This article presents research on English phraseological units containing theonyms (for example, terms related to God such as God, Heaven, Devil). In particular, it examines the challenges and solutions in translating such idioms into Uzbek, effective methods for teaching them in English language education, and the analysis of their usage through corpus linguistics.

Key words: phraseological unit, theonym component, translation, teaching, corpus analysis, religious idiom.

Frazeologik birliklar – bu tarkibiy qismlarining ma'nosi umumiy ibora ma'nosiga ko'chma tarzda bo'ysunuvchi, barqaror va yaxlit ma'no ifodalovchi turg'un birikmalar hisoblanadi. Ingliz tilida keng tarqalgan idiomatik iboralar orasida God (Xudo), Heaven (jannat), Devil (Iblis) kabi teonim komponentli frazeologizmlar alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday iboralar tarixan diniy manbalar va madaniy an'analardan kelib chiqqan bo'lib, zamonaviy ingliz tilidagi nutqda ham faol ishlatiladi. Masalan, *"God knows"* ("Xudo biladi") iborasi noma'lumlik yoki bexabar holatni ifodalashda, *"Heaven on earth"* ("yer yuzidagi jannat") iborasi esa juda huzurbaxsh, ideal holatni tasvirlashda qo'llaniladi. Shuningdek, *"Speak of the devil!"* ("Shaytonni eslasang, paydo bo'lur") iborasi tasodifan tilga olingan kishi paydo bo'lganda ishlatiladi. Bu kabi teonim komponentli frazeologizmlar tilning obrazlilik va ta'sirchanlik darajasini oshirib, so'zlovchining his-tuyg'ularini kuchliroq ifodalashga sabab bo'ladi va tildagi diniy-madaniy tafakkurning o'ziga xos aksini namoyon etadi.

Teonimik idiomalarni o'rganish tilshunoslik va tarjimashunoslikda muhim ahamiyatga ega, chunki ularni diniy va madaniy mazmunni ifodalovchi boshqa tillarga tarjima qilish qiyin bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, bunday idiomalar ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rganuvchilar uchun qiyin: ularni leksik ma'no orqali tushunish mumkin emas va madaniy bilimlarni talab qiladi.

Frazeologik birliklar yaxlit bir konsepsiyani ifodalovchi, tarkibiy qismlarining oddiy yig'indisi emas, balki butun iboraning umumiy ma'nosi orqali talqin qilinadigan turg'un birikmalar hisoblanadi. A.V.Kunin fikriga ko'ra, frazeologizm "to'liq yoki qisman ko'chma ma'noga ega bo'lgan, tarkiban barqaror so'z birikmasi" sanaladi. Ingliz tilidagi *"God knows"*, *"Devil to pay"*, *"Good heavens!"*, *"In seventh heaven"* singari iboralar ko'chma ma'noda ishlatilib, stilistik jihatdan nutqqa ifodaviylik va hissiylik bag'ishlaydi [5]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, frazeologizmlarni oddiy so'z birikmalaridan farqlovchi asosiy jihatlar ularning leksik va grammatik jihatdan barqarorligi, ma'nodosh yoki yaxlit birlik sifatida ishlatilishidir.

Frazeologik iboralarni tarjima qilish murakkab jarayodir, ayniqsa diniy mazmundagi idiomalar bevosita tarjimada semantik va stilistik yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. G'ayrishiuriy ma'no, madaniy rang beruvchi komponentlar tarjima paytida e'tibordan chetda qolmasligi zarur. Masalan, ingliz tilidagi *"God willing"* iborasi bevosita tarjimada *"Xudo xohlasa"* degan o'zbekcha ekvivalentiga ega (Islom madaniyatida *"inshaAlloh"* tushunchasi bilan mos), lekin *"Speak of the devil"* iborasini so'zma-so'z tarjima qilib bo'lmaydi. Bu holatda mazmunan mos o'zbekcha ifoda yoki izohli tarjima talab qilinadi.

Frazeologizmlarni tarjima qilishda so'zma-so'z usul ko'pincha samarasiz bo'lib, tarjimon kontekstga mos holatda analog ibora yoki izohlovchi ibora qo'llashi lozim. Ba'zi hollarda, tarjima jarayonida frazeologik birlikning ma'nosini saqlab qolish maqsadida antonimik yoki kompensator usullar qo'llaniladi. Masalan, *"Heaven forbid"* iborasini *"Xudo ko'rsatmasin"* deb tarjima qilish.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bunday frazeologik iboralar ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentlarga ega emas, bu tarjimonlardan ijodiy fikrlashni va tarjimalarini kontekstli tahlil qilishni talab qiladi. Mixaylov o'z tadqiqotida ta'kidlaydiki, tarjimonlar bunday iboralarni ba'zan noto'g'ri talqin qiladilar, chunki ularning ma'nosi va uslubiy xususiyatlari bir tilli va ikki tilli lug'atlarda yetarlicha tushuntirilmagan bo'lib, tarjima jarayonida ma'lum qiyinchiliklar tug'diradi [6].

Ingliz tilini o'qitishda idiomalarni o'rgatish muhim ahamiyatga ega, chunki ular tilni boyitadi, nutqni tabiiy qiladi va so'zlovchining lingvistik kompetensiyasini chuqurlashtiradi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, idiomalar bilan tanish bo'lmaslik ko'pincha tushunmovchiliklarga olib keladi, chunki bunday iboralar kamdan-kam hollarda emas, balki nutqning turli stilistik qatlamlarida keng qo'llaniladi. Shu bilan birga, diniy ma'noga ega idiomalarni o'rgatishda (*"Oh my God"*, *"Good heavens"* kabi) tinglovchilarning madaniy qadriyatlari va dunyoqarashini ham hisobga olish kerak. Keshavarz va Amro tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, musulmon talabalar ingliz tilidagi ba'zi idiomalardan, ayniqsa hayvon nomlari yoki islomda ta'qiqlangan diniy ma'noga ega iboralardan foydalanishda o'zlarini noqulay his qilishadi [4]. Shuning uchun o'qituvchilar bunday iboralarni tushuntirishda ularning kelib chiqishi, asl ma'nolari va zamonaviy qo'llanishini aniq tushuntirishlari, kerak bo'lganda ularni madaniy jihatdan maqbul muqobillar bilan solishtirishlari kerak. Idiomalarni kontekstda o'rgatish ularning matndagi ma'nosini chuqurroq tushunishni rivojlantirishning eng samarali usullaridan biridir. Xususan, ularni mavzuga asoslangan guruhlarda o'rgatish (masalan, diniy iboralarni bir darsda) eslab qolish va amaliy nutqda to'g'ri qo'llashni osonlashtiradi [5].

Idiomalarning haqiqiy chastotasi va kontekstini aniqlash uchun korpus lingvistikasi yondashuvidan foydalaniladi. Idiomalarning murakkab tabiati tufayli korpus qidiruvi qiyin bo'lsa-da, Moon kabi olimlar korpus tarkibidagi minglab frazeologik birliklarni o'rganib, ularning chastotasi, grammatik va leksik o'zgaruvchanligi, polisemiya va pragmatik funksiyalarini tahlil qilganlar [7]. Ushbu maqolada *God, Heaven, Devil* so'zlarini o'z ichiga olgan ba'zi inglizcha iboralar Britaniya Milliy Korpusi (BNC) va Amerika Zamonaviy Ingliz Korpusi (COCA) ma'lumotlaridan foydalangan holda o'rganildi. Misol uchun, Thor May (1994) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda *"and God knows what"* iborasi 38 marta qayd etilgan va odatda aniqlanmagan narsalar ro'yxati oxirida *"yana allanechta narsalar"* degan ma'noni anglatadi. Rus tilidagi *"Xudo biladi"* va *"Shayton biladi"* kabi konstruksiyalar ham solishtirildi. Aniqlanishicha, salbiy ma'noga ega (shaytoniy) iboralar ijobiy (ilohiy) iboralarga qaraganda tez-tez qo'llaniladi – rus tilidagi salbiy ma'noli iboralarning yig'indisi ijobiy ma'noga ega bo'lgan iboralarga qaraganda ancha yuqori ekanligi aniqlandi (12,650 ga nisbatan 17 369). Bunday korpus tahlillari frazeologik birliklarning miqdoriy chastotasinigina emas, balki ularning uslubiy doirasini ham ochib beradi. Masalan, korpusdan ko'rinib turibdiki, *"Oh my God"* iborasi asosan so'zlashuv va norasmiy uslublarda uchraydi, *"Heaven knows"* esa biroz eskiroq va adabiy mazmunda qo'llaniladi. Shunday qilib, korpus ma'lumotlari o'qituvchilarga ushbu iboralarni ko'proq diqqat bilan o'rgatishda yordam beradi va ularning real hayotda qo'llanilishini misollar orqali talabalariga ko'rsatadi [3].

Bu tadqiqotda avvalo ilmiy adabiyotlarda frazeologik birliklarning tarjimasi va o'qitilishiga oid yondashuvlar komparativ tahlil usuli orqali tadqiq etildi. Shundan so'ng ingliz tilidagi teonim komponentli bir qator frazeologizmlar autentik kontekstlarda o'rganildi. Buning uchun COCA va BNC korpuslaridan mazkur frazeologiyalarga oid misollar tanlab olinib, ularning qo'llanish chastotasi, uslubi va konnotativ xususiyatlari tahlil qilindi. Tarjima strategiyalarini aniqlash uchun inglizcha frazeologizmlarning o'zbek tilidagi muqobil ifodalari aniqlanib, qiyosiy tahlil qilindi. O'qitish metodikasi bo'yicha esa pedagogik tajribalar va ilmiy maqolalardagi tavsiyalar asosida amaliy takliflar ishlab chiqildi. Tadqiqot asosan sifat tahliliga yo'naltirilgan bo'lib, keltirilgan misollar real matnlardan yoki ishonchli lug'atlardagi namunalar asosida mustahkamlandi [7].

Diniy iboralarni o'rgatishda diniy jihatlarni hisobga olish muhim hisoblanadi. Ba'zi talabalar *"Devil"* so'zini o'z ichiga olgan iboralarni ishlatishdan o'zlarini noqulay his qilishlari yoki *"God"* so'ziga tasodifiy murojaat qilishni hurmatsizlik deb bilishlari mumkin. Bunday hollarda o'qituvchilar madaniy pragmatik tushuntirish berishlari kerak: ko'plab idiomatik iboralar o'zlarining asl diniy ma'nosidan ajralib, zamonaviy tilda hissiy holatlarni ifodalovchi keng tarqalgan iboralarga aylangan. Masalan, *"Oh my God"* iborasi diniy kontekstda emas, balki hayrat, qo'rquv reaksiyasini ifodalash uchun keng qo'llaniladi. Shu bilan birga, darsda *"Oh my God"* o'rniga *"Oh my goodness"*, *"Oh my gosh"* kabi yumshoqroq muqobil variantlardan foydalanish mumkinligi haqida ma'lumot berish ham foydalidir. Bunday yondashuv nafaqat talabalarning e'tiqodlarini hurmat qiladi, balki ingliz tilining madaniy va pragmatik xususiyatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi [4].

Korpus tahlillari ingliz tilidagi teonimli iboralarning qo'llanish chastotasi va kontekstual xususiyatlarini aniqlashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Jumladan, COCA korpusidagi ma'lumotlarga ko'ra, "God knows" iborasi minglab marotaba uchrab, asosan og'zaki nutqda "men bilmayman" ma'nosida qo'llanilishi kuzatildi. Masalan, "God knows what she was thinking" iborasida so'zlovchi "u nimani o'ylayotganini faqat Xudo biladi, men bilmayman" degan ma'noni ifodalaydi. Shu bilan birga, "God knows" iborasiga ma'nodosh "Heaven knows" ifodasi nisbatan kamroq qo'llanib, ko'proq yozma yoki badiiy uslubda, shuningdek, biroz eskirgan nutq unsuri sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, ingliz tilidagi teonemik komponentli frazeologik birliklar o'rganilganda ular tarjima, o'qitish va lingvistik tahlilda alohida yondashuvni talab qiluvchi murakkab leksik birliklar ekanligi ma'lum bo'ladi. Tarjima jarayonida bunday idiomalarning to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentini topish qiyin bo'lsa-da, semantik muvofiqlikni ta'minlash orqali bu holda o'xshash frazeologik birlik yoki tavsiflovchi annotatsiya yordamida muvaffaqiyatli tarjima qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Boers F. Metaphor awareness and vocabulary retention. *Applied Linguistics*, 21(4), 2000. – P.553-571.
2. Cambridge Dictionary. "God knows" and "Heaven knows" – meanings and examples. In *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*. 2022.
3. Darobov R. R. The ways of translating idioms from English into Uzbek. *Uzbek Scholar Journal*, 18, 2023.
4. Keshavarz M. H., & Amro M. Attitude of Muslim students towards English idioms and proverbs. *International Journal of Society, Culture & Language*, 7(1), 2019. – P.40-51.
5. Kunin A. V. *English Phraseology: A Brief Outline*. – Moscow: Higher School Publishing. 1972.
6. Mikhailov M. God, the Devil, and Christ: A corpus study of Russian syntactic idioms and their English and Finnish translation correspondences. In A. Trklja & L. Grabowski (Eds.), *Formulaic Language: Theories and Methods*. 2021. – Pp. 191-223.
7. Moon R. *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press. 1998.

UDC 81'255.4:811.111+811.512.13.

THE FUNCTIONAL-SEMANTIC ANALYSIS OF THE CATEGORY OF MODALITY IN ENGLISH AND UZBEK

J. Jumaniyazov, master student's, Ranch Innovation Technology University, Urgench
G.M. Sapparbaeva, PhD, associate professor, Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot o'zbek va ingliz tillaridagi modallik kategoriyasining funksional-semantik tahlilini taqdim etadi. Semantik funksiyalarga asoslangan holda epistemik va deontik modalliklar standart korpuslarda o'rganilgan. Qiyosiy yondashuv orqali o'zaro til o'xshashliklari va universal semantik prinsiplar aniqlangan bo'lib, lingvistika talabalari uchun tipologik hisobot berilgan.*

Kalit so'zlar: *modallik, epistemik, deontik, semantik kategoriya, modal yordamchi fe'l, talab, ehtimollik*

Аннотация. *Данное исследование представляет функционально-семантический анализ категории модальности в узбекском и английском языках. На основе семантических функций изучены эпистемическая и деонтическая модальности в стандартных корпусах. Сравнительный подход выявил межъязыковые сходства и универсальные семантические принципы, предоставив студентам лингвистики типологический отчёт.*

Ключевые слова: *модальность, эпистемическая, дейктическая, семантическая категория, модальный вспомогательный глагол, требование, вероятность*

Abstract. *This study presents a functional-semantic analysis of the modality category in Uzbek and English languages. Based on semantic functions, epistemic and deontic modalities were examined in standard corpora. A comparative approach revealed cross-linguistic similarities and universal semantic principles, providing linguistics students with a typological report.*

Key words: *modality, epistemic, deontic, semantic category, modal auxiliary, demand, probability*

Introduction. Functional-semantic analysis of modality examines how languages encode meanings like possibility, necessity, obligation, and permission through lexical, grammatical, and syntactic means, often organized as functional-semantic fields (FSF). In English and Uzbek, this approach reveals contrasts between English's analytic modal verbs and Uzbek's agglutinative morphology. Key studies highlight polysemy, contextual variation, and translation challenges in these categories.

The English modality primarily relies on modal auxiliaries like *can*, *must*, *may*, and *should*, which form periphrastic constructions to express epistemic (possibility/probability) and deontic (obligation/permission) meanings. Research on FSF identifies lexico-grammatical means for subcategories such as possibility/impossibility, emphasizing semantic structure and functional peculiarities in discourse. Syntactic behavior and pragmatic nuances shape their use, with pedagogical studies noting challenges for non-native learners in academic writing.

Literature Review. Foundational English-focused studies systematize FSF of modality (e.g., possibility/impossibility). Uzbek linguistics expands modality to include non-grammatical means. Comparative literature (2023–2025) covers verb usage in essays, auxiliaries, and translation, with corpus-based insights into semantic features and learner challenges. Gaps persist in comprehensive FSF models for Uzbek-English modality. The investigation of modality as a semantic category has occupied a central position in contemporary linguistics. In both Uzbek and English, modality plays a crucial role in expressing the speaker's judgment, evaluation, and obligation.

Data Description and Methodology. The empirical component of the study is grounded in extensive data drawn from standard language corpora of both Uzbek and English. The corpus-based approach ensures that the analysis is reflective of language use in both formal and informal registers. The key sources include widely recognized linguistic databases and collections of standardized texts that have been carefully curated to eliminate dialectal and non-standard influences. Methodologically, the study employs both quantitative and qualitative analyses.

Modality Analysis. Within a functional-semantic framework, the term modality category refers to the range of expressions that convey epistemic judgments (pertaining to possibility, probability, or necessity based on the speaker's knowledge) and deontic commands or permissions (emerging from social or normative obligations). A systematic exploration of semantic functions is integral in interpreting these modulatory forms. The study adopts a nuanced classification of modality. The Uzbek modality expresses via agglutinative suffixes, auxiliary verbs, and lexical items like *kerak* (necessity), *mumkin* (possibility), and *lozim* (obligation), integrating it into verbal morphology alongside mood categories like optative. Studies describe it as a broad functional-semantic category beyond verb moods, with polysemy in contexts like fairy tales and business discourse. Descriptive analyses reveal interactions with tense and aspect through affixation. English and Uzbek differ typologically: English uses auxiliaries for modality, while Uzbek employs suffixation and analytic markers, yet both convey universal functions like necessity and intention. Translation research addresses transferring modal verbs, noting phrasal units and contextual equivalents to bridge gaps.

Epistemic Modality: This subtype encodes degrees of probability or certainty regarding a proposition (e.g., “He must be at home” implying a deduction based on evidence). In Uzbek, an equivalent construction may use modal verbs or particles to indicate tentative inference (e.g., “U uyda bo‘lishi mumkin”).

Deontic Modality: This form conveys obligations, permissions, or prohibitions as prescribed by social norms (e.g., “You must finish your homework” in English). In Uzbek, a deontic nuance is similarly marked by specific modal expressions (e.g., “Siz vazifani bajarishingiz kerak”). Definitions and classifications are drawn from established semantic research and are reconciled with empirical data sourced from standard language corpora in Uzbek and English. The use of a formal academic register provides a robust platform for discussing the intricate interplay between language-specific constructions and universal semantic principles.

The epistemic modality in English often employs modal auxiliaries such as “might,” “could,” and “must” to depict the speaker's assessment of likelihood and certainty. For instance: “He must be

at home by now.” – Here, the modal “must” indicates a high degree of probability based on contextual cues. “They might have left early.” – The use of “might” suggests a tentative inference. In Uzbek, epistemic expressions frequently rely on verb forms and specific particles. Consider the following examples: “U uyda bo‘lishi mumkin.” – This construction employs “mumkin” to indicate possibility akin to the English “might” or “could.” “U bugun kech qolishi ehtimol.” The use of probability markers aligns with the epistemic reading observed in English modality. The analysis highlights that, in both languages, epistemic modality serves as a marker of the speaker’s cognitive stance, employing similar syntactic and semantic strategies despite language-specific variations.

While deontic modality addresses issues of duty, permission, and prohibition. In English, modals such as “must,” “should,” and “ought to” are commonplace: “You must submit the assignment by Friday.” – The use of “must” articulates an obligation. “Students should respect the rules.” – Here, “should” introduces a normatively imposed expectation. In Uzbek, deontic modality is similarly expressed through modal constructions that denote necessity or obligation: “Siz vazifani bajarishingiz kerak.” – The modal “kerak” serves as a deontic marker equivalent to the English “must.” “Talabalar qoidalarni hurmat qilishlari lozim.” – This sentence uses “lozim” to express an obligation, closely mirroring the semantic function of deontic modals in English. The correspondence between the two languages underscores the utility of a functional-semantic framework, where both epistemic and deontic modalities are understood through their underlying semantic functions, despite lexical and syntactical disparities.

Beyond the primary subtypes, the data reveal additional modal expressions that encompass a broader range of semantic nuances. In English, expressions like “can” and “could” not only indicate permission but also possibility. For example: “She can speak three languages.” “Can speak” denotes ability, which may carry an epistemic connotation in evaluative contexts. Similarly, Uzbek includes constructions that denote ability and potential, such as: “U uch tilda gaplasha oladi.” It directly corresponds to the use of “can” in English. The analytical categorization of these expressions further reinforces the theoretical argument that modality, across both languages, is hierarchically and functionally organized according to similar semantic principles.

Discussion. The cross-linguistic analysis confirms that modality expressions in Uzbek and English are not arbitrary but are systematically organized around the semantic functions of epistemic and deontic categories. The findings support the theoretical postulate that universal semantic principles underlie the construction of modality across languages. Through the functional-semantic framework, it becomes evident that markers of possibility, probability, and obligation fulfill comparable communicative functions, even if their surface forms diverge considerably between languages. Several key points emerge from the study:

Functional-semantic analysis of modality treats it as a category expressing speaker attitudes toward propositions, including epistemic (judgment of truth/falsity) and deontic (obligation/permission) domains, realized through lexico-grammatical networks in both English and Uzbek. English relies on pre-verbal modal auxiliaries forming analytic constructions, while Uzbek integrates modality via agglutinative suffixes and post-verbal auxiliaries, reflecting typological contrasts between fusional and agglutinative structures. These differences yield distinct semantic polysemies and pragmatic scopes, with English modals showing higher ambiguity and Uzbek favoring morphological precision.

English Modality Traits. English modals like *must*, *can*, and *might* constitute a closed class of auxiliaries that precede the main verb, encoding layered meanings: *must* shifts from deontic necessity to epistemic certainty contextually. Functional-semantic fields organize these into subdomains (e.g., possibility via *may/could*), with scope over tense/aspect limited by non-finite forms, leading to periphrastic expansions like *be able to*. Polysemy arises from pragmatic inference, as in *can* spanning ability, permission, and possibility, demanding discourse analysis for disambiguation.

Uzbek Modality Traits. Uzbek modality embeds in verbal morphology through suffixes (-a, -e for optative/conditional) and analytic markers like *mumkin* (possibility), *kerak* (necessity), or *lozim* (obligation), which follow the main verb and harmonize with vowel systems. This yields a broader functional-semantic field incorporating evidentiality and mirativity absent in core English

modals, with auxiliaries typology showing person/agreement marking. Semantic transparency increases via affix stacking, reducing ambiguity but complicating tense interactions in complex predicates.

Aspect	English	Uzbek
Primary Means	Modal auxiliaries (analytic)	Suffixes/auxiliaries (synthetic)
Semantic Layers	High polysemy (e.g., <i>can</i>)	Morphological specificity (e.g., -ganda)
Scope/Tense	Pre-verbal, tense-independent	Post-verbal, vowel-harmonic
Pragmatic Role	Inference-heavy	Evidential integration

Comparative Insights

English-Uzbek contrasts highlight universal modal functions diverging in realization: English favors syntactic scope for subjectivity, Uzbek morphological fusion for objectivity. Translation challenges emerge in polysemous shifts, like English *should* to Uzbek *lozim bo'ladi*, requiring pragmatic adaptation; cognitive linguistics views this as conceptual metaphor variance.

Research Implications. Cross-linguistic FSF models reveal modality as non-primitive but derivable from force dynamics, urging corpus-based studies on learner corpora for Uzbek-English contrastive pragmatics. Gaps in diachronic evolution and discourse functions persist, particularly for Uzbek's evidential modals in digital communication.

The synchronic functional similarities observed in modal expressions suggest that both Uzbek and English employ analogous strategies to mediate speaker attitudes and social obligations. The layered usage of modal verbs and particles indicates that modality acts as a bridge between linguistic form and pragmatic intent. The integration of both epistemic and deontic modalities within a unified framework contributes to a more refined typology of modal expressions.

While differences in syntactic structure and morphological marking are apparent, these variations do not obscure the fundamental semantic functions at play. The study illustrates that modality serves as a universal linguistic tool for conveying multifaceted evaluative stances, thereby enriching our understanding of cross-linguistic semantic universals.

Conclusion. Through the examination of epistemic and deontic modalities, supported by extensive examples drawn from standard language corpora, we have demonstrated that despite surface-level differences, the two languages share important functional similarities. These similarities underscore the proposal that universal semantic principles govern the use of modality. The findings extend current knowledge in the field by illustrating how modality, as a linguistic category, contributes to the pragmatic and interpretive dynamism of language. Future research may expand on this analysis by incorporating a broader range of modal subtypes and exploring historical evolution within each language. Moreover, the insights gained here may inform applied linguistic fields such as language pedagogy and translation studies.

In summary, the study contributes to the ongoing scholarly discourse by confirming the significance of a functional-semantic approach in bridging language-specific phenomena with universal semantic principles.

REFERENCE:

1. Ahadova H. Z. (2024). *Lexico-Semantic Features of Modal Verbs in Fairy-Tales*. European Science. <https://europeanscience.org/index.php/4/article/view/661>
2. Besga C. (1995). Modals and Modality in English. *Miscelánea: A Journal of English and American Studies*, 16, 165-188.
3. Coates J. (1983). *The Semantics of the Modal Auxiliaries*. London: Croom Helm.
4. Hacquard V. (2006). *Aspects of Modality*. Ph.D. Thesis, MIT. <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/37421>
5. Kratzer A. (1977). What 'must' and 'can' must and can mean. *Linguistics and Philosophy*, 1, 337-355. <https://www.jstor.org/stable/25000968>
6. Mirzababayeva K.U. Linguistic aspects of modality components in English and Uzbek. (2023). *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 21, 113-115. <https://geniusjournals.org/index.php/ejlat/article/view/4523>
7. Palmer F. R. (1990). *Modality and the English Modals* (2nd ed.). London: Longman. <https://ru.scribd.com/document/350128543/Mood-and-Modality-Palmer-F-R>
8. Saidova Z. E. (2016). *The Structure of Functional-Semantic Field of Possibility/Impossibility Modality in the English Language*. Philology. Theory & Practice 12-4. <https://philology-journal.ru/en/article/phil20163246/fulltext>

SHIN KYONG SUK VA O'TKIR HOSHIMOV IJODIGA NAZAR

T.R. Kadirov, mustaqil izlanuvchi, O'zbekiston davlat jahon chet tillar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada koreys adabiyotining yetuk vakili **Shin Kyong Suk** hamda o'zbek adabiyotining taniqli namoyandasi **O'tkir Hoshimov** ijodi qiyosiy tahlil etiladi. Ijodkorlar asarlarida inson qalbi, oilaviy munosabatlar, ona obrazi, ma'naviyat va ijtimoiy mas'uliyat masalalarining badiiy talqini yoritiladi. Tadqiqotda har ikki adibning xalqona uslubi, psixologik tasvir mahorati hamda milliy qadriyatlarni ifodalashdagi o'xshash va farqli jihatlar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Inson taqdiri, oila va xotira, milliy ruh, oddiy odamlar hayoti, ichki kechinmalar, jamiyat va shaxs, ma'naviyat, realizm, soddalik, samimiyat, og'riq va umid.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ творчества выдающейся представительницы корейской литературы **Шин Кён Сук** и известного представителя узбекской литературы **Уткира Хошимова**. В произведениях этих авторов рассматриваются художественные интерпретации человеческой души, семейных отношений, образа матери, духовности и социальной ответственности. В исследовании выявляются сходства и различия в народном стиле, мастерстве психологического изображения и выражении национальных ценностей в творчестве обоих писателей.

Ключевые слова: Человеческая судьба, семья и память, национальный дух, жизнь простых людей, внутренние переживания, общество и личность, духовность, реализм, простота, искренность, боль и надежда.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the works of **Shin Kyong Suk**, a prominent representative of Korean literature, and **Utkir Hoshimov**, a well-known figure in Uzbek literature. The study explores the artistic interpretation of the human soul, family relationships, the image of motherhood, spirituality, and social responsibility in their works. It also highlights the similarities and differences in their folk-inspired style, psychological depth, and representation of national values.

Key words: Human destiny, family and memory, national spirit, life of ordinary people, inner experiences, society and individuality, spirituality, realism, simplicity, sincerity, pain and hope.

Yozuvchi **Shin Kyong-suk** inson ruhiyati va ichki kechinmalarini chuqur tasvirlashi, ramz va metaforalarga boy badiiy uslubi hamda ta'sirchan hikoyalari orqali doimo adabiyotshunoslar va kitobxonlar e'tiborida bo'lib kelgan Janubiy Koreyaning yetuk ijodkorlaridan biridir. U 1963-yil yanvar oyida Jeollabuk-do viloyatining Jeongup shahrida tavallud topgan. Seul san'at institutining ijodiy yo'nalishini tamomlagach, 1985-yilda "Chung Ang" adabiyot tanlovida "Qishki ertaklar" romani bilan "Newcomer Literary Award" mukofotiga sazovor bo'ladi. 1988-yilda esa "Chung Ang Adabiyoti"da "Yangi rassom" mukofotini qo'lga kiritib, "Qishki ertaklar" nomli asarlar to'plamini nashr ettiradi [1]. Shu bilan birga, u radioeshittirish stansiyasida musiqiy dasturlar uchun kompozitsiyalar muallifi sifatida ham faoliyat yuritadi. "Daryo suvga aylanmaguncha", "Uydan ancha oldin ketganimda", "Qulupnay dalasi", "Chuqur qayg'u" romanlari, shuningdek "Poyezd soat 7 da jo'naydi", "Binafsha" kabi asarlari orqali Shin Kyong-suk 1990-yillar koreys adabiyotining yetakchi yozuvchilaridan biri sifatida tanilgan.

Shin Gyong Sukning asarlari		
깊은슬픔(문학동네.1994) Chuqur qayg'u (Munhakdongne. 1994)	외판방(문학동네).1995 Izolyatsiya qilingan xona 2009 Men yoga 2015ga bordim [Mahalliy kitob] Unutilmas piyola guruch 2024 Alvido (katta bosma kitob) 2023	기차는 7시에 떠나네(문학과지성사.1999) Izolyatsiya qilingan xona (Munhakdongne 1995) Poyezd 7 da
바이올렛(문학동네.2001) Violet (Munhakdongne.2001)	리진(문학동네.2007) Rijin (Munhakdongne.2007)	엄마를 부탁해(창비.2008) Onamga g'amxo'rlik qiling (Changbi.2008)
어디선가 나를 찾는 전화벨이 울리고(문학동네.2010)		

Qayerdadir meni qidirayotgan telefon jiringladi (Munhakdongne, 2010)	아버지에게 갔었어 2008 2008 yilda otamning oldiga bordim	외딴방 2009 Izolyatsiya qilingan xona 2009
요가 다녀왔습니다 2015 Men yogaga bordim 2015	[국내도서] 잊을 수 없는 법 한 그릇 2024 Unutib bo'lmaz bir kosa ovqat	작별 곁에서(큰글자도서)2023 2024 Alvigo (katta bosma kitob) 2023

Shin Kyung-Sukning birinchi romani “Chuqur qayg‘u” qisqa umri davomida uchrashib qolgan insonlar haqida hikoya qiladi. Yozuvchi romanda “Inse” ismli ayol va ikki erkak “Van” va “Se”ni bosh qahramon sifatida oladi. Ularning uchalasi ham ba‘zan shodlik, ba‘zan g‘amga soluvchi muhabbat dardiga muhtalo bo‘ladilar. Sevgi iplari chigallashib ular ayrilishga to‘g‘ri keladi. Shunday qilib ularning tug‘ilib o‘sgan joyi “Isiloji”da ularning taqdiri tutashadi va ajraladi. Biroq, “Chuqur qayg‘u”da qayg‘u va rahm-shafqatga to‘la nigoh bilan o‘tkir his-tuyg‘ular aniq tasvirlangan. Ularning sevgisi va taqdiri uyg‘un emas, balki ularning sevgisi bir-biriga mos keladi. Taqdir bir-biri bilan uyg‘unlashib, umidlari uzilib boraveradi, bu xiyonat emas aksincha, ularning munosabatlaridagi bir-biriga zid bo‘lgan kelishmovchiliklardir. Ko‘pchilik baxtsiz o‘tmishni juda oson unutadi.

2008-yilda esa o‘quvchilar tomonidan iliq kutib olingan “Onamni o‘z panohingda asra” romani nozik did bilan yozuvchi mahorati cho‘qqisida hikoya qilingan ona haqidagi asardir [1]. Yozuvchi ona haqida so‘zlar ekan, u o‘zi o‘ylagan oila haqida yoritadi. Doim g‘amxo‘rlik qilgan, cheksiz mehr-muhabbat bag‘ishlagan onaning bir kun g‘oyib bo‘lishi bilan boshlanadigan bu roman onaning hayoti va oilasi haqida hikoya qiladi. Bu asar har bir oila a‘zosi tomonidan lekin bir-birini yaxshi tanimaydigan yoki beixtiyor e‘tibor bermagan, ular o‘zlarining ichki dunyosini noilojlik bilan tasvirlaydilar. “Onamni o‘z panohingda asra” deb nomlangan ushbu asar 2011- yilda ingliz tiliga tarjima qilinib, AQSH, Yevropa va Osiyoda nashr qilingan. 2013-yilda nashr etilgan “Oyga aytar so‘zlarim” 26 ta qisqa hikoyalar to‘plami bo‘lib, ular quvnoq va hazilomuz hikoyalardan iborat bo‘lib sevis va sevilish haqida hikoya qiladi. Bu kitob oy hikoyalarimizni tinglab zavqlanadigan to‘plam hisoblanadi. Koreys adabiyoti sharhi shuni ko‘rsatadiki, eng olijanob fazilatlar, eng yuksak, eng ezgu xislatlarga ega bo‘lgan qahramonlarning ijtimoiy ahvoli, ularning jamiyatda egallab turgan mavqelari, maqomlariga muvofiq kelmas edi. Ular o‘z hayotlarida ko‘p narsadan mahrum etiladilar, quvg‘in, qatag‘onlarga duchor bo‘ladilar, tahqirlanadilar, qashshoqlikda turmush kechiradilar. Shunga qaramasdan, o‘rta asrlarda yaratilgan qissalarda qahramonlar yolg‘onchi dunyoning kulfatlaridan tushkunlikka tushmaydi, pessimizmga berilmaydi. Bu esa o‘sha davrda yaratilgan asarlarning muhim xususiyati hisoblanadi. Muallif shaxsiy tajribaga asoslangan yozuvga nisbatan sezilgan instinktiv qo‘rquv va uni yengishga bo‘lgan ichki intilishni badiiy shaklda ifodalaydi. Yozuvchining yana bir asarida turmush qurgan erkak bilan munosabatda bo‘lgan ayol obrazi orqali zamonaviy koreys ayolining ijtimoiy va ruhiy qiyofasi ochib beriladi. Asarda hikoyachi xotirasida otaning yangi ayoli bilan ona o‘rtasidagi keskin qarama-qarshilik markaziy konflikt sifatida tasvirlanadi. Hayotdan bezgan, kamtarona turmush kechirgan “ona” obrazi bilan jamiyat e‘tiborini qozongan “ayol” obrazi o‘rtasidagi ziddiyat ijtimoiy konventsionalarni ochib beradi. Muallif ushbu qarama-qarshilik orqali ayol obrazining ijtimoiy tasdiqlanishi va inkor etilishi o‘rtasidagi muvozanatsiz holatni badiiy talqin qiladi hamda yangi, mustaqil ayol nigohini shakllantirishga urinadi.

2008-yilda nashr etilgan va keng kitobxonlar tomonidan iliq kutib olingan “Onamni o‘z panohingda asra” romani Shin Kyung-suk ijodidagi eng yuksak badiiy cho‘qqilardan biri hisoblanadi [1]. Asar oilaga bag‘ishlangan bo‘lib, onaning g‘oyib bo‘lishi voqeasi orqali uning butun hayoti, oiladagi o‘rni va farzandlar bilan munosabatlari qayta tahlil qilinadi. Roman har bir oila a‘zosining subyektiv nigohi orqali bayon qilinib, yaqin insonlarni yetarlicha anglamaslik muammosini ochib beradi. Ushbu asar 2011-yilda ingliz tiliga tarjima qilinib, AQSH, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida nashr etilgan. Yetti qismdan iborat “Men o‘sha yerda bo‘laman” romani yosh avlodga murojaat etilgan, umid va muhabbat g‘oyalariga yo‘g‘rilgan falsafiy-badiiy asardir. Muallif vaqt va makon chegaralarini kesib o‘tgan holda inson qalbiga mehr bilan murojaat qiladi va muhabbatning uzluksiz davomiyligini ramziy tarzda tasvirlaydi. Shuningdek, sakkiz yil davomida yaratilgan “Noma‘lum ayollar” nomli romanlar to‘plami jamiyatdan begonalashgan, ijtimoiy aloqalardan uzilgan

qahramonlar taqdiriga bag'ishlangan. Asarda insoniy munosabatlarning yangi qirralari ochib berilib, umidsizlikning eng chekka nuqtasida ham najot va mehr nuri mavjudligi ta'kidlanadi. Yozuvchi nozik badiiy nigoh va intellektual uslub orqali haqiqiy muhabbatning murakkab va ko'p qirrali mohiyatini yoritadi. 2013-yilda chop etilgan "Oyga aytar so'zlarim" nomli 26 hikoyadan iborat to'plam quvnoq, yumor va samimiyat bilan yo'g'rilgan bo'lib, sevis va sevilish mavzusini yengil, lekin mazmunli tarzda ochib beradi [1]. Koreys adabiyoti tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'plab asarlarda yuksak axloqiy fazilatlar ega qahramonlarning ijtimoiy mavqei ularning ichki olamiga mos kelmaydi. Ular ko'pincha mahrumlik, tahqir, qashshoqlik va ta'qiblarga duchor bo'ladilar. Biroq, o'rta asr koreys adabiyotida yaratilgan qissalarda qahramonlar hayotning og'ir sinovlariga qaramay tushkunlikka berilmaydi. Bu holat o'sha davr adabiyotining muhim badiiy va mafkuraviy xususiyati sifatida namoyon bo'ladi. Koreys mumtoz adabiyotida ijtimoiy tengsizlik va axloqiy qarama-qarshiliklar ko'pincha yuksak fazilatlar ega qahramonlar taqdiri orqali yoritiladi. Jumladan, bolaligidan ziyrakligi bilan ajralib turgan **Hong Gil Dong** past ijtimoiy qatlam vakili bo'lgani sababli quvg'in va kamsitishlarga duch keladi. Xuddi shuningdek, tabiatan odobli va andishali **Chun Hyang** hamda aslzoda bo'lishiga qaramay sinovlarga ro'baro' bo'lgan **Hing Bu** obrazlari orqali yaxshilik va yomonlik tushunchalari badiiy talqin etiladi. Ushbu qahramonlar faoliyatida koreys madaniyatining asosiy tushunchalaridan biri bo'lgan **xan** kategoriyasi yetakchi o'rin tutadi. Xan konsepsiyasiga ko'ra, inson shaxsini belgilovchi muhim jihatlari itoatkorlik, sabr-toqat, ko'ngil ochiqligi va nekinlikdan iborat. Mazkur estetik-falsafiy tushuncha o'rta asr qissalaridan tortib, zamonaviy koreys adabiyotigacha uzviy davom etib kelmoqda. Xususan, ayol yozuvchi **Shin Kyung-suk**ning "**Onamni o'z panohingda asra**" romanida xan kategoriyasi zamonaviy badiiy talqinda namoyon bo'ladi. Roman syujeti Seul vokzalida xotirasi sustlashgan onaning bedarak yo'qolishi bilan boshlanib, tashqi voqea fonida oilaviy munosabatlar, farzandlik mas'uliyati va kechikkan anglash jarayonini ochib beradi. Ona obrazi umr bo'yi boshqalarga og'irlik solmasdan, sukut va fidoyilik bilan yashagan shaxs sifatida tasvirlanadi. Asarda konflikt onaning farzandlari jamiyatda muayyan mavqega erishganiga qaramay, uning ichki dunyosini yetarli darajada anglamaganliklari bilan bog'liq holda rivojlanadi. Ona o'zini baxtsiz deb hisoblamasa-da, qahramonlar ongida uning fidoyiligi kechikkan pushaymon va iztirob manbaiga aylanadi. Roman memuar xarakterga ega bo'lib, to'rt bo'lim va epilogdan iborat; har bir bo'lim voqealarni turli qahramonlar — to'ng'ich qiz, to'ng'ich o'g'il, ota va ona nigohi orqali yoritadi. Ushbu ko'p ovoqli kompozitsiya oila a'zolarining psixologik holatini chuqur ochib berishga xizmat qiladi. Asarda onaning topilmasligi badiiy noaniqlik (ochiq yakun) usulida berilib, o'quvchini fikrlashga undaydi hamda onaning ramziy obraz sifatida qabul qilinishiga zamin yaratadi. Muallif jamiyatning quyi qatlamidan chiqqan ayolning farzandlari uchun qilgan fidoyiligini Koreya jamiyatining iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlari fonida ko'rsatadi. Badiiy asarda ona obrazi universal va murakkab obrazlardan biri bo'lib, uni mukammal personaj darajasiga ko'tarish yozuvchidan chuqur psixologik tahlil va emotsional muvozanatni talab etadi. Jahon adabiyotida ona obrazi turli milliy xususiyatlarga ega bo'lsa-da, uning asosiy ma'naviy mohiyati — fidoyilik, sabr va mehr — umumiylik kasb etadi. Shu jihatdan, koreys adabiyotidagi ona obrazi boshqa milliy adabiyotlar bilan mushtarak estetik asosga ega. Mazkur holatni o'zbek adabiyoti bilan qiyoslash imkonini beruvchi misollardan biri O'zbekiston xalq yozuvchisi **O'tkir Hoshimov** ijodidir. Uning asarlarida ham ijtimoiy muhit, oilaviy munosabatlar va insoniy qadriyatlar markaziy o'rinda turadi. Yozuvchining hayotiy tajribasi va publitsistik faoliyati badiiy asarlaridagi realistik tasvirlar va kuchli xarakterlar yaratilishiga zamin bo'lgan. Xulosa qilib aytganda, koreys va o'zbek adabiyotida ona obrazi milliy tafakkur va ijtimoiy qadriyatlar bilan uyg'un holda shakllanib, insoniylik, fidoyilik va ma'naviy mas'uliyatni aks ettiruvchi universal badiiy timsol sifatida namoyon bo'ladi.

O'tkir Hoshimov ijodiy faoliyatining dastlabki bosqichi hikoya va qissalar bilan bog'liq bo'lib, 1963-yilda yaratilgan "**Cho'l havosi**" qissasi yozuvchining adabiy shakllanishida muhim ahamiyat kasb etdi [2]. Ushbu asar haqida ustoz Abdulla Qahhordan olingan maktub yosh adib ijodiga katta rag'bat bo'ldi. Keyinchalik e'lon qilingan "**Odamlar nima derkin**", "**Shamol esaveradi**", ayniqsa "**Bahor qaytmaydi**" (1970) va "**Qalbingga quloq sol**" (1973) qissalari yozuvchiga keng shuhrat keltirdi. 1976-yilda adib Respublika Yoshlar mukofotiga sazovor bo'ldi [3]. Yozuvchining "**Nur borki, soya bor**" (1976) romanida jamiyatdagi turg'unlik, ma'naviy-axloqiy muammolar

ijtimoiy tahlil asosida yoritilgan. **“Dunyoning ishlari”** (1982) qissasi esa O'tkir Hoshimov ijodida ma'naviyat, insoniylik va ona timsolini badiiy mukammallik bilan aks ettirgan asar sifatida alohida ajralib turadi. Adib ijodida **“Ikki eshik orasi”** romani muhim o'rin tutib, qariyb qirq yillik tarixiy davrni murakkab inson taqdirleri orqali umumlashtiradi. Ushbu roman uchun muallif 1986-yilda Hamza nomidagi Respublika Davlat mukofotiga sazovor bo'lgan. Shuningdek, yozuvchi hikoya janrida ham samarali ijod qilib, **“Muhabbat”**, **“Urushning so'nggi qurboni”**, **“Dehqonning bir kuni”** kabi asarlari bilan o'zbek hikoyachiligini boyitdi. Uning publitsistik maqolalari zamonaviy o'zbek publitsistikasining muhim yutuqlaridan hisoblanadi.

O'tkir Hoshimovning asarlari			
Daftar hoshiyasidagi bitiklar (2021)	Ikki karra ikki - besh (2020)	Bahor qaytmaydi (2020)	Tushda kechgan umrlar (2019)
Ikki eshik orasi (2019)	Dunyoning ishlari (2019)	Daftar hoshiyasidagi bitiklar (2019)	Daftar hoshiyasidagi bitiklar (2019)
Urushning so'nggi qurboni (2018)	Turmushning to'rt tirgagi (2018)	O'zbeklar (2018)	Qalbingga quloq sol. Bahor qaytmaydi. Shamol esaveradi (2018)
Nur borki, soya bor (2018)	Ikki eshik orasi (2018)	Dunyoning ishlari (2018)	Shaharlik kuyov 5-9-sinf (2017)
Nur borki, soya bor (2017)	Ikki eshik orasi (2016)	Dunyoning ishlari (2015)	Dunyoning ishlari (2015)
Daftar hoshiyasidagi bitiklar (2015)	Sevgi qissalari (2013)	"Ajdar"ning tavbasi (2012)	Tushda kechgan umrlar (2002)
Umr savdosi saylanma 2-jildlik (1998)	Nurli dunyo, saylanma 1-jild (1998)		

O'tkir Hoshimov dramaturg va tarjimon sifatida ham adabiyot taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan. Uning dramalari respublika teatrlarida sahnalashtirilgan, tarjimalari esa o'zbek kitobxonini jahon adabiyoti namunalariga yaqinlashtirgan. Adibning ellikdan ortiq asari nashr etilgan bo'lib, ularning umumiy tiraji ikki milliondan oshadi. Yozuvchi ijodining markazida inson qalbi, ma'naviyat va hayot mas'uliyati masalalari turadi. Xususan, **“Dunyoning ishlari”** qissasi ona obrazi orqali xalqona ruh, fidoyilik va cheksiz mehr timsolini yaratadi. Asar milliy xarakterga ega bo'lib, unda har bir o'zbek onasining qiyofasi mujassam. Qissaning novellalardan iborat tuzilishi ona obrazining turli qirralarini ochib beradi. Adabiyotshunoslar tomonidan ushbu asar ona mavzusiga bag'ishlangan noyob badiiy hodisa sifatida baholanadi. **“Dunyoning ishlari”** nafaqat ona siymosini ulug'laydi, balki o'quvchini insoniy burch, insof va vijdon haqida chuqur mushohadaga chorlaydi. Shu jihatdan, O'tkir Hoshimov ijodi o'zbek adabiyotida ma'naviy-estetik qadriyatlarni yuksak darajada ifodalagan muhim adabiy hodisa sifatida e'tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 신경숙. 엄마를 부탁해- 서울. 2008 The Bridgeman Art Library - GNC
2. <https://tafakkur.net/otkir-hoshimov.haqida>
3. O'lmasxon Hoshimova. Dunyoning Ishlari – 2018. Toshkent -O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi Meros Komissiyasi- Adabiyot Uchqunlari Nashriyoti, 4-bet.
4. LEE, Hee Soo (1989), “Trends in Turkish Studies”, *Journal of Korean Studies*, Vol. 64, Institute for Korean Studies, Yonsei University, 189-204.
5. 권영민, 한국 현대소설의 이해, 파주 출판 도시 2006, 58-76 페이지

UO'K 81'34:811.111+811.161.1+811.512.133.

TERMINLASHTIRISH VA UNING INGLIZ, RUS VA O'ZBEK TILLARIDA FONETIK ATAMALAR SHAKLLANISHIDAGI O'RNI

D.A. Kamalova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz, rus va o'zbek tillaridagi fonetik terminlarning shakllanish jarayoni tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari terminlash jarayonining har bir tilda turlicha tarixiy manba, lingvistik model va ilmiy an'analarga tayanganini ko'rsatadi. Maqola fonetik terminologiyaning tuzilishi, rivojlanish qonuniyatlari va uch til o'rtasidagi umumiy hamda farqli jihatlarni ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlari: fonetika, terminlash, fonetik atama, ingliz tili, rus tili, o'zbek tili, fonema, artikulyatsiya, milliy terminlar.

Аннотация. В статье проводится анализ формирования фонетической терминологии в английском, русском и узбекском языках. Результаты исследования показывают, что процесс терминологизации в каждом языке опирается на свои исторические источники, языковые модели и научные традиции. Статья раскрывает структурные особенности, закономерности развития и межъязыковые сходства и различия терминов.

Ключевые слова: фонетика, терминология, формирование терминов, фонетические термины, английский язык, русский язык, узбекский язык, фонема, артикуляция.

Abstract. This article analyzes the formation of phonetic terminology in English, Russian and Uzbek. The findings reveal that the process of term formation in each language is shaped by different historical sources, linguistic models and scientific traditions. The article outlines the structural features, developmental tendencies and cross-linguistic similarities and differences of phonetic terms.

Key words: phonetics, terminology, term formation, phonetic terms, English, Russian, Uzbek, phoneme, articulation.

Fonetik tizimni ilmiy tasniflash va izchil o'rganish aniq, barqaror va umumiy qabul qilingan terminologiyani talab qiladi. Tilning tovush qurilishi, artikulyatsion jarayonlar, segment va suprasegment birliklar kabi murakkab hodisalarni ifodalashda noaniqlikka yo'l qo'yilsa, ilmiy izohlar ham, amaliy talqinlar ham chalkashib ketadi. Shu bois terminlashtirish nafaqat atamalar yaratish jarayoni, balki fanni tartibga solish, ilmiy tushunchalarning chegarasini aniq belgilash va tilni ilmiy tasvirlashning umumiy standartlarini shakllantirish vositasidir.

Terminlashtirish jarayoni fan tarmoqlarida qo'llaniladigan tushunchalarni yagona shaklga keltirish, ularni xalqaro ilmiy muhitga moslashtirish, hamda tilning ichki me'yorlari asosida izchil ifodalashga xizmat qiladi. Ayniqsa fonetika sohasida bu jarayon alohida ahamiyatga ega: har bir tilling ovoz tizimi o'ziga xos bo'lsa-da, ularni tasvirlash uchun ko'plab terminlar umumiy xalqaro an'anaga suyangan holda shakllangan. Shuning uchun ingliz, rus va o'zbek tillaridagi fonetik atamalar tarkibi bir-biridan sezilarli farq qilishi bilan birga, umumiy o'xshashliklarga ham ega.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi fonetik terminlarning shakllanishi turlicha tarixiy manbalar, leksik modellardan foydalanish usullari va til siyosati bilan chambarchas bog'liq. Ingliz tilida yunon-lotin ildizlariga asoslangan xalqaro ilmiy terminlar ustun bo'lsa, rus tilida milliy unsurlar va xalqaro qatlamning qo'shilishi kuzatiladi. O'zbek tilida esa turkiy asosli atamalar bilan birga rus va ingliz tilidan kirgan terminlarning ham faol ishlatilishi kuzatiladi. Bu holat o'zbek fonetik terminologiyasining shakllanishida ikki yo'nalish – milliyashtirish va xalqaro me'yorlarga moslashish – bir vaqtning o'zida kechayotganini ko'rsatadi.

Fonetik terminlarning uch tildagi taraqqiyoti va ularning shakllanish mexanizmlarini qiyosiy ko'rib chiqish nafaqat o'zbek tilshunosligi uchun, balki umumiy terminologiya nazariyasi uchun ham dolzarbdir. Chunki har bir til termin yaratish va qabul qilishning o'z qonuniyatiga ega. Bu qonuniyatlarni aniqlash esa fonetika sohasida murakkab tushunchalarni aniq ifodalash, ilmiy izohlarni to'g'ri talqin qilish va o'qitishda yagona ilmiy yondashuvni shakllantirishga yordam beradi.

Mazkur maqola ingliz, rus va o'zbek tillaridagi fonetik atamalarning shakllanish jarayoni, ularning tarixiy-etimologik manbalari va ichki tamoyillarini qiyosiy tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, fonetika terminologiyasining umumiy va farqli jihatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Tadqiqotda fonetik terminlarning shakllanish mexanizmlarini chuqur va izchil yoritish uchun bir nechta ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo'llandi. Har bir metod aniq maqsadga xizmat qilib, uch til terminologiyasini to'liq qamrab olish imkonini berdi.

1. **Qiyosiy tahlil usuli.** Bu usul yordamida ingliz, rus va o'zbek tillaridagi fonetik terminlar shaklan, semantik jihatdan va funksional qo'llanilishi bo'yicha solishtirildi. Qiyoslash jarayonida ularning umumiy jihatlar, farqlari, qo'llanish chastotasi va struktur tuzilishi aniqlab borildi. Shu orqali uch tildagi terminlarning qaysi biri xalqaro me'yor bilan mos, qaysi biri milliy xususiyatga ega ekani ochib berildi.

2. **Etimologik kuzatuv.** Terminlarning kelib chiqishini aniqlash uchun ularning tarixiy ildizlari, qaysi davrda paydo bo'lgani, qanday til qatlamlaridan kirib kelgani va vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishlarga uchragani o'rganildi. Ayniqsa fonema, diftong, artikulyatsiya kabi xalqaro terminlarning yunon-lotin ildizlari, rus tilidagi slavyan asoslari va o'zbek tilidagi turkiy qatlamlar alohida tahlil qilindi. Bu yondashuv terminologik tizimning tarixiy asosini aniq ko'rsatishga yordam berdi.

3. **Deskriptiv-lisoniy tahlil.** Mavjud terminlarning tuzilishi, semantik maydoni, qo'llanish konteksti va ularning ilmiy uslubga mosligi tavsiflab borildi. Har bir terminning lingvistik funksiyasi, uning fonetika fanidagi o'rni, atamalar o'rtasidagi paradigmatic hamda sintagmatik aloqalar ko'rib chiqildi. Bu metod fonetik terminlarning hozirgi til tizimidagi real holatini tasvirlashga xizmat qildi.

4. **Manbashunoslik yondashuvi.** Tadqiqot davomida fonetika bo'yicha yetakchi ingliz (A. Gimson, P. Roach), rus (A. Reformatskiy, V. Vassilyev) va o'zbek tilshunoslarining (A. Madrahimov, Sh. Rahmatullayev, M. Asqarova) ilmiy manbalari asosiy tayanch sifatida qo'llandi. Bu manbalar fonetik terminlarning ilmiy talqini, tarixiy shakllanishi va o'quv adabiyotlarida qo'llanish xususiyatlarini aniqlashga imkon berdi.

Ushbu metodlar majmuasi orqali terminlarning shakllanish qonuniyatlari, ularning uch tilda qanday o'zaro aloqada bo'lgani, qaysi manbalarga tayangan holda rivojlangani va hozirgi fonetik tizimda tutgan o'rni tizimli tarzda yoritildi. Natijada fonetik terminologiya uch xil lingvistik makon – ingliz, rus va o'zbek tillari doirasida qiyosiy-lisoniy nuqtai nazardan chuqur tahlil qilindi.

Mazkur maqolada erishilgan natijalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Ingliz fonetikasida terminologiyani asosiy qatlami yunon–lotin ildizlariga tayangan: phoneme, allophone, articulation, assimilation, diphthong, intonation. Bu terminlar ilmiy hamjamiyatda global me'yor sifatida qabul qilingan. Ingliz modeli qisqa, universal va xalqaro talablarga mos shakl yaratishni maqsad qiladi. Natijada bu terminlar ko'plab boshqa tillarda aynan yoki minimal o'zgarish bilan qabul qilingan.

Rus fonetikasida ikki qatlam yorqin ko'zga tashlanadi:

– Slavyancha modellarga asoslangan atamalar: звук, слог, ударение, озвончение, оглушение, редукция.

– Evropa (grek–lotin) manbalaridan olingan terminlar: фонема, аллофон, артикуляция, интонация.

Rus tilining fan tili sifatida Markaziy Osiyo hududida uzoq davom etgan mavqei sababli o'zbek fonetik terminlari tizimiga ham jiddiy ta'siri bo'lgan.

O'zbek tilidagi fonetik atamalar ikki manbadan shakllangan:

– Milliy turkiy terminlar: tovush, bo'g'in, urg'u, talaffuz, cho'ziq unli, burun undoshi.

– Xalqaro terminlar: fonema, artikulyatsiya, intonatsiya, diftong, allofon.

So'nggi yillarda o'zbek tilini milliy lashgan terminlarga qaytarish, ularni tartibga solish va o'quv adabiyotlariga moslashtirish jarayoni faollashgan.

Uch tildagi umumiy tendensiyalar:

– Fonetika terminologiyasi tarixan xalqaro manbalardan ozuqa oladi.

– Ingliz tilining global ta'siri ortib borayotgani sababli fonetik atamalar oxirgi o'n yilliklarda ko'proq inglizcha variantlarda mustahkamlanmoqda.

– O'zbek tilida ruscha va inglizcha unsurlar aralash turadi, bu esa ikki yo'nalishli terminlashuv modelini yuzaga keltiradi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, fonetik atamalar har uch til tizimida turlicha strategiyalar asosida shakllanadi. Ingliz tilida terminlash jarayoni xalqaro fan tiliga mos ravishda standartlashgan. Rus tili o'z milliy sathini saqlagan holda xalqaro qatlamni kuchli integratsiya qilgan. O'zbek tili esa tarixiy, siyosiy va ilmiy jarayonlar ta'sirida aralash modelni shakllantirgan: bir tomonda turkiy ildizli, milliy atamalar, ikkinchi tomonda rus va ingliz manbalaridan kirib kelgan xalqaro terminlar.

Qiyosiy tahlil fonetik terminologiyani shakllanishi bevosita til siyosati, ta'lim an'analari va ilmiy aloqalarga bog'liqligini ko'rsatdi. Ayniqsa, fonetika kabi universal fanda terminlarning xalqaro uyg'unligi muhim bo'lib, bu jarayon o'zbek tilida ham bosqichma-bosqich izchil shakllanmoqda.

Tadqiqot davomida ingliz, rus va o'zbek tillaridagi fonetik terminlarning shakllanishi, ularning tuzilish xususiyatlari va tarixiy-etimologik manbalari izchil tahlil qilindi. Olingan natijalar quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha umumlashtirildi.

Ingliz tilida fonetik terminologiya asosan yunon-lotin ildizlariga tayangan bo'lib, ularning ko'pchiligi xalqaro ilmiy muhitda o'zgarmagan holda qabul qilingan. Bunga phoneme, allophone, diphthong, assimilation, articulation kabi terminlar misol bo'ladi. Tahlil natijasida ma'lum bo'ldiki:

- atamalarning ko'p qismi qisqa, aniq va semantik chegaralangan;
- terminlarning ichki modeli muntazam: *phono-*, *-graphy*, *-metry*, *-logy*;
- inglizcha terminlar boshqa tillarga moslashuvsiz kirib boradi, ya'ni ular xalqaro termin sifatida yashaydi.

Bu holat ingliz fonetikasining global ilmiy kommunikatsiyadagi ustun mavqeini tasdiqlaydi.

Rus tilidagi fonetik terminlar ikki qatlamdan iborat. Rus fonetikasida ikki asosiy qatlam kuzatildi:

1. **Slavyancha-milliy qatlam** – звук, слог, ударение, оглушение, озвончение, редукция, двугласный

2. **Xalqaro qatlam (grek-lotin ildizlaridan)** – фонема, аллофон, артикуляция, интонация, дифтонг

Xulosa sifatida tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, fonetik terminologiya har bir tilda o'ziga xos yo'l bilan shakllangan bo'lsa-da, ularni birlashtiruvchi umumiy jihatlar ko'p. Ingliz tilining global ilmiy mavqei tufayli uning fonetik terminlari ko'plab tillarda standart sifatida qabul qilingan. Rus tilida fonetika bo'yicha milliy va xalqaro qatlamning uyg'unlashuvi yuzaga kelgan bo'lib, bu model o'zbek terminologiyasiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. O'zbek tilida esa turkiy ildizli milliy terminlar bilan bir qatorda rus va ingliz manbalaridan olingan xalqaro atamalar barqaror qo'llanadi.

Maqolada uch til fonetik terminologiyasining tuzilishi, kelib chiqish xususiyatlari va rivojlanish yo'nalishlari qiyosiy tahlil qilindi. Natijalar fonetika fani uchun yagona terminologik yondashuvni shakllantirish, o'zbek fanida terminlarni me'yorlashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirish jarayonida amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gimson A.C. An Introduction to the Pronunciation of English. 7th ed. London: Routledge, 2014. 354 p.
2. Ladefoged P., Johnson K. A Course in Phonetics. 7th ed. Boston: Cengage Learning, 2014. 384 p.
3. Реформатский А. А. Введение в языкознание. 5-е изд. Москва: Аспект Пресс, 2006. 536 с.
4. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2-jild. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.

672 b.

UO'K 830.1

NEMIS TILIDA ILOVANING SINTAKTIK POZITSİYALARI VA JOYLASHUVI

M.E.Kenjaye, kafedra mudiri, dots., Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada hozirgi zamon nemis tilida ilova konstruksiyalarning shakllanish modellari hamda ularning sintaktik pozitsiyalari strukturaviy va funksional jihatdan kompleks tarzda tahlil qilinadi. Ilova konstruksiyalarning lingvistik mohiyati, asosiy va ilovali komponentlar o'rtasidagi munosabatlar, bog'lovchili va bog'lovchisiz modellar, nominativ birliklar asosidagi shakllar hamda murakkab ilova konstruksiyalari badiiy matn materialini asosida yoritiladi. Shuningdek, ilovaning gapdan oldingi, gap ichidagi va gapdan keyingi joylashuvi va kommunikativ-pragmatik funksiyalari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari nemis tili sintaksisida ilova konstruksiyalarning strukturaviy moslashuvchanligi va funksional imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Ilova konstruksiya, shakllanish modeli, sintaktik pozitsiya, ilovaning joylashuvi, nemis tili sintaksisi, funksional sintaksis.

Аннотация. В статье проводится комплексный структурно-функциональный анализ моделей формирования аппозитивных конструкций и их синтаксических позиций в современном немецком языке. Рассматривается лингвистическая сущность аппозитивных

конструкций, характер отношений между основным и аппозитивным компонентами, союзные и бессоюзные модели, формы на основе номинативных единиц, а также сложные аппозитивные конструкции на материале художественных текстов. Особое внимание уделяется препозиции, интерпозиции и постпозиции аппозиции в предложении и их коммуникативно-прагматическим функциям. Результаты исследования способствуют выявлению структурной гибкости и функциональных возможностей аппозитивных конструкций в синтаксисе немецкого языка.

Ключевые слова: аппозитивная конструкция, модель формирования, синтаксическая позиция, позиция аппозиции, синтаксис немецкого языка, функциональный синтаксис.

Abstract. This article provides a comprehensive structural and functional analysis of the formation models of appositive constructions and their syntactic positions in contemporary German. The study examines the linguistic nature of appositive constructions, the relationships between the head and appositive components, syndetic and asyndetic models, forms based on nominative units, as well as complex appositive constructions on the basis of literary texts. Particular attention is paid to the pre-sentential, intra-sentential, and post-sentential positions of apposition and their communicative-pragmatic functions. The findings contribute to identifying the structural flexibility and functional potential of appositive constructions in German syntax.

Keywords: appositive construction, formation model, syntactic position, position of apposition, German syntax, functional syntax.

Kirish. Nemis tilida ilova hodisasi sintaktik tizimning o'ziga xos elementlaridan biri bo'lib, u gap tarkibida alohida joylashuvi va funksiyaga ega. Ilova – asosiy gap elementini izohlovchi, qo'shimcha ma'lumot beruvchi yoki tushuntiruvchi konstruksiya sifatida namoyon bo'ladi [1]. Sintaktik jihatdan ilova boshqa gap elementlari bilan to'g'ridan-to'g'ri teng bog'lanish munosabatiga ega bo'lmaydi, balki ko'pincha mustaqil pozitsiyada turadi va grammatik jihatdan asosiy gapdan ajralib turadi [2].

Ilovaning joylashuvi gap tarkibidagi asosiy ifoda bilan bog'liq bo'lib, u gapning bosh qismidan keyin yoki boshqa elementlar bilan tobe bog'lanish tarzda paydo bo'lishi mumkin [3]. Bu holat ilovaning semantik va pragmatik vazifalarini – asosiy xabarga qo'shimcha ma'no berish, stilistik tus va muallif fikrini aniqlik bilan yetkazish imkoniyatini oshiradi [4].

Nemis tilida ilova konstruksiyalarining sintaktik pozitsiyasi va joylashuvi aynan ularning intonatsiya, ajratish va qo'shimcha ma'lumot berish funksiyalari orqali aniqlanadi. Shuningdek, ilova konstruksiyalari nutqning ritmi va oqimini boshqarishda ham muhim rol o'ynaydi, chunki ular asosiy fikr ifodalangach, qo'shimcha yoki izoh sifatida paydo bo'ladi [5]. Shu sababli, ilova sintaktik jihatdan mustaqil bo'lishiga qaramay, semantik jihatdan asosiy gap bilan bog'lanadi va tilning ma'nosi, stilistik tusi hamda pragmatik ta'sirini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Murojaat – ya'ni nutqning adresatini bildiruvchi so'z yoki so'z birikmasi – gap tarkibiga kiritilgan taqdirda ham sintaktik jihatdan mustaqil bo'lib qoladi. U gapning boshqa elementlari bilan teng yoki tobe bog'lanish munosabatida bo'lmaydi va o'z pozitsiyasini hamda grammatik mustaqilligini saqlaydi [6].

Ilova hodisasi – sintaktik aloqaning maxsus turi bo'lib, u teng yoki tobe bog'lanishdan farq qiladi. Gap elementlari pastki bog'lanishda bir-biriga bog'liq bo'lsa, ilova hodisasi ikkinchi darajali, qo'shimcha xarakterga ega bog'lanishdir. Uning mohiyati shundaki, ilova orqali beriladigan elementlar darhol ongda paydo bo'lmaydi; ular faqat asosiy fikr ifodalangach ko'rinadi. Shu sababli ular xabarning asosiy qatoriga kiritilmaydi, balki muallifning izohi yoki qo'shimchasi sifatida xizmat qiladi [7].

Ilovali bog'lanish o'rta darajali, maxsus sintaktik bog'lanish sifatida intonatsiya va sintaktik munosabat orqali ilova konstruksiyalarning xarakterli xususiyatini namoyon qiladi. Shu bilan birga, asosiy ifoda mantiqiy va semantik jihatdan ajralib turadi [8].

Metadalogiya. Ilova hodisasini o'rganishda strukturaviy va grammatik xususiyatlarning rolini ortiqcha oshirib yubormaslik kerak. Ilova hodisasi genetik jihatdan og'zaki nutqqa qaytadi, bu esa turli sintaktik konstruksiyalarni jalb qilish orqali "ilovaning semantik maydonini" kengaytiradi.

Natijada sintaktik tuzilmaning har bir varianti ostida ilova o'ziga mos ifoda shaklini olishi lozim. Ushbu ifoda strukturaning maxsus, "bog'lovchi" intonatsiyasidan iborat bo'lib, bunda har bir qism oxirida ohangning pasayishi va ilovali element oldidagi pauza kabi komponentlar muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, bunday konstruksiyalar ko'pincha hissiy-ekspressiv xarakterga ega bo'ladi. Ba'zan ilovaning bog'liqligi sintaktik belgiga bog'liq bo'lmaydi (pauza, vergul, nuqtali vergul, tire, ikki nuqta, ellipsis, nuqta, undov belgisi), balki kontekstga singdirilgan o'ziga xos mazmunga va murakkab sintaktik butunlik qismlarining semantik munosabatiga bog'liq bo'ladi.

Tilshunoslar, ayniqsa og'zaki nutq sintaksisi va badiiy asar tilini o'rgangan olimlar, ilova hodisasini ham teng bog'lanish va tobe bog'lanishdan farqlovchi o'ziga xos sintaktik aloqaning turi sifatida ko'rsatadilar. Bunday ilova konstruksiyalari ko'plab tillarda keng qo'llaniladi, ammo hamma tillarda yetarlicha o'rganilmagan.

Natija va Muhokama. Rus tilida ilova hodisasi eng faol o'rganilgan bo'lsa-da, "ilova" tushunchasi har doim ham mazmun jihatdan to'liq yoritilmagan.

Rus tilshunosi N.Grech ilova hodisasining o'ziga xosligiga e'tibor qaratib, uni *"boshqa qismlarga qismning qo'shilishi orqali allaqachon bir butunni tashkil etuvchi"* va *"ilova qiluvchi"* bog'lovchilar hamda *"allaqachon tugallangan yoki to'liq, sodda yoki murakkab gapga yana bir yoki bir necha jumla qo'shilishini bildiruvchi"* ilova qiluvchi gaplar orqali ajratib ko'rsatadi. U *"birikish"* atamasini ishlatmaydi, ammo bu hodisaga *"pauzadan keyin murakkab gapni tashkil etmaydigan gaplarning birikishi (ten bog'lanish)"*ni qayd etgan D.N.Ovsyaniko – Kulikovskiy ishiga ishora qilindi.

Nuqtadan keyin nafaqat teng bog'lanish, balki tobe bog'lanishni ham ajratib ko'rsatib, ularning *"bog'lovchining birlashtiruvchi kuchi"* va *"pauzaning ajratuvchi kuchi"* kabi omillarning o'zaro bog'liqligidan kelib chiqqan farqini ta'kidlaydi. Shu orqali ilova hodisasining chegaralarini kengaytiradi, deya ta'kidlaydi A.M. Peshkovskiy. Bunda olim yangi, ilgari ma'lum bo'lgan semantik munosabatlarni aniqlab, an'anaviy sintaktik munosabatlar doirasiga to'g'ri kelmaydigan tuzilmalarni topadi [9].

L.V.Shcherba dastlab "ilova hodisasi" atamasini ilmiy foydalanishga kiritdi. U matnning sintagma va iboralarga bo'linishini kuzatar ekan, tilshunos ilova konstruksiyalarning ifodali va ta'sirchanligiga, shuningdek, teng yoki tobe bog'lanishning yangi sintaktik vazifalariga e'tibor qaratdi. Bu esa uni sintaktik aloqaning muhim psixologik xususiyatga ega bo'lgan alohida turi mavjud degan xulosaga olib keldi: *"ikkinchi element ongda faqat birinchisidan keyin yoki uning aytilishi paytida paydo bo'ladi"*, *ten bog'lanishdan farqli o'laroq*, *"har ikkala a'zo ham ongda, hech bo'lmaganda noaniq shaklda, gapning boshida allaqachon mavjud bo'ladi"*.

Ilova konstruksiyalari har doim rematik bo'lib, denotativ jihatdan u asosiy qismning yangi ma'lumotlarini olib yuradi; ularsiz nutq oqimida na rasmiy tayanchga, na ma'noga ega bo'lish mumkin. Ilova hodisasi bo'yicha keng qamrovli adabiyotlarni o'rganish, uning ildizlarini og'zaki, spontant nutqda izlash zarurligini ko'rsatadi. Og'zaki muloqotda so'zlovchi ko'pincha tugallangan fikrga biror narsani aniqlashtirish, tushuntirish yoki qo'shish zaruriyatini his qiladi. Qo'shimcha ma'lumotlar asosiy avtosemantik xabar bilan birga bitta kommunikativ yaxlitlikni tashkil etuvchi sinsemantik gaplarda – ya'ni ilova konstruksiyalarida mavjud [10].

Nutq fikrlar oqimi sifatida shakllanadi va odatda oldindan rejalashtirilmaydi; u tayyor ifodalar ichiga kiritilmaydi. Shu jarayonda ilova konstruksiyalari o'z o'rnini topadi: ular fikr shakllanishi davomida asta – sekin paydo bo'lib, asosiy ifodaga qo'shiladi va gapning rasmiy ravishda tugallangan, ammo to'liq qamrab olmagan tafsilotlarini ifodalash imkonini beradi. Zamonaviy nemis adabiy matnida bunday ilova konstruksiyalari sintaktik pozitsiya va joylashuvi nuqtayi nazaridan ham, semantik va stilistik vazifalar nuqtayi nazaridan ham aniqlanadi. Ularning bog'lovchisiz yoki bog'lovchili bo'lishi esa ifodaning uslubi, intonatsiyasi va kontekstga moslashuvini belgilaydi, shuningdek, asosiy gap bilan bog'lanish darajasini ko'rsatadi.

Ilova konstruksiyalarining maxsus maqsadi shundaki, u yo bir ma'lumotni qabul qiluvchiga yetkazish emas, balki uning e'tiborini unga qaratish, uni iloji boricha ta'kidlash va shu bilan uning samaradorligini oshirishdir. Nemis yozuvchilarning yozma nutqida ilova konstruksiyalarining paydo bo'lishi nutq vositalarini yuqori ma'lumotga to'yintirish tendentsiyasi bilan bog'liq. Ilova

konstruksiylari nasriy tilida shunchalik keng tarqalgan hodisaki, ularning aniq sonini hisoblash imkonsiz. Ifodaning alohida qismlariga ergashishning mantiqsiz ko'rinishi bu uslubning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Nasrda ilova konstruksiya bog'lovchi tizim sifatida emas, balki bog'lanishning stilistik jihatdan belgilangan shakli sifatida ishlatiladi. Shu sababli, biz ushbu tadqiqotda ilova hodisasini ham struktur, ham semantik jihatdan o'ziga xos tarzda qo'llanadigan badiiy adabiyot materiallari bilan cheklaymiz.

Yuqoridagi fikrlar shuni ko'rsatadiki, ilova konstruksiyasi – oldin keladigan asosiy ifoda bilan bir xil semantik sathga darhol mos kelmaydigan, lekin ilgari bildirilgan fikrga qo'shimcha sifatida, aniqlashtiruvchi, izohlovchi konstruksiya hisoblanadi. U gapning semantik va grammatik jihatdan asosiy qismiga bog'liq bo'lib, o'ziga xos intonatsiyaga ega va nutq jarayonida yoki u tugagandan keyin sodir bo'ladi. Ilova konstruksiyali butun sintaktik birlik asosiy ifoda va ilovali elementdan iborat bo'lib, bir necha ketma – ket ilovalardan tashkil topishi mumkin [11]. Yozma nutqda nuqta odatda ancha uzun pauzaning rasmiy ko'rsatkichi sifatida qabul qilinadi; shuning uchun yozma matnlarni tahlil qilishda va tinish belgilari nutqning intonatsion tomonining to'g'riligini qancha aniqlik bilan yetkazishiga e'tibor bermasdan, biz mavjud tinish belgilariga asoslandik va to'liq intonatsiyani bildiruvchi nuqtadan keyingi qo'shimcha konstruksiyalarni ko'rib chiqdik.

Demak, zamonaviy nemis badiiy matnida quyidagilar ilova konstruksiyalarini aniqlash mezonlari sifatida xizmat qiladi:

1. Ilovali elementning o'ziga kiritilgan komponentning semantikasi;
2. Ilovali elementning asosiy ifodaga tarkibiy – semantik bog'liqligi;
3. O'ziga xos intonatsiya;
4. Uzun pauza.

Nemis tilidagi barcha ilova konstruksiyalari ikki turga bo'linadi – bog'lovchisiz va bog'lovchili ilova konstruksiyalari. Nemis adabiy tilida eng keng tarqalganlari bog'lovchisiz ilova konstruksiyalaridir.

Ilova konstruksiyalarini ikki guruhga bo'lish mumkin:

1. Gap bo'lagi modeliga ko'ra qurilgan;
2. To'liq bog'langan yoki ergashgan gaplar modeliga ko'ra qurilgan.

Bog'lovchili va bog'lovchisiz konstruksiyalar strukturaviy jihatdan bir oz farq qiladi. Bog'lovchisiz konstruksiyalar, asosan, asosiy ifodadan olingan gapning bitta yoki umumiy (keng tarqalgan) bo'lagi bo'lib, juda kamdan – kam hollarda gapni to'liq ifodalaydi. Bog'lovchili konstruksiyalar ham gapning bo'laklaridir, lekin ko'pincha har qanday strukturaviy turdagi gaplar bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, zamonaviy nemis adabiy matnida ilova konstruksiyalari nafaqat semantik va stilistik funksiyalar nuqtayi nazaridan, balki sintaktik pozitsiya va joylashuvi jihatidan ham aniqlanadi. Ularning bog'lovchisiz yoki bog'lovchili bo'lishi ifodaning uslubi, intonatsiyasi va kontekstga moslashuvini belgilaydi, shuningdek, gapning asosiy elementlari bilan bog'lanish darajasini ko'rsatadi.

Har bir konstruksiya o'ziga xos sintaktik xususiyat va pozitsiyaga ega:

Bog'lovchisiz ilova konstruksiyasi odatda gapning o'rta qismida joylashadi va qisqa, mustaqil intonatsiyaga ega [12].

Bog'lovchili ilova konstruksiyasi bog'lovchi yordamida asosiy gap bilan birlashadi, uzun intonatsiya bilan ifodalanadi va to'liq gap bo'lishi mumkin.

Ajraluvchi mezonlar esa asosiy gapdan ajralib turadi, ularning pozitsiyasi asosiy fikrga qo'shimcha ma'no beradi va stilistik urg'u yaratadi [13].

Shuningdek, sintaktik sathda ilova hodisasi gapning grammatik strukturasi kengaytirish va semantik mazmunini boyitishning bir usuli sifatida qaraladi. Til materialini tahlil qilish jarayonida, ilovali komponent sifatida turli sintaktik funksiyalarni bajarib, gapning ikkinchi darajali bo'laklari namoyon bo'lishi mumkin. Eng avvalo ular aniqlovchi, to'ldiruvchi yoki hol ko'rsatuvchi funktsiyani bajaradi [14].

Quyidagi jadvalda nemis tilida ilova konstruksiyalarining asosiy turlari – bog'lovchisiz, bog'lovchili va ajraluvchi mezonlar – keltirilgan:

Nemis tilida ilova konstruksiyalarining sintaktik pozitsiyalari va joylashuvi

Guruh	Tavsif	Sintaktik xususiyat	Sintaktik pozitsiya
Bog'lovchisiz ilova konstruksiyasi	Asosiy ifodadan olingan gapning bitta yoki keng tarqalgan a'zosi	Asosiy gap bilan bog'langan, lekin mustaqil, qisqa intonatsiya, kamdan-kam hollarda gapni to'liq ifodalaydi	O'rta: <i>Das Buch, das Lieblingswerk des Mädchens, lag auf dem Tisch.</i>
Bog'lovchili ilova konstruksiyasi	Gapning har qanday strukturaviy turdagi a'zosi bo'lishi mumkin	Asosiy gapning a'zosi, bog'lovchi bilan ulanadi, to'liq gap bo'lishi mumkin, uzun intonatsiya va pauza	O'rta (bog'lovchi bilan): <i>Das Buch, und es war das Lieblingswerk des Mädchens, lag auf dem Tisch.</i>
Ajraluvchi mezonlar	1) Semantika 2) Tarkibiy –semantik bog'liqlik 3) Intonatsiya 4) Pauza	Ilovali elementning pozitsiyasi asosiy gapga qo'shimcha ma'no beradi	O'rta, ajralib turadi: <i>Das Buch – das Lieblingswerk des Mädchens – lag auf dem Tisch.</i>

Nemis tilida ilova konstruksiyalari sintaktik tizimning muhim elementlaridan biri bo'lib, ular asosiy gap va qo'shimcha ifodalar o'rtasida mustaqil semantik bog'lanishlarni yaratadi. Ilova elementlari gap tarkibida turli sintaktik pozitsiyalarda joylashib, bog'lovchisiz yoki bog'lovchili ko'rinishda namoyon bo'ladi. Bog'lovchisiz ilovalar odatda qisqa intonatsiya bilan asosiy gapning o'rta qismida paydo bo'lib, cheklangan semantik funksiyani bajaradi; bog'lovchili ilovalar esa bog'lovchi vositalar yordamida asosiy gap bilan uzviy bog'lanib, uzun intonatsiya va pauza bilan mustaqil semantik birlik sifatida ishlaydi (Jadval 1).

Shuningdek, ilova konstruksiyalari nutqning ritmi, oqimi va kommunikativ samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ular ko'chirma gaplar, undov gaplar, ritorik savollar va vaqt, harakat ravishlari orqali gapni boyitadi, qo'shimcha ma'no beradi, qarshi yoki sababli munosabatlarni bildiradi hamda stilistik urg'u yaratadi. Ilova hodisasi o'ziga xos sintaktik mustaqillikka ega bo'lishiga qaramay, semantik jihatdan asosiy gap bilan bog'liq bo'lib, nutqning pragmatik, ekspressiv va informativ funksiyalarini samarali bajaradi [15].

Natijada, nemis tilidagi ilova konstruksiyalari nafaqat gapning semantik va sintaktik qatlamlarini boyitadi, balki yozma va og'zaki nutqda ifodaning jonliligi, kontekstga moslashuvi va stilistik rang – barangligini ta'minlovchi vosita sifatida ahamiyat kasb etadi. Shu jihatlari bilan ilova hodisasi nemis tilining kommunikativ resurslaridan samarali foydalanishda asosiy vosita sifatida qaraladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, nemis tilida ilova konstruksiyalar turli shakllanish modellarida va sintaktik pozitsiyalarda namoyon bo'ladi. Ularning strukturaviy moslashuvchanligi izohlovchi, emotsional-ekspressiv, stilistik va pragmatik funksiyalarni samarali amalga oshirish imkonini beradi. Ilova konstruksiyalarni tizimli o'rganish nemis tili sintaksisini chuqurroq anglash hamda badiiy matnlarni tahlil qilishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Z. N. Bektemirov, "Ilova konstruksiyada lingvistik 'sof' va 'sof bo'lmagan' ilovali elementlarning funksiyalari," Science and Innovation, vol. 3, Special Issue 28, pp. 63–65, 2024.
2. M. B. Begmatov, Nemis tilida ilova konstruksiyalar. Samarqand, Uzbekistan: SamDChTI Publishing House, 2020, 122 p.
3. K. M. Ergashevich, "Sun'iy intellekt yordamidagi matn tarjimasida ilova konstruksiya elementlarining strukturaviy-funksional xususiyatlari," Research Focus, vol. 4, Special Issue 1, pp. 252–254, 2025.
4. H. Heringa, Appositional Constructions. Groningen, The Netherlands: Rijksuniversiteit Groningen, 2012, 253 p.
5. M. Kenjayev, "Ilovali konstruksiyalarning o'ziga xos xususiyatlari," International Journal of Scientific and Applied Research, vol. 1, no. 3, pp. 358–360, 2024.
6. M. A. Kuchiyev, "Hozirgi zamon nemis tilida frazeologizmlar ishtirok etgan ilova konstruksiyalar (struktur-semantik tahlil)," Ph.D. dissertation abstract, Samarqand, Uzbekistan, 2024, 66 p.
7. I. U. Mamasoliyev, "Hozirgi nemis tilida ilova konstruksiyalarning stilistik-pragmatik funksiyalari," Ph.D. dissertation, Samarqand, Uzbekistan, 2022, 150 p.
8. B. M. Ahmedova, "Lion Feyxtvanger ijodida ilova hodisasi," Ph.D. dissertation, Samarqand, Uzbekistan, 1998, 187 p.
9. M. Begmatov, "To'ldiruvchi bilan ifodalangan ilovali elementlarning funksiyalari," Ph.D. dissertation, Samarqand, Uzbekistan, 1999, 145 p.
10. N. I. Grech, Prakticheskaya russkaya grammatika, Moscow, Russia, 1987, 390 p.

11. D. N. Ovsyaniko-Kulikovskiy, *Sintaksis russkogo yazyka*. Saint Petersburg, Russia, 1912, 301 p.
12. A. M. Peshkovskiy, *Russkiy sintaksis v nauchnom osveshchenii*, 7th ed. Moscow, Russia: Uchpedgiz, 1956, 511 p.
13. L. V. Shcherba, "O chastyakh rechi v russkom yazyke," in *Izbrannye raboty po russkomu yazyku*. Moscow, Russia, 1957, pp. 80–81.
14. T. A. Shaymardonov, "The role of Siddiqi-Ajzi in Uzbek jadid literature," *American Journal of Social and Humanitarian Research*, vol. 1, no. 4, pp. 91–100, 2020.
15. R. S. Madatovich, "Aesthetic features of the formation of a healthy environment in the upbringing of children in the family," *JournalNX*, vol. 6, no. 4, pp. 88–90, 2020.

UO'K 811.112.2'36

NEMIS TILIDA ILOVA KONSTRUKSIYALARNING SHAKLLANISH MODELLARI

M.E.Kenjaye, kafedra mudiri, dots., Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Maqolada hozirgi zamon nemis tilida ilova konstruksiyalarning shakllanish modellari strukturaviy va funksional jihatdan tahlil qilinadi. Ilova konstruksiyalarning sintaktik tabiati, ularning asosiy va ilovali komponentlari o'rtasidagi munosabatlar, shakllanish mexanizmlari badiiy matn materialida asosida yoritiladi. Tadqiqot davomida bog'lovchili va bog'lovchisiz ilova konstruksiyalar, nominativ birliklar asosidagi modellar hamda murakkab ilova konstruksiyalarining strukturaviy xususiyatlari aniqlanadi. Maqola natijalari nemis tili sintaksisida ilova konstruksiyalarning nazariy va amaliy ahamiyatini belgilashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Ilova konstruksiya, ilovali element, shakllanish modeli, nemis tili sintaksisi, strukturaviy tahlil, funksional xususiyat.

Аннотация. В статье проводится структурно-функциональный анализ моделей формирования аппозитивных конструкций в современном немецком языке. Рассматривается синтаксическая природа аппозитивных конструкций, характер взаимоотношений между основным и аппозитивным компонентами, а также механизмы их формирования на материале художественных текстов. В ходе исследования выявляются союзные и бессоюзные аппозитивные конструкции, модели на основе номинативных единиц, а также структурные особенности сложных аппозитивных конструкций. Результаты исследования способствуют определению теоретической и практической значимости аппозитивных конструкций в синтаксисе немецкого языка.

Ключевые слова: аппозитивная конструкция, аппозитивный элемент, модель формирования, синтаксис немецкого языка, структурный анализ, функциональная характеристика.

Abstract. The article presents a structural and functional analysis of the formation models of appositive constructions in contemporary German. The study examines the syntactic nature of appositive constructions, the relationships between the head and appositive components, and the mechanisms of their formation based on literary texts. The research identifies syndetic and asyndetic appositive constructions, models based on nominative units, as well as the structural features of complex appositive constructions. The findings contribute to defining the theoretical and practical significance of appositive constructions in German syntax.

Keywords: appositive construction, appositive element, formation model, German syntax, structural analysis, functional features.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda sintaktik birliklarning strukturaviy va funksional imkoniyatlarini o'rganish muhim ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, gap tuzilishida qo'shimcha semantik yuk, izoh va aniqlik kirituvchi sintaktik mexanizmlarning tadqiqi til tizimining ichki qonuniyatlarini ochib berishda alohida ahamiyat kasb etadi. Ana shunday hodisalardan biri ilova konstruksiyalardir [1]. Ilova konstruksiyalar nutq jarayonida asosiy fikrga keyinchalik qo'shiladigan, mazmunan mustaqil, biroq semantik jihatdan asosiy gap bilan uzviy bog'liq bo'lgan sintaktik birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Nemis tilida ilova konstruksiyalar keng qo'llanilishi, strukturaviy xilma-xilligi va yuqori darajadagi ekspressivligi bilan ajralib turadi [2].

Ilova konstruksiyalarning shakllanish modellari masalasi nemis tili sintaksisida yetarli darajada tizimli o'rganilmagan bo'lib, ko'pincha ular parsellyatsiya, ajratilgan bo'laklar yoki izohlovchi birliklar bilan qorishib ketgan holda talqin qilinadi. Shu sababli ilova konstruksiyalarning aniq strukturaviy modellari va ularning shakllanish mexanizmlarini belgilash zarurati yuzaga keladi [3, 4].

Mazkur maqolaning maqsadi – nemis tilida ilova konstruksiyalarning shakllanish modellari dissertatsiya materiallari asosida tizimli ravishda tavsiflash va ularning strukturaviy-funksional xususiyatlarini yoritishdan iborat [5].

Metodologiya. Ilova konstruksiyalar sintaktik jihatdan gapning asosiy tuzilmasiga kirmaydigan, ammo mazmunan unga xizmat qiluvchi birliklardir. Ular nutqda ko'pincha pauza orqali ajratiladi, yozma matnda esa nuqta, tire yoki vergul yordamida rasmiylashtiriladi. Ilova konstruksiyalar asosiy gapga nisbatan ikkilamchi bo'lsa-da, kommunikativ jihatdan muhim axborot yukini o'zida jamlaydi.

Ilova konstruksiyalarning muhim xususiyati – ularning nutq jarayonida spontan tarzda yuzaga kelishidir. Ko'pincha ilovalar elementlar asosiy fikr bayon etilgandan so'ng paydo bo'ladi va shu sababli uzilganlik, assotsiativlik hamda ekspressivlik bilan tavsiflanadi. Bu holat nemis badiiy matnlarida ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. Sintaktik nuqtayi nazardan, ilova konstruksiyalar mustaqil gap shakliga ega bo'lishi yoki gap bo'lagi ko'rinishida ifodalanishi mumkin. Har ikkala holatda ham ular asosiy gap bilan semantik bog'liqlikni saqlab qoladi.

Natija va Muhokama. Nemis tilida ilova konstruksiyalarning shakllanishi bir necha asosiy strukturaviy modellarga tayangan holda amalga oshadi. Ushbu modellar til tizimida turli sintaktik vositalar orqali yuzaga keladi [6, 7].

1. Bog'lovchili ilova konstruksiyalar modeli. Bog'lovchili ilova konstruksiyalar maxsus bog'lovchilar yordamida shakllanadi. Nemis tilida *und, aber, denn, nämlich, übrigens, also* kabi birliklar ilova konstruksiyalarning tipik ko'rsatkichlari hisoblanadi. Bu modelda ilovalar komponent asosiy gapga semantik jihatdan ulanib, qo'shimcha izoh, sabab yoki natija ma'nosini ifodalaydi.

Masalan: *Er ging weiter. Und das ohne ein Wort zu sagen.*

Bu yerda ilova konstruksiya asosiy gap mazmunini aniqlashtiradi va pragmatik urg'u beradi.

Bog'lovchili model ko'proq izohlovchi va mantiqiy bog'lanishni kuchaytiruvchi funktsiyani bajaradi. Ushbu konstruksiyalar nutqning izchilligini saqlagan holda qo'shimcha axborot kiritish imkonini beradi [8].

2. Bog'lovchisiz ilova konstruksiyalar modeli. Bog'lovchisiz ilova konstruksiyalar intonatsiya va kontekst orqali shakllanadi. Bu model nemis tilida eng keng tarqalgan va eng ekspressiv hisoblanadi.

Masalan: *Sie war allein. Ganz allein.*

Ilovalar komponent qisqa, ixcham va kuchli emotsional ta'sirga ega. Bog'lovchisiz model ko'pincha badiiy matnlarda, ichki monolog va dialoglarda qo'llaniladi [9]. Ushbu modelning asosiy xususiyati – ilovalar elementning sintaktik jihatdan mustaqil ko'rinishi va semantik jihatdan asosiy gapga qattiq bog'langanligidir.

3. Nominativ birliklar asosidagi ilova modellari. Nemis tilida ilova konstruksiyalar nominativ birliklar yordamida ham shakllanadi. Bunday ilovalar elementlar ko'pincha predmet, holat yoki abstrakt tushunchani nomlash orqali asosiy gap mazmunini kengaytiradi [10].

Masalan: *Ein seltsamer Gedanke. Angst und Hoffnung zugleich.*

Bu model tasviriylik va stilistik ta'sirni kuchaytiradi hamda badiiy matnda obrazlilikni oshiradi.

4. Murakkab ilova konstruksiyalari modeli. Murakkab ilova konstruksiyalari bir nechta ilovalar komponentlardan tashkil topadi. Bunday konstruksiyalar ko'pincha ketma-ket joylashgan ilova birliklar orqali yuzaga keladi.

Masalan: *Er wusste es. Von Anfang an. Ohne Zweifel.*

Murakkab ilova konstruksiyalari nutqning ritmini belgilaydi, semantik markazlarni ajratadi va matnning ekspressivligini oshiradi.

Ilova konstruksiyalarning strukturaviy tahlili ularning quyidagi xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi:

- sintaktik mustaqillik;

- semantik bog'liqlik;
- intonatsion ajratilganlik;
- erkin joylashuv.

Nemis tilida ilova konstruksiyalar gap ichida ham, gapdan tashqarida ham joylashishi mumkin. Bu holat ularning sintaktik moslashuvchanligini ko'rsatadi.

Ilova konstruksiyalar quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. **Izohlovchi funksiya** – asosiy fikrni aniqlashtiradi.
2. **Emotsional-ekspressiv funksiya** – nutqqa hissiy rang beradi.
3. **Stilistik funksiya** – badiiy ifodani boyitadi.
4. **Pragmatik funksiya** – muhim axborotni ajratib ko'rsatadi.

Bu funksiyalar ilova konstruksiyalarning shakllanish modeli bilan bevosita bog'liqdir.

Izohlovchi funksiya ilova konstruksiyalarning eng asosiy va keng tarqalgan vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu funksiya orqali ilovalı komponent asosiy gapda ifodalangan fikrni aniqlashtiradi, kengaytiradi yoki konkretlashtiradi. Nemis tilida izohlovchi ilova konstruksiyalar ko'pincha bog'lovchili yoki bog'lovchisiz shaklda namoyon bo'ladi va asosiy mazmunni mantiqiy jihatdan to'ldiradi [11].

Masalan: *Er blieb zu Hause. Wegen des schlechten Wetters.*

Bu misolda ilova konstruksiya asosiy fikr – *Er blieb zu Hause* – gapning sababini izohlaydi va mazmunni aniqroq qiladi.

Yoki: *Sie hat die Entscheidung getroffen. Nach langem Zögern.*

Bu yerda ilova konstruksiya harakatning qanday sharoitda amalga oshirilganini izohlab, gapning semantik to'liqligini ta'minlaydi [12].

Izohlovchi funksiya ilmiy va publitsistik matnlarda ham keng qo'llanadi. Bunday matnlarda ilova konstruksiyalar axborotning aniqligi va mantiqiy izchilligini oshirishga xizmat qiladi.

Emotsional-ekspressiv funksiya ilova konstruksiyalar orqali nutqqa hissiy rang va subyektiv baho kiritish bilan bog'liqdir. Nemis tilida bunday konstruksiyalar ko'pincha bog'lovchisiz, qisqa va ixcham shaklda qo'llanib, emotsional ta'sirni kuchaytiradi [13].

Masalan: *Sie war allein. Ganz allein.*

Ilova konstruksiya qahramonning ruhiy holatini kuchli emotsional tusda ifodalaydi.

Yana bir misol: *Er verstand alles. Zu spät.*

Bu holatda ilova konstruksiya kechikish bilan bog'liq achinish va afsus hissini kuchaytiradi.

Emotsional-ekspressiv funksiya, ayniqsa, badiiy matnlarda, dialog va ichki monologlarda faol namoyon bo'ladi.

Stilistik funksiya. Ilova konstruksiyalarning stilistik funksiyasi matnning badiiy-estetik qiymatini oshirishda namoyon bo'ladi. Ushbu konstruksiyalar matnning ritmik tuzilishini belgilaydi, sintaktik monotoniyani bartaraf etadi va muallif nutqining individual uslubini ifodalaydi [14].

Masalan: *Er schwieg. Lange. Zu lange.*

Bu yerda ketma-ket ilova konstruksiyalar dramatik pauza hosil qilib, nutqning stilistik ta'sirini kuchaytiradi.

Yoki: *Ein seltsames Gefühl. Angst und Hoffnung zugleich.*

Mazkur misolda ilova konstruksiyalar tasviriylıkni kuchaytirib, badiiy ifodani boyitadi.

Pragmatik funksiya ilova konstruksiyalarning kommunikativ vazifasi bilan bog'liq bo'lib, muhim axborotni ajratib ko'rsatish, tinglovchi yoki o'quvchi e'tiborini muayyan semantik markazga qaratishga xizmat qiladi. Bunday hollarda ilovalı komponent rema vazifasini bajaradi [15].

Masalan: *Er hat es verstanden. Endlich.*

Bu misolda ilova konstruksiya asosiy axborotning muhimligini pragmatik jihatdan ta'kidlaydi.

Yoki: *Das war seine Entscheidung. Ganz bewusst.*

Bu yerda ilova konstruksiya muallifning baholovchi munosabatini ochib beradi.

Xulosa. Shunday qilib, ilova konstruksiyalarning izohlovchi, emotsional-ekspressiv, stilistik va pragmatik funksiyalari ularning shakllanish modeli, strukturaviy ko'rinishi hamda nutq konteksti bilan uzviy bog'liq bo'lib, nemis tili sintaksisida ushbu konstruksiyalarning muhim o'rnini belgilaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nemis tilida ilova konstruksiyalar turli strukturaviy modellarda shakllanadi va sintaktik tizimda muhim o'rin egallaydi. Bog'lovchili, bog'lovchisiz, nominativ hamda murakkab ilova modellari tilning ekspressiv va kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ilova konstruksiyalarning shakllanish modellari nemis tili sintaksisini chuqur o'rganish, badiiy matn tahlili va funksional sintaksis masalalarini tadqiq etishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Z. N. Bektemirov, "Ilova konstruksiyada lingvistik 'sof' va 'sof bo'lmagan' ilovali elementlarning funksiyalari," Science and Innovation, vol. 3, Special Issue 28, pp. 63–65, 2024.
2. M. B. Begmatov, Nemis tilida ilova konstruksiyalar. Samarqand, Uzbekistan: SamDChTI, 2020, 122 p.
3. K. M. Ergashevich, "Sun'iy intellekt yordamidagi matn tarjimasida ilova konstruksiya elementlarining strukturaviy-funksional xususiyatlari," Research Focus, vol. 4, Special Issue 1, pp. 252–254, 2025.
4. H. Heringa, Appositional Constructions. Groningen, The Netherlands: Rijksuniversiteit Groningen, 2012, 253 p.
5. M. Kenjayev, "Ilovali konstruksiyalarning o'ziga xos xususiyatlari," International Journal of Scientific and Applied Research, vol. 1, no. 3, pp. 358–360, 2024.
6. M. A. Kuchiyev, "Hozirgi zamon nemis tilida frazeologizmlar ishtirok etgan ilova konstruksiyalar (struktur-semantik tahlil)," Ph.D. dissertation abstract, Samarqand, Uzbekistan, 2024, 66 p.
7. I. U. Mamasoliyev, "Hozirgi nemis tilida ilova konstruksiyalarning stilistik-pragmatik funksiyalari," Ph.D. dissertation, Samarqand, Uzbekistan, 2022, 150 p.
8. B. M. Ahmedova, "Lion Feyxtvanger ijodida ilova hodisasi," Ph.D. dissertation, Samarqand, Uzbekistan, 1998, 187 p.
9. M. Begmatov, "To'ldiruvchi bilan ifodalangan ilovali elementlarning funksiyalari," Ph.D. dissertation, Samarqand, Uzbekistan, 1999, 145 p.
10. A. A. Azizkulov and S. M. Ruzimurodov, "Gazali on the significance of intellect in human activity," Paradigmata Poznani, no. 2, pp. 43–46, 2014.
11. S. Ruzimurodov and M. Yusupov, "On the origins of philosophical thought in Uzbekistan," in Problems and Prospects of the Development of Science at the Beginning of the Third Millennium in the CIS Countries, p. 253.
12. H. N. Qahramonovich, "Worthy descendants of the Samarkandians: enlighteners jadids," World Bulletin of Social Sciences, vol. 13, pp. 37–40, 2022.
13. R. T. Usanov and N. K. Khakkulov, "Iz istorii izucheniya problemy 'Nenasilie'," Ekonomika i Sotsium, no. 6-2 (121), pp. 1406–1413, 2024.
14. T. Shaymardonov, "Siddiqiy-Ajziy hayoti va ijodining o'rganilishi," Uzbekistan: Yazyk i Kultura, vol. 1, no. 1, pp. 27–39, 2022.
15. P. A. Kholkhojayevich, "Regional Factors, Principles and Directions of Small Business Development", AJEBM, vol. 8, no. 12, pp. 6178–6186, Dec. 2025.

UDC 811.111:811.512.13'367.654

A COMPARATIVE STUDY OF SUBORDINATING CONJUNCTIONS IN ENGLISH AND UZBEK

S.B. Kipchakova, dots., Samarkand Institute of Economics and Service, Samarkand

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida ergashtiruvchi bog'lovchilarning (subordinating conjunctions) morfologik va sintaktik xususiyatlari qiyosiy-tipologik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot analitik va agglutinatativ tillarda ergash gaplarning grammatik bog'lanish mexanizmlarini aniqlashga qaratilgan. Ingliz tilida ergash gaplar asosan mustaqil bog'lovchilar orqali ifodalanishi, o'zbek tilida esa bog'lovchilar bilan bir qatorda fe'lining noaniq shakllari va affikslar orqali ergashlik munosabatlari yuzaga kelishi ilmiy manbalar asosida asoslab beriladi. Ergash gaplarning semantik turlari, ularning sintaktik joylashuvi va tarjima jarayonidagi muammolar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: qiyosiy tahlil, ergashtiruvchi bog'lovchilar, ergash gap, ingliz tili, o'zbek tili, tipologiya.

Аннотация. В статье проводится сравнительно-типологический анализ подчинительных союзов в английском и узбекском языках. Исследование направлено на выявление морфологических и синтаксических особенностей выражения подчинительных отношений в языках аналитического и агглютинативного типов. Показано, что в английском языке подчинение реализуется преимущественно с помощью самостоятельных союзов, тогда

как в узбекском языке наряду с союзами широко используются нефинитные формы глагола и аффиксальные средства. Рассматриваются семантические типы придаточных предложений, их структурная организация и значение для перевода и обучения языкам.

Ключевые слова: подчинительные союзы, сравнительная лингвистика, синтаксис, английский язык, узбекский язык, типология.

Abstract. This article presents a comparative typological analysis of subordinating conjunctions in English and Uzbek. The study investigates how two typologically different languages—analytic English and agglutinative Uzbek—encode subordination in complex sentences. It demonstrates that English primarily employs independent subordinating conjunctions, whereas Uzbek expresses subordinate relations not only through conjunctions but also through non-finite verb forms and affixal morphology. The analysis focuses on the semantic types of subordinate clauses, their syntactic organization, and implications for translation and language learning.

Key words: subordinating conjunctions, comparative study, subordination, English, Uzbek, syntax.

Introduction. Subordination constitutes a fundamental mechanism of complex sentence formation, allowing speakers to express hierarchical relations between propositions. Despite its universal communicative function, the grammatical realization of subordination varies significantly across languages. According to Comrie, such variation is closely linked to typological differences in grammatical structure [1: 18]. English and Uzbek exemplify two contrasting approaches to subordination, reflecting their analytic and agglutinative typological profiles respectively.

The aim of this article is to provide a comparative analysis of subordinating conjunctions in English and Uzbek, examining how these languages encode dependent clause relations at morphological and syntactic levels. The study contributes to comparative linguistics, translation studies, and foreign language pedagogy.

Linguistic typology distinguishes languages based on the distribution of grammatical meaning between syntax and morphology. Analytic languages tend to rely on independent function words to express grammatical relations, whereas agglutinative languages employ affixal morphology with high functional transparency [2: 34]. In this respect, English represents a system where subordinating conjunctions serve as primary markers of clause dependency.

Uzbek, as a Turkic agglutinative language, exhibits a broader set of subordination strategies. Johanson notes that Turkic languages frequently encode subordination through non-finite verb forms, reducing reliance on separate conjunctions [3: 97]. This typological contrast forms the conceptual foundation of the present analysis.

In English, subordinating conjunctions function as independent lexical units that introduce finite subordinate clauses. Their presence clearly signals the dependent status of the clause and specifies the semantic relation between clauses [4: 105]. Uzbek, however, combines lexical conjunctions with morphological devices, such as converbs and participial forms, which integrate subordinate meaning into the verbal morphology itself [3: 121].

This distinction reflects a broader grammatical strategy: English externalizes subordination through syntax, whereas Uzbek internalizes it within verbal forms. As a result, Uzbek subordinate constructions often display greater morphological density and structural compactness.

Table 1.

Structural Expression of Subordination in English and Uzbek

Feature	English	Uzbek	Typological Interpretation
Main marker of subordination	Independent conjunctions	Conjunctions + affixes	Syntax vs. morphology
Verb form in subordinate clause	Finite	Often non-finite	Analytic vs. agglutinative
Clause boundary	Explicit	Embedded	Structural integration

Subordinating conjunctions in English exhibit a relatively clear semantic specialization. Temporal, causal, conditional, concessive, and purposive relations are typically expressed by distinct

lexical items [5: 312]. Uzbek, by contrast, often employs multifunctional forms capable of expressing overlapping semantic relations depending on context [3: 144].

For example, conditional meaning in English is primarily expressed through conjunctions such as *if* or *unless*, while Uzbek frequently uses the conditional suffix *-sa*, which may simultaneously convey temporal or concessive nuances. This semantic flexibility increases expressive economy but complicates translation.

Table 2.

Semantic Representation of Subordination in English and Uzbek

Semantic Relation	English Expression	Uzbek Expression	Functional Consequence
Temporal	Lexical conjunctions	Converb suffixes	Morphological condensation
Causal	Independent conjunctions	Lexical + affixal	Context-dependent meaning
Conditional	Separate conjunctions	Conditional affix	Semantic overlap
Concessive	Lexical markers	Affix + particles	Pragmatic flexibility

Syntactically, English subordinate clauses are typically introduced by conjunctions and maintain a relatively autonomous clause structure. Word order remains fixed, and grammatical relations are determined by syntactic position [2: 119]. Uzbek subordinate clauses, particularly those formed through non-finite verb constructions, are more tightly integrated into the main clause and allow greater flexibility in word order due to explicit case marking [3: 168].

This difference influences information structure and sentence processing. English prioritizes syntactic clarity, while Uzbek emphasizes compactness and morphological explicitness.

The typological differences in subordination strategies create specific challenges in translation and language learning. Uzbek learners of English often struggle with the correct use of multiple subordinating conjunctions, while English-speaking learners of Uzbek face difficulties in mastering non-finite verb forms. In translation, English subordinate clauses frequently require morphological compression in Uzbek, whereas Uzbek constructions often necessitate syntactic expansion in English [4: 132].

Understanding these contrasts is essential for developing effective pedagogical approaches and translation strategies.

Conclusion. The comparative analysis of subordinating conjunctions in English and Uzbek clearly demonstrates that clause dependency is encoded through fundamentally different typological strategies in the two languages. English, as a predominantly analytic language, relies on overt syntactic and lexical markers—namely independent subordinating conjunctions—to signal hierarchical relations between clauses. This strategy ensures a high degree of semantic transparency and structural clarity, as the nature of subordination is explicitly indicated through specialized lexical items.

Uzbek, by contrast, reflects the characteristics of an agglutinative language in which subordination is frequently integrated into morphological structures. In addition to lexical conjunctions, Uzbek extensively employs non-finite verb forms, conditional affixes, and participial constructions to encode subordinate relations. This results in structurally compact and semantically dense constructions, where dependency relations are embedded within the verbal morphology rather than expressed through separate syntactic units.

These typological differences have significant consequences for semantic interpretation. While English tends to maintain clear boundaries between different types of subordinate relations—temporal, causal, conditional, or concessive—Uzbek often allows semantic overlap and multifunctionality within a single morphological form. As a result, the interpretation of Uzbek subordinate constructions is more context-dependent, whereas English subordination favors categorical precision.

The syntactic organization of subordinate clauses is likewise affected. English subordinate clauses generally retain structural autonomy and fixed word order, whereas Uzbek subordinate constructions exhibit a higher degree of syntactic integration and flexibility due to explicit morphological marking. This contrast influences discourse organization, information flow, and sentence processing in both languages.

REFERENCES:

1. Comrie, B. *Language Universals and Linguistic Typology*. Chicago: University of Chicago Press, 1989.
2. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
3. Johanson, L., Csátó, É. *The Turkic Languages*. London: Routledge, 1998.
4. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman, 1985.
5. Huddleston, R., Pullum, G. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
6. Dryer, M. S. "Clause types." In: *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute, 2013.
7. Payne, T. E. *Describing Morphosyntax: A Guide for Field Linguists*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
8. Givón, T. *Syntax: An Introduction*. Amsterdam: John Benjamins, 2001.

UDC 811.111:811.512.13'367.622

COMPARATIVE ANALYSIS OF ENGLISH AND UZBEK NOUNS

S.B. Kipchakova, dots., Samarkand Institute of Economics and Service, Samarkand

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida ot so'z turkumining morfologik va sintaktik xususiyatlari qiyosiy-tipologik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot analitik va agglutinatив tillarda otlarning grammatik ma'no ifodalash mexanizmlaridagi farqlarni aniqlashga qaratilgan. Ingliz tilida otlarning grammatik munosabatlari asosan sintaktik vositalar orqali ifodalanishi, o'zbek tilida esa bu munosabatlarning morfologik affikslar yordamida kodlanishi ilmiy manbalar asosida asoslab beriladi. Maqolada son, kelishik, egalik va aniqlik kategoriyalarining funksional xususiyatlari tahlil qilinib, ularning tarjima va til o'rganish jarayonidagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: qiyosiy tahlil, otlar, morfologiya, sintaksis, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В статье проводится сравнительно-типологический анализ существительных в английском и узбекском языках. Исследование направлено на выявление морфологических и синтаксических особенностей категории имени существительного в языках аналитического и агглютинативного типов. Показано, что в английском языке грамматические отношения существительных преимущественно выражаются синтаксическими средствами, тогда как в узбекском языке они реализуются посредством развитой системы аффиксов. Рассматриваются категории числа, падежа, принадлежности и определённости, а также их значение для перевода и обучения языкам.

Ключевые слова: сравнительная лингвистика, существительное, морфология, синтаксис, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This article presents a comparative typological analysis of nouns in English and Uzbek, focusing on their morphological and syntactic characteristics. The study examines how two typologically different languages—analytic English and agglutinative Uzbek—encode grammatical relations through noun categories. It demonstrates that English primarily relies on syntactic structures and function words, whereas Uzbek employs a rich system of morphological suffixes. The analysis addresses number, case, possession, and definiteness, highlighting their implications for translation and second language acquisition.

Key words: comparative analysis, nouns, morphology, syntax, English, Uzbek.

Introduction. The noun constitutes one of the most fundamental grammatical categories in natural languages, serving as the primary means of naming entities, concepts, and abstract phenomena. Despite its universality, the grammatical behavior of nouns varies significantly across languages. According to Comrie, such variation is best understood through typological comparison, particularly when languages belong to different morphological types [1: 14]. English and Uzbek provide a clear contrast in this respect, as they represent analytic and agglutinative systems respectively.

The purpose of this article is to analyze how nouns function in English and Uzbek from a comparative perspective, with particular attention to the distribution of grammatical meaning between morphology and syntax. This comparison is relevant for theoretical linguistics, language pedagogy, and translation studies.

Linguistic typology classifies languages based on how grammatical meanings are expressed. In analytic languages, grammatical relations are largely encoded through word order and auxiliary elements, while inflection is limited [2: 31]. Agglutinative languages, by contrast, exhibit transparent morphological structures in which each affix typically corresponds to a single grammatical meaning [3: 52].

Haspelmath emphasizes that such typological differences determine how grammatical categories, including nouns, are realized across languages [4: 668]. This framework provides the theoretical basis for the present comparative analysis.

The morphological behavior of nouns in English is relatively restricted. English nouns typically mark number through plural suffixes and possession through a limited genitive form, while other grammatical relations are expressed syntactically via prepositions [5: 97]. In Uzbek, nouns display a broader range of inflectional possibilities, including plural marking, possessive agreement, and a well-developed case system [6: 61].

This contrast illustrates a fundamental typological distinction: English externalizes grammatical relations, whereas Uzbek internalizes them within the noun through suffixation. As a result, Uzbek noun forms tend to be structurally richer and semantically more explicit.

Table 1.

Morphological Features of Nouns in English and Uzbek

Morphological Category	English	Uzbek	Typological Interpretation
Number	Singular / plural (-s)	Singular / plural (-lar)	Limited vs. productive inflection
Case	Prepositions	Case suffixes	Syntax vs. morphology
Possession	's / of-construction	Possessive suffixes	Analytic vs. agglutinative

In English, the syntactic role of a noun is largely determined by its position within the sentence. The relatively fixed Subject–Verb–Object word order compensates for limited morphological marking [2: 112]. Uzbek, on the other hand, exhibits a canonical Subject–Object–Verb order, but allows considerable flexibility due to explicit case marking on nouns [6: 84].

Subordination and modification patterns further reflect this contrast. English noun phrases rely heavily on pre-modification and function words, whereas Uzbek noun phrases often involve post-modification and agreement markers. These differences affect sentence structure and information flow.

Table 2.

Syntactic Characteristics of Nouns in English and Uzbek

Syntactic Feature	English	Uzbek	Functional Outcome
Word order	Fixed (SVO)	Flexible (SOV)	Position vs. case
Noun modification	Pre-modifiers	Pre- and post-modifiers	Structural variation
Grammatical role marking	Syntactic position	Morphological marking	Explicitness in Uzbek

The contrastive features of English and Uzbek nouns create specific challenges in translation and language acquisition. Uzbek learners of English often struggle with articles and fixed word order, while English-speaking learners of Uzbek encounter difficulties with case suffixes and possessive agreement. From a translation perspective, English noun phrases frequently require morphological expansion in Uzbek, whereas Uzbek noun forms often need syntactic restructuring in English [4: 681].

Awareness of these typological differences facilitates more effective pedagogical strategies and improves translation accuracy.

Conclusion. The comparative analysis confirms that nouns in English and Uzbek reflect fundamentally different typological strategies for encoding grammatical meaning, shaped by the analytic and agglutinative nature of the two languages. English nouns rely predominantly on syntactic mechanisms, fixed word order, and function words to express grammatical relations, resulting in

relatively limited inflectional morphology. Uzbek nouns, by contrast, employ a rich and productive system of morphological markers, including case suffixes, possessive affixes, and plural forms, which explicitly encode grammatical relations within the word structure itself.

These typological differences significantly influence noun behavior at both morphological and syntactic levels. In English, the grammatical role of a noun is largely determined by its position in the sentence and its interaction with prepositions and articles, leading to a higher degree of syntactic rigidity but greater surface transparency. In Uzbek, morphological marking allows for greater syntactic flexibility, as grammatical relations remain clear regardless of constituent order. As a result, Uzbek noun phrases tend to be semantically more explicit and structurally compact, while English noun phrases rely on syntactic expansion.

The contrast also affects discourse organization and information structure. English discourse coherence is primarily achieved through linear sentence organization and functional markers, whereas Uzbek discourse often relies on morphological cues embedded in noun forms to signal relationships between participants and actions. These differences have direct implications for translation practice, as English noun constructions frequently require morphological elaboration in Uzbek, while Uzbek noun forms often need syntactic unpacking in English.

From a pedagogical perspective, awareness of these typological contrasts is essential for effective language teaching. Learners must not only acquire formal grammatical rules but also understand the underlying strategies through which each language organizes meaning. Overall, the findings of this study contribute to comparative linguistics by demonstrating how noun systems reflect broader grammatical architectures and by highlighting the importance of typological awareness in linguistic research, language education, and translation practice.

REFERENCES:

1. Comrie, B. *Language Universals and Linguistic Typology*. Chicago: University of Chicago Press, 1989.
2. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
3. Johanson, L., Csató, É. *The Turkic Languages*. London: Routledge, 1998.
4. Haspelmath, M. "Comparative concepts and descriptive categories." *Language*, 86(3), 2010.
5. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman, 1985.
6. Karimov, Sh. *Hozirgi o'zbek tili: Morfologiya*. Toshkent, 2019.
7. Payne, T. E. *Describing Morphosyntax: A Guide for Field Linguists*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
8. Givón, T. *Syntax: An Introduction*. Amsterdam: John Benjamins, 2001.
9. Dryer, M. S. "Order of Subject, Object and Verb." In: *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute, 2013.

UO'K 81-13

MADANIYAT, E'TIQOD VA TIL ORQALI DINIY FRAZELOGIZMLARNI

O'RGANISHNING LINGVOKULTUROLOGIK YONDASHUVI

M.S. Kurbonova, PhD, dots., Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada diniy frazeologizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari til, madaniyat va e'tiqod o'zaro bog'liqligi asosida tahlil qilinadi. Diniy frazeologik birliklarning semantik, madaniy va e'tiqodiy mazmuni ochib berilib, ularning milliy ong va madaniy qadriyatlarni aks ettirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, diniy frazeologizmlarni talqin qilish va tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan lingvokulturologik muammolar ko'rib chiqiladi. Maqolada lingvokulturologik yondashuvning nazariy asoslari yoritilib, yetakchi olimlarning qarashlari tahlil qilinadi. Diniy frazeologizmlarning metaforik va pragmatik xususiyatlari real til materiallari asosida tahlil etiladi. Tadqiqot davomida diniy frazeologizmlarning madaniyatlararo muloqotdagi o'rni aniqlanadi. Olingan natijalar tilshunoslik, tarjima nazariyasi va madaniyatshunoslik sohalari uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: diniy frazeologizmlar, frazeologik birliklar, lingvokulturologiya, til va madaniyat, e'tiqod, milliy ong, madaniy qadriyatlar, semantika, metafora, pragmatika, tarjima muammolari, madaniyatlararo muloqot, diniy diskurs, tilshunoslik, translatsiologiya.

Аннотация. В статье рассматриваются лингвокультурологические особенности религиозных фразеологических единиц во взаимосвязи языка, культуры и веры. Анализируется семантическое, культурное и религиозное содержание религиозной фразеологии, а также её роль в отражении национального сознания и культурных ценностей. Особое внимание уделяется лингвокультурологическим проблемам интерпретации и перевода религиозных фразеологических единиц. В работе раскрываются теоретические основы лингвокультурологического подхода и анализируются взгляды ведущих ученых. Метафорические и прагматические особенности религиозных фразеологических единиц исследуются на материале реальных языковых данных. Определяется роль религиозной фразеологии в межкультурной коммуникации. Полученные результаты имеют практическую значимость для языкознания, переводоведения и культурологии.

Ключевые слова: религиозные фразеологизмы, фразеологические единицы, лингвокультурология, язык и культура, вера, национальное сознание, культурные ценности, семантика, метафора, прагматика, проблемы перевода, межкультурная коммуникация, религиозный дискурс, языкознание, переводоведение

Abstract. This article analyzes religious phraseological units from a linguocultural perspective, focusing on the interrelation of language, culture, and faith. The semantic, cultural, and religious components of religious phraseological units are examined, highlighting their role in reflecting national identity and cultural values. Special attention is paid to linguocultural challenges arising in the interpretation and translation of religious phraseology. The study outlines the theoretical foundations of the linguocultural approach and reviews the views of prominent scholars in the field. The metaphorical and pragmatic features of religious phraseological units are analyzed based on authentic linguistic data. The role of religious phraseology in intercultural communication is also explored. The findings of the research contribute to linguistics, translation studies, and cultural studies.

Keywords: religious phraseology, phraseological units, linguocultural studies, language and culture, faith, national identity, cultural values, semantics, metaphor, pragmatics, translation issues, intercultural communication, religious discourse, linguistics, translatology

Zamonaviy tilshunoslikda tilni faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki madaniyat, tafakkur va e'tiqodning ifoda shakli sifatida o'rganish tendensiyasi kuchayib bormoqda. Ayniqsa, lingvokulturologiya yo'nalishi doirasida til birliklarining milliy-madaniy mazmunini ochib berish muhim ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan diniy frazeologizmlar alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ular xalqning diniy tasavvurlari, axloqiy me'yorlari va madaniy qadriyatlarini mujassamlashtirgan barqaror til birliklaridir.

Frazeologik birliklar, xususan diniy mazmundagi frazeologizmlar, xalq tafakkurining tarixiy qatlamlari, diniy dunyoqarashi va ijtimoiy tajribasini aks ettiradi. Sh. Rahmatullayev ta'kidlaganidek, frazeologizmlar til tizimida barqarorlik, ko'chma ma'no va obrazlilik bilan ajralib turadi hamda milliy madaniyatning muhim belgilarini o'zida saqlaydi. Shu sababli diniy frazeologizmlarni lingvokulturologik yondashuv asosida o'rganish til, madaniyat va e'tiqod o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib berishga xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi diniy frazeologizmlarning lingvokulturologik xususiyatlarini aniqlash, ularning semantik, madaniy va pragmatik jihatlarini tahlil qilish hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolarni ilmiy asosda yoritishdan iborat.

Frazeologiya tilshunoslikning mustaqil sohasi bo'lib, u barqaror so'z birikmalarining semantik, strukturaviy va funksional xususiyatlarini o'rganadi. V. V. Vinogradov frazeologik birliklarni tilning tayyor birliklari sifatida baholab, ularning milliy ong bilan uzviy bog'liqligini alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, frazeologizmlar xalqning tarixiy tajribasi va madaniy qarashlarini til orqali mustahkamlaydi.

Lingvokulturologiya esa til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqani tadqiq etuvchi fan sohasi bo'lib, frazeologik birliklar uning asosiy tadqiqot ob'ektlaridan biridir. V. N. Telia frazeologizmlarni "madaniyatning kodlangan shakli" deb baholaydi va ularni milliy mentalitetni ifodalovchi asosiy til

birliklari qatoriga kiritadi. Olimning ta'kidlashicha, aynan frazeologiya tilning madaniy xotirasini saqlovchi qatlam hisoblanadi.

V. A. Maslova lingvokulturologik tahlilda frazeologik birliklarning semantik yadrosi bilan bir qatorda ularning pragmatik va aksil-semantik (konnotativ) jihatlariga ham e'tibor qaratish zarurligini qayd etadi. Bu yondashuv diniy frazeologizmlarni o'rganishda ayniqsa muhimdir, chunki diniy birliklar ko'pincha axloqiy baho, ijtimoiy munosabat va e'tiqodiy qadriyatlarni bir vaqtning o'zida ifodalaydi.

Tarjima nazariyasi nuqtai nazaridan, diniy frazeologizmlar madaniyatga chuqur singib ketgan birliklar bo'lgani sababli ekvivalent tanlash jarayonida jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi. M. Baker va P. Newmark diniy va madaniy birliklarni tarjima qilishda so'zma-so'z yondashuv ko'pincha samarasiz bo'lishini, madaniy moslashtirish (cultural adaptation) muhim strategiya ekanini ta'kidlaydilar.

O'zbek tilidagi diniy frazeologizmlar asosan islomiy dunyoqarash, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq holda shakllangan. Ular kundalik nutqda keng qo'llanilib, diniy mazmun bilan birga tarbiyaviy va pragmatik funksiyani ham bajaradi. Masalan, "Alloh rizosi uchun" frazeologizmi faqatgina diniy ibora emas, balki axloqiy kategoriya sifatida ham faol ishlatiladi. Ushbu ibora kishining qilayotgan ishini manfaatdan holi, ezgulik va savob niyatida bajarishini bildiradi. Lingvokulturologik jihatdan bu frazeologizm o'zbek jamiyatida xayr-ehson, yordam va ijtimoiy birdamlik tushunchalari bilan uzviy bog'langan. Ingliz tiliga tarjimada "for the sake of God" shakli nisbatan mos keladi, biroq unda o'zbek tilidagi savob va niyat tushunchasi to'liq aks etmaydi.

"Alloh taolo rahmat qilsin" frazeologizmi esa o'zbek nutqida minnatdorlik, ehtirom va duoni birlashtirgan birlik sifatida qo'llanadi. Bu ibora nafaqat diniy, balki ijtimoiy-axloqiy munosabatlarni ham ifodalaydi. Ingliz tilida ko'pincha "God bless you" shaklida tarjima qilinadi, bu esa funksional ekvivalent bo'lsa-da, diniy-madaniy kontekstda ma'lum darajada soddalashtirishni talab qiladi.

"Duo qabul bo'lsin", "Alloh yo'lini ochsin" kabi frazeologizmlar ham o'zbek madaniyatida qo'llab-quvvatlash, tilak bildirish va ijtimoiy yaqinlikni ifodalovchi birliklar sifatida shakllangan. Ular diniy mazmun bilan bir qatorda pragmatik vazifani ham bajaradi.

"Taqqdirga tan bermoq". Bu frazeologizm islomiy dunyoqarashda muhim bo'lgan qazo va qadar tushunchasi bilan bog'liq. U insonning boshiga tushgan holatni ilohiy iroda sifatida qabul qilishi, sabr va ichki xotirjamlikni ifodalaydi. Lingvokulturologik jihatdan mazkur birlik o'zbek xalqining taqqdirga munosabati, sabr-toqat va e'tiqodga asoslangan ruhiy barqarorligini aks ettiradi. Tarjimada "to accept one's fate" shakli qo'llansa-da, unda diniy komponent to'liq saqlanmaydi.

"Savob ish qilmoq". Bu frazeologizm islomiy e'tiqodda muhim o'rin tutuvchi savob-gunoh oppozitsiyasiga asoslanadi. Lingvokulturologik nuqtai nazardan, mazkur birlik jamiyatda axloqiy me'yorlarni tartibga soluvchi vosita hisoblanadi. "Savob" tushunchasi o'zbek madaniyatida nafaqat diniy, balki ijtimoiy qadriyat sifatida shakllangan. Tarjimada "to do a good deed" ekvivalenti ishlatiladi, ammo diniy baholash elementi kamayadi.

"Allohning sinovi". Mazkur frazeologizm hayotdagi qiyinchilik va musibatlarni ilohiy sinov sifatida qabul qilish g'oyasini ifodalaydi. Bu birlik o'zbek xalqining sabr-toqat, matonat va e'tiqodga tayangan hayot falsafasini aks ettiradi. Lingvokulturologik tahlilda u diniy fatalizm va psixologik moslashuv mexanizmi sifatida talqin qilinadi. Ingliz tilida "a test from God" shakli ma'noga yaqin bo'lsa-da, madaniy chuqurlik to'liq berilmaydi.

Diniy frazeologizmlarni tarjima qilishda asosiy muammo ularning madaniy va e'tiqodiy komponentini saqlab qolish bilan bog'liq. P. Newmark ta'kidlaganidek, diniy birliklar tarjimasida semantik aniqlikdan ko'ra pragmatik va madaniy moslik ustuvor bo'lishi kerak. Shu sababli tarjimon ko'pincha izohlash, adaptatsiya yoki funksional ekvivalentlardan foydalanishga majbur bo'ladi.

Umuman olganda, diniy frazeologizmlarni lingvokulturologik yondashuv asosida o'rganish tilshunoslik, madaniyatshunoslik va tarjimashunoslik sohalariga uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari diniy diskursni chuqurroq anglash, madaniyatlararo muloqotni samarali tashkil etish hamda diniy-madaniy birliklarni adekvat talqin qilishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Kelgusidagi izlanishlar diniy frazeologizmlarni qiyosiy va korpus asosidagi tahlil orqali o'rganishga yo'naltirilsa, mazkur yo'nalish yanada boyitilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rahmatullayev, Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. Toshkent: O'qituvchi, 2001.
2. Vinogradov, V. V. Основные типы фразеологических единиц русского языка. Москва: Наука, 1977.
3. Телия, В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва, 1996.
4. Маслова, В. А. Лингвокультурология. Москва: Академия, 2001.
5. Степанов, Ю. С. Константы: словарь русской культуры. Москва, 2004.
6. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge, 2011.
7. Newmark, P. A Textbook of Translation. London: Prentice Hall, 1988.
8. Coulmas, F. (2005). Sociolinguistics: The Study of Speakers' Choices. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Kress, G., & van Leeuwen, T. (2006). Reading Images: The Grammar of Visual Design. London: Routledge.
10. Wierzbicka, A. (1997). Understanding Cultures through Their Key Words. Oxford: Oxford University Press.
11. Crystal, D. (2003). Language and Culture. Cambridge: Cambridge University Press.

UO'K 81-13

FRAZELOGIYANING NAZARIY POYDEVORI VA TARJIMADA YUZAGA KELADIGAN MASALALAR

M.B.Kuvatov, assistent o'qituvchi, Andijon davlat peagogika instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologiyaning nazariy poydevori, til tizimidagi o'rni va tarjima jarayonida uchraydigan dolzarb muammolar yoritildi. Tahlilda frazeologik birliklarning turlari, semantik ko'pqatlamlilik, milliy-madaniy konnotatsiyalari hamda ekvivalentlik masalalari ko'rib chiqildi. Amaliy qismda ingliz, rus va o'zbek tillaridagi frazeologik iboralarni tarjima strategiyalari bilan solishtirish asosida yechimlar taklif qilindi.

Kalit so'zlar: frazeologiya, frazeologik birlik, idiom, tarjima strategiyalari, ekvivalentlik, madaniy konnotatsiya, dinamik adekvatlik.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы фразеологии, ее место в языковой системе и проблематика, возникающая при переводе. Анализ охватывает типологию фразеологических единиц, их многослойную семантику, национально-культурные коннотации и вопросы эквивалентности. В практической части сопоставляются английские, русские и узбекские фразеологизмы с предложением переводческих стратегий.

Ключевые слова: фразеология, фразеологическая единица, идиома, переводческие стратегии, эквивалентность, культурная коннотация, динамическая адекватность.

Abstract. In this article examined the theoretical foundations of phraseology, its role within the language system, and the key challenges that arise in translation. The analysis covers the typology of phraseological units, multilayered semantics, culture-bound connotations, and equivalence issues. The practical section compares English, Russian, and Uzbek idioms and suggests translation strategies.

Keywords: phraseology, phraseological unit, idiom, translation strategies, equivalence, cultural connotation, dynamic adequacy.

Frazeologiya tildagi barqaror birikmalarni — idiom, frazeomatik va kollokatsiyalarni — o'rganadi. Ular semantik jihatdan yaxlit, ko'chma ma'noli va ko'pincha milliy-madaniy rangga ega. Bunday birliklar nutqda tayyor qolip sifatida qo'llanadi, tarkibiy qismlari o'zgarsa ham umumiy ma'no saqlanmaydi, shu bois ularni erkin so'z birikmalaridan qat'iy farqlash zarur. Frazeologik qatlam tilning obrazlilik, ekspressivlik va stilistik boyligini ta'minlab, matnning emotsional-ohangdorligini kuchaytiradi hamda kommunikativ iqtisodga xizmat qiladi.

Tarjima nuqtai nazaridan frazeologik birliklar muallif intentionini, uslub va pragmatik effektini saqlagan holda boshqa tilga ko'chirishni talab qiladi. Amaliyotda bu jarayon ekvivalent topish, funksional almashtirish, kalka qilish yoki tavsifiy izoh berish kabi strategiyalar orqali hal etiladi; ammo kontekst, auditoriya kutilmalari va janr talablari har bir qarorni qayta kalibrlashni taqozo etadi. Xususan, milliy-madaniy konnotatsiyalar va intertekstual ishoralar ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri mos kelmaydi, bu esa tarjimonda madaniyatlararo kompetensiya va stilistik sezgirlikni talab etadi. Shuningdek, frazeologizmlarning polisemiyasi, variantlilik holatlari va stilistik registri (so'zlashuv, kitobiy, jargon) ham yechim tanloviga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Men bu maqolada nazariy poydevorni qisqacha belgilab, so'ng uch til materialida yuzaga keladigan tarjima muammolarini tizimli ko'rib chiqaman. Avval frazeologik birliklarning tasnifi, semantik-pragmatik xususiyatlari va tarjimada ekvivalentlik darajalari haqida qisqacha to'xtalib o'taman; undan keyin korpus ma'lumotlari va autentik matnlar asosida misollar keltirilib, muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz yechimlar solishtiriladi. Yakunda metodik tavsiyalar, strategik qarorlar daraxti va amaliy tekshiruv uchun chek-list taklif etilib, tarjimonlar hamda tilshunoslar uchun qo'llanma sifatida foydalanish imkoniyati yaratiladi.

Frazeologiya nazariyasi Vinogradovning tiplashtirishidan (frazeologik birikma, chatishma, butunlik) boshlab, Kunin, Amosova va Cowie ishlari bilan boyidi; Nida va Newmark esa tarjimada dinamik ekvivalentlik va kommunikativ yondashuvni taklif etgan. Zamonaviy korpus yondashuvi (Sinclair, Stubbs) kollokatsion kuchlanish va tug'ilgan o'xshashliklarni aniqlashda yordam beradi. Shuningdek, Bakerning idiomlarni tarjima qilish bo'yicha amaliy strategiyalari qo'llanma vazifasini o'taydi. Ushbu manbalar frazeologik birliklarning semantikasini, uslubiy funksiyasini va madaniy belgilanganligini tushuntirishda tayanch nuqtalardir.

Nazariy-analitik yondashuv: frazeologik birliklar klassifikatsiyasi va semantik tahlil. Ushbu bosqichda frazeologik birliklarni tarkibiy tuzilishi (barqaror birikmalar, idiomalar, maqollar, frazemalar), grammatik xususiyatlari, ko'chma ma'no darajalari hamda motivatsiya mexanizmlarini aniqlash; polisemik va omonimik hodisalarni farqlash; komponentlarning semantik roli va ichki shaklini tahlil qilish; shuningdek, madaniy-kognitiv omillarni (mifologik, tarixiy, etnografik qatlamlar) hamda diskursiv roldagi funksiyalarini (emotsional-ekspressivlik, baholovchanlik, stilistik registr) sistematik tarzda yoritish. Nazariy model sifatida komponential tahlil, ramziy xaritalash va prototip nazariyasi asosida frazeologik maydonlarni xaritalash, ularning paradigmatic-sintagmatik aloqalarini ko'rsatish.

Qiyosiy-pragmatik tahlil: ingliz, rus va o'zbek tillaridan tanlangan qo'llanmalardagi frazeologizmlarni funksional jihatdan solishtirish. Bu yerda nutq holati, auditoriya va janrga ko'ra qo'llanish chastotasi, muloyimlik strategiyalari, yuz saqlash (facework) va nutq aktlari bilan o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi; ekvivalentlik darajalari va madaniy konnotatsiyalar solishtiriladi; metafora va metonimiya asosidagi konseptual xaritalar (masalan, EMOTIONALLIK = ISSIQLIK, HAYOT = SAYOHAT) orasidagi mos va nomos nuqtalar aniqlanadi. Stilistik o'rin almashinuvi, ironik va humoristik effektlar, so'zlashuv va rasmiy registrlararo o'tish holatlari ham ko'rib chiqiladi. Korpusga asoslangan kuzatuv: ochiq korpuslardan (gazeta matnlari, adabiy asarlar, ommaviy nutq) kontekst yig'ish; kollokatsion o'lchovlar (MI, t-score)ga e'tibor. Qo'shimcha ravishda log-likelihood, Dice va PMI o'lchovlaridan foydalanish; konkordans chiziqlari asosida nutqiy naqshlarni aniqlash; vaqt bo'yicha dinamik o'zgarishlarni (diachron) va hududiy variantlarni (dialektal farqlar) kuzatish; lemmalash va POS-teglash orqali strukturaviy moslikni tekshirish. Korpusdan olinadigan n-gram tahlili, koligatsiya va semantik prosodiya ko'rsatkichlari orqali frazeologizmlarning baholovchi ohangi va pragmatik yukini o'lchash, shuningdek, vizualizatsiya (ko'p o'lchovli shkala, klasterlash) yordamida tarmoq aloqalarini xaritalash.

Tarjima amaliyoti: ekvivalentlik darajalari (to'liq, funksional, qisman) va strategiyalar (to'g'ridan-to'g'ri ekvivalent, funksional analog, tavsifiy tarjima, o'rnini bosuvchi metafora, izohli qo'shimcha)ni qo'llash. Har bir strategiya uchun tanlov mezonlari (janr, auditoriya, madaniy sezgirlik, intertekstual ishoralar)ni belgilash; sifat mezonlari – tabiiylik, sodiqlik, uslubiy moslik va terminologik izchillikni baholash; teskari tarjima va tengdosh tahriri orqali natijani verifikatsiya qilish. Zarur holatlarda madaniy realiyalarni domestikatsiya yoki xorijlashtirish yondashuvlari bilan muvozanatlash, izoh apparati (futnot, glossariy)ni qo'llash va parallel korpuslar bilan tekshiruv o'tkazish.

Tipologiya: uch tilda ham barqaror idiomlar (e.g., “spill the beans” — “выдать секрет” — “sirni fosh etmoq”), paremiologik birliklar (maqol va matallar) hamda yarim-frazeologik kollokatsiyalar mavjud. Bu qatlamlar o'zaro funksional aloqada bo'lib, diskurs turiga qarab faollashadi; masalan, ilmiy matnlarda yarim-frazeologik birliklar ustun kelsa, og'zaki nutqda idiomatik birliklar yuqori chastotada kuzatiladi. Shuningdek, sintaktik sobitlik darajasi, komponentlar

almashinuving cheklanganligi va stilistik markalanish mezonlari orqali tiplar ichida ham mikrofarqlar aniqlanadi.

Madaniy belgilanganlik: milliy realiyalar bilan bog'liq idiomlar (masalan, ruscha “семь пятниц на неделе”) to'g'ridan-to'g'ri o'zbekchada ekvivalenti bo'lmagani uchun funksional analog (“har fikrida turmaslik”) yoki tavsifiy strategiyani talab qiladi. Konnotativ qatlam – ironik, kinoyaviy, familiyar ohang – ham saqlanishi kerak; aks holda, mazmun to'g'ri ko'chsa ham, pragmatik ta'sir yo'qoladi. Shuningdek, tarixiy-madaniy intertekstlar (biblik, mifologik, folkloriy) bor idiomlar uchun izohiy apparat yoki qo'shimcha signal so'zlar qo'llash foydali. Ekvivalentlik: inglizcha “the ball is in your court” ruscha “ход за тобой” va o'zbekcha “endigi navbat senda” tarzida funksional ekvivalentlar bilan samarali ko'chiriladi; lekin “kick the bucket” kabi evfemistik iboralar uchun registr muvofiqligi muhim. Shu bois, kontekstga ko'ra yumshoq evfemizm (“olamdan o'tmoq”) yoki neytral-huquqiy registr (“vafot etmoq”) tanlanadi; komik effekt maqsad qilinganda esa kolloquial variant (“ketvordi”) nazarda tutilishi mumkin. Kollokatsion kompaniya va adresat auditoriyasi ekvivalentlik darajasini belgilovchi kalit omillardir.

Strategiya tanlovi matn janri, auditoriya va pragmatik maqsadga bog'liq: ilmiy matnda tavsifiy tarjima afzal; badiiy matnda obrazni saqlovchi analog muhim. Evfemizm va tabu sohalarida registrni moslashtirish o'quvchi qabuliga bevosita ta'sir qiladi. Kross-til metafora xaritalarida umumiy kognitiv sxemalar (journey, container, game) topiladi; bu universallar funksional ekvivalent topishni yengillashtiradi. Notekis ekvivalentlikda izohli qo'shimcha minimalizm prinsipiga bo'ysunishi kerak: qisqa, o'rinli, lekin ortiqcha didaktik bo'lmasin.

Strategiya tanlovida, shuningdek, janrning ichki me'yorlari, uslubiy ton hamda matnning kommunikativ vazifasi hisobga olinadi: ilmiy-populyar matnda atamalarni soddalashtirish zarur bo'lsa-da, aniq manbaga sodiqlik saqlanadi; huquqiy matnda esa formal aniqlik va terminologik izchillik ustuvor. Badiiy tarjimada obraz, ritm va intertekstual ishoralarni maksimal darajada qayta yaratish uchun metaforik qatlamni madaniyatlararo ko'chirish yoki lokalizatsiya qilish strategiyasi muvozanat bilan tanlanadi.

Evfemizm va tabu elementlarida registrni moslashtirish jarayonida maqsadli auditoriyaning ijtimoiy-madaniy sezgirligi, axloqiy normalari va diskurs konteksti baholanadi: ba'zan yumshatuvchi leksika tanlanadi, ba'zan esa neytral-parapraz usuli qo'llanadi. Shu bilan birga, stilistik daraja (formal, neytral, og'zaki) bir butun matn bo'ylab barqaror saqlanishi lozim. Kross-til metafora xaritalarida “journey” (safar), “container” (idish/chegara), “game” (o'yin) kabi umumiy kognitiv sxemalar bilan birga madaniy-spetsifik sxemalar ham uchraydi; tarjimon universallarni tayanch sifatida olib, lokal konnotatsiyalarni izoh, ekvivalent idiom yoki kreativ perifrastika orqali qoplaydi. Bu yondashuv funksional ekvivalent topish jarayonini tizimli qiladi va maqsadli matnda persuasiv kuchni saqlaydi.

“Break the ice” — “растопить лёд”/“сломать лёд” — “muzni sindirmoq”: bevosita metafora mosligi yuqori; rasmiy nutqda “muloqotni jonlantirmoq” funksional ekvivalenti maqbul. Bundan tashqari, norasmiy vaziyatlarda mazkur ibora suhbatni erkinlashtirish, taranglikni kamaytirish yoki jamoa ichida dastlabki uyatchanlikni yengish ma'nosida qo'llanadi; rus va o'zbek kontekstida sovuqlik va muz timsoli ijtimoiy masofa va hissiy to'siqni bildirgani bois, obrazning kognitiv mosligi saqlanadi, sinxron tarjimada esa “muomalani yengillashtirish” kabi neytral variant ham ishlatilishi mumkin.

“Barking up the wrong tree” — “напасть на ложный след” — “izni noto'g'ri yo'ldan qidirmoq”: metafora almashinuvi zarur, chunki “daraxt” obrazi rus va o'zbekda unchalik ustuvor emas. Mazmuniy jihatdan “yo'nalish xatoligi” va “gumonning asossizligi” ustuvor; ruscha variant detektiv registrga yaqin bo'lib, pragmatik jihatdan xatoni ko'rsatadi, o'zbekcha esa iz qidirishning noto'g'ri yo'nalishini urg'ulaydi. Kontekstga qarab “nishonni adashtirmoq”, “noto'g'ri xulosaga kelmoq” kabi yumshoqroq, rasmiy nutqqa mos yechimlar ham tanlanadi, bu esa iboraning tanqidiy ohangini muvozanatlaydi.

“Once in a blue moon” — “раз в сто лет”/“крайне редко” — “qayda-yu, qachon-yu”/“juda kamdan-kam”: madaniy obraz o'rni intensifikator bosadi. Inglizchadagi noodatiy osmon hodisasiga ishora qiluvchi obraz ekvivalent darajada rus va o'zbekda emik bo'lmagani uchun chastota semasini

kuchaytiruvchi vositalar (“nihoyatda kam”, “deyarli hech qachon”) bilan qoplanadi; stilistik registrga qarab “favqulodda kam”, “goh-gohida ham emas” kabi variantlar qo'llanadi, og'zaki uslubda esa kulgili-irodik effektni saqlash uchun hiperbola kengaytiriladi.

Frazeologik birliklarni tarjima qilishda maqsadga yo'naltirilgan strategik yondashuv — ekvivalentlikning funksional darajasini aniqlash, madaniy konnotatsiyalarni modulyatsiya qilish va registr mosligini ta'minlash — muvaffaqiyat kalitidir. Bu jarayonda so'z birikmalarining nutq vazifasi, stilistik og'irligi va qabul qiluvchi auditoriyaning kutishlari bilan uyg'unlashuv darajasi baholanadi, matnning janr xususiyatlari hamda kommunikativ niyati hisobga olinadi. Korpusga tayangan tahlil va qiyosiy-pragmatik metodlar amaliy qarorlarni mustahkamlaydi, chunki ular real foydalanish chastotasi, kollokatsion cheklovlar va kontekstual moslikni aniqlashga imkon beradi, shuningdek, variantlar orasida empirik asoslangan tanlov qilishni qo'llab-quvvatlaydi. Uch til materialidagi kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, idiom semantikasi bilan obrazni saqlash imkon bo'lsa, analog ustun; bo'lmasa, tavsifiy tarjima va izohli qo'shimcha optimal, ayniqsa, madaniy o'ziga xos referentlar, tarixiy realiyalar yoki so'z o'yinlari mavjud bo'lganda, o'quvchi tushunishini kafolatlash va matnning kommunikativ samaradorligini saqlash uchun. Bunday hollarda, terminologik izchillik, stilistik ekvivalentlik va diskursiv kohezionni ta'minlash tarjima sifatini yanada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kunin A.V. Kurs frazeologii sovremennogo russkogo yazyka. 1996.
2. Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. 1991.
3. Stubbs M. Words and Phrases: Corpus Studies of Lexical Semantics. 2002.
4. Dobrovolskiy D., Piirainen E. Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspectives. 2005.
5. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-based Approach. 1998.
6. Baker P., Hardie A., McEnery T. A Glossary of Corpus Linguistics. 2006.
7. Mona Baker, Gabriela Saldanha. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. 2020.

UDC 82-31 + 82.09 + 81'42 + 321

ARTISTIC AND STYLISTIC REPRESENTATIONS OF RESTRICTED FREEDOM AND INTENSIFIED CONTROL IN THE WORKS OF ORWELL, HUXLEY AND HOSHIMOV

M.K.Melibayeva, teacher, Oriental University, Samarkand Campus, Samarkand

Sh.S.Isanmuratova, student, Oriental University, Samarkand Campus, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolada Oruell, Haksli va Hoshimov cheklangan erkinlikni hukmronlikning yangi, yanada repressiv shakli sifatida qanday talqin qilgani tahlil qilinadi. Turli kontekstlarga qaramay, uchala muallif ham inson faoliyatini nazorat qilish mexanizmlarini - kuzatuv, shartlantirish yoki ichki bosim orqali - namoyon etadi. Tadqiqot ularning hokimiyatni ifodalashda satira, ramziylik, leksik kontrast va rivoyaviy nuqtai nazardan foydalanishini o'rganadi.

Kalit so'zlar: stilistik tasvir, erkinlik, vizual motiv, leksik takror, jamoaviy baho, kognitiv tartibga solish.

Аннотация. В статье рассматривается, как Оруэлл, Хаксли и Хошимов изображают ограниченную свободу как новую, более репрессивную форму доминирования. Несмотря на различия контекстов, все трое показывают механизмы контроля человеческого поведения посредством надзора, обусловливания или внутреннего давления. В исследовании анализируется использование сатиры, символизма, лексического контраста и нарративной перспективы для передачи власти.

Ключевые слова: стилистическое представление, свобода, визуальный мотив, лексическое повторение, коллективное суждение, когнитивная регуляция.

Abstract. This article examines how Orwell, Huxley and Hoshimov portray limited freedom as a new, more repressive form of domination. Even in very different contexts, all three present apparatuses of controlling human agency by means of surveillance, conditioning, or internalized pressure. The research analyses their use of satire, symbolism, lexical contrast, and narrative perspective to evoke power.

Key words: stylistic representation, freedom, visual motif, lexical repetition, collective judgment, cognitive regulation.

The 20th century brought about profound, revolutionary political change, and led to novelistic speculation about the nature of human freedom, power, and autonomy. Writers such as George Orwell and Aldous Huxley had the foresight to develop dystopian stories where the political and technological forces are revealed as they work to constrain personal freedom. In Uzbek writing, Utkir Hoshimov approached a similar preoccupation with the realist and the symbolic, the psychological effects of social and ideological pressures. This article examines the artistic and stylistic representation of both stifled freedom and intensified control in 1984, *Brave New World*, and selected works of Hoshimov and shows how differing narrative strategies shape the reader's understanding of authoritarian structures.

Orwell's Mechanisms of Totalitarian Control. Orwell's 1984 develops a political scenario of total state authority by the State. Freedom is restricted through mechanisms such as:

Surveillance as a linguistic and visual motif. The slogan "Big Brother is watching you" operates as a constant reminder of state omnipresence. This recurring motif serves two artistic functions:

- it externalizes coercive power;

- also causes fear to be internalized into citizens;

In language, Orwell utilizes lexical repetition, harsh monosyllabic structures, and propagandistic slogans to create a claustrophobic atmosphere [1].

Newspeak and language control. Newspeak, by scrapping words that convey rebellion, serves as an apparatus to constrain thought. "In Orwell's hands, linguistic structure determines the space of conceptual thought; for example, 'thoughtcrime' is unthinkable without language to describe the expression of dissent."

Narrative perspective. Through close third-person narration directed toward Winston Smith, Orwell conveys the loss of one's agency. From the narrator's limited perspective, the reader feels surveillance, fear, and psychological fragmentation which increases empathy and emotional fervor.

George Orwell in 1984 demonstrates how freedom is curtailed on a wide scale by forces outside of ourselves, including not only political oppression but through the language, social standards, and psychological hegemony of oppression. Surveillance, slogans and Newspeak restrict thought and behavior, and the narrative perspective focuses on the decline of individual will to act at all. The novel shows that totalitarian systems dictate action on the outside and thought on the inside. In the end, it's about the worth of personal freedom and responsibility. *Control* is shown not in fear but in delight and habit, Huxley's novel says. Satire, lexical contrast, and scientific imagery reveal how language and technology manipulate thought to explain and naturalize inequality. Characters with emotional anesthesia and social stratification are obviously bound back to a subconscious autonomy. Huxley stresses oppression in the form of comfort and seeming happiness. Using irony and the technique of subtlety, scientific discourse, the book reveals how social control works more subtly by means of these tools for the manipulation of men in society. The novel shows that freedom is extremely limited, even in the absence of the possibility of naked constraint: no matter how it is not imposed outright.

In Huxley's *Brave New World*, repression is reoriented: pleasure and conditioning instead become instruments to ensure order.

Literary satire and lexical contrast. Huxley contrasts the slogan happiness with the reality of dominance. Misrepresentations of "*freedom*" "*comfort*" and "*stability*" are used ironically to camouflage the manipulation, illustrating how language can make inequality seem normal [2]. As well as, Huxley's characters are mass-produced, emotionally anaesthetized, and socially stratified. The point here is a cautionary tale about the manner in which technological determinism, if left unchecked, can slowly but steadily undercut the possibility of meaningful autonomy.

Unlike Orwell and Huxley, who build fictional dystopias, Utkir Hoshimov locates control in everyday social relations. His creations including "Ikki eshik orasi" and "Dunyoning ishlari" - probe how emotional, familial and societal expectations constrain individual agency. Hoshimov deploys quotidian items - a door, a path, and a letter - as figurative gateways to moral choice. These figures illustrate the inner warfare of the internal urge to act on what is true and what is not [3].

People often find themselves constrained, not by political structures, but by:

- internalized moral codes,

- collective judgment,
- generational authority.

These kinds of controls align with Michel Foucault's understanding of subjects regulated by the self, yet in Hoshimov's case they are examined in emotionally laden Uzbek contexts. Hoshimov's narrative, in his lyrical vignettes and in his first-person thoughts and descriptions, allows the reader to experience the impact of control in a more emotional fashion, illustrating how it works on the family structure in the context of poverty or social obligations.

Comparative Analysis

Author	Type of control	Stylistic features	Effect
Orwell	Coercive, external, violent	repetition, bleak imagery, political slogans	fear-based submission
Huxley	Psychological, pleasure-based	satire, scientific lexicon, irony	complacency through comfort
Hoshimov	Moral, emotional, internalized	symbolism, lyrical realism, empathy	self-imposed conformity

Despite differences, all three authors show how systems—political, technological, or cultural reshape human behavior by manipulating emotion, language, or identity.

In conclusion, the works of Orwell, Huxley, and Hoshimov collectively reveal that control in modern societies is multifaceted. While Orwell's world relies on surveillance and violence, Huxley's society uses pleasure and conditioning, and Hoshimov portrays everyday social pressures that subtly restrict individuality. Their stylistic techniques satire, symbolism, lexical contrast, and psychological narration serve not only as artistic devices but as analytical tools exposing how freedom can be eroded unnoticed. Studying these authors together provides a deeper understanding of the evolution of oppression: from physical coercion to emotional and cognitive regulation. The interplay between individual agency and structural power highlights the fragility of personal autonomy within controlled environments. By juxtaposing different models of authority, the authors reveal that repression often operates under the guise of stability or collective well-being. Thus, their combined perspectives underscore the necessity of critical awareness in recognizing subtle forms of manipulation that shape human thought and behavior.

REFERENCES:

1. Orwell, G. 1984. London: Secker & Warburg, 1949. -p 85.
2. Huxley, A. Brave New World. London: Chatto & Windus, 1932. -p 12.
3. Hoshimov, O. Ikki eshik orasi. Toshkent: Sharq nashriyoti, 1995. -p 14.
4. Hoshimov, O. Dunyoning ishlari. Toshkent: Yozuvchi nashriyoti, 1982. -p 66.
5. Foucault, M. Discipline and Punish. New York: Vintage Books, 1977. -p 19.
6. Melibayeva M. Stylistic expression of freedom and control in dystopian novels: a comparative analysis of "1984", "Brave new world" and "Tushda kechgan umrlar". (2025). International Journal of Artificial Intelligence, 5(11), 2444-2446. <https://www.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai/article/view/8308>

UO'K 821.512.133.09

ULUG'BEK HAMDAMNING "MUVOZANAT" ROMANIDA INSON TAQDIRI VA RUHIY IZTIROB MUAMMOLARI

T.T. Musurmonov, tadqiqotchi, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ulug'bek Hamdamning "Muvozanat" asari asosida inson taqdiri va ruhiy iztirob muammolari ekzistensial yondashuv asosida tahlil qilinadi. Asarda insonning o'zini anglashga, jamiyatdagi o'rnini belgilashga, axloqiy tanlovlarga va ma'naviy muvozanatga intilishi badiiy-falsafiy asosda ko'rsatiladi. Qahramonlar ruhiy kurashlari orqali zamonaviy inson uchun universal muammolar ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Ulug'bek Hamdam, Muvozanat, ekzistensializm, taqdir, iztirob, tanlov, ruhiy kurash, muvozanat, falsafiy proza.

Аннотация. В статье анализируются проблемы человеческой судьбы и духовных страданий, основанные на экзистенциальном подходе произведения Улугбека Хамдама «Равновесие». В произведении на художественно-философской основе показано стремление

человека к самопознанию, определению своего места в обществе, нравственному выбору и достижению духовного равновесия. Через духовные переживания героев раскрываются общечеловеческие проблемы современного человека.

Ключевые слова: Улугбек Хамдам, Равновесие, экзистенциализм, судьба, страдание, выбор, духовная борьба, баланс, философская проза.

Abstract. This article analyzes the novel “Muvozanat” by Ulugbek Hamdam from the perspective of existentialist thought. The work explores the human search for self-understanding, moral choice, inner struggle, and the need for balance. Using literary and philosophical methods, the author reveals universal human issues reflected in the characters’ experiences.

Key words: Ulugbek Hamdam, Balance, existentialism, fate, suffering, choice, spiritual struggle, balance, philosophical prose.

Kirish: Zamonaviy o‘zbek adabiyotida inson ruhiyatiga, ichki kurashlariga va jamiyat bilan bo‘lgan murakkab munosabatlarga bag‘ishlangan badiiy asarlar muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, XXI asr o‘zbek romanlari insonning ichki olamidagi ziddiyatlar, tanlov erkinligi, hayotiy maqsad va ma’naviy muvozanat muammolarini badiiy-falsafiy yondashuv orqali talqin etishga intiladi. Bu borada Ulug‘bek Hamdamning “Muvozanat” romani o‘ziga xos falsafiy konsepsiyasi, syujet chizig‘ining murakkabligi va ruhiy iztirobga asoslangan obrazlar tizimi bilan ajralib turadi.

“Muvozanat” – bu oddiy hayotiy voqealar majmuasi emas, balki shaxsning ichki izlanishlari, ma’naviy inqirozlar va ongiy sarosimalar orqali o‘z mohiyatini anglash yo‘lidagi og‘riqli jarayonni yorituvchi roman hisoblanadi. Asarda inson taqdiri, ijtimoiy bosimlar va axloqiy qarorlar o‘rtasidagi ziddiyatlar, shuningdek, ruhiy tanazzul va undan chiqish imkoniyatlari chuqur badiiy-falsafiy tahlil etiladi. Qahramonning ruhiy holatlari, hayotga bo‘lgan qarashlari va tanlovdagi ikkilanmalari orqali muallif zamonaviy odam uchun eng dolzarb bo‘lgan falsafiy savollarni qo‘yadi: “Inson kim?”, “Hayotning mazmuni nimada?”, “Ichki muvozanatga qanday erishiladi?”.

Roman qahramonining ichki olami, hayotiy yo‘li va ichki kurashlari orqali muallif insoniyatga xos bo‘lgan universal iztirob va umid, maqsad va tushkunlik, iroda va zaiflik holatlarini san‘at vositasi orqali ifodalaydi. Har bir kechinma, har bir tafsilot inson tafakkurining muvozanatini tiklashga xizmat qiluvchi badiiy bo‘lak sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, roman syujetining drammatizmi ichki monologlar, ong oqimi, ramziy tasvirlar orqali kuchaytiriladi. Bu jihatlar asarni faqat adabiy emas, balki falsafiy tafakkur mahsuli sifatida ham o‘rganishga asos yaratadi.

“Muvozanat” – bu nafaqat roman, balki ong, axloq, iroda va iymon o‘rtasidagi nozik munosabatlar muvozanatini topishga bo‘lgan ichki ehtiyojning ifodasidir. Asarda mavjudlik inqirozi, yolg‘izlik, tanlov erkinligi, mas’uliyat, ruhiy qiyinchiliklar singari ekzistensial g‘oyalar o‘zbek ijtimoiy-madaniy kontekstida badiiy ifodasini topgan. Shu bois, romanni ekzistensial adabiyot doirasida tahlil qilish, uni global falsafiy adabiy jarayonlar bilan qiyosiy ravishda o‘rganish dolzarb hisoblanadi.

Metodologiya: Mazkur maqola Ulug‘bek Hamdamning “Muvozanat” romanini ekzistensial adabiyot va falsafiy tafakkur nuqtai nazaridan o‘rganishga qaratilgan. Maqolada bir nechta uslubiy yondashuvlar uyg‘unlashtirildi:

✓ Qiyosiy-analitik yondashuv – asardagi ruhiy-psixologik holatlarni G‘arb adabiyotidagi ekzistensial motivlar bilan solishtirish imkonini berdi. Jumladan, J.P. Sartr, A. Kamyu va S. Kirkegor kabi mutafakkirlarning nazariy qarashlari asosida qahramonning ichki iztiroblari tahlil qilindi.

✓ Kontent-analiz (mazmuniy tahlil) – roman matnida inson taqdiri, ma’naviy bo‘shliq, axloqiy muvozanat, izlanish, yolg‘izlik, tanlov va ongiy muammolar aks etgan parcha va epizodlar tanlab olinib, ularning g‘oyaviy-estetik mazmuni ochib berildi.

✓ Psixologik-falsafiy tahlil – qahramonning ruhiy kechinmalari, ichki ziddiyatlari va ularning g‘oyaviy anglanish darajasi tahlil qilindi. Bu orqali insonni ijtimoiy emas, balki ichki dunyo markaziga joylashtiruvchi yondashuv ilgari surildi.

✓ Filologik yondashuv – matnning badiiy strukturasini, kompozitsion tuzilishini, obrazlar tizimini va badiiy vositalarni aniqlash orqali, muallifning estetik niyati talqin qilindi.

Natijalar va muhokamalar: Tadqiqot davomida Ulug‘bek Hamdamning “Muvozanat” romanida inson taqdiri va ruhiy iztirob masalalari bir necha asosiy badiiy-falsafiy mezonlar orqali yoritilganligi aniqlandi. Quyidagi jihatlar ayniqsa dolzarb va mazmunan chuqur ifodalangan:

- **Shaxsning o‘zini anglashga bo‘lgan intilishi** – Asar qahramoni hayotining turli bosqichlarida o‘zining kimligi, hayotdagi o‘rni va vazifasini aniqlashga intiladi. Bu izlanishlar ichki monologlar, qarama-qarshi fikrlar, ijtimoiy stereotiplarga qarshi fikriy kurashlar orqali badiiy tasvirlangan. Inson o‘z mohiyatini anglash uchun ko‘p hollarda og‘riqli tajribalardan o‘tadi, bu esa ekzistensial adabiyotning asosiy xususiyatlaridan biridir.

- **Tashqi muhit va ichki olam o‘rtasidagi qarama-qarshilik** – Qahramon tashqi dunyo – jamiyat, oilaviy an‘analar, ijtimoiy bosim va axloqiy me‘yorlar bilan o‘zining ruhiy ehtiyojlari, erkin tanlovi va hayotiy qadriyatlarini o‘rtasida muvozanat topishga urinishda bo‘ladi. U bu qarama-qarshilikdan ruhiy charchoq, shubha, norozilik va chekinishlar bilan o‘tadi. Asarda bu holat ramzlar, ruhiy tasvirlar va o‘z-o‘zini so‘roq qilish shaklida ifodalanadi.

- **Yolg‘izlik va mavjudlik inqirozi** – Qahramon ko‘plab ijtimoiy aloqalarga ega bo‘lsa-da, u ichki yolg‘izlikni his qiladi. Mazkur holat o‘zini anglashdagi bo‘shliqlar, jamiyatdagi begonalik, hayotiy ma‘no izlash jarayonidagi noaniqliklar orqali ifodalanadi. Yolg‘izlik bu yerda salbiy holat emas, balki insonning o‘z “men”i bilan yuzlashuvi uchun zarur ichki holat sifatida ko‘rsatilgan. Mavjudlik inqirozi – ya‘ni hayot ma‘nosi, erkinlik va mas‘uliyat o‘rtasidagi qarama-qarshilik – romanning ruhiy-falsafiy asosini tashkil etadi.

- **Tanlov va mas‘uliyat muammosi** – Asar qahramoni oldida hayotning har bir bosqichida muhim tanlovlar turadi. Bu tanlovlar ko‘pincha iztirob, noaniqlik va xavf bilan to‘la. Yozuvchi tanlov erkinligini ekzistensial mezon sifatida ilgari suradi, lekin shu bilan birga har bir tanlov uchun insonning shaxsiy javobgarligi ham muhimligini ta’kidlaydi. Mas‘uliyat qahramon ruhiy kurashining ajralmas bir qismi sifatida ko‘rsatilgan.

- **Hayotiy muvozanatni izlash** – Asar nomi – “Muvozanat” – nafaqat semantik markaz, balki butun roman konsepsiyasining kalitidir. Qahramon moddiy va ma‘naviy, jismoniy va ruhiy, aql va qalb o‘rtasidagi nozik muvozanatni topishga harakat qiladi. U o‘zining ichki va tashqi olami o‘rtasida uyg‘unlikka erishish uchun ongli kurash olib boradi. Bu kurash – romanning asosiy dramatik kuchi, uni universal badiiy-falsafiy asar darajasiga olib chiqadi.

Ushbu natijalar shuni ko‘rsatadiki, Ulug‘bek Hamdam “Muvozanat” asari orqali zamonaviy o‘zbek adabiyotida inson ichki olami, ruhiy muammolar, tanlov va mas‘uliyat, mavjudlik mohiyati kabi chuqur falsafiy masalalarni o‘ziga xos estetik va badiiy vositalar bilan talqin eta olgan. Asar nafaqat o‘zbek kitobxonlari uchun, balki global ekzistensial muammolarni tushunishga intilayotgan har bir o‘quvchi uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Roman syujeti va qahramonlarining psixologik portretlari orqali Ulug‘bek Hamdam insoniyat tarixidagi eng og‘riqli, eng murakkab savollarni badiiy-falsafiy shaklda qo‘yadi. “Muvozanat”dagi markaziy obraz insonning hayot yo‘lida duch keladigan ruhiy iztirob, ma‘naviy inqiroz va mavjudlik bilan bog‘liq ziddiyatlarning badiiy ifodasidir. Qahramon hayotining turli bosqichlari – bolalik, o‘smirlik, ulg‘ayish, hayotiy sinovlar va tanlovlar – bir butun ichki rivojlanish liniyasini tashkil etadi. Har bir bosqich inson ruhiyatidagi chuqur jarayonlarning, kechinmalar va anglashlarning in‘ikosi sifatida talqin qilinadi.

Asarda nafaqat tashqi voqelik, balki ichki izlanishlar, savollar, noaniqliklar, ikkilanish, passivlik, mutelik va harakatsizlik kabi ruhiy holatlar muhim dramatik kuchga ega. Bunday holatlar orqali muallif inson mavjudligining noaniqliklari bilan to‘la manzarasini yaratadi. Qahramon hayoti nafaqat tashqi muhit bilan kurash, balki o‘z ichki dunyosi, ehtirolari, qo‘rquv va umidlari bilan bo‘lgan murosasiz qarama-qarshilikdir.

Roman voqealari jarayonida qahramonning o‘zligini anglash, qaror qabul qilish, hayotiy yo‘lini tanlash kabi jarayonlari chuqur ziddiyatli kechinmalar orqali ochib beriladi. Bu jarayonlar davomida u hayot mazmuni, erkinlik, imon, muhabbat, yolg‘izlik va mas‘uliyat kabi ekzistensial tushunchalar bilan yuzma-yuz keladi. Har bir tanlov uning ichki dunyosida yangi iztirobni yuzaga keltiradi, lekin ayni paytda bu iztirob uni ongiy uyg‘onish sari yetaklaydi. Ayniqsa, qahramonning ichki nutqi, sukunatdagi fikrlari, orqaga nazar tashlashlari va ong oqimi orqali muallif uning ongiy inqirozini,

viydon qiynog'ini, mavjudlikdagi bo'shliqni va umidsizlikni jonli va tabiiy tarzda tasvirlaydi. Ichki monologlar orqali qahramon o'quvchiga ruhiy-psixologik jihatdan yaqinlashadi. Bu esa o'quvchida qahramon kechinmalariga nafaqat aqliy, balki emotsional jihatdan ham hamdardlik uyg'otadi. Shu ma'noda yozuvchi ichki monolog va psixologik tafsilotlardan mahorat bilan foydalangan holda har bir iztirob, har bir kechinmani naturalistik va samimiy ruhda ifodalashga erishadi.

Asar tilining soddaligi va falsafiy qatlamlarning murakkabligi o'zaro uyg'un holda mavjud. Bu ikki qatlam o'rtasidagi balans "Muvozanat" romanining ichki mohiyatiga to'g'ri keladi. Muallif syujet voqealari orqali emas, balki ruhiy ziddiyatlar, kechinmalar, ramzlar va simvollar orqali g'oya beradi. Shu bois romanni ekzistensial adabiyot namunasi sifatida baholash mumkin. Undagi asosiy dramatik to'qnashuv – insonning o'z taqdiri, erkinligi va mavjudligi bilan olib borayotgan ichki dialogidir. "Muvozanat" romani o'zbek adabiyotida ekzistensial prozaning mukammal va o'ziga xos namunasi sifatida ajralib turadi. U Sartr, Kamyu, Xesse, Dostoyevskiy singari mualliflarning falsafiy badiiy yondashuviga yaqin turadi, lekin o'zbek xalqining ma'naviy-falsafiy tajribasi, tarixiy va madaniy konteksti bilan uyg'unlashgan holda yangicha talqinni taqdim etadi.

Xulosa: Ulug'bek Hamdamning "Muvozanat" romani – zamonaviy o'zbek adabiyotida inson ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari va axloqiy tanlovlarining chuqur badiiy-falsafiy talqini bo'lib xizmat qiladi. Asarda inson o'zini anglash, ruhiy muvozanatga erishish, jamiyatda o'z o'rnini topish yo'lidagi iztiroblar, botiniy qarama-qarshiliklar va qarorlar chuqur falsafiy asosda yoritiladi. Roman qahramoni hayot yo'lining har bir bosqichi orqali inson tabiatidagi asosiy qirralar – umid va tushkunlik, jasorat va ikkilanish, e'tiqod va shubha, iroda va bo'ysunuvchanlik kabi qarama-qarshi holatlarning ziddiyatli uyg'unligini ifodalaydi.

Asar o'zining badiiy-falsafiy mazmuni, psixologik qatlamlari va realistlik obrazlar tizimi orqali o'quvchini nafaqat syujet rivoji bilan, balki obrazlar ruhiyatidagi murakkablik va ongij jarayonlar bilan ham bog'laydi. Bu jarayonlar orqali o'quvchi insonning mavjudlik mohiyati, tanlovdagi erkinligi, viydon oldidagi mas'uliyati va hayot mazmuni haqida chuqur tafakkur yuritishga da'vat etiladi. Muallif bu orqali roman janrining imkoniyatlarini falsafiy kontsepsiya bilan boyitadi, uni oddiy badiiy to'qimadan ko'ra kengroq – fikr, ruh, tafakkur, iztirob va najot yo'llarini o'z ichiga olgan falsafiy manzara darajasiga olib chiqadi.

Roman o'zbek adabiyotida kam uchraydigan ekzistensial-falsafiy yondashuvga asoslangan bo'lib, unda G'arb falsafasi bilan Sharqona tafakkur uyg'unlashgan. Ayniqsa, hayotiy haqiqatga yaqin obrazlar, psixologik realizm, ichki monologlar, ramziy detallar va ruhiy kechinmalar orqali muallif shaxsiy iztirobni umumiy mavjudlik inqirozining bir ko'rinishi sifatida talqin etadi. Shu sababli "Muvozanat" romanini faqat adabiy asar emas, balki zamonaviy falsafiy tafakkurning badiiy ifodasi sifatida baholash mumkin.

Asarda insonni jamiyatdagi ijtimoiy roli bilan emas, balki uning ruhiy mohiyati, axloqiy tanlovi va ichki dunyosi bilan ko'rsatish maqsadi ustuvor bo'lgan. Bu yondashuv zamonaviy o'zbek nasrida shaxs va mavjudlik muammolariga yangicha falsafiy nigoh bilan qarash imkonini beradi. Shu jihatdan, "Muvozanat" asari o'zbek ekzistensial prozasining mukammal namunalaridan biri hisoblanadi va kelajakda ham adabiy-falsafiy tahlillar uchun muhim tadqiqot obyekti bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hamdam, U. *Muvozanat*. Toshkent: Sharq, 2019.
2. Sartre, J.P. *Eksistensializm – bu insonparvarlikdir*. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
3. Kamyu, A. *Sisyphus afsonasi*. Toshkent: Akademnashr, 2016.
4. Karimov, A. "O'zbek romanchiligida ruhiy muammolar talqini." *Adabiyotshunoslik izlanishlari*, 2021.
5. Oripov, M. "Yangi davr o'zbek adabiyotida shaxs va jamiyat muammolari." *O'zbek tili va adabiyoti*, 2020.
6. Назаров, З. *Экзистенциализм и литература*. Ташкент: Фан, 2018.
7. Баевский В.С. *Экзистенциализм в литературе XX века*. М.: Наука, 2003.
8. Qodirova, M. "Adabiy matnda ekzistensial talqin." *Filologiya Masalalari*, 2022.
9. Saidov, R. "Falsafiy tafakkur va adabiyot mushtarakligi." *Sharq yulduzi*, 2021.
10. Axmedov, B. "Zamonaviy o'zbek romanida psixologik izlanishlar." *Til va adabiyot*, 2023.

BOBUR VA “BOBURNOMA”NING FRANSUZ OLAMIDA ILMIY VA BADIY
RETSEPTSIYASI

Yo.A.Nasirdinova, PhD, Qo‘qon universiteti Andijon filiali, Andijon

<https://orcid.org/0000-0002-6187-8090>

Annotatsiya. Maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari fransuz ilmiy-madaniy makoniga kirib kelishi va ikki yirik tarjima – A. Pavet de Courteille hamda J.-L. Bacqué-Grammont – orqali shakllangan ilmiy va adabiy-estetik retseptsiya tahlil qilinadi. Tahlilda tarjimalarning matnshunoslik bazasi, parateksti, transliteratsiya va o‘quvchiga yo‘naltirilgan izohlar tizimi hamda «muallif ovozi»ni fransuzchaga ko‘chirish strategiyalari qiyoslanadi.

Kalit so‘zlar: Boburnoma, fransuzcha tarjimalari, Pavet de Courteille, Bacqué-Grammont, retseptsiya, sharqshunoslik, memuar, miniatura.

Аннотация. В статье анализируется процесс вхождения произведения Захириддина Мухаммада Бабура «Бабур-наме» во французское научно-культурное пространство и его научно-литературная и эстетическая рецепция, сформированная на основе двух ключевых переводов — А. Паве де Куртейля и Ж.-Л. Бакке-Граммона.

Ключевые слова: Бабур-наме, «Babur-nama», французские переводы, Паве де Куртейль, Бакке-Граммон, рецепция, востоковедение, мемуар, миниатюра.

Abstract. The article examines the introduction of Zahir al-Din Muhammad Babur’s Baburnama into the French scholarly and cultural sphere and analyzes its scholarly and literary-aesthetic reception shaped through two major translations — those by A. Pavet de Courteille and J.-L. Bacqué-Grammont

Keywords: “Babur-nama”, French translations, Pavet de Courteille, Bacqué-Grammont, reception, Oriental studies, memoir, miniature.

Kirish. Fransuz sharqshunosligi tarixida “Boburnoma” Markaziy Osiyo va Hindistonning XVI asr boshlaridagi siyosiy, geografik hamda madaniy manzarasini memuar tarzida qayd etgan nodir manba sifatida qabul qilingan. G. Veinstein ta’kidlaganidek, musulmon hukmdorlar orasida memuar yozish an’anasi juda kam uchraydi; shu bois Boburnoma ‘avtobiografiya’ janrining istisnoli namunasi sanaladi. Biroq matn murakkabligi – shaxslar, toponimlar va voqealar ko‘pligi sababli fransuz o‘qish amaliyotida izohlar apparati ‘zarur’ ekani ham qayd etiladi.

Asosiy qism. XIX asrning ikkinchi yarmida Boburnoma Yevropada tobora ko‘proq filologik yondashuv asosida o‘qila boshlandi. Shu jarayonda **Abel Pavet de Courteille** tayyorlagan fransuzcha tarjima alohida bosqich bo‘lib, u kataloglarda “Bobur xotiralari”ning **“chig‘atoy turkiysidan birinchi marta tarjima qilingan”** nashri sifatida qayd etiladi. (Courteille, 1871, 1b.). Asar ikki jild ko‘rinishida chop etilgan.

Pavet de Courteille fransuz sharqshunosligi va turkologiya an’analarida muhim o‘rin tutgan olim bo‘lib, **Collège de France**da turk tili bo‘yicha dars bergan. ([Pavet de Courteille, Abel - Persée](#)) Bu akademik muhit tarjima ishining konsepsiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan: tarjimon matnni oddiy “adabiy o‘g‘irish” emas, balki **filologik aniqlik, leksik izoh va tarixiy-geografik sharhlash** bilan birga berishni maqsad qiladi.

Pavet de Courteille tarjimasining yana bir belgisi — u Boburnomani o‘qishni yengillashtirish uchun maxsus leksikografik tayyorgarlik qilgan turkumga mansubligi. Uning **“Dictionnaire turk-oriental...”** asari aynan Bobur, Abulg‘oziy va Navoiy matnlarini o‘qishga yordam berish maqsadida tuzilganligi bilan izohlanadi; 1871-yil tarjima shu filologik baza ustiga qurilganini ko‘rsatadi (Courteille,).

Pavet de Courteille tarjimasi Boburnoma tarjimalari tarixida **fransuz maktabining filologik-izohli tarjima modelini** mustahkamlaydi: fransuz sharqshunosligida **turkologik filologiya** mezonlarini kuchaytiradi; Boburnomani “tarixiy xotira”dan “tahlil qilinadigan matn”ga aylantirishda oraliq bo‘g‘in bo‘ladi; keyingi fransuz va yevropalik tadqiqotchilar uchun ishlatish mumkin bo‘lgan izohli terminlar, toponimlar, etnonimlar, unvonlar tarjimasi standartini shakllantiradi.

Fransuz retseptsiyasi birinchi navbatda tarjimalar tayangan matnlar zanjiri bilan belgilanadi. Veinsteinning ma'lumotiga ko'ra, Boburnomaning asl qo'lyozmasi yo'qolgan bo'lsa-da, turkiy va forsiy nusxalar hamda tarjimalar orqali yashab kelgan. Buxoroda topilgan nusxa forsiy tarjimadan qayta turkchallashtirilgan (Waki'at-i Baberi) bo'lib, bu zanjir 1857-yil Qozon (Ilminskiy) nashriga, undan esa Pavet de Courteille (1871) fransuz tarjimasiga o'tgan: *«Le manuscrit original de l'œuvre, rédigé en turc tchaghatay, a aujourd'hui disparu. Toutefois, le succès rapide et durable de cet ouvrage a entraîné la réalisation de nombreuses copies, soit en turc, soit en traduction persane, dont plusieurs nous sont parvenues. La plus ancienne, dite manuscrit d'Elphinstone, du nom de son découvreur, remonte aux années 1560, mais elle est malheureusement très lacunaire. Une copie plus complète, datée des environs de 1700, est conservée à Haydarabad ; elle a servi de base au travail fondamental d'Annette Susannah Beveridge, à savoir son édition publiée en 1905, suivie de sa traduction anglaise. Par ailleurs, une autre copie fut découverte en 1714 par une mission russe à Boukhara. Il s'agit d'une version turque issue d'une traduction persane antérieure (Waki'at-i Baberi). Une copie de ce manuscrit fut réalisée à Londres en 1737, puis imprimée à Kazan en 1857 sous la direction de Nikolaï Ivanovitch Ilminskij.»* (MONNET, 2012, 109)

Pavet de Courteille o'z tarjimasining so'zboshi qismida asar faqat sharqshunoslar uchun emas, balki tarix va geografiyaga qiziqqan keng o'quvchi uchun ham mo'ljallaganini aytadi; asarda siyosiy shaxslar, shuningdek 'adabiy va badiiy' muhitga oid tafsilotlar borligini ta'kidlaydi : *«L'ouvrage dont je soumetts aujourd'hui la traduction à l'examen des orientalistes ne s'adresse pas seulement à eux, mais à tous ceux qui s'intéressent à l'étude de l'histoire et de la géographie.»* (Courteille, 1871, 10) Matn tili Yevropada kam o'rganilgani bois tarjimon uchun lug'atchilik darajasidagi filologik mehnat zarur bo'lganini qayd etadi. Bu pozitsiya XIX asr fransuz sharqshunosligida 'manbani tanitish va ilmiy muomalaga kiritish' paradigmasiga mos keladi.

Pavet tarjimasining retseptsiya tarixidagi muhim jihati — uning tayanch matni. Veinsteinning qayd etishiga ko'ra, Pavet de Courteille tarjimasi Ilminskiy nashriga tayanadi. Shu bois Pavet tarjimasi ko'pincha filologik 'birinchi ko'pri' sifatida yuqori baholansa-da, matn genezisi nuqtayi nazaridan bilvosita tarjima bo'lganligi uchun badiiy uslub yaqinligini cheklangan.

Tarjimon Bobur tilini Usmonli turkchasi bilan qiyoslar ekan, muhim tanqidiy nuqtani ilgari suradi: Usmanli adabiy tilida "milliyligi shubhasiz bo'lgan so'zlar" ko'pincha arab va fors iboralari bilan almashtirilgan. Bu yerda muallif arabcha-forscha elementlarning haddan tashqari ustunligi masalasini nazarda tutadi. Bobur tilida esa bunday hodisa kuzatilmaydi; aksincha, u Markaziy Osiyo turkiy adabiy an'anasiga sodiq qoladi: *«La langue dont Bâber s'est servi pour écrire ses mémoires est la pure langue turke, non pas celle des Osmanlis, où les mots d'une nationalité incontestable sont remplacés par des expressions arabes ou persanes, mais celle de l'Asie centrale, telle que l'ont maniée les poètes Nevâ'i, Lutfi, Obeyd-Khan, Sultan-Hucein, Mir-Haider, etc. ; plus simple toutefois et plus naïve encore, comme il convient à une narration intime et sans prétention.»* (Courteille, 1871, 15)

Bu fikr Alisher Navoiyning "Muhokamat ul-lug'atayn" asaridagi g'oyalar bilan hamohang bo'lib, Bobur tilining ongli ravishda tanlangan milliy-estetik pozitsiya ekanini ko'rsatadi. Parchada Navoiy, Lutfiy, Ubayd Xon, Sulton Husayn, Mir Haydar kabi shoirlarning til amaliyotiga murojaat qilinishi Bobur tilining badiiy stilga mansubligini tasdiqlaydi. Bu sanab o'tilgan ijodkorlar Markaziy Osiyo turkiy adabiyotining oltin davri vakillari bo'lib, ularning tili yuksak poetik va estetik mezon sifatida qaraladi. Muallif Boburnomani ana shu an'anaga kiritish orqali Boburni faqat tarixchi yoki sarkarda emas, balki adabiy maktab davomchisi sifatida ham talqin qiladi.

«Une nouvelle traduction française, fondée sur le texte original en turc tchaghatay, œuvre de Jean-Louis Bacqué-Grammont, a été publiée à Paris en 1980.» – deydi Gilles Veinstein o'zining fransuzcha Boburnima larga bag'ishlagan maqolasida keyingi Jean-Louis Bacqué-Grammontning tarjimasiga ishora qilib (Monnet, 2012, 110).

Tarjimon ta'kidlaydiki, Baburnoma islomiy O'rta asr adabiy an'analari doirasida noyob hodisa hisoblanadi. Asar janr jihatidan kam uchraydigan avtobiografiya bo'lib, muallifning shaxsiy hayoti, siyosiy faoliyati va ichki kechinmalarini bevosita va samimiy tarzda aks ettiradi. Ayniqsa, asarning

muallifi hukmdor bo'lishiga qaramay, unda rasmiy tarixnavislikka xos dabdaba va o'zini ulug'lash unsurlarining deyarli yo'qligi ilmiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi:

« Les Mémoires de Babur (Babur-nāma) occupent une place exceptionnelle au sein des littératures du monde islamique médiéval. Le dira-t-on jamais assez ? Ils relèvent en effet d'un genre extrêmement rare dans cet espace culturel: l'autobiographie. De surcroît, leur auteur est un souverain de très haute lignée, dont l'action en tant qu'homme d'État a profondément et durablement modifié la configuration politique d'une partie de l'Asie au cours du premier tiers du XVIe siècle. Monté dès l'enfance sur le trône d'un infime royaume d'Asie centrale, il régnait, à sa mort, sur un vaste empire s'étendant du nord de l'actuel Afghanistan jusqu'aux confins du Bengale (Bacqué-Grammont, 1980, 6).

Grammonning tarjimasi metodologik jihatdan fransuz sharqshunosligida yangi bosqichni ifodalaydi. Uning yondashuvi avvalgi tarjimalardan, xususan, Pavet de Courteille ishidan, vositachilik manbalaridan voz kechish va bevosita chig'atoy turkiy tilidagi matnga tayanish bilan tubdan farq qiladi. Bacqué-Grammontning metodologiyasi filologik sadoqat tamoyiliga asoslanadi. Tarjima chog'ida u Ilminskiy nashri yoki forsha qayta ishlanmalar orqali shakllangan ikkilamchi qatlamlarni chetlab o'tib, mavjud qo'lyozma an'analarini qiyosiy tahlil qiladi. Natijada tarjima matni imkon qadar muallifning asl til, sintaksis va leksik uslubiga yaqinlashtiriladi (Bacqué-Grammont, 1980, 4). Uning yondashuvi tanqidiy matnshunoslik metodlariga tayanadi. Matndagi xronologik uzilishlar, muallif vafotidan keyin yuzaga kelgan bo'shliqlar va nusxalar o'rtasidagi farqlar ochiq ko'rsatiladi. Zarur hollarda voqealar uzviyligini tiklash uchun zamondosh tarixiy manbalardan ehtiyotkorlik bilan foydalaniladi, biroq bu qo'shimchalar har doim aniq belgilab qo'yiladi (Bacqué-Grammont, 1980, 6).

Xulosa. Mazkur tahlil Zahiriddin Muhammad Bobur va uning Boburnoma asarining fransuz ilmiy-madaniy makonida qabul qilinishi va talqinini ikki asosiy tarjima – Abel Pavet de Courteille (1871) hamda Jean-Louis Bacqué-Grammont (1980/1985) misolida yoritadi. Tadqiqot natijalari fransuz sharqshunosligida Boburnoma dastlab filologik va izohga asoslangan yondashuv orqali Yevropa ilmiy muomalasiga kirganini ko'rsatadi. Pavet de Courteille tarjimasi asarning birinchi to'liq fransuzcha talqini bo'lib, Ilminskiy nashriga tayangani sababli ayrim badiiy nozikliklarni cheklagan. Bacqué-Grammont tarjimasi esa bevosita chig'atoy turkiy matnga asoslanib, tanqidiy matnshunoslik tamoyillarini qo'llaydi va muallifning avtobiografik ovozi saqlaydi. Natijada fransuz retseptsiyasi Boburnomani islomiy O'rta asr adabiyotidagi noyob avtobiografik asar sifatida baholaydi hamda Sharq va G'arb o'rtasidagi ilmiy-madaniy muloqotda muhim manba sifatida e'tirof etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. **Boburnoma** / Zahiriddin Muhammad Bobur; – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi «Fan» nashriyoti, 2018. – 432b.
2. MONNET, Pierre (dir.) ; SCHMITT, Jean-Claude (dir.). Autobiographies souveraines. Paris: Éditions de la Sorbonne, 2012 (généré le 20 septembre 2019).
3. Mémoires de Baber (Zahir-ed-din Mohammed) fondateur de la dynastie mongole dans l'Hindoustân, traduits pour la première fois sur le texte djagataï par A. Pavet de Courteille, 2 vol., Paris, Maisonneuve & Cie, 1871.
4. Le livre de Babur: Mémoires de Zahiruddin Muhammad Babur de 1494 à 1529, trad. du turc tchaghatay par Jean-Louis Bacqué-Grammont, annoté par J.-L. Bacqué-Grammont et Mohibbul Hasan, avant-propos de Louis Bazin, préfaces de Sabakhat Azimjanova, Abd-al-Hayy Habibi et Mohibbul Hasan, Paris, Publications orientalistes de France, 1980.

UDC 81'27 + 811.111 + 811.512

CONTRASTIVE LINGUO CULTURAL ANALYSIS OF IDIOMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

M.A. Nazarova, student, University of exact and social sciences, Tashkent.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi milliy o'zlikni ifodalovchi idiomalar lingvomadaniy qiyosiy tahlil qilinadi. Idiomalarlar xalqning dunyoqarashi, qadriyatlar va tarixiy tajribasini aks ettiruvchi madaniy belgilangan til birliklari sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda tanlangan iboralar semantik sohalar, metaforik modellar va madaniy ramzlar asosida tahlil qilinadi. Natijalar ingliz tilidagi iboralarda individuallik va pragmatik yondashuv, o'zbek tilidagi iboralarda

esa jamoaviylik, axloqiy tarbiya va ijtimoiy uyg'unlik ustuvor ekanini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari tarjimashunoslik, madaniyatlararo muloqot va til ta'limi uchun ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: *milliy o'zlik, frazeologik birliklar, lingvomadaniy tahlil, madaniy dunyoqarash, metaforik modellar, etnolingvistika.*

Аннотация. *В статье проводится сопоставительный лингвокультурологический анализ идиоматических выражений, отражающих национальную идентичность в английском и узбекском языках. Идиомы рассматриваются как культурно маркированные языковые единицы, передающие коллективное мировоззрение, ценности и исторический опыт народа. В ходе исследования анализируются семантические поля, метафорические модели и культурные образы. Результаты показывают, что английские идиомы в большей степени ориентированы на индивидуализм и прагматизм, тогда как узбекские идиомы отражают коллективистские ценности, нравственные нормы и социальную гармонию. Полученные выводы имеют значение для переводоведения, межкультурной коммуникации и преподавания иностранных языков.*

Ключевые слова: *национальная идентичность, идиоматические выражения, лингвокультурологический анализ, культурное мировоззрение, метафорические модели, этнолингвистика.*

Abstract. *This article presents a contrastive linguo-cultural analysis of idioms reflecting national identity in English and Uzbek. Idioms are examined as culturally marked linguistic units that encode a collective worldview, values, and historical experience. The study analyzes selected idioms to identify key semantic fields, metaphorical models, and cultural symbols characteristic of each language. The findings reveal that English idioms tend to emphasize individualism, pragmatism, and personal responsibility, whereas Uzbek idioms reflect collectivist values, moral instruction, and social harmony. The research highlights both universal conceptual domains and culture-specific features, contributing to intercultural semantics, translation studies, and foreign language teaching.*

Key words: *national identity, idiomatic expressions, linguo-cultural analysis, cultural worldview, metaphorical models, ethnolinguistics.*

Introduction: Language serves as one of the most powerful tools through which a community shapes, preserves, and expresses its national identity. Among the many linguistic units that carry cultural meaning, idioms occupy a special place due to their figurative nature, emotional depth, and symbolic resonance. Idioms often encapsulate centuries of collective experience, transforming historical events, moral lessons, and cultural values into concise expressions that survive across generations. They act as linguistic mirrors of a nation's mindset, shedding light on how its people perceive the world, interact with one another, and interpret social reality.

In English and Uzbek, idioms reflect distinctly different cultural trajectories shaped by geography, history, social structures, and worldviews. English idioms frequently arise from maritime history, medieval traditions, industrial development, and literary sources, revealing a culture that values individual autonomy, pragmatic thinking, and straightforward communication. Uzbek idioms, on the other hand, are deeply rooted in Central Asian folklore, nomadic heritage, Islamic moral teachings, and community-oriented customs, emphasizing harmony, mutual support, and ethical conduct.

A contrastive study of idioms representing national identity in these two languages allows us to examine how cultural values are linguistically encoded. This exploration helps highlight both universal human experiences and unique cultural distinctions. While speakers of both languages use idioms to express emotions, judgments, and observations, the images and metaphors embedded within these expressions are often shaped by local traditions, natural environments, and social norms. Furthermore, idioms reveal subtle ideological perspectives, providing insights into the traits admired by each society, such as bravery, wisdom, resilience, loyalty, and hospitality.

The significance of studying idioms in the context of national identity extends beyond theoretical linguistics. It has practical implications for translation, language learning, intercultural communication, and cultural diplomacy. Understanding idiomatic expressions reduces

misunderstanding, enhances cultural sensitivity, and enriches cross-cultural dialogue. As global communication becomes increasingly interconnected, exploring idioms as carriers of national identity becomes essential for fostering mutual understanding among diverse linguistic communities.

Therefore, this article aims to provide a comprehensive comparative analysis of idioms that reflect national identity in English and Uzbek, examining their semantic features, cultural symbolism, pragmatic functions, and the worldview they convey. Through this analysis, the study seeks to deepen our understanding of how languages encode the identity of their speakers and how idioms serve as linguistic vessels of cultural heritage.

Main Part: Idioms are culturally loaded linguistic expressions that operate on both cognitive and symbolic levels. Their meanings are often inseparable from the socio-cultural environment in which they have developed. As a result, idioms offer a unique window into a nation's worldview. They reveal how people conceptualize abstract ideas through metaphor, how they evaluate social behavior, and how they preserve moral values within language.

In both English and Uzbek, idioms convey aspects of national identity by highlighting virtues, weaknesses, traditions, and shared experiences. English idioms such as *"to paddle one's own canoe"* emphasize independence and self-reliance, while Uzbek idioms like *"Yaxshi otga bir qamchi, yomon otga ming qamchi"* ("One whip for a good horse, a thousand for a bad one") highlight moral conduct, discipline, and the importance of character. These expressions serve as condensed units of cultural wisdom, guiding social behavior and reinforcing collective identity.

English idioms often draw their imagery from historical events, literary references, naval traditions, and everyday Western life. For example, idioms such as *"to weather the storm"*, *"to show one's true colors"*, or *"a square meal"* originate from maritime, military, and historical contexts. These expressions reveal the cultural backdrop of an island nation shaped by seafaring, exploration, and global trade.

Additionally, English idioms frequently demonstrate a pragmatic worldview – one that values action, decisiveness, and practical reasoning. Expressions like *"cut to the chase"* and *"the ball is in your court"* reflect cultural expectations of efficiency and responsibility. Through such idioms, national identity is expressed in terms of personal autonomy, problem-solving, and clear communication.

In literature and media, English idioms further reinforce these cultural attributes, serving as shorthand for complex ideas about honesty, bravery, justice, and perseverance. Thus, idioms in English not only enrich communication but also reinforce a cultural identity shaped by history, individualism, and practicality.

Uzbek idioms, by contrast, are deeply intertwined with traditional values, agricultural life, folklore, and moral teachings. They reflect a society that prioritizes harmony within family and community, respect for elders, and ethical responsibility. Many idioms involve images from nature, household life, and historical traditions, such as *"Qo'y bo'ri bilan do'st bo'lmaydi"* ("A sheep does not become friends with a wolf"), which conveys caution and wisdom.

Social morals also appear prominently in expressions like *"Odam bolasiga odam kerak"* ("A person needs another person"), emphasizing interdependence. Idioms linked to hospitality, loyalty, and generosity – key traits of Uzbek national character appear frequently in daily speech and cultural discourse.

Unlike English idioms that often highlight individuality, Uzbek idioms tend to underscore collective values, social harmony, and the importance of moral behavior. These idioms serve not only as linguistic tools but also as carriers of cultural memory passed down across generations.

Comparing idioms in English and Uzbek reveals notable semantic parallels and divergences. Both languages express universal ideas such as bravery, deception, luck, or hard work, but they do so through culturally distinct metaphors. For instance:

- The English idiom *"to spill the beans"* and the Uzbek idiom *"Tilidan chiqib ketdi"* ("It slipped from the tongue") both describe revealing a secret, yet the imagery differs significantly.

• English uses animal metaphors like “*the early bird catches the worm*”, while Uzbek uses culturally grounded metaphors such as “*Erta turgan erkakning rizqi ko‘p bo‘ladi*” (“A man who wakes early receives plenty of livelihood”).

These comparisons show that while the conceptual meanings may overlap, the imagery and cultural associations are uniquely shaped by each language’s environment and history. Such distinctions reflect broader cultural differences in worldview, lifestyle, and value systems.

In pragmatic terms, idioms in both languages perform several functions: they clarify meaning, add emotional coloring, assert cultural norms, and create solidarity among speakers. However, their cultural effects differ.

English idioms often serve pragmatic functions related to persuasion, argumentation, and personal expression. Uzbek idioms, meanwhile, frequently act as tools of moral instruction, strengthening respect for tradition, family, and social ethics.

Both sets of idioms, however, operate as **identity signals** linguistic indicators that connect speakers to their cultural heritage and national character.

Conclusion: The comparative exploration of idioms in English and Uzbek reveals that figurative expressions are not merely decorative elements of language but profound reflections of a nation’s cultural identity. Through their metaphors, imagery, and symbolic meanings, idioms serve as linguistic vessels that preserve historical memory, ethical principles, and shared social experiences. English idioms, shaped by centuries of maritime history, literature, and individualistic values, often emphasize personal agency, clarity of action, and pragmatic reasoning. In contrast, Uzbek idioms reflect the collectivist nature of Central Asian culture, highlighting moral discipline, respect for social harmony, and the importance of shared responsibility.

The findings of this study demonstrate that while both languages express universal human themes such as wisdom, courage, caution, deception, and perseverance they encode these ideas through culturally specific models shaped by distinct historical and sociocultural conditions. These differences in metaphorical structure and semantic orientation illustrate the broader contrasts in worldview between English-speaking and Uzbek-speaking communities.

Understanding these idiomatic expressions contributes significantly to the fields of translation studies, intercultural communication, and language education, where cultural nuance is essential for accurate comprehension. By engaging with idioms as cultural artifacts, scholars and learners can gain a deeper appreciation of how language constructs national identity and how shared linguistic patterns can both unify and distinguish diverse cultural communities. Ultimately, this study affirms that idioms are vital components of linguistic heritage, carrying within them the values, history, and character of the nations that create and sustain them.

REFERENCE:

1. Boers, F. *Applied Linguistics Perspectives on Figurative Language*. Cambridge University Press. 2003
2. Dobrovolskij, D., & Piirainen, E. *Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives*. Amsterdam: Elsevier. 2005
3. Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press. 2010
4. Lakoff, G., & Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press. 1980
5. Norrick, N. R. *Pragmatics of Idioms*. Berlin: De Gruyter. 2014
6. Palmer, G. *Toward a Theory of Cultural Linguistics*. Texas: University of Texas Press. 1996
7. Sharipov, A. *O‘zbek Tilidagi Frazologik Birliklar va Ularning Ma‘no Qurilishi*. Tashkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti. 2018
8. Yuldashev, B. *O‘zbek Tili Frazologiyasida Milliy Mentalitetning Aks Etishi*. Samarkand University Press. 2012

UDC 81’25:61

ADAPTATION AND STANDARDIZATION ISSUES IN THE TRANSLATION OF MEDICAL TERMINOLOGY

S.Sh.Nazarov, Assistant Lecturer, Karshi Economics and Pedagogy University, Karshi

Annotatsiya. Tibbiy terminologiya sog‘liqni saqlash tizimlarida hamda tillararo muloqotda aniq va samarali kommunikatsiyani ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tibbiy terminlarni tarjima qilish jarayoni til tuzilmalari, madaniy omillar va kasbiy standartlardagi farqlar tufayli

muayyan murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Mazkur maqolada tibbiy terminologiyani tarjima qilishda adaptatsiya va standartlash masalalari tahlil qilinadi. Xalqaro miqyosda tan olingan tibbiy standartlarni saqlab qolish bilan bir qatorda terminlarni maqsad tilining lingvistik va madaniy me'yorlariga moslashtirish o'rtasidagi muvozanatga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqotda tavsifiy-analitik, qiyosiy va terminologik tahlil metodlaridan foydalanilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tibbiy tarjimaning samaradorligi terminologik standartlash va kontekstga mos adaptatsiyani uyg'un holda qo'llash orqali aniqlik, ravshanlik va bemor xavfsizligini ta'minlash bilan chambarchas bog'liqdir

Kalit so'zlar: tibbiy terminologiya, tarjima, adaptatsiya, standartlash, ekvivalentlik, terminologik tizimlar.

Аннотация. Медицинская терминология играет ключевую роль в обеспечении точной коммуникации в системах здравоохранения и в межкультурном взаимодействии. Перевод медицинских терминов сопряжён с рядом существенных трудностей, обусловленных различиями в языковых структурах, культурных особенностях и профессиональных стандартах. В статье рассматриваются основные проблемы адаптации и стандартизации при переводе медицинской терминологии. Особое внимание уделяется поиску баланса между сохранением международно признанных медицинских стандартов и адаптацией терминов к языковым и культурным нормам языка перевода. В исследовании используются описательно-аналитический, сравнительный и терминологический методы анализа. Результаты исследования показывают, что эффективный перевод медицинских текстов требует одновременного применения терминологической стандартизации и контекстно обусловленной адаптации, что обеспечивает точность, ясность и безопасность пациента.

Ключевые слова: медицинская терминология, перевод, адаптация, стандартизация, эквивалентность, терминологические системы.

Abstract. Medical terminology plays a crucial role in ensuring accurate communication within healthcare systems and across languages. The translation of medical terms presents significant challenges due to differences in linguistic structures, cultural backgrounds, and professional standards. This article examines the key issues of adaptation and standardization in the translation of medical terminology. Special attention is given to the balance between preserving internationally recognized medical standards and adapting terms to the linguistic and cultural norms of the target language. The study employs descriptive-analytical, comparative, and terminological analysis methods. The findings demonstrate that effective medical translation requires both terminological standardization and context-sensitive adaptation to ensure precision, clarity, and patient safety.

Key words: medical terminology, translation, adaptation, standardization, equivalence, terminological systems.

In the era of globalization and rapid scientific development, medical knowledge is disseminated internationally through academic publications, clinical guidelines, pharmaceutical documentation, and digital health platforms. As a result, the translation of medical texts has become an essential component of modern healthcare communication. Accurate translation of medical terminology is not merely a linguistic task but a matter of professional responsibility, as errors in terminology may lead to misdiagnosis, inappropriate treatment, or serious ethical and legal consequences.

Medical terminology constitutes a highly specialized lexical system characterized by precision, consistency, and standardization. However, when medical terms are translated from one language into another, translators often face the dilemma of choosing between strict adherence to international standards and adaptation to the linguistic and cultural norms of the target language. This tension between adaptation and standardization forms the central focus of the present study.

The aim of this article is to analyze the main challenges associated with adaptation and standardization in the translation of medical terminology and to identify effective strategies for resolving these challenges. The relevance of the study lies in the growing demand for high-quality medical translation and the increasing interaction between national healthcare systems and global medical discourse.

Medical terminology is a structured and hierarchical system of terms used to denote anatomical structures, physiological processes, diseases, diagnostic methods, and therapeutic procedures. Historically, the majority of medical terms originate from Latin and Greek, which has contributed to their international character and relative uniformity across languages.

One of the defining features of medical terminology is its standardized nature. International organizations such as the World Health Organization (WHO), the International Organization for Standardization (ISO), and various medical associations develop and promote terminological standards to ensure consistency in professional communication. Examples include the International Classification of Diseases (ICD) and the Terminologia Anatomica.

Despite this standardization, national languages often develop their own terminological traditions influenced by linguistic structure, phonetic patterns, and cultural preferences. Consequently, medical terminology exists at the intersection of international uniformity and national linguistic identity, which creates challenges for translators.

Adaptation in translation refers to the process of modifying a source-language term or expression to make it more suitable for the linguistic, cultural, or pragmatic norms of the target language. In medical translation, adaptation is often necessary to ensure comprehensibility, especially when texts are intended for non-specialist audiences such as patients or the general public. Adaptation may involve lexical substitution, paraphrasing, or the use of explanatory terms. For example, highly technical Latin-based terms may be replaced or supplemented with more transparent equivalents in patient-oriented texts. While adaptation enhances accessibility, excessive adaptation may compromise terminological accuracy and professional consistency.

In medical contexts, adaptation is particularly relevant in the translation of patient information leaflets, informed consent forms, and public health materials. In such cases, clarity and patient understanding take precedence over strict terminological precision. However, in scientific articles and clinical documentation, adaptation must be applied with caution to avoid ambiguity.

Standardization refers to the use of officially recognized and systematically established terms that ensure uniformity and precision in professional communication. In medical translation, standardization is essential for maintaining consistency across documents, institutions, and languages.

Standardized medical terms facilitate international collaboration, data exchange, and comparative research. Translators are often required to follow established terminological databases, glossaries, and classification systems. Failure to adhere to standardized terminology may result in inconsistencies that hinder understanding among healthcare professionals.

However, strict standardization may also pose challenges, particularly when standardized terms are linguistically complex or unfamiliar to target-language users. This issue highlights the need for a balanced approach that integrates standardization with appropriate adaptation.

One of the central problems in medical translation is the apparent conflict between adaptation and standardization. On the one hand, standardization ensures accuracy, consistency, and professional credibility. On the other hand, adaptation enhances accessibility and cultural relevance. This dilemma is especially evident in languages with developing or evolving medical terminologies, where standardized equivalents may coexist with borrowed terms or descriptive expressions. Translators must decide whether to retain international terms, translate them literally, or adapt them to existing linguistic norms.

The optimal solution often lies in a functional approach to translation, which takes into account the purpose of the text, the target audience, and the communicative context. Scientific and clinical texts generally prioritize standardization, whereas educational and informational texts allow greater flexibility for adaptation.

Equivalence is a fundamental concept in translation studies, referring to the degree to which a target-language term corresponds to its source-language counterpart in meaning and function. In medical translation, achieving equivalence is particularly challenging due to differences in terminological systems and conceptual frameworks. Medical terms often represent highly specific concepts, and even minor deviations in meaning can have significant consequences. Therefore, translators must possess not only linguistic competence but also subject-matter knowledge. In many cases, partial equivalence or descriptive translation is used to convey the intended meaning accurately. The pursuit of equivalence in medical translation underscores the importance of collaboration between translators, medical professionals, and terminologists. Such cooperation contributes to the development of reliable and standardized terminological resources.

Cultural and linguistic factors play a significant role in shaping medical terminology and its translation. Cultural perceptions of health, illness, and the human body influence the way medical concepts are expressed and understood in different languages.

Linguistic factors such as word formation patterns, morphological structures, and syntactic preferences also affect term translation. For instance, some languages favor compound words, while others rely on analytical constructions. Translators must navigate these differences to produce terms that are both accurate and linguistically acceptable.

These strategies contribute to a more flexible and effective approach to medical translation that respects both global standards and local linguistic realities.

The translation of medical terminology involves a complex interplay between adaptation and standardization. While standardization ensures precision, consistency, and international compatibility, adaptation enhances accessibility and cultural relevance. An effective medical translation strategy does not prioritize one approach at the expense of the other but seeks to balance both according to the communicative context. This study demonstrates that successful medical terminology translation requires linguistic expertise, terminological competence, and cultural awareness. By harmonizing adaptation and standardization, translators can contribute to safer, clearer, and more effective medical communication. Future research may focus on the development of integrated terminological frameworks that support this balanced approach in multilingual healthcare environments.

REFERENCES:

1. Cabré, M. T. *Terminology: Theory, Methods and Applications*. Amsterdam: John Benjamins, 1999.
2. Newmark, P. *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall, 1988.
3. World Health Organization. *International Classification of Diseases (ICD)*. Geneva, 2019.
4. ISO. *Terminology Work — Principles and Methods*. ISO 704, 2009.
5. Byrne, J. *Scientific and Technical Translation Explained*. Manchester: St. Jerome, 2012.
6. Montalt, V., & González Davies, M. *Medical Translation Step by Step*. London: Routledge, 2014.

UO'K 808.5

HEMINGVAY VA TOLSTOY ASARLARIDA URUSH MOTIVINING REALISTIK TASVIRI VA BADIY USLUBNING QIYOSIY TAHLILI

M.N. Nezomov, magistrant, Xalqaro Nordik Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ernest Hemingvayning “Alvido qurol” va Lev Tolstoyning “Urush va tinchlik” asarlarida urush motivining realistik tasviri hamda badiiy uslubning shakllanishi qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi sifatida urush jarayonini tasvirlashda ikki yozuvchining estetik yondashuvi, voqelikni ifodalashning turli xil usullaridan

foydalanish, qahramon ruhiyati holatining talqini hamda stilistik qurilmalarni to'g'ri o'rinda foydalanlik jihatlarini ilmiy asosda yoritib berish ekanligini aytishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: *Urush motivi, Realistik tasvir, Minimalizm, Aysberg nazariyasi, Epik realizm, Stilistik tahlil, Psixologik tasvir, Modernizm, Estetik yondashuv*

Аннотация. *В данной статье проводится сравнительный анализ реалистического изображения мотива войны и художественного стиля в романе Эрнеста Хемингуэя «Прощай, оружие!» и эпопее Льва Толстого «Война и мир». Основной целью исследования является выявление эстетических подходов двух писателей к изображению военных событий, их способов отражения действительности, интерпретации психологического состояния персонажей, а также особенностей использования стилистических средств.*

Ключевые слова: *Мотив войны, Реалистическое изображение, Минимализм, Теория “айсберга”, Эпический реализм, Стилистический анализ, Психологическое изображение, Модернизм, Эстетический подход*

Abstract. *This article gives a comparative analysis of the realistic depiction of the war motif and the formation of artistic style in Ernest Hemingway's “A Farewell to Arms” and Leo Tolstoy's “War and Peace”. The main goal of the study is to research the authors' aesthetic approaches to represent wartime events, their differences in terms of methods of conveying reality, interpretations of characters' psychological states, and the effective usage of stylistic devices.*

Key words: *War motif, Realistic depiction, Minimalism, Iceberg Theory, Epic realism, Stylistic analysis, Psychological portrayal, Modernism, Aesthetic approach.*

Kirish. Jahon adabiyotida urush motivi eng ko'p tahlil qilingan va hali ham tahlil qilinayotgan mavzulardan biri hisoblanadi va u insoniyat tarixi, ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar va ruhiy kechinmalarning murakkab holatini nomoyon qiladi. Tarixiy voqelikni yoritib berishdan tashqari inson tabiatining tub mohiyatini ochib berish uchun urush tasviri adabiy merosda muhim badiiy vosita bo'lib xizmat qiladi. XIX asr Rus adabiyotining yirik vakili Lev Tolstoy va XX asr Amerika modernizmining yetakchi adibi Ernest Hemingvay o'z asarlarida urush mavzusini yoritib bergan ijodkorlar sifatida adabiyotshunoslik sohasida alohida ajralib turishadi. Tarixga nazar soladigan bo'lsak, urush tasvirining nafaqat jahon adabiyoti muhim o'rin tutishiga, balki O'zbek adabiyotiga kirib kelish bosqichlariga guvohi bo'lishimiz mumkin. Jahon adabiyoti xazinasiga o'zining betakror asarlari bilan hissa qo'shgan yana bir buyuk yozuvchi, Hemingvayning, “Alvido qurol” romani esa zamonaviy minimalizm, sodda sintaktik qurilish, ichki kechinmalarni yashirin ma'no orqali berishga asoslangan “Aysberg nazariyasi” bilan ajralib turadi. Bu nazariya haqida ham yozuvchi qisqacha to'xtalib o'tadi: "I always try to write on the principle of the iceberg. There is seven-eighths of it under water for every part that shows. Anything you know you can eliminate and it only strengthens your iceberg"[1]. Yozuvchi bu nutqi orqali o'zini har doim aysberg tamoyili asosida yozishga harakat qilishini, bir ko'rganda chiqariladigan xulosa xato bo'lishi mumkinligini, balki qaror qabul qilishimizdan oldin har tomonlama tekshirib chiqib keyin xulosa chiqarishimiz zarurligini ta'kidlab o'tadi.

Bugungi adabiyotshunoslik sohasida qilinayotgan tadqiqotlarda realizm va modernizm doirasida urush tasvirining o'ziga xosligi, psixologik tasvirning chuqurlashuvi hamda badiiy tilning yangilanish kabi masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda. Shuning uchun E.Hemingvay va L.Tolstoy ijodi orqali badiiy-estetik yondashuvlarini qiyosiy tahlil qilish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Ushbu maqola asosiy maqsadi sifatida Ernest Hemingvayning “Alvido Qurol” hamda Lev Tolstoyning “Urush va Tinchlik” asarlarida urush tasviri va yozuvchi uslubining shakllarini qiyosiy tahlil qilish deb aytsak mubolag'a bo'lmaydi. Shuningdek, har ikki yozuvchining estetik qarashlari, ruhiy tasvir vositalari, til va kompozitsiya xususiyatlarini solishtirish asosiy maqsadga aylangan.

Maqolaning obyekti sifatida Ernest Hemingvayning “A Farewell to Arms” (Alvido Qurol) romani hamda Lev Tolstoyning “War and Peace” (Urush va Tinchlik) asari. Predmeti sifatida esa bu ikki asarlardagi urush motivining realistik tasviri, psixologik ifoda vositalari va badiiy uslub xususiyatlarini olishimiz mumkin.

Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, Hemingvayning modernistik minimalizmi hamda Tolstoyning epik realizmi ilk bor tizimli ravishda urush motivi asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Har ikki yozuvchi badiiy uslubining ruhiy kechinmalarni tasvirlashga bo'lgan yondashuvini solishtirib, urushning inson hayoti va ma'naviyatiga ta'siri qanday badiiy modellar orqali ochib berilishini ilmiy asosda ko'rsatib beradi. Shuningdek, tahlil jarayonida psixologik tasvir vositalari, kompozitsion qurilish, til va badiiy detallarning funksional o'rni ko'rib chiqiladi.

Qiyosiy-tahliliy metod. Bu maqolaning asosiy qismi qiyosiy-tahliliy yondashuvga tayanadi, chunki har ikki asar turli adabiy g'oyalar - epik realizm va modernistik minimalizmga asoslangan bo'lsa-da, ularni urush mavzusi birlashtirib turganini ko'rishimiz mumkin. Bu metod orqali quyidagilarni solishtirishimiz maqsadga

- Bu metod orqali ikki yozuvchining urush jarayoniga bo'lgan estetik munosabatini aniqlash imkoniyatini yaratadi.

Stilistik tahlil. Stilistik tahlil usuli yordamida matndagi til vositalari, sintaktik qurilish vositalari, badiiy tasvirlar kabilarning qo'llanilishi o'rganiladi. Hemingvayning uslubiga keladigan bo'lsak, asosan qisqa va sodda gaplar orqali teran o'ylantiradigan g'oyalarni kitobxonga yetqizmoqchi bo'ladi. Bu uslubni esa biz "Aysber nazariyasi" deb tushunishimiz mumkin.

- Bu metod orqali har ikki yozuvchining stilistik qurilmalar orqali urush mavzusini qanday shakllantirish tahlil qilinadi.

Psixologik tasvirni aniqlash. Psixologik tahlil metodi qahramonlarning ichki olami, ruhiy iztiroblari, shaxsiy qarama-qarshiiliklari va urushning ruhiy bosimi ostidagi kechinmalarini qiyoslab o'rganishga yordam beradi. Alvido qurol asarida asosiy qahramon sifatida kelgan Frederic Henry obrazi urush sabab o'zi yoqtirib qolgan hamshira bilan uzoq muddat ko'risholmay yurgan paytlari uning ruhiyatiga salbiy ta'sir qilganligini kitobxon asarni o'qish davomida aniqlashini anglashi mumkin.

Realistik tahlil. Maqolada metodologiyaaning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan realizm va modernizm nazariyalaridan foydalaniladi. Adabiyotshunoslikda realizm tarixiga nazar soladigan bo'lsak, quyidagi ma'lumotga ega bo'lishimiz mumkin: "An artistic movement begun in 19th century France. Artists and writers look for detailed realistic and truthful description. They tried to represent events and social conditions as they actually are, without idealization." [2] Bu ma'lumot orqali shuni tushunishimiz mumkinki, Realizm XIX asrda Fransiyada boshlangan va ko'plab yozuvchilar asarlarida shu davrdan boshlab qo'llay boshlashgan.

Natijalar va Muhokama. Natijalar shuni ko'rsatadiki, tahlil jarayonida ikki asar urushning realistik tasviri, qahramon ruhiyati va badiiy uslubning shakllanishi bo'yicha bir qator quyidagi muhim ma'lumotga ega bo'lish mumkin. Natijalarni ko'rar ekanmiz, Lev Tolstoy hamda Ernest Hemingvay asarlarida urush mavzusi realistik uslubda yoritilgan bo'lsa ham, undagi badiiy ifoda va ruhiy talqin sezilarli darajada farq qiladi. Lev Tolstoyning "Urush va Tinchlik" romanida urush motivi inson ruhiyatidagi o'zgarishlar bilan bog'liq holda beriladi. Masalan, Austrelits jangida Knyaz Andrey Bolkonskiy yaralangan holatda osmonga boqib shu gapni aytadi: "Qanday sokin, qanday osoyishta va ulug'vor osmon! Avvallari men buni nega ko'rmagan ekanman?"

Ushbu jumla orqali urush qahramonlik emas, balki insonning o'z hayoti va shon shuhrati haqidagi yuzaki xom xayollaridan voz kechishiga sabab bo'ladigan hodisa sifatida talqin etiladi. Bu yerda osmonga qarash holati qahramonning ruhiyatidagi burilishni ifodalaydi.

Xulosa. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Jahon adabiyotining ushbu ikki yorqin namoyondalari Tolstoy va Hemingvay ba'zi holatlarda ijodida o'ziga xos farqli jihatlarni ko'rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hemingway, E. (1929). A farewell to arms. Charles Scribner's Sons.
2. <https://cdnx.uobabylon.edu.iq/lectures/cCfFmiT1Um8pdasYgFwuQ.pdf>
3. Abdul Basir, T. (2024). Urush mavzusining adabiyotdagi o'rni va tarixiy shakllanishi. Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15878114>
4. Auerbach, E. (2003). Mimesis: The representation of reality in Western literature. Princeton University Press.
5. (Tolstoy realizmini tahlil qilishda juda muhim nazariy manba)
6. Baker, M. (2018). In other words: A coursebook on translation (3rd ed.). Routledge.

OGAHIIY FARDLARIDA QOFIYA MASALASI

L.Normetova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch
M.Ismailov, talaba, Urganch RANCH texnologiya universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ogahiy fardlarida qofiya masalasi haqida gap boradi.

Kalit soʻzlar: Ogahiy fardlari, tarixiy-adabiy asar, qofiya, radif, raviy.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос рифмы в текстах фердов Агахия.

Ключевые слова: ферды Агахи, историко-литературное произведение, рифма, радиф, равий.

Abstract. This article examines the issue of rhyme in the lyrics of Agahi's ferds.

Key words: Agahi's ferds, historical and literary work, rhyme, radif, raviy.

Turkiy she'riyat taraqqiyotida, qofiya tizimi rivojida folklarning o'rni beqiyosdir. O'zbek xalq og'zaki ijodida maqollar, topishmoqlar, qo'shiqlar, termalar, dostonlar yaratilishida va xotirada saqlanish hamda og'zaki uzatish vazifasini bajarishda qofiya asosiy poetik unsur bo'lib xizmat qilgan. U she'rning ohangdorligi, musiqiyligi va badiiy yaxlitligini ta'minlab, vazn bilan birga she'riyatning eng muhim formal-belgilaridan biri sanaladi. Agar vazn she'rning ichki ritmini belgilasa, qofiya uning tashqi musiqiy tuzilishini yaratadi.

She'riyatga nihoyatda mas'ul vazifa sifatida qaragan Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy lirikasida qofiya badiiy mahorat belgisi, fikr teranligi mezon sifatida baholangan. U qofiya tanlashda sun'iylikdan qochish, mazmun va shakl uyg'unligini asosiy shart deb bilgan.

Mumtoz she'riyat nazariyasiga ko'ra, qofiya tarkibi **to'qqizta** asosiy unsurdan (tovush/harfdan) shakllanadi. Ushbu tizimning markazi, ya'ni "o'q tomiri" **raviy** harfidir. Qolgan barcha elementlar raviyga nisbatan joylashish o'rniga ko'ra ikki guruhga ajratiladi:

1. O'zak unsurlar: Raviydan oldin kelib, qofiyaning asosi va musiqiyligini belgilaydi:

- **Ta'sis** (masofaviy alif);
- **Ridf** (cho'ziq unli);
- **Daxil** (ta'sis va raviy orasidagi harf);
- **Qayd** (raviyga yopishgan sokin undosh).

2. Affiksial unsurlar: Raviydan so'ng kelib, grammatik va ohangdoshlik ko'lamini kengaytiradi:

- **Vasl** (raviyga birikkan ilk harf);
- **Xuruj** (vaslga qo'shiluvchi harf);
- **Mazid** (xurujdan keyingi qo'shimcha);
- **Noyira** (qofiya zanjirini yakunlovchi so'nggi unsur).

Qofiyaning barcha rang-barang turlari aynan mana shu sakkizta elementning raviy harfi atrofida ma'lum bir qonuniyat asosida o'zaro birikishidan yuzaga keladi. Ushbu elementlarning mavjudligi yoki yo'qligi qofiyaning murakkablik darajasini va badiiy jozibasini belgilab beradi.

Muqayyad qofiya va uning turlari

1. Muqayyadi mujarrad qofiya – mumtoz poetikada qofiyaning eng sodda va sof turi bo'lib, bunday qofiya turi bir asosdan iborat bo'lib, unda **raviy** harfi qisqa unlidan keyin keluvchi sokin (harakatsiz) undosh bilan ifodalanadi. Bunda, ko'pincha, raviy harakatsiz undosh tovush bilan ifodalanadi (safari – zar qofiyasida "r" tovushi raviy – harakatsiz undosh). Shunday qofiyalar "mujarrad", ya'ni "yalang'och qofiya" deb yuritiladi.

Qo'yar ehtishom ila shoh qalam,

Vaqoye' tariqig'a mundaq qadam. [2.171b]

Bu rif'at birla ani ko'rgan odam,

Gumon etgay falak bomig'a sullam. [5.169b]

2. Qofiyayi muqayyadi muassasa – ta'sisli (mustahkam) qofiya. Ushbu qofiya turida raviydan oldin bir harakatli undosh bo'lib, undan ilgari bir cho'ziq unli "o" keladi:

Ul yurt aro ul ikki **yagona**,

Bir pistayu mag'z anga **dugona**. [2.53b]

3. Ta'sisli va daxilli muqayyad qofiya. Bu qofiya ta'sisli va daxilli o'zak tovushlaridan tashkil topadi. M-n., qoyil – zoyil: “l” raviy, “o” cho'ziq unlisi ta'sis, “i” – daxil.

Kishikim, zotida bo'lsa **zalolat**,

Ne osig', Xizr anga qilsa **dalolat**. [5.48b]

Bu baytdagi “t” raviy, “o” cho'ziq unlisi ta'sis, “l” daxil hisoblanadi.

4. Ridf-i asliyli muqayyad qofiya. Bu qofiya turi ridf-i asliy (*undosha raviydan oldidan* “o” cho'ziq unlisi yoki vazn talabiga ko'ra “u”, “o”, “i”, “e” cho'ziq unlilarining kelishi) unsurlari ishtirokida hosil qilinadi.

Aningdek qildi ifrot ila **in'om** –

Ki, in'omidin oldi dahr eli **kom**. [3.112b]

Nomard va'dasig'a, ko'ngul, qilma **e'tiqod**,

Xotun so'zig'a, mard esang, qilma **e'timod**. [3.174b]

Bir damda oningdek o'ldi **nobud**,

Go'yoki burun yo'q erdi **mavjud**. [1.1041b]

Bu misollarda 1-, 2-baytlarda “o” ridf-i, 3-baytda “u” ridf-i kuzatiladi.

Mutlaq qofiya va uning turlari

1. Mutlaq-i mujarrad qofiya – qo'shimchali (mutlaq) yakka qofiya. Bunda qofiyaning o'zagiga unli bilan boshlanuvchi bir yopiq bo'g'in (rag'bat-im – nisbat-im) yoki o'zakka **a, i, o, e** (kun-i – tun-i) unlilaridan biri tirkaladi.

Kinga ko'p bo'lsa naf'idin **zarari**,

Yaxshiroq borsa yurtidin **asari**. [5.33b]

Na ish qilsa mayl **arboji** davlat,

Ul ishda ochilur **abvobi** davlat. [2.55b]

2. Ta'sisli mutlaq qofiya. Bu qofiya o'zagida ta'sis unsuri mavjud bo'lib, qo'shimchalardan biri bilan birikib keladi.

Na ish aylamaklik **sazovordur**,

Qayu maslahat loyiqa **kordur**? [2.55b].

3. Ridfi asliyli mutlaq qofiya. Bu xil qofiya o'zagida asliy ridf bo'ladi va biror qo'shimcha bilan birikib keladi.

Berur o'lsa agar xudo **qo'lig'a**,

Matlabin kelturub qo'yor **yo'lig'a**. [1.1132b]

Bezadi ot ila **yarog'ini** el,

Ko'zladi azmi harb **chog'ini** el. [3.130b]

4. Qayd mutlaq qofiya. Bu turdagi qofiya o'zagida qayd unsuri bo'ladi va qo'shimcha bilan birikadi.

Ey, karamingdin yetib borchag'a **xursandlig'**,

Lutfi amiyding bila topdi **barumandlig'**. [3.132b]

5. Xurujli mutlaq qofiya. Bunda qo'shimchali qofiya o'zagida xuruj unsuri bo'ladi va qo'shimcha bilan birikadi.

Sekraganda o'tub **Surayyodin**,

Ham chiqib bir qadamda **dunyodin**. [2.77b]

Qofiya san'atlari

1. Zulqofiyatayn – ziynatli qo'sh qofiya bo'lib, she'rda bir emas, balki ikkita qofiya bo'ladi.

a) mutakarrin qofiya – bunda qo'shqofiya yonma-yon keladi:

Kishikim, zotida bo'lsa **zalolat**,

Ne osig', Xizr anga **qilsa dalolat**. [5.48b]

b) mahjub qofiya – bunda qo'shqofiya turli o'rinda kelishi mumkin:

Fayz-u tarab **necha** desang **bor** anga,

Lekin erur **Ko'kcha** demak **or** anga. [2.289b]

2. **Zulqavofi'** – ikkidan ortiq qofiya tarzida uchraydi, lekin misralar to'liq qofiyalanmagan bo'ladi.

Ey nuzulingdin bo'lub shahr ahli shod,

Vey vusulingdin topib kom-u murod. [4.155a].

3. **Kontrast qofiya** – zid ma'noli so'zlarni qofiya sifatida qo'llash.

Bir damda oningdek o'ldi nobud,

Go'yoki burun yo'q erdi mavjud. [1.1041b]

Qofiyaning fonetik alomatlari

1. **Ochiq qofiya** – qofiyadosh so'zlarning oxirgi bo'g'inlari unli tovush bilan tugaydi.

Bo'lubmiz ulug' jurm etib yuz qaro,

Qaro yuz birla chiqmoq ermas sazo. [2.162b]

Aningdek ayladi jashne muhayyo,

Ki mislin ko'rmagan garduni volo. [2.362b]

2. **Yopiq qofiya** – qofiyadosh so'zlar undosh tovush bilan tugaydi.

Na qocharg'a rahi najot topib,

Na turarg'a dame sabot topib. [3.126b]

Aningdek bo'ldi yo'q ul xalq aro non –

Ki, topmas erdilar bir non berib jon. [6.95b]

3. **To'liq qofiya (to'q qofiya)** – qofiyadosh so'zlarning bo'g'inlari o'zaro miqdor jihatidan mos keladi. Ko'pincha, qofiyadosh so'zlarning birinchi tovushlaridan boshqa tovushlari bir xil bo'ladi.

Kishikim, zotida bo'lsa zalolat,

Ne osig', Xizr anga qilsa dalolat. [5.48b]

Berur o'lsa agar xudo qo'lig'a,

Matlabin kelturub qo'yor yo'lig'a. [1.1132b]

4. **Noto'liq (och) qofiya** – bunday qofiya turli unlilar (a – o, u – o', u – e, u – o), turli undoshlar (d – t, b – p, v – f, m – n, s – z ...) bilan hosil qilinadi. Shu bilan birga, bir tovush ortishi yoki tovush tushib qolishi bilan yasalgan qofiyalar ham **noto'liq qofiya** deb yuritiladi.

Iloji voqe'a pesh az vuqu' boyad kard,

Darig' sud nadorad chu raft kor az dast. [5.82b]

Istama nomarddin mardonlig',

Kim emas er xulqi xotung'a qiliq. [2.319b]

Qofiya tirgovuchlari

1. **Radif** (arabcha رديف – *otga mingashib yoxud ergashib yurish*) – qofiyalanuvchi so'zdan keyin aynan takrorlanuvchi so'z yoki so'z birikmalari.

a) Bir so'zli radif:

Fayz-u tarab necha desang bor anga,

Lekin erur Ko'kcha demak or anga. [2.289b]

b) ikki so'zli radif:

Qudumi birla qildi shahr elin shod,

Nechukkim, adli birla dahr elin shod. [2.363b]

2. **Hojib** (arabcha حاجب – *darvozabon*) – misrada qofiyadan oldin keluvchi so'z yoki so'z birikmalaridir.

Shahriyorimdurmu, zavraqda qilur Jayhunni sayr

Yo quyosh qavsi farah ichra qilur gardunni sayr. [3.149b]

Nomard va'dasig'a, ko'ngul, qilma e'tiqod,

Xotun so'zig'a, mard esang, qilma e'timod. [3.174b]

Ba'zan ham hojib, ham radif qo'llangan o'rinlarni kuzatamiz:

Na qocharg'a rahi najot topib,

Na turarg'a dame sabot topib. [3.126b]

Ko'rinadiki, Ogahiy nafaqat ulkan tarixchi, balki so'z zargari sifatida ham o'z asarlarining badiiy yetukligiga alohida e'tibor qaratgan. Uning tarixiy solnomalaridagi lirik namunalarda qofiya qurilishi jihatidan o'ziga xosliklarga ega.

Ogahiy o'z asarlarida qofiyani shunchaki ohangdoshlik uchun emas, balki misralararo shoir fikrini yaxlitlikda (konsolidatsiya) ushlab turish uchun qo'llagan. Agar qofiya tizimi mustahkam bo'lmaganda, muallif ilgari surgan g'oyalar tarqoq va ta'sir kuchi past bo'lib qolgan bo'lardi.

Ogahiyning tarixiy-adabiy asarlaridagi nafaqat fard, balki har bir lirik janr kuzatilganda, birorta ham qofiyaviy nomutanosiblik yoki nuqson (ayb) ko'zga tashlanmaydi. Bu esa shoirning tarixiy asar ichidagi she'rga ham o'zining mustaqil lirik devonidagi asarlari kabi yuksak talablar bilan yondashganidan dalolat beradi.

Qofiyalar shunchaki takror emas, balki asar mavzusiga ko'ra yangi so'zlar va tarixiy atamalar hisobiga boyib borgan. Bu esa Ogahiyning ham muarrix, ham adib sifatidagi so'z boyligi naqadar cheksiz ekanini ko'rsatadi. Har bir tanlangan qofiyadosh so'z asarning umumiy badiiy g'oyasiga xizmat qilib, tarixiy voqelikning emotsional yukini oshiradi.

Ogahiy tarixiy asarlarida she'riyatni "stixodekor" (badiiy bezak) sifatida qo'llar ekan, uning musiqiy va texnik jihatlarini mukammal darajaga yetkazgan. Bu esa o'quvchini tarixiy solnoma ichida yuksak san'at namunasidan bahramand bo'lishga majbur qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shir Muhammad Mirab Munis and Myhammad Riza Agahi. Firdavs al-iqbal: History of Khorezm / Edited by Yuri Bregel. T.J.Brill. – Leiden–New York–Kobenhavn–Koln, 1988. Ishda FI qisqartmasi bilan berildi;
2. رياض الدولة O'zR FA Sharqshunoslik instituti. 5364 / II. 246^a-364^a varaqlar. Ishda RD qisqartmasi bilan berildi;
3. زبدة التواريخ O'zR FA Sharqshunoslik instituti. 821 / III. 386^a-435^a varaqlar. Ishda ZT qisqartmasi bilan berildi;
4. جامع الوقائع السلطاني O'zR FA Sharqshunoslik instituti. 9786. Ishda JVS qisqartmasi bilan berildi;
5. گلشن دولت O'z RFA Sharqshunoslik instituti, №7572. Ishda GD qisqartmasi bilan berildi;
6. شاهد الاقبال Sankt-Peterburgda saqlanayotgan qo'lyozmaning fotonusxasi / O'zR FA Sharqshunoslik instituti 70/1, 70/2. Ishda SHI qisqartmasi bilan berildi.

UO'K 811.512.13'373.612

DIALEKTAL LEKSIKANING FUNKSIONAL-SEMANTIK TAHLILI (INGLIZ VA O'ZBEK IBORALARI MISOLIDA)

G.P. Norqulova, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz
M.Yu. Madieva, dotsent, PhD, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi dialektal leksikaning funksional-semantik xususiyatlari frazeologik birliklar va idiomalar misolida tahlil qilinadi. Tadqiqot dialektologiya, leksik-semantik variativlik va frazeologiya bo'yicha nazariy tamoyillarni yoritadi hamda ikkala tilga xos hududiy belgilangan iboralarni strukturaviy va kontekstual jihatdan solishtiradi. Dialektal birliklarning kommunikativ, ekspressiv va madaniy funksiyalari ochib beriladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, dialektal leksika nafaqat tilning ichki variativligini aks ettiradi, balki xalqning dunyoqarashi, etnik-madaniy identiteti va hududiy xususiyatlarini ham namoyon qiladi.

Kalit so'zlar: dialektal leksika, funksional-semantik tahlil, idiomalar, frazeologiya, ingliz tili, o'zbek tili, hududiy variatsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются функционально-семантические особенности диалектной лексики в английском и узбекском языках на основе анализа фразеологических единиц и идиоматических выражений. Исследование охватывает теоретические основы диалектологии, семантической вариативности и фразеологической системы, а также сравнивает регионально маркированные языковые единицы двух языков. С помощью структурно-семантического и контекстуального анализа выявлено, что диалектные выражения выполняют коммуникативные, экспрессивные и культурные функции. Результаты исследования показывают, что диалектная лексика английского и узбекского языков отражает языковое разнообразие, социокультурную идентичность и региональные особенности.

Ключевые слова: диалектная лексика, функционально-семантический анализ, идиомы, фразеология, английский язык, узбекский язык, региональная вариативность.

Abstract. This article examines the functional and semantic features of dialectal lexis in English and Uzbek through the analysis of phraseological units and idiomatic expressions. The study outlines the theoretical foundations of dialectology, semantic variation, and phraseological systems while

comparing region-specific lexical items in both languages. Using structural-semantic and contextual analysis, the article highlights how dialectal units serve communicative, expressive, and cultural functions. The research findings demonstrate that dialectal expressions in English and Uzbek reflect not only linguistic diversity but also socio-cultural identity, worldview, and regional characteristics.

Key words: *dialectal lexis, functional-semantic analysis, idioms, phraseology, English, Uzbek, regional variation.*

Nutqning boyligi va ifodaliligi ko'plab omillar bilan belgilanadi, ulardan biri dialektal lug'atdir. Dialektal lug'at geografik va ijtimoiy jihatdan shakllangan va ma'lum bir mintaqa yoki jamoa nutqida ishlatiladigan so'zlar va iboralardan iborat bo'lib, ularning semantik va funksional xususiyatlari tilni boyitishda muhim rol o'ynaydi. Dialektal iboralar nafaqat nutqni jonlantiradi, balki shaxs, xarakter yoki hodisaga nisbatan baholash munosabatlarini ifoda etishga, madaniy xususiyatlarni aks ettirishga va ifodalilikni oshirishga ham xizmat qiladi.

Dialektal birliklarning funksional va semantik jihatlarini o'rganish tilshunoslikda ham qiziqarli va amaliy ahamiyatga ega. Ingliz va o'zbek tillaridagi dialektal iboralarni taqqoslash bizga ularning umumiy va farqli jihatlarini aniqlash, nutqdagi funksiyasini tahlil qilish va madaniy ma'nolarini tahlil qilish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqotning maqsadi ingliz va o'zbek dialekt ifodalarining funksional va semantik xususiyatlarini o'rganish hamda ularning nutq va madaniy asoslardagi rolini tahlil qilishdir.

Dialektal leksika tilning hududiy, ijtimoiy va madaniy qatlamlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab hodisadir. Dialekt – bu tilning geosiyosiy yoki ijtimoiy jihatdan cheklangan variantidir. «Til» va «dialekt» o'rtasidagi farq ko'pincha siyosiy va ijtimoiy omillarga bog'liqdir, ya'ni mutual tushunarlilik har doim ham asosiy mezon emas. Bu ta'rif va masalalar haqida aniq muhokama mavjud [1]. Hozirgi dialektologiya strukturaviy (fonologiya, morfologiya, leksika) va sotsiolingvistik yondashuvlarni birlashtiradi: variantlarni aniqlash, tarqalishi va ijtimoiy faktorlar (sinf, yosh, jinsi, urbanizatsiya) o'rganiladi. Shu sababli «sociolinguistic dialectology» konseptsiyasi keng tarqalgan [2].

Frazeologik birliklar – bu tilning lug'aviy birliklariga kiruvchi idiomatik, turg'un iboralar bo'lib, ularning ma'nosi individual so'zlar ma'nosidan farq qiladi. Bu birliklar tilning madaniyati, xalqning tarixi, an'analari, mentaliteti va tafakkurini aks ettiradi. Dialektal komponentlar ma'no, tuzilish va qo'llanilish jihatidan frazeologik birliklarda muhim rol o'ynaydi, ma'lum hududga xos sheva yoki lahja elementlarini ifodalaydi, tilning reo-kognitiv rangini boyitadi hamda kollektiv nutq madaniyatini va an'anaviy obrazlarni saqlaydi. Masalan, dialektal so'zlar yoki kontekstlar frazeologizmning valuativ ma'nosini (ijobiy/ salbiy hissiyot) yoki kognitiv metaforik obrazini kuchaytiradi.

Ingliz tilidagi dialektal iboralar (dialectal idioms) muayyan hudud yoki ijtimoiy guruh nutqiga xos bo'lib, adabiy tilga nisbatan mahalliy semantik, emotsional va pragmatik yuklamaga ega bo'ladi. Ular ko'pincha xalq og'zaki ijodi, tarixiy tajriba va madaniy stereotiplar bilan chambarchas bog'langan [3].

Semantik jihatdan ingliz dialektal iboralari ko'chma ma'noga ega bo'ladi, milliy-madaniy komponentni saqlaydi, adabiy tildagi ekvivalentdan ma'no nozikliklari bilan farqlanadi. Masalan, Yorkshire dialektida: *soft in t'head* – “biroz sodda, tez ishonuvchan” [4].

O'zbek dialektal iboralari milliy tilning hududiy variantlariga xos bo'lib, ular nutqda ekspressivlik, emotsionallik va lokal madaniy ma'noni ifodalash funksiyasini bajaradi. Semantik jihatdan bunday iboralar umumxalq tilidagi frazeologik birliklar bilan mazmunan yaqin bo'lsa-da, hududiy semalar (mahalliy tasavvur, urf-odat, hayot tarzi) bilan boyiganligi bilan farqlanadi [5].

Funksional nuqtayi nazardan dialektal iboralar mahalliy hayot hodisalarini ifodalaydi, shaxs yoki hodisaga ijobiy yoki salbiy munosabat bildiradi, nutqni jonlantiradi va obrazlilikni kuchaytiradi. Bunday iboralar asosan og'zaki nutq, badiiy adabiyot va folklor matnlarida faol qo'llaniladi hamda adabiy tilning boyishida muhim manba hisoblanadi [6]. Funksional-semantik tahlil esa dialektal birliklarning ma'no (semantika) va nutqdagi vazifasini (funksiya) aniqlashga qaratiladi.

Dialektal iboralar asosan quyidagi vazifalarni bajaradi: ekspressivlikni kuchaytirish, milliy-madaniy kolorit yaratish va qahramon nutqini individuallashtirish. Masalan, o'zbek tilida: "Ko'ngli tog'day" (janubiy shevalarda) – juda saxiy, bag'rikeng odamni ifodalaydi; "Jonangdan o'tmoq" (dialektal tusda) – juda harakat qilmoq ma'nosini bildiradi. Ingliz tilida esa: "Aye" (Scottish English) – yes, ya'ni tasdiq ma'nosida; "Gaffer" (British dialect) – boshliq, xo'jayin degan ma'noni anglatadi.

Dialektal iboralar ko'pincha ko'chma ma'no, baholovchi (emotiv) semantika va madaniy konnotatsiya bilan ajralib turadi. Masalan, ingliz tilidagi "to have ants in one's pants" (Amerika dialekti) – bezovta, sabrsiz bo'lishni bildirsa, o'zbek tilidagi "Qo'li gul" (shevaga xos ishlatilishi) – usta, mohir degan ma'noni anglatadi.

Ingliz va o'zbek dialektal iboralarida umumiy jihat ekspressivlik va obrazlilik bo'lsa, farqlilik ularning madaniy asoslari va realiyalar bilan belgilanadi. Shu bilan birga, har ikki tilda dialektal iboralar nutqni rang-barang qilish va madaniy xususiyatlarni ifodalashda muhim vosita hisoblanadi [3].

Dialektal leksika tilning boyligini oshiradi va nutqqa milliy ruh bag'ishlaydi. Funksional-semantik tahlil esa dialektal birliklarning nafaqat ma'nosini, balki ularning kommunikativ vazifasini ham ochib berishga xizmat qiladi. O'zbek tilida dialektal leksika asosan hududiy lahjalarda (masalan, Xorazm, Farg'ona, Qashqadaryo shevalari) namoyon bo'ladi va ko'pincha frazeologik iboralar (idiomalar, maqollar) shaklida uchraydi. Ingliz tilida esa dialektal iboralar mintaqaviy variantlarda (British English, American English, Scottish, Cockney va boshqalar) keng tarqalgan.

Ingliz tilidagi dialektal iboralar ko'pincha mintaqaviy farqlarga bog'liq (masalan, British vs American), o'zbek tilida esa hududiy lahjalarda (qipchoq yoki qarluq guruhlar) aks etadi.

Zoonim komponentli iboralar, ya'ni hayvonlar bilan bog'liq iboralar, semantik jihatdan umumiylikka ega bo'lib, odatda hayvonlarning ma'lum xususiyatlarini inson xarakteri yoki holatiga nisbatan ifodalashda ishlatiladi. Masalan, ingliz tilida: «As sly as a fox» (tulki kabi ayyor) iborasi ayyorlik, makkorlik ma'nosini bildiradi. Funksional jihatdan bu ibora salbiy xarakterni ifodalash, og'zaki nutqda ishlatilish vazifasini bajaradi. O'zbek tilidagi ekvivalenti «Tulki kabi makkor» yoki dialektal variantlarda «tulki daydi» shaklida bo'lib, semantik jihatdan ikkala tilda ham tulki salbiy ramz – ayyorlikni bildiradi. Funksional nuqtai nazardan bu iboralar xarakterni tavsiflash va maslahat berish vazifasini bajaradi. Qiyosiy jihatdan, umumiy semantik yadro (ayyorlik) mavjud bo'lsa-da, ingliz tilida ibora ko'proq idiomatik qat'iylikka ega, o'zbek tilida esa lahjaviy variantlar, masalan, Xorazm shevasidagi talaffuz farqlari uchraydi [4].

Yana bir misol: ingliz tilidagi «As brave as a lion» iborasi jasorat ramzini bildiradi. O'zbek tilida bu «Sherdek botir» yoki dialektal shaklda «sherday jasur» tarzida ifodalanadi. Semantik jihatdan bu iboralar jasoratni ifodalaydi, funksional jihatdan esa ijobiy baho berish vazifasini bajaradi.

Sh.Rahmatullayev o'zbek tilida dialektal leksikaning leksik tizimdagi o'rnini belgilab, ularning semantik va uslubiy xususiyatlariga alohida e'tibor qaratadi. Uning fikricha, dialektal birliklar adabiy tilni boyituvchi ichki manba sifatida xizmat qiladi. Ingliz tilshunosligida esa dialektal leksika ijtimoiy va hududiy omillar bilan uzviy bog'liq holda talqin qilinadi. I.V. Arnold dialektal so'zlarni leksik qatlamning muhim qismi sifatida baholab, ularning ekspressiv va baholovchi semantikasini ta'kidlaydi [2].

Xulosa qilib aytganda, dialektal leksika ingliz va o'zbek iboralarida tilning milliy-madaniy xususiyatlarini ifodalovchi muhim semantik qatlam sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari dialektal birliklar nutqda ekspressivlik, baholovchanlik va pragmatik ma'no yukini kuchaytirishini ko'rsatdi. Qiyosiy tahlil esa har ikki tilda dialektal iboralarining funksional jihatdan o'xshash, ammo semantik va stilistik jihatdan o'ziga xos ekanini tasdiqladi. Dialektal leksikaning bunday xususiyatlari uni lingvokulturologik va tarjimashunoslik tadqiqotlari uchun muhim obyektga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Arnold I.V. Lexicology of Modern English – Higher School, 1986. – P. 178-185.
2. Crystal D. The English Language. – London: Penguin Books, 2002.
3. Galperin I.R Stylistics. Higher School. 1981. – P. 83-89.
4. Madvaliyev A. (tahr.) O'zbek tilining izohli lug'ati, 1-jild. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.
5. Trudgill P. Dialects of England. – Oxford: Blackwell, 1999.
6. Yo'ldoshev B. O'zbek frazeologiyasi. – Toshkent: Fan, 1999.

NODIRA SHE'RIYATI POETIKASI

G.B. Nurqobulova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

D.T. Sodiqova, dots., f.f.f.d., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. maqolada o'zbek mumtoz adabiyotining sohibdevon shoirasi Nodira she'riyati poetikasining badiiy-estetik va falsafiy asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shoirani ijodida mumtoz o'zbek adabiyoti an'analari, sharqona poetik tafakkur hamda tasavvufiy qarashlarning o'ziga xos tahlili ochib beriladi. Nodira lirikasida muhabbat, hijron, sadoqat, vatan va inson qadr-qimmatini kabi mavzular ramziy-obrazli tafakkur orqali ifodalanib, individual ijodiy uslub shakllanganligi asoslanadi. Maqolada shoiraning til va uslub mahorati, badiiy san'atlardan – tashbeh, istiora, talmeh va tazodlardan foydalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, Nodira she'riyatida ayol ruhiyati, ijtimoiy mas'uliyat va ma'naviy kamolot masalalarining poetik talqini yoritilib, uning o'zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotidagi o'rni ilmiy xulosalar asosida baholanadi.

Kalit so'zlar: Komila, Maknuna, "Mantiq-ut-tayr", "Haft gulshan", zullisonaynlik, g'azal, mukhammas, ruboiy, fard, talmeh, obrazlar tizimi, ramziy ifoda.

Аннотация. В статье с научной точки зрения анализируются художественно-эстетические и философские основы поэтики поэзии Нодир – поэтессы-сахибдивана узбекской классической литературы. В творчестве поэтессы раскрывается своеобразный синтез традиций узбекской классической литературы, восточного поэтического мышления и суфийских воззрений. В лирике Нодир такие темы, как любовь, разлука, верность, Родина и достоинство человека, выражаются посредством символического-образного мышления, что свидетельствует о формировании индивидуального творческого стиля. В статье анализируются языковое и стилистическое мастерство поэтессы, особенности использования художественных средств — сравнений, метафор, аллюзий и антитез. Также освещается поэтическая интерпретация женской духовности, социальной ответственности и нравственного совершенствования в поэзии Нодир, а её место в развитии узбекской классической литературы оценивается на основе научных выводов.

Ключевые слова: Комила, Макнун, "Мантик ут-тайр", «Хафт гулшан», двуязычие (зуллисонайнство), газель, мухаммас, рубаи, фард, талмех, система образов, символическое выражение.

Abstract. This article provides a scholarly analysis of the artistic-aesthetic and philosophical foundations of the poetics of Nodira's poetry, a sahib-divan poetess of Uzbek classical literature. It reveals the distinctive synthesis of classical Uzbek literary traditions, Eastern poetic thinking, and Sufi concepts in her works. In Nodira's lyrics, themes such as love, separation, fidelity, homeland, and human dignity are expressed through symbolic and figurative thinking, demonstrating the formation of an individual creative style. The article examines the poetess's linguistic and stylistic mastery, as well as her use of literary devices including simile, metaphor, allusion, and antithesis. Furthermore, it highlights the poetic interpretation of female spirituality, social responsibility, and moral perfection in Nodira's poetry, and evaluates her place in the development of Uzbek classical literature based on scholarly conclusions.

Key words: Komila, Maknuna, "Mantiq ut-Tayr", "Haft Gulshan", bilingualism (zullisānāyn), ghazal, mukhammas, ruba'i, fard, talmeh (allusion), system of images, symbolic expression.

Kirish. Dunyo adabiyoti tarixiy davrlardan boshlab bugungi kungacha bo'lgan ko'p asrlik taraqqiyot jarayonida takrorlanmas ijodkorlar tomonidan yaratilgan nodir badiiy asarlar bilan uzluksiz boyib kelmoqda. Mana shu xazinaga chin ma'noda o'z hissasini qo'shgan Sharq adabiyotining yetuk vakili, iqtidorli o'zbek shoirasi Mohlaroyim Nodira hisoblanadi. Shoirani ijodiga qiziqish shoirani hayotligi davridayoq boshlangan. Dilshodi Barno Nodirani "ilm-adab va nazm osmonining yulduzi, shakarafshon bulbul", deya ta'riflagan edi. Hakimxon To'raning "Muntaxab ut-tavorix", Avazmuhammad Attorning "Tuhfat ut-tavorix", Is'hoqxon Ibratning "Tarixi Farg'ona",

Mushrifning “Ansob us-salotin va tavorixi Xavoqin”, Mutribning “Shohnomayi devona Mutrib”, Andalibning “Shohnomayi devona Andalib” kabi tarixiy asarlarida, Uvaysiyning “Voqeoti Muhammadalixon”, Nodirning “Haft gulshan” nomli dostonlarida Nodiraning iqtidori, faoliyati borasida qimmatli ma'lumotlar bayon etilgan. Jumladan, “Haft gulshan”da uning ijodkor, davlat arbobi va oddiy o'zbek ayoli sifatidagi qiyofasi qisqagina parchadayoq mufassal yoritib berilgan:

*Hama boshdin oyog'i erdi idrok,
Jahon ichra aningdek kelmagay pok.
Agar har ishni ul etsa iroda,
Karam bobida yuz erdin ziyoda.
Aningdek kelmagay dahr ichra oyim,
Aning ko'ngli saxovat ichra doim,
Jahon gulzorida andog' sifatlik,
Topilmas xotun ichra oqibatlik. [1; 149]*

Asosiy qism. O'zbek adabiyotshunosligida Nodira hayoti va ijodi ko'p yillardan beri o'rganilib kelinmoqda. Bu borada V.Zohidov, V.Abdullayev, A.Fitrat, S.Ayniy, O'tkir Rashid, T.Jalolov, M.Qodirova, A.Qayumov kabi olimlarning Nodira haqidagi tadqiqotlari diqqatga sazovordir.

Mohlaroyim Nodira, Komila, Maknuna taxalluslari bilan o'zbek va tojik tillarida she'rlar ijod etib, hayotning barcha jabhalarini qamragan va boy poetk mahoratni o'zida aks ettirgan asarlari nafaqat o'zbek xalqining, balki tojik xalqining ham qalbidan o'chmas joy egallagan. Uning adabiy merosi xususida so'z borganda Nodira taxallusida 180 ta she'r, Komila taxallusida 19 ta g'azal, Maknuna taxallusida esa 333 ta g'azal yaratganining guvohi bo'lamiz. Uning she'riy merosi bir nechta devonlari orqali bizgacha yetib kelgan. 1960-yilgacha “dol” harfigacha bo'lgan 109 ta g'azalni o'z ichiga olgan bitta notugal devoni ma'lum edi. 1962-yilda Namanganda Nodiraning yana bir devoni topildi.

Nodira – zullisonayn shoira. U o'z asarlarini ikki tilda fors-tojik va o'zbek tillarida yaratgan. Shoiraning bizgacha o'n ming misraga yaqin merosi yetib kelgan. Nodira mumtoz adabiyotimizning g'azal, muxammas, ruboiy, fard, muammo kabi ko'plab janrlarida samarali ijod etgan.

Natija va muhokamalar. Nodira she'riyati sodda, ravon va ta'sirchan tili bilan ajralib turadi. Shoira xalqona iboralar, musiqiy ohangdorlik va badiiy san'atlardan mahorat bilan foydalanadi. Tashbeh, istiora, tazod, mubolag'a kabi san'atlar uning g'azallarida tabiiy va maqsadga muvofiq qo'llanadi. Tilning bunday badiiy imkoniyatlari Nodira she'rlarining hissiy-ta'sir kuchini oshiradi, ularni o'quvchiga yanada yaqinlashtiradi.

Mohlaroyim Nodira Navoiy, Bobur, Uvaysiy kabi mumtoz shoirlar an'alarining davomchisi hisoblanadi. Shu bilan birga, shoira o'z ijodida ayol shoira sifatida mustaqil poetik ovoza ega bo'lib, mumtoz lirika doirasida yangi ruh va yangi badiiy ohangni yuzaga keltirgan. Bu hol Nodira she'riyatining tarixiy-adabiy ahamiyatini yanada oshiradi. U badiiyat ilmidagi san'atlarni mukammal o'rgangan va she'riyatiga tabiiy tatbiq eta olgan shoira. Ijodkor badiiy usul imkoniyatlaridan foydalanib, aqlni hayratga soluvchi manzaralar yaratgan.

Shoira **“Farhod agar”** deb boshlanuvchi g'azalining har bir baytida talmeh san'atidan unumli foydalangan bo'lib, unda lirik qahramonning holini anglatishga urinadi:

*Farhod agar ura menga lofi muhabbat,
Bor oh ila aylaram ani dog'i xijolat. [2; 96]*

Baytda Alisher Navoiyning **“Farhod va Shirin”** dostonidagi Farhod obraziga ishora qilingan bo'lib, oshiqona mubolag'a va ramziy ma'noda talqin etiladi. Lirik qahramon o'z muhabbatini afsonaviy oshiq Farhodning muhabbati bilan qiyoslaydi. Farhod – sharq adabiyotida cheksiz sadoqat, fidoyilik va chin ishq timsoli. Shoira “Agar Farhod menga muhabbat bobida lof uradigan bo'lsa”, deya shartli vaziyatni keltiradi. Bu o'rinda **“lofi muhabbat urmoq”** iborasi muhabbat bilan maqtanish, da'vo qilish ma'nosini anglatadi. Keyingi misrada lirik qahramon o'zining muhabbati shunchalik kuchli ekanini ta'kidlaydiki, u faqat “oh” tortish bilangina Farhodni ham xijolatda qoldirishi mumkinligini aytadi. “Oh” – oshiq qalbidan chiqqan iztirob, dard va samimiy muhabbat ramzi hisoblanadi. Lirik qahramon uchun ichdan chiqqan birgina oh ham har qanday tashqi jasorat va mehnatdan ustun qo'yiladi. Baytda badiiy san'atlardan mubolag'a hamda talmeh yetakchi o'rinni

egallaydi. Farhod kabi mashhur oshiqning ham muhabbati oshiqning bir “oh”i oldida ojiz qolishi – kuchli poetik bo‘rttirishdir. Shuningdek, baytda tazod mavjud. Farhodning fidoyiligi bilan oshiqning ruhiy iztirobi qiyoslanadi. Ramziy obraz sifatida Farhod – tashqi ishqiy qahramonlik, “oh” esa – ichki ruhiy kechinma timsolidir.

Shoira Nodira baytda Farhod obrazini tilga olib, sharq adabiyotida keng tarqalgan “Farhod va Shirin” dostoniga ishora qiladi. Farhod – muhabbat yo‘lida jonini fido qilgan, tog‘larni teshib, mislsiz sabr va sadoqat ko‘rsatgan oshiq timsolidir. Baytda shoir “Farhod agar menga muhabbat da’vosini qilsa” deya, o‘z muhabbatining kuchini Farhodnikidan ham ustun qo‘yadi. Bu yerda talmeh orqali Farhodning mashhur fidokorona ishq eslatilib, lirik qahramon tuyg‘ularining cheksizligi badiiy jihatdan yuksak ifodalanadi. Ikkinchi misradagi “**bor oh ila aylaram ani dog‘i xijolat**” jumlasida esa oshiqning ichki iztiroblari, dardli oh-fig‘onlari shu qadar kuchliki, hatto Farhoddek mashhur oshiqni ham hijolatda qoldirishi mumkinligi ma’nosini beradi. Demak, talmeh san’ati bu baytda mubolag‘a bilan qo‘shilib, muhabbatning benihoya qudratini ta’kidlaydi. Baytdagi talmeh Farhod obrazi orqali an’anaviy mumtoz ishq mezoniga ishora qiladi va lirik qahramon muhabbatining ulug‘ligi, ruhiy kechinmalarining chuqurligini yanada ta’sirchan ochib beradi. Baytning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, chin muhabbat faqat tashqi jasorat yoki mashhur ishlar bilan emas, balki qalbdagi samimiy iztirob va sadoqat bilan o‘lchanadi. Shoir ishqning ruhiy chuqurligini har qanday afsonaviy qahramonlikdan ustun qo‘yadi. Mazkur bayt mumtoz lirika uchun xos bo‘lgan ramziylik, mubolag‘a va falsafiy mushohada asosida yaratilgan bo‘lib, unda oshiq qalbining cheksiz muhabbati va ruhiy qudrati yuksak badiiy mahorat bilan ifodalangan.

Xulosa. Shoira mumtoz adabiyot an’analariga tayangan holda so‘z tanlash, obraz yaratish va ramziy ifoda vositalaridan nihoyatda mahorat bilan foydalanadi. Uning lirikasida muhabbat, hijron, vatan va insoniy iztiroblar tasavvufiy ma’nolar bilan boyitilgan. Nodira she’rlarida tashbeh, istiora, talmeh kabi badiiy san’atlar g‘oyaga bo‘ysundirilgan holda qo‘llanib, mazmun va shakl uyg‘unligini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Jumaxo‘ja N. Adizova I. O‘zbek adabiyoti tarixi (XVI-XIX asr I yarmi) /darslik/. – Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020, 540 b.
2. Jalolov T. O‘zbek shoiralari. G‘afur G‘ulom nashriyoti, – Toshkent. 1970.
3. Husayniy A. Badoyi-us-sanoyi:(Aruz vazni va badiiy vositalar haqida) Fors. A.Rustamov tarj. – Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1981. – B.400.
4. Orzibekov R. O‘zbek adabiyoti tarixi (XVII-XIX (I yarmi)asrlar).O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti. – T.:2006. 272 b.

UO‘K 81’27 + 81’42 + 159.9 + 811.111

INGLIZ AKADEMIK DISKURSIDA SUBYEKTIVLIKNING SOTSIOKOGNITIV MEXANIZMLARI VA KONSEPTUALIZATSIYA JARAYONLARI

M.O.Obilov, katta o‘qituvchi, PhD, University of Business and Science, Namangan

Annotatsiya. Maqolada ingliz akademik diskursida subyektivlikning sotsiokognitiv mexanizmlari va konseptualizatsiya jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda kognitiv lingvistika va sotsiokognitiv yondashuvlar asosida akademik yozuvdagi subyektiv pozitsiyaning mental reprezentatsiyasi, konseptual metafora va framing strategiyalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: akademik diskurs, subyektivlik, sotsiokognitiv mexanizmlar, konseptualizatsiya, kognitiv metafora, framing, mental modellar.

Аннотация. В статье анализируются социокогнитивные механизмы и процессы концептуализации субъективности в английском академическом дискурсе. В исследовании рассматриваются ментальная репрезентация субъективной позиции в академическом письме, концептуальная метафора и стратегии фреймирования на основе когнитивной лингвистики и социокогнитивных подходов.

Ключевые слова: академический дискурс, субъективность, социокогнитивные механизмы, концептуализация, когнитивная метафора, фреймирование, ментальные модели.

Abstract. The article analyzes the sociocognitive mechanisms and conceptualization processes of subjectivity in English academic discourse. The study examines the mental representation of

subjective positioning in academic writing, conceptual metaphor, and framing strategies based on cognitive linguistics and sociocognitive approaches.

Keywords: *academic discourse, subjectivity, sociocognitive mechanisms, conceptualization, cognitive metaphor, framing, mental models.*

Kirish. Akademik diskursda subyektivlikning sotsiokognitiv mexanizmlari zamonaviy lingvistikaning interdisiplinar tadqiqot yo'nalishi sifatida katta ahamiyat kasb etmoqda. Kognitiv lingvistika va diskurs tahlilining integratsiyasi akademik matnlarda muallif pozitsiyasining mental va ijtimoiy asoslarini chuqur tushunish imkoniyatini beradi [3; 298]. Subyektivlik nafaqat lingvistik hodisa, balki kognitiv jarayonlar va ijtimoiy-madaniy kontekstning murakkab o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan fenomen hisoblanadi. Sotsiokognitiv yondashuv akademik diskurs subyektivligini ikki asosiy nuqtai nazardan ko'rib chiqadi: kognitiv mexanizmlar (konseptualizatsiya, kategoriyalash, mental modellar yaratish) va ijtimoiy omillar (akademik jamoatning normatlari, epistemik madaniyat, institutional kontekst). T.van Dijk ta'kidlaganidek, diskurs tushunish va ishlab chiqarish jarayonlari individual kognitiv operatsiyalar va ijtimoiy praktikalarning integratsiyasini talab qiladi [7; 230]. Bu yondashuv akademik yozuvda subyektivlikning nafaqat til sathida, balki ongda qanday konseptualizatsiya qilinishini va ijtimoiy kontekstda qanday interpretatsiya qilinishini tushunishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. G.Lakoff va M.Johnson konseptual metafora nazariyasini (Conceptual Metaphor Theory) ishlab chiqib, metaforaning nafaqat leksik, balki kognitiv hodisa ekanligini ta'kidladilar [4; 238]. Ularning fikricha, insonning tafakkur tizimi aslida metaforik tabiatga ega va murakkab abstrakt tushunchalarni oddiy, konkret tajribalar orqali tushunamiz. Masalan, "ARGUMENT IS WAR" (bahs-munozara urushdir) konseptual metaforasi akademik diskursda keng qo'llaniladi: "defend a position", "attack an argument", "win a debate" kabi iboralar orqali namoyon bo'ladi. Bu nazariya akademik diskursda subyektiv pozitsiyaning qanday konseptualizatsiya qilinishini tushunish uchun fundamental asosni yaratadi.

T.van Dijk sotsiokognitiv yondashuvni diskurs tahlilida qo'llab, mental modellar (mental models) va kontekst modellari (context models) nazariyasini ishlab chiqdi [7; 232]. Uning ta'kidlashicha, diskurs ishlab chiqarish va tushunish jarayonlarida shaxslar o'ziga xos mental reprezentatsiyalar yaratadi, bu reprezentatsiyalar ham shaxsiy tajriba (episodic memory), ham ijtimoiy bilimlar (semantic memory) asosida shakllanadi. Akademik diskursda muallif o'z subyektiv pozitsiyasini shu mental modellar orqali qurib, o'quvchida tegishli kontekst modelini aktivlashtiradi. Van Dijk shuningdek, ideologiya va diskursning kognitiv-ijtimoiy munosabatlarini tahlil qilib, akademik diskursda epistemic communities ning rol o'ynashini ta'kidladi.

C.Fillmore frame semantics nazariyasini taklif etib, til tushunchalarning faqat individual ma'nolarini emas, balki murakkab kognitiv strukturalar (frames) ichida tushunilishini ta'kidladi [2; 118]. Frame - bu ma'lum vaziyat, hodisa yoki tushuncha bilan bog'liq bilimlarning strukturaviy tashkil etilgan to'plami. Akademik diskursda subyektiv pozitsiya ham ma'lum framelarda konseptualizatsiya qilinadi. Masalan, "ilmiy da'vo" framei ichida muallif roli, dalillar, qarshi argumentlar, metodologiya kabi elementlar o'zaro bog'langan. Fillmorening yondashuvi akademik diskursda subyektivlikning kontekstga bog'liq tabiati va interpretatsiya jarayonlarini tushunishga yordam beradi.

G.Fauconnier va M.Turner conceptual blending theory (mental spaces theory) ni ishlab chiqib, murakkab ma'nolar qanday qilib oddiy kognitiv strukturalarning integratsiyasi orqali yaratilishini ko'rsatdilar [1; 440]. Blending nazariyasi ikki yoki undan ortiq mental spaces ning birlashishi orqali yangi emergent struktura yaratilish jarayonini tasvirlaydi. Akademik diskursda muallif subyektivligi ko'pincha turli xil mental spaces ning blending jarayoni orqali ifodalanadi. Masalan, empirik dalillar space i va nazariy ramka space i birlashganda, muallif o'ziga xos interpretativ pozitsiyani yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot kognitiv-diskursiv va sotsiokognitiv tahlil metodlariga asoslanib amalga oshirildi. Empirik material sifatida Corpus of Contemporary American English (COCA) va British Academic Written English Corpus (BAWE) dan olingan 200 ta akademik maqola tanlandi. Maqolalar tilshunoslik, psixologiya, sotsiologiya va falsafa sohalariga taalluqli bo'lib, jami

800,000 soʻzdan iborat korpus tashkil etildi. Tanlov jarayonida 2018-2024 yillar oraligʻidagi peer-reviewed jurnallarda nashr etilgan maqolalar eʼtiborga olindi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalariga koʻra, ingliz akademik diskursida subyektivlikning bir necha muhim sotsiokognitiv mexanizmi aniqlandi. Birinchi navbatda, konseptual metaforalar akademik diskursda subyektiv pozitsiyani konseptualizatsiya qilishning asosiy vositasi hisoblanadi. Korpus tahlili shuni koʻrsatdiki, akademik diskursda eng keng tarqalgan konseptual metaforalar quyidagilardan iborat [4; 230]:

RESEARCH IS A JOURNEY metaforasi (23% hollarda): “we explore this issue”, “the study leads us to”, “we have arrived at the conclusion”, “the path of inquiry”, “navigate through the literature”. Bu metafora tadqiqot jarayonini maqsadga yoʻnaltirilgan harakat sifatida konseptualizatsiya qiladi va muallifni sayohatchi sifatida pozitsiyalashtiradi.

ARGUMENT IS BUILDING metaforasi (18% hollarda): “construct an argument”, “foundation of theory”, “framework of analysis”, “support the claim”, “the structure of reasoning”. Bu metafora intellektual faoliyatni konstruktiv jarayon sifatida taqdim etadi va muallif arxitektor rolini oʻynaydi.

IDEAS ARE OBJECTS metaforasi (16% hollarda): “grasp the concept”, “hold this view”, “contain the theory”, “approach the problem”, “handle the data”. Bu metafora abstrakt tushunchalarni manipulyatsiya qilinadigan obʼektlar sifatida konseptualizatsiya qiladi.

ACADEMIC DISCOURSE IS WAR metaforasi (14% hollarda): “defend a position”, “attack the argument”, “counterargument”, “weak point”, “challenge the theory”. Garchi bu metafora baʼzi tanqidlarga duchor boʻlgan boʻlsa-da, u hali ham akademik munozarada keng qoʻllaniladi va muallif pozitsiyasini strategik sifatida taqdim etadi.

Tahlil shuni koʻrsatdiki, muvaffaqiyatli akademik matnlarda muallif bu spacelar oʻrtasida mohirona navigatsiya qiladi. Masalan: “Previous research suggests [Theory space] that X causes Y. However, our data shows [Reality space] a more complex relationship. We argue [Author’s stance space] that Z also plays a crucial role, which has been overlooked [Academic community space].” Bu misolda muallif toʻrt xil mental spacenı aktivlashtiradi va ular oʻrtasidagi munosabatlarni boshqaradi, shu orqali oʻz subyektiv pozitsiyasini tuzadi.

Viewpoint management akademik diskursda subyektivlikning dinamik jihati hisoblanadi. Dancygier va Sweetser ning tahlillariga koʻra [8], akademik matnlarda muallif bir necha viewpoint ni jonglyor qiladi: Self viewpoint - muallif oʻz shaxsiy perspektivasi (35% hollarda); Others viewpoint - boshqa tadqiqotchilar pozitsiyasi (28% hollarda); Generic viewpoint - umumiy ilmiy jamoat perspektivasi (22% hollarda); Reader viewpoint - oʻquvchining kutilgan perspektivasi (15% hollarda).

Bu viewpointlar oʻrtasida almashish akademik diskursning muhim xususiyati boʻlib, muallif subyektivligining koʻp qirraliligini taʼminlaydi. Masalan, kirish qismida generic viewpoint dominant boʻlsa, tahlil qismida self viewpoint, xulosa qismida esa yana generic viewpoint qaytadi. Bu strategiya muallif pozitsiyasini ham individual, ham kollektiv ilmiy jamoatning qismi sifatida taqdim etishga yordam beradi.

Epistemic pozitsiyalash (epistemic positioning) akademik diskursda subyektivlikning markaziy sotsiokognitiv mexanizmi hisoblanadi. Van Dijk ning sotsiokognitiv modeliga asosan [7; 241], muallif nafaqat lingvistik vositalar, balki kognitiv strategiyalar orqali oʻz bilim darajasi va ishonch darajasini boshqaradi. Tahlil quyidagi epistemic pozitsiyalash strategiyalarini aniqladi:

Evidentiality management - dalillar manbai va ishonchliligini boshqarish (41% hollarda): “According to the data”, “Previous studies show”, “It appears that”, “The evidence suggests”. Muallif dalillar manbasini koʻrsatish orqali oʻz pozitsiyasining epistemic asosini tuzadi.

Certainty calibration - aniqlik darajasini sozlash (33% hollarda): “Definitely”, “Probably”, “Possibly”, “It seems”, “We suggest”. Muallif hedging va boosting vositalar orqali oʻz daʼvolarining epistemic kuchini boshqaradi.

Source attribution - bilim manbasini koʻrsatish (26% hollarda): “Smith (2020) argues”, “As widely accepted”, “Our findings indicate”, “Traditional view holds”. Bu strategiya muallif bilimini ijtimoiy kontekstga joylashtiradi va oʻz pozitsiyasini akademik jamoat ichida identifikatsiya qiladi.

Korpus tahlili shuni ko'rsatdiki, native English mualliflar ko'proq RESEARCH IS A JOURNEY va ARGUMENT IS BUILDING metaforalarini qo'llasa, non-native mualliflar ko'pincha an'anaviy THEORY IS A BUILDING va daha strukturaviy metaforalarni afzal ko'radi. Bu farqlar madaniy epistemik sxemalar va ilmiy faoliyatni konseptualizatsiya qilish usullaridagi farqlarga bog'liq. Native mualliflar tadqiqotni dinamik, kashfiyotga yo'naltirilgan jarayon sifatida, non-native mualliflar esa ko'proq sistemli, strukturaviy faoliyat sifatida konseptualizatsiya qilish tendentsiyasiga ega.

Xulosa. Akademik diskursda subyektivlik nafaqat lingvistik, balki chuqur kognitiv hodisa ekanligini tasdiqlaydi. Konseptual metaforalar, mental spaces, va framing strategiyalari muallif subyektiv pozitsiyasining mental reprezentatsiyasini tashkil etadi va o'quvchida tegishli kognitiv strukturalarni aktivlashtiradi [4; 228]. Akademik yozuv - bu nafaqat ma'lumot berish, balki o'quvchining ong strukturasini shakllantirishga qaratilgan kompleks kognitiv-diskursiv faoliyatdir.

Akademik diskursda subyektivlik ko'p qatlamli mental spaces tizimi orqali ifodalanadi va muallif bir vaqtning o'zida bir necha viewpoint ni boshqaradi [1; 442]. Bu ko'p qirrali perspektiv akademik argumentatsiyaning epistemik murakkabligini aks ettiradi va muallifga o'z pozitsiyasini ham individual, ham kollektiv ilmiy jamoatning qismi sifatida taqdim etish imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. – New York: Basic Books, 2002. – 440 p.
2. Fillmore C.J. Frame semantics // Linguistics in the Morning Calm / Ed. by Linguistic Society of Korea. – Seoul: Hanshin Publishing Co., 1982. – P. 111-137.
3. Hart C. Cognitive Linguistic Approaches to Discourse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 298 p.
4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
5. Langacker R.W. Cognitive Grammar: A Basic Introduction. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 562 p.
6. Talmy L. Toward a Cognitive Semantics. Vol. 1: Concept Structuring Systems. – Cambridge, MA: MIT Press, 2000. – 565 p.
7. Van Dijk T.A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 267 p.

UDC 81'255.4:81'373.43

TYPES AND PROBLEMS OF TRANSLATING LEXICAL REPETITIONS

M. Omonova, Master's Student, Termiz State University, Termiz

Annotatsiya. Tadqiqot ingliz va o'zbek tillari o'rtasida leksik takrorni aniqlash va uni to'g'ri tarjima qilishdagi qiyinchiliklarga qaratilgan. Leksik takror matnning uzviyligini va uslubiy ta'sirini kuchaytiradi, ma'no va aniqlikni mustahkamlaydi, ammo uning roli tildan tilga farq qiladi. Maqolada solishtirma va tavsifiy sifatli tahlil orqali ishda takrorning shakllari aniqlanadi: aniq, morfologik, semantik va anaforik, shuningdek, ikki tilda qo'llaniladigan tarjima strategiyalari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: leksik takror, tarjima strategiyalari, ingliz-o'zbek tarjimasi, aniq takror, morfologik takror, semantik takror.

Аннотация. Исследование сосредоточено на лексическом повторе и трудностях его точной передачи между английским и узбекским языками. Лексический повтор способствует связности текста и стилистическому эффекту, усиливая смысл и ясность, однако его роль варьируется в зависимости от языка. С помощью сравнительного и описательного качественного анализа в работе определяются формы повторов, включая точный, морфологический, семантический и анафорический, а также рассматриваются стратегии перевода, используемые в обоих языках.

Ключевые слова: лексический повтор, стратегии перевода, английско-узбекский перевод, точный повтор, морфологический повтор, семантический повтор.

Abstract. The research focuses on lexical repetition and the difficulties involved in rendering it accurately between English and Uzbek. Lexical repetition contributes to textual cohesion and stylistic effect by reinforcing meaning and clarity, but its role varies by language. Through comparative and descriptive qualitative analysis, the study identifies forms of repetition, including exact, morphological, semantic, and anaphoric, and examines translation strategies used in both languages.

Key words: *Lexical repetition, translation strategies, English–Uzbek translation, exact repetition, morphological repetition, semantic repetition.*

Lexical repetition is one of the most fundamental and expressive linguistic devices used across languages to create cohesion, emphasis, and clarity. It refers to the deliberate and unconscious recurrence of the same word, phrase or root within a text. Repetition, by its nature, performs an essential cohesive and stylistic function: it emphasizes key ideas, enhances rhyme, strengthens emotional impact and creates textual unity. In literature, political speeches, journalism and everyday conversation, repetition helps achieve clarity, persuasion, and memorability.

However, repetition functions differently across languages. English, as an analytic language, generally avoids excessive repetition because it is often interpreted as stylistically weak or redundant. Uzbek, in contrast to English, being agglutinative and rhythm-oriented, often favors repetition, especially in oral speech and expressive discourse. These cross-linguistic differences create significant challenges for translators. When translators work with lexical repetition in English and Uzbek texts, they must decide whether to preserve, modify, replace or remove the repetition, all while maintaining the original meaning, style, emotion and naturalness.

The phenomenon of lexical repetition has received considerable attention in linguistic and translation scholarship in the world. It serves multiple functions in texts: maintaining cohesion, emphasizing key ideas, reinforcing thematic continuity, and adding stylistic or rhetorical effect. Translators frequently face challenges when rendering lexical repetitions from one language into another, because repetition patterns and stylistic norms vary across languages.

In English, repetition has been extensively studied within stylistics and discourse analysis. Halliday and Hasan [1] classify lexical repetition as a key cohesive device that links sentences and paragraphs, contributing to text coherence. Translation scholars, like Newmark [2] stress the importance of adapting repetition functionally rather than translating it mechanically.

Russian researchers have focused on both stylistic and translational aspects of repetition. Studies by Kazakova and Borodina [3] explore strategies for translating repeated lexical items, including literal preservation, synonym substitution, pronominalization, paraphrase, and compensatory methods.

In Uzbek, lexical repetition has been studied in literature and translation studies. Researchers like N.Raximova [4] and D.Toshpulatova [5] analyze repetition in Uzbek poetry and prose, highlighting its cohesive, rhythmic, and emphatic functions. Translation research emphasizes that English or Russian repetitions often require adaptation in Uzbek through synonyms, pronouns, or sentence restructuring to achieve stylistic and communicative adequacy. The translation of lexical repetition is a complex task that requires not only mastery of the language but also awareness of the repetition's role in text cohesion, emphasis, and stylistic expression.

The analysis of source texts and their corresponding translations revealed several significant patterns in the translation of lexical repetitions across English, and Uzbek. There are four types of lexical repetition are observed.

Exact repetition: Words repeated within sentences or across clauses.

Morphological/derivational repetition: Variations of the same root word with different inflections or derivational forms.

Semantic repetition: Repetition of synonyms, hyponyms, or near-equivalent words to reinforce meaning.

Anaphoric repetition: Repeated lexical items used to maintain referential cohesion.

Exact and morphological repetitions are most common in literary texts, whereas semantic and anaphoric repetitions appear more frequently in journalistic and academic texts. Analysis of the target texts indicates five main strategies for handling lexical repetition:

Preservation (literal transfer): Maintained the repeated lexical item exactly as in the source text. This strategy was often used in literary texts to preserve stylistic or rhythmic effects [2].

Synonym substitution: Replaced repeated items with semantically similar words, a strategy frequently observed in Russian and Uzbek translations to conform to target-language stylistic norms.

Pronominalization: Replaced repeated nouns with pronouns, especially in English-to-Uzbek translations.

Paraphrase/Restructuring: Reworded sentences to convey the original meaning while avoiding redundancy. This strategy was common in technical and academic texts.

Compensation: Introduced repetition elsewhere in the text to maintain emphasis or cohesion when direct repetition was reduced. Preservation was the preferred strategy in literary texts, whereas synonym substitution and paraphrasing dominated in non-literary genres.

Table 1

Translation Strategy	English (%)	Uzbek (%)
Preservation	60 %	45%
Synonym substitution	20 %	25 %
Pronominalization	10 %	20 %
Omission / Reduction	10 %	10 %

The graph shows that English translators tend to preserve repetition more frequently than Uzbek translators, who show a greater tendency toward synonym substitution and pronominalization to avoid redundancy typical in Uzbek writing norms. The analysis of the corpus revealed that both English and Uzbek texts frequently employ lexical repetition, though with varying distribution patterns. In English texts, repetition most commonly served cohesive, emphatic, and stylistic functions, whereas in Uzbek texts, repetition appeared more frequently for emotional expressiveness and narrative rhythm.

The findings of this study show clear cross-linguistic differences in how lexical repetition is treated in Uzbek–English translation, confirming and extending observations made in earlier studies by Halliday and Hasan [1], Baker [6]. The dominance of preservation in English translations (60%) aligns with research showing that English discourse tolerates and often relies on lexical repetition as a cohesive mechanism. English writers commonly repeat key lexical items to maintain thematic continuity and guide the reader through the text. Therefore, English translators tend to retain repetition to preserve the source text's cohesion and authorial emphasis.

In contrast, Uzbek translations showed lower preservation (45%) and a higher reliance on synonym substitution and pronominalization, which aligns with findings by Sh.Raximova and D.Toshpulatova [5]. Their research indicates that Uzbek literary and journalistic prose typically favors lexical variety and avoids overt repetition unless used for emotional or poetic effect. This corresponds with Newmark's [2] argument that translators must adapt stylistic features according to target-language norms to avoid disrupting naturalness or reader expectations. The tendency toward pronominalization in Uzbek, as shown in the data, reflects this stylistic preference and confirms that cohesion in Uzbek is often achieved through implicit reference rather than explicit repetition.

Furthermore, the study highlights key practical challenges in translating repetition. Translators must decide when repetition carries essential cohesive or rhetorical meaning and when it risks being perceived as redundant in the target language. This decision-making process is consistent with the concerns raised by Toshpulatov regarding the loss of stylistic force when repetition is unnecessarily omitted or mechanically preserved in Uzbek translations. Sh.Raximova [4] also notes that failing to convey the cohesive function of repetition can weaken textual coherence in the translation.

Overall, the findings have significant implications for translation practice and translator training. Translators must develop cross-linguistic stylistic awareness, recognizing when repetition is a meaningful textual device and when it must be adapted to avoid stylistic awkwardness. By applying the insights of Halliday and Hasan, Baker, Raximova, and Toshpulatova in translation instruction, future translators can develop stronger functional judgment when dealing with repetition. The findings emphasize that an appropriate translation of lexical repetition must mix loyalty to the source text with sensitivity to target-language stylistic patterns.

The findings confirm that no single strategy is universally applicable; instead, effective translation depends on understanding the purpose of repetition in the source text and the stylistic expectations of the target language. Translators must balance accuracy to the original meaning with naturalness and clarity in the translated text. The differences require translators to make careful,

function-oriented decisions when transferring repeated items from one language to another. The study highlights the importance of linguistic awareness, cultural sensitivity, and genre-based analysis in handling lexical repetition. Overall, this research contributes to improving translation practice by showing that thoughtful, function-sensitive choices lead to more accurate and stylistically appropriate translations between English and Uzbek.

REFERENCE:

1. Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English. – London: Longman, 1976.
2. Newmark P. A Textbook of Translation. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1988.
3. Borodina I. Problems of Translating Lexical Repetition in Russian Texts // Вестник Московского Университета. 2016. №2(3). – P. 45-56.
4. Raximova N. Lexical Repetition and Cohesion in Uzbek Literary Texts. – Tashkent. 2010.
5. Toshpulatova D. Problems of Translating Lexical Repetitions into Uzbek: Functional and Stylistic Perspective // O'zbek Tili va Adabiyoti. 2015. №2(5). – P. 22–31.
6. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 1992.

UDC 81'27:32.019.51

PRAGMATIC FEATURES OF POLITICAL SPEECH

L.Y. Orifova, Master's Student, Termiz State University, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada siyosiy nutqning har tomonlama pragmatik tahlili taqdim etilgan bo'lib, u strategik ijtimoiy pozitsiyani egallash va ommani safarbar etishga yo'naltirilgan murakkab lisoniy hodisa sifatida talqin etiladi. Tadqiqot davomida so'zlovchining niyati (illokutiv kuch) va auditoriyaning qabuli o'rtasidagi uzviy bog'liqlik, shuningdek, siyosatchilarning ishontirish realligini yaratishda nutqiy aktlar, presuppozitsiyalar va so'zlashuv implikaturalaridan qanday foydalanishi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: siyosiy diskurs, pragmatika, nutqiy aktlar, ishontirish, manipulyatsiya, illokutiv kuch, ritorika.

Аннотация. В данной статье представлен комплексный прагматический анализ политической речи, рассматриваемой как сложное лингвистическое явление, направленное на стратегическое социальное позиционирование и мобилизацию общественности. Исследование изучает сложные взаимосвязи между намерением говорящего (иллюкционная сила) и восприятием аудитории, сосредотачиваясь на том, как политики используют речевые акты, presuppositions и имплицатуры в разговоре для создания убедительной реальности.

Ключевые слова: политический дискурс, прагматика, речевые акты, убеждение, манипуляция, иллюкционная сила, риторика.

Abstract. This article provides a comprehensive pragmatic analysis of political speech, identifying it as a complex linguistic phenomenon designed for strategic social positioning and public mobilization. The research explores the intricate relationship between the speaker's intent (illocutionary force) and the audience's reception, focusing on how politicians utilize speech acts, presuppositions, and conversational implicatures to construct a persuasive reality.

Key words: political discourse, pragmatics, speech acts, persuasion, manipulation, illocutionary force, rhetoric.

In the contemporary linguistic paradigm, political discourse is no longer viewed merely as a medium for transmitting information, but as a sophisticated arena for strategic social action and power negotiation. The pragmatic features of political speech represent a crucial area of study, as they reveal how language functions beyond its literal meaning to influence public consciousness, shape ideological frameworks, and mobilize collective behavior. Political communication is inherently goal-oriented; its primary objective is not only to inform but to persuade, legitimize, and, in many cases, manipulate. This strategic essence of political language necessitates a deep pragmatic inquiry into how speakers navigate the delicate balance between overt messaging and covert intent.

The significance of this research lies in the multifaceted nature of political rhetoric, where the choice of specific linguistic structures – such as presuppositions, conversational implicatures, and

strategic metaphors – serves as a pragmatic tool for constructing a desired political reality. Traditional stylistic analyses often fail to capture the underlying illocutionary force of a politician's message; however, a pragmatic approach allows for a more nuanced understanding of how context, social hierarchy, and communicative goals intersect. In an era dominated by rapid information exchange and mediated discourse, political actors increasingly rely on subtle pragmatic maneuvers to mitigate conflict, avoid direct accountability, or amplify populist appeals.

This study aims to investigate the pragmatic mechanisms that underpin effective political persuasion. By applying the principles of Speech Act Theory and the Cooperative Principle, the article explores how political figures utilize linguistic indirection to achieve strategic ends. Furthermore, it examines the role of audience perception in the success of political speech, emphasizing that pragmatic competence is essential for both the speaker to craft a compelling narrative and the listener to decode hidden agendas.

The scholarly investigation into political discourse from a pragmatic perspective has its roots in the fundamental shift from structural linguistics to functional and social linguistics. Central to this review is the Speech Act Theory, pioneered by J.L. Austin [1]. Austin's seminal distinction between locutionary, illocutionary, and perlocutionary acts provides the primary lens through which political "doing with words" is understood. In political contexts, the illocutionary force the speaker's intention is often masked by the locutionary form, a phenomenon Searle identified as "indirect speech acts".

Following this, the cooperative principle proposed by H.P. Grice revolutionized the understanding of political evasion [2]. Scholars such as Chilton (2004) have argued that politicians systematically "flout" Gricean maxims, specifically the maxims of quantity and manner to create conversational implicatures [3]. These implicatures allow political actors to convey controversial messages without taking legal or moral responsibility for them. Furthermore, the "critical discourse analysis" (CDA) school, represented by Norman Fairclough [4] and Teun van Dijk, emphasizes the pragmatic role of power in language [5]. They suggest that political speech is never neutral; it is a tool for maintaining hegemony. Modern research has also integrated Relevance Theory, suggesting that political persuasion is achieved by minimizing the audience's cognitive effort while maximizing the ideological impact. The review of recent literature indicates a growing trend toward "Pragmatic Manipulation," where linguistic tools like presupposition and metaphorical framing are analyzed as cognitive shortcuts used to bypass the rational skepticism of the electorate. The methodology adopted for this study qualitative pragmatic-discursive analysis, designed to decode the multi-layered meanings within political texts. Rather than a mere quantitative frequency count, this study employs a "micro-pragmatic" approach to scrutinize the interaction between linguistic choice and social context. The research methodology is structured into three distinct phases:

The primary data consists of a purposive sample of high-stakes political speeches (e.g., inaugural addresses, policy announcements, and debates). Each text is contextualized according to the "speech situation", accounting for the speaker's status, the socio-political climate, and the targeted audience demographics. Utilizing Searle's taxonomy, the analysis identifies the distribution of assertives (stating "facts"), directives (requests/orders), and commissives (promises). A particular focus is placed on "expressives", which politicians use to build rapport and emotional resonance, thereby preparing the pragmatic ground for subsequent persuasion.

The analysis of the research data reveals that political speech functions as a sophisticated pragmatic battlefield where the primary objective is the strategic construction of a favorable social reality through linguistic manipulation. A significant finding of this study is the pervasive reliance on presupposition as a cognitive tool for ideological positioning; by embedding controversial claims within presupposed clauses, speakers effectively bypass the audience's critical evaluation filters and force the acceptance of specific premises as objective truths. This is closely linked to the strategic use of vagueness and lexical ambiguity, which serves as a functional asset rather than a communicative failure, allowing political actors to appeal to diverse demographics simultaneously by using empty signifiers that listeners can interpret according to their own subjective desires [1].

The empirical results further demonstrate that the effectiveness of political persuasion is heavily dependent on the manipulation of social and psychological distance through deictic proximization.

By utilizing specific personal pronouns and temporal markers, speakers create an artificial sense of urgency or collective identity, effectively narrowing the gap between the political agenda and the immediate concerns of the electorate[2]. Furthermore, the systematic application of euphemisms and dysphemisms allows for the pragmatic re-coding of sensitive events, where unpopular policies are sanitized and opposition movements are delegitimized through emotionally charged labeling. The data also indicates that the successful realization of the perlocutionary effect is often achieved through the violation of conversational maxims, particularly the maxim of relation and manner, which enables politicians to evade direct accountability while maintaining a facade of cooperativeness. Ultimately, the results suggest that political success is inherently tied to pragmatic competence, where the ability to control the implicit layers of meaning such as conversational implicatures and illocutionary intent determines the speaker's power to shape public consensus and drive social mobilization in a mediated information environment.

The discussion of the findings highlights that political discourse is fundamentally a performative act where the boundaries between information and influence are deliberately blurred to achieve specific power dynamics. The observed reliance on indirect speech acts suggests that politicians operate within a framework of strategic ambiguity, where the literal meaning of an utterance is often secondary to its illocutionary intent. This aligns with the theoretical transition from traditional rhetoric to a more nuanced pragmatic approach, where the success of a communicative event is measured by its ability to alter the audience's mental state without eliciting overt resistance[3]. By flouting conversational maxims, speakers are able to navigate sensitive political landscapes, providing themselves with a layer of plausible deniability while simultaneously guiding the listener toward a predetermined ideological conclusion through conversational implicature.

Furthermore, the integration of deictic proximization into the persuasive process indicates a sophisticated understanding of cognitive pragmatics, as speakers linguistically bridge the gap between abstract policy and the lived experience of the electorate. This tactical use of pronouns and spatio-temporal markers serves to construct a shared identity, effectively transforming a diverse audience into a unified political force through the pragmatic creation of us versus them dichotomies. The study also confirms that the use of presupposition triggers is not merely a linguistic habit but a calculated maneuver to establish a common ground that is inherently biased toward the speaker's agenda. This prevents the audience from questioning the foundational assumptions of the discourse, thereby facilitating the naturalization of ideological premises as if they were universal common sense. The broader implications of these results point to a paradigm where pragmatic competence is the primary currency of political authority[4]. In an era of high-speed information consumption, the ability to pack multiple layers of meaning into a single utterance allows political actors to maintain relevance across fragmented media platforms. However, this high density of manipulative pragmatic tools poses a challenge to democratic transparency, as it requires the public to possess a high level of critical pragmatic awareness to distinguish between genuine policy communication and strategic linguistic maneuvering[5]. Ultimately, the discussion underscores that the pragmatic architecture of political speech is designed to prioritize perlocutionary effect the actual impact on the listener over the cooperative exchange of truthful information, reinforcing the notion that in politics, language is the most potent instrument of social and cognitive control.

In summary, the pragmatic investigation of political speech underscores the transformative power of language when utilized as a strategic instrument for social and ideological governance. The evidence synthesized throughout this study confirms that the effectiveness of a political actor is not determined by the literal accuracy of their message but by the sophistication of their pragmatic maneuvers, which allow them to navigate the complex interplay between public expectations and hidden strategic goals. By masterfully employing indirect speech acts, presuppositions, and conversational implicatures, politicians construct a reality that appears objective and natural, while it is, in fact, meticulously designed to minimize critical resistance and maximize perlocutionary impact.

REFERENCE:

1. Austin J. L. *How to Do Things with Words*. – Oxford: Oxford University Press, 1962. – 168 p.
2. Grice H. P. *Studies in the Way of Words*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989. – 394 p.
3. Chilton P. *Analysing political discourse: Theory and Practice*. – London: Routledge, 2004. – 240 p.

4. Fairclough N. Language and Power. - 2nd ed. – London: Longman, 2001. – 226 p

5. Van Dijk T. A. Ideology: A Multidisciplinary Approach. – London: Sage Publications, 1998. – 384 p.

UO'K 808.5

BADIIY DETAL VA VERBAL TASVIR

N.Y. Ortiqova, o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

D.M. Komilova, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada matnning tarkibiy elementi hisoblangan detal hususida mulohazalar, unga filologik yondashuv, matnning kichik elementi sifatida qarash, e'tirof etish, so'z birikmalari, gap paradigmalari, konseptual jihatdan tahlil qilish borasidagi nazariy masalalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: badiiy detal, konsept, reprezentatsiya, tasviriy detallar; aniqlashtiruvchi detal, xarakter, badiiy matn, yashirin ma'no.

Аннотация. В данной статье описываются теоретические вопросы, связанные с филологическим подходом, распознаванием, словосочетаниями, парадигмами предложений и концептуальным анализом.

Ключевые слова: художественная деталь, постоянные, изобразительные, изобразительные детали; уточняющая деталь, характер, художественный текст

Abstract. In this article, the theoretical issues related to the philological approach, recognition, word combinations, sentence paradigms, and conceptual analysis are described.

Key words: artistic detail, constant, representational, descriptive detail; clarifying detail, character, implicit, artistic text, hidden meaning.

Pragmalingvistika tilshunoslik fanining yangi sohalaridan biri bo'lib, uning shakllanishi Ch.Pirs, U.Jems, D.Dyun, Ch.Morris kabi faylasuf olimlar nomi bilan bog'liq[1]. Nolisoiy vositalarga semiotik (belgi nazariyasi) jihatdan yondashuv natijasida fanda ekstralingvistika sohasi yuzaga keldi. Professor A.Nurmonov belgi tushunchasi bilan bog'liq holda nutqiy faoliyatning ijtimoiy vazifasini ajratadi hamda uning axborot uzatish, qolaversa, poetik vazifa bajarishini alohida ta'kidlaydi. Bunda asosiy e'tibor axborot uzatish bilan birga uning qanday ifodalanishiga ham qaratiladi[2]. Muayyan tilning barcha xususiyatlarini o'zida aks ettira oladigan har qanday matn lingvistika uchun lisoniy dalil bo'la olganidek, badiiy matn ham, ayniqsa, detal komponentli matnlar yoki detallashtirilgan matnlar ham ma'lum millatga xos bo'lgan tilning ifoda shakli sifatida matn tilshunosligi ilmiy paradigmalari asosida o'rganilishi mumkin. Ma'lumki, har qanday tilning taraqqiyoti undan foydalanuvchi til egalariining kundalik faoliyati bilan bog'liq bo'lib, ularning har qanday faoliyati lisoniy sistema elementlaridan foydalanish hisobiga amalga oshiriladi. Kommunikatsiya ishtirokchilarining lisoniy faoliyatga asoslangan o'zaro muloqoti til taraqqiyoti uchun xizmat qiladi. Shuning uchun ham badiiy matnda til bor bo'yi bilan gavdalanadi. Tilda esa xalqning ruhiyati, dunyoqarashi, aql-idroki, tafakkuri o'z ifodasini topadi. Badiiy matn verbal ifoda shakli sifatida og'zaki muloqotning har qanday turini o'zida aks ettiradi. Tilning bunday xususiyatlaridan foydalangan ijodkor badiiy matnda borliq haqidagi voqea-hodisalar badiiy tasvirida nolisoiy vositalardan ham unumli foydalanadi.

Lisoniy tasvirga asoslangan nolisoiy ifoda vositalari badiiy matnda muallif nazarda tutgan xabarlarining hammasini ifodalay oladi. Badiiy matnda qo'llanadigan detallar ham muallifning kommunikativ maqsadini ifodalashga xizmat qiladi. Badiiy detal ham badiiy matnning asosiy komponentlaridan biri bo'lib, muallifning kommunikativ niyati va maqsadini yuzaga chiqaradi. Badiiy matnda ma'lum maqsad ifodasi uchun muallif tomonidan qo'llangan har bir detal mazmunii strukturaning muhim qismi sanaladi. Badiiy asar muallifi yashirin mazmunii strukturaga tegishli bo'lgan ayrim xabarlarini detallar orqali kodlaydi. Natijada detal tasviri bilan kodlanayotgan xabar mazmuni implitsitlik xususiyatiga ega bo'ladi. Aynan shu o'rinda ta'kidlash lozimki, detalning o'zi nolisoiy ifoda vositasi hisoblanadi. Yozuvchi badiiy asarda nimanidir detalga aylantirar ekan, u badiiy matn muallifi nazarda tutgan axborotni ifodalashga xizmat qiluvchi belgiga aylanadi. Belgi semiologik birlikdir. Detal ham xuddi lisoniy vosita singari belgiga aylanishi bilanoq informativlik

yukini zimmasiga oladi. Shuning uchun ham axborot ifodalashga xizmat qiluvchi detal kodlanuvchi tizimning maxsus turiga mansub bo'ladi. Xuddi har qanday til aloqa-aralashuv jarayonining o'ziga xos kodlanish tizimini tashkil qilganidek, detallar ham implitsit kodlanishning o'ziga xos ifoda shaklidir. Muallif verbal tasvir orqali ma'lum voqealar haqida xabar beradi. U xabar oshkora yoki yashirin ifodalanishi mumkin. Badiiy matnda qo'llanuvchi detallarda xabarni oshkora ifodalash xususiyati mavjud emas. Detaillar orqali ifodalanuvchi xabarlar faqat implitsitlik maqomiga ega bo'ladi. Detal badiiy matnga xos bo'lgan alohida obrazli ifoda vositasidir. Detalda muallif badiiy tafakkuriga xos bo'lgan obrazli ifoda mazmuni namoyon bo'ladi. Verbal tasvirda ifodilangan mazmun detalda obrazli ifoda shakliga aylanadi. Badiiy detal tushunchasi ma'lum bir g'oya yoki fikrni obrazli tasvirlashdir, muallif ifodalamoqchi bo'lgan voqeaning mayda-chuyda tafsilotlaridir. Ana shu mayda-chuyda tafsilotlar matnda badiiy tasvirga aylanadi. Matnda qo'llangan badiiy detalni quyidagicha idrok qilish mumkin: mayda-chuyda tafsilot yoki batafsil badiiy ifoda. "Badiiy detalga peyzaj yoki portret elementi, alohida buyum, psixologik harakat yoki qilmish mansub bo'ladi"[3].

Badiiy matnda muallif xohlagan narsa yoki buyumni detalga aylantirishi mumkin. Bu badiiy adabiyot tilida detallashtirish deb nomlanadi. Demak, badiiy matnda muallif tomonidan ishlatilgan detal mayda-chuyda tafsilot bo'lishi mumkin. Masalan, *Qumri onasining nega bunaqa bo'layotganini bilib turardi. Boya akasi tong yorishmay hovli etagidagi yong'oq tagida devorga qarab cho'qinayotganini ko'rib hayron-u lol qolgandi. Ayollar umuman titimsaq xalq bo'ladi. Akasi Abdumalik bilan hovlidan chiqib ketgach, ichkari uyda turgan chemodanini titkiladi. Shunda sariq baxmalga o'ralgan bir narsaga ko'zi tushdi. Ushlab ko'rdi. Qutichaga solingan narsa to'pponcha emasmikan, deb baxmal tugunni yechib qaradi. U xristianlarning muqaddas kitobi Injil edi. Uni ushlagan qo'llari kuyayotgandek shoshib yana baxmalga o'rab qo'ydi* (Said Ahmad, "Qorako'z Majnun"). Yuqoridagi matnda birinchi detal **yong'oq** daraxtidir, bu so'z daraxtga xos denotat tasviri bo'lib, muallif tomonidan badiiy detal sifatida qo'llanadi. Ma'lumki, yong'oq daraxti o'zidan insonga salbiy ta'sir qiluvchi ma'lum kimyoviy modda isini chiqaradi, shuning uchun ham **yong'oqning tagida uxlash mumkin emas**, degan ibora tilda qo'llanadi. Yozuvchi Bo'rixon e'tiqodiga mansub xarakter tavsifini berishda uning harakatini detal tafsilotlari bilan tasvirlaydi. Xususan, Bo'rixonning o'zga e'tiqodga mansub noverbal harakati – cho'qinishi detalga aylanadi. Harakat detalida uni o'z dinidan chiqqanligi haqida xabar beriladi: **Boya akasi tong yorishmay hovli etagidagi yong'oq tagida devorga qarab cho'qinayotganini ko'rib hayron-u lol qolgandi**. Badiiy matnda personaj yoki qahramonning oddiy harakati obrazli ifoda shaklini hosil qiladi. Bu harakatga asoslangan detaldir. Bunday ifoda shaklini verbal tasvirda obrazli ifodalashning imkoniyati yo'qdir. Yuqoridagi matnda buyum hamda narsaning rangi detalga aylanadi. Bu o'rinda baxmalning sariqligi detallashtirilgan. Badiiy matn muallifi xristianlar uchun muqaddas kitob deb hisoblangan **Injilni** xohlagan rangdagi baxmalga o'rashi mumkin edi. Biroq baxmalning qizil, ko'k, qora yoki boshqa rangda bo'lishi muallif nazarda tutgan g'oya yoki fikr uchun nomuvofiqdir. Aynan sariq rang o'zbek milliy madaniyatida ayriliq ramzi ma'nosini ifodalaydi. Injilning Bo'rixonga tegishliligi esa uning ota-ona, qarindosh-urug', diniy e'tiqod va Vatandan ayrilish ma'nosini ifodalaydi. Bu esa muallifning kommunikativ niyatini ko'rsatadi. Masalan, *Shunda sariq baxmalga o'ralgan bir narsaga ko'zi tushdi. Ushlab ko'rdi. Qutichaga solingan narsa to'pponcha emasmikan, deb baxmal tugunni yechib qaradi. U xristianlarning muqaddas kitobi Injil edi. Uni ushlagan qo'llari kuyayotgandek shoshib yana baxmalga o'rab qo'ydi*

Badiiy detalga xos xususiyatlardan biri muallif ular orqali ifodilangan fikr va g'oyalarni aktallashtiradi. Badiiy matnda detallar qo'llanganda undagi mazmunni kitobxon tez idrok qiladi. Detaillar noverballashgan fikrlardir. Bizning nazarimizda noverballashgandan ko'ra nolisoniy ifoda shakllaridir, deb gapirish to'g'riroqdir. Tilshunoslikda badiiy detallar ishtirok etgan matnlar yoki detallashtirilgan matnlar tadqiqi kommunikativ-pragmatik jihatdan muhim va dolzarb masalalardan biridir. So'zlovchi nutqiy faoliyatida akustik obraz va tushuncha o'rtasidagi munosabat natijasida hosil bo'ladigan idrokning belgi deb yuritilishi barchaga ma'lum. So'zlovchi tasavvuridagi konseptning voqelanishida lisoniy va nolisoniy vositalar ishtirok etadi.

Xulosa va takliflar. Nolisoniy vositalarning belgi sifatida qo'llanishi bir jihatdan uning poetik vazifasini, ikkinchi jihatdan axborot uzatuvchining ijtimoiy vazifasini ko'rsatadi. Shunga asosan,

nolisoniy vositalarning pragmatik xususiyatlarini o'rganish nafaqat tilshunoslik darslarida, balki adabiyotshunoslik darslarida ham o'quvchilarda qiyosiy tafakkurning shakllanishiga xizmat qiladi. Inson qaysidir tilga xos umumsemantik bilimlarsiz so'zlashi yoki anglashi mumkin emas, ammo o'sha tilga xos semantik bilimlar egasi bo'lishning o'zigina bu til orqali muloqot qilish mumkin, degan xulosani bermaydi. Buning uchun so'zlovchi o'zida mavjud bo'lgan semantik bilimlar asosida nutq predmeti haqidagi axborotni ifodalash qobiliyatiga ega bo'lishi zarur. Axborot ifodalash esa turli vositalar orqali amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Петров В.В. Философия, семантика, прагматика // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVI. – М.: Прогресс, 1985. – С.471.

2. Нурмонов А. Танланган асарлар. III жилдлик. I жилд. – Тошкент: Akademnashr, 2012. – Б.126. – Т.14, – Выпуск 9, – С 2849.

UO'K. 811.512.133'372:091.1

NAVOIY "XAMSA"SIDAGI FRAZEMALARDA OLAM MANZARASI

I.A. O'razova, o'qituvchi, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazemalarning kognitiv funksiyasi haqida so'z boradi va uning xalq madaniyati bilan bog'liq bo'lgan jihatlari ilmiy asosda asoslangan. Frazemalar xalq tafakkuri mahsuli sifatida baholanib, "Xamsa"dagi frazemalarga xos bo'lgan olam manzarasi misollar asosida guruhlariga bo'linib tahlil qilingan. Frazemalarning shakllanishida asos bo'lgan qarashlar madaniyat bilan bog'langan holda tushuntirilgan.

Kalit so'zlar. Frazema, kognitiv funksiya, nominativ funksiya, olam manzarasi, olamning frazeologik manzarasi.

Аннотация. В данной статье рассматривается когнитивная функция фразеологии и научно обосновываются её аспекты, связанные с народной культурой. Фразеология рассматривается как продукт народного мышления, а также анализируется характерная для фразеологии "Хамсе" картина мира, разделяя её на группы на основе примеров. В контексте культуры объясняются взгляды, лежащие в основе формирования фразеологии.

Ключевые слова. Фразеология, когнитивная функция, номинативная функция, картина мира, фразеологическая картина мира.

Abstract. This article discusses the cognitive function of phraseology and its aspects related to folk culture are scientifically based. Phraseology is evaluated as a product of folk thinking, and the worldview inherent in phraseology in "Khamsa" is analyzed by dividing it into groups based on examples. The views underlying the formation of phraseology are explained in connection with culture.

Key words. Phraseology, cognitive function, nominative function, worldview, phraseological worldview.

Frazeologizmlar xalq tilining eng qadimiy va boy qatlamlaridan biri bo'lib, ular nafaqat tilning obrazli ifodasini o'zida jamlaydi, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlar va ma'naviy olamini ham aks ettiradi. Har bir frazemada shu xalqning olam haqidagi kognitiv bilimlari yotadi. Frazemalarning kognitiv funksiyasi xalq tafakkuri mahsuli o'laroq yuzaga keladi. "Olamning lisoniy manzarasini yaratishda frazeologizmlar alohida rol o'ynaydi. Ular xalq hayotining ko'zgusidir. Frazeologik birliklarning tabiati til egasining bilimlari, hayotiy tajribasi va mazkur tilda so'zlashuvchi xalqning madaniy tarixiy an'analari bilan chambarchas bog'liqdir" [1]. Shu bois D.Baxronova olam manzarasini 15 ta kategoriyaga ajratgan holda, *Olamning frazeologik manzarasini* ham alohida lisoniy manzara sifatida qayd etadi [2]. Chindan ham, frazemalardagi olam manzarasi leksemalarning olam manzarasidan ancha farqli va boy lingvomadaniy axborat bilan to'yingan bo'lib, bu omil frazemalarni alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganishni taqozo qiladi. Kuzatishlarimiz asosida shuni ayta olamizki, "Xamsa" dostonlaridagi frazemalar semantikasi bag'rida turkiy xalqlarning ko'p yillik kognitiv bilimlari, olamga munosabati, borliqni anglash borasidagi urinishlari yotibdi. Frazemalardagi olam manzarasi shu xalqning o'tmishiga tutilgan oynadir. "Har qanday til o'zida

mazkur til egasining dunyoqarashini belgilaydigan va olam manzarasini shakllantiradigan milliy, o'ziga xos xususiyatlar tizimini mujassamlashtiradi" [3]. Xalqning voqelikka, o'zini o'rab turgan borliqqa va muammolarga yondashuvida kognitiv bilimlar asos vazifasini o'taydi. Frazemalar aksar holda mavhum tushunchalarni ifodalashni inobatga olsak, ular har bir xalqning kognitiv bilimlari va tasavvuri mahsuli bo'la oladi va shu xalqning tafakkuri haqida ma'lumot beradi. Agar bu kuzatuv bir xalq misolida davriy jihatdan o'rganilsa xalq tafakkuridagi o'zgarish va evrilishlarni o'rganish mumkin bo'ladi, shu xalqning kognitiv bilimlaridagi o'sishni kuzatish imkoni yaratiladi. "Frazeologizmlar dunyo, obyektiv borliq va jamiyat haqida madaniy informatsiya tashuvchi lingvomadaniy birlik hisoblanadi. Shuning uchun ham frazeologik birliklar o'zida xalq mentaliteti va madaniyatini saqlovchi "hikmatlar xazinasi" bo'lib, ular avloddan avlodga meros qilib qoldiriladi" [3].

"Frazemalar ikki xil omil asosida shakllanadi: 1) real voqelik asosida shakllanadi: qo'l qo'ymoq (imzolamoq), qo'l ko'tarmoq (urmoq, ovoz bermoq), arpasini xom o'rmoq (ranjitmoq), ko'z yummoq (vafot etmoq), mushugini "pishit" demoq (yomon gapirmoq); 2) kognitiv omil asosida yuzaga keladi: qilni qirq yormoq, tegirmonga tushsa butun chiqmoq, oyog'ini qo'lga olmoq, ko'zi to'rt bo'lmoq (kutmoq)" [4].

Frazemalarning eng muhim funksional xususiyatlaridan biri bo'lgan kognitiv funksiyasi orqali xalqning olamni qabul qilishi, lisoniy olam manzarasi bo'y ko'rsatib turadi. Chunki frazemalar birikma yoki gap shaklida tuzilgani uchun unda ma'lum tushunchani kengroq tasvirlash imkoni mavjud, ya'ni frazemalar ma'lum tasavvurlar mahsuli o'laroq xalq tafakkurini aks ettiradi. Shu jihati bilan frazemalar leksemalardan ustun turadi. Aksar leksemalarda biz lisoniy olam manzarasini ko'ra olmaymiz, olam manzarasi ko'p hollarda qo'shma so'zlarda kuzatiladi (*boychechak, ko'ksulton, boshog'riq* kabi). Ammo frazemalarda shu xalqning borliqdagi tushunchalarga bo'lgan munosabati, olam tasviri yaqqol ko'rinadi. Jumladan, Navoiy frazemalari tilga xos bo'lgan quyidagi olam manzaralarini o'zida aks ettirishini ko'rish mumkin:

- o'limning yakun emasligi, boshqa olamga safar sifatida tushunilishi borasidagi kognitiv tasavvur "o'lmoq" ma'nosini anglatuvchi *mulki adam ichra maqom ayla=, adam mulkiga safar et=, o'zga olam sori makon qil=, olamdin rihlat markabin sur=, baqo mulkiga yuz qo'y=, safar ishiga mash'uf o'l=baqo mulki sori xirom et=, baqo ko'yig'a ohang ayla=, baqo tufrog'idin yeng silk=, dahrdin bor=* frazemalari; "o'ldirmoq" ma'noli *do'zax sori uzot=, fano bazmida majlisafro'z bo'l=, fano mulkiga ozim bo'l=* frazemalarida aks etadi: *Baqo mulkiga chun Kisro qo'yub yuz, Berib ziynat aning mulkiga Hurmuz* [5]. Bu qarash hozir ham tilimizda mavjud bo'lib, „o'lmoq“ ma'nosida qo'llanuvchi *ketmoq, safari qarimoq, chin dunyoga ketmoq, yolg'on dunyodan ketmoq, rost dunyoda ketmoq, so'nggi manziliga kuzatmoq* kabi birliklarda saqlanib qolgan.

- taqdirning Alloh tomonidan yozilgani haqidagi ishonch *haq ilgini qalam qilg'ay* (Alloh jazosini beradi), *haq ishi* (taqdirda berilgani), *haq yozg'on, qazo yozdi* (taqdir), *haqdin kelsa* (taqdirda bori yuz bersa), *sahvul-qalam* (taqdir xatosi), *tengri qazosig'a taslim qil=* (sabr bilan kutmoq) kabi frazemalarda aks etadi. Bu Allohning mutlaq qudratini anglash, unga iymon keltirish va hayotida ro'y berayotgan barcha hodisalarga qadar sifatida qarovchi chin islomiy tasavvurlar asosida shakllangan: *Qilibon yetsa bahr uza yuz biym, O'zni tengri qazosig'a taslim* [6]. Bu qarash hozir ham tildagi ma'lum frazemalarda aks etadi. Masalan, insonlar o'zi nazorat qila olmagan noxush holatga nisbatan *peishonada bori* frazemasini qo'llasa, oilasi omadsiz yakun topgan juftliklar vaziyatini *chala yozibdi* frazemasini orqali ifodalaydi, erta vafot etgan, yosh ketgan kishiga nisbatan esa *qisqa chizibdi* frazemasidan foydalanadi.

- insonning yaratilishi daraxtga bog'lanishi va daraxtni totem sifatida ko'rish bilan bog'liq tasavvurlar sabab *hayot munqati' o'l=, naxli hayoti sin=, qat' hayot qil=, hayot qat'i et=* (o'lmoq) frazemalari shakllangan: *Baskim kelibon ulus uyoti, Qat' o'ldi ikisining hayoti* [7]. Sayfi Saroyi ijodida ham ayni qarash asosida shakllangan *hajatinin kökin kes=* (o'ldirmoq) frazema uchraydi: *...har kim tangri taolo xalqin ozor qilsa dag'i bir kimersa ko'ngli uchun haq taolo ul kimersani anga havola qilurkim, hayotining ko'kin kesar* [8]. Ushbu frazemalar misolida aytish mumkinki, bu ibtidoiy tasavvurlar mahsuli bo'lib, bu qarash izlari bugungi kunda ham tilimizda saqlanib qolgan, faqat ularda ifoda plani o'zgargan. Hozirgi tilimizda qo'llanadigan *tomirchasi suv olmoq* (o'zgarib

qolmoq), *tomirini kesmoq* (tiyib qo'ymoq), *ko'kayini kesmoq* (*ta'zirini bermoq*) frazemalari ushbu tasavvurning taraqqiy qilgan shakli bo'lib, birliklar salbiy sema kasb qilgan holda qo'llanadi.

- inson umrining olov bilan bog'lanishi shomonizmga taqaluvchi e'tiqod bilan bog'liq va ana shu tasavvur izlari "Xamsa" dostonlaridagi *sham'i hayotim benur o'l=*, *hayoti o'ch=*, *charog'i o'ch=*, *hayoti quyoshig'a kusuf yet=*, *hayot tugan=*, *umri kuniga zavol yet=*, *umri quyoshi bot=*, *umri charog'i o'ch=* (o'lmoq), *hayoti sham'in o'chur=* (o'ldirmoq), *o'z charog'i birla ko'zi yoru=* (*farzandli bo'lmoq*), *o'chog'i qurutmosun* (nasli davom etsin) kabi frazemalarda saqlanib qolgan. Ushbu kognitiv bilimlar hozirgi tilimizda *chirog'ini yoqmoq* (orqasida qolmoq), *chirog'i o'chmoq* (nasli yakunlanmoq), *kuni bitmoq* (o'lmoq) kabi frazemalarda saqlanib qolgan.

- jonning qush sifatida idrok qilinishi *tayri sidra maskan azm ayla=*, *joni chiq=*, *jon qushi uch=*, *joni kir=* (quvvatlanmoq), *jong'a tandin chiqorg'a mayl sol=* (*rohatlanmoq*), *ko'ngli qushi rom bo'l=* (o'rganmoq), *ruh to'tisi*, *tiriklik bulbuli* (jon) frazemalari orqali anglashiladi. Ushbu tasavvur bilan bog'liq frazemalarning aksari arxaiklashgan. Faqatgina *joni chiqmoq* (o'lmoq; asabiylashmoq), *joni kirmoq* (tetiklashmoq) kabi frazemalargina tilda saqlangan. Ularda ham qush obrazi sezilarsiz holatdadir.

- jonning ip sifatida idrok qilinishi *jon rishtasi* (qon tomirlar), *jon rishtasin uz=* (o'ldirmoq), *rishtayi jonin chek=* (azoblamoq), *tori jismi uz=* (o'lmoq) kabi frazemalar misolida aks etadi. Bunda jon va ip tushunchalari orasidagi quyidagi jihatlar o'xshatish uchun asos bo'lmoqda: a) noziklik semasi – bunda jonning juda nozikligi ipga qiyoslanish orqali tasvirlanmoqda; b) bog'lovchi roli – tananing tirikligi jonga bog'liq bo'lib, u tiriklikni ta'minlovchi vosita ekanligi urg'ulanmoqda; c) ip oson uzilgani kabi ehtiyotsizlik umr yakuni bo'lishi. Ushbu tasavvur bugungi kunda faol qo'llanuvchi *joni uzilmoq* (o'lmoq) frazemasida saqlanib qolgan.

- o'limni uyquning bir ko'rinishi sifatida bilish *so'ngg'i uyqu*, *ko'z ochmas uyqu* (o'lim), *uyg'onmas uyqusida* (o'lik), *ko'zi adam uyqusig'a mayl qil=* kabi frazemalar semantikasida aks etadi. Insoniyat o'zi uchun sirli va qo'rqinchli bo'lgan abstrak tushunchani o'ziga yaxshi tanish bo'lgan holatga qiyoslash va unga o'xshatish orqali salbiy semani bir qadar "yumshatishga" erishgan. Qolaversa, uyqu paytida ruhning tanadan chiqib sayr qilishi borasidagi tasavvur bu o'xshatishni asoslagan. Hozirgi o'zbek tilida *abadiy uyquga ketmoq*, *tinch yotmoq*, *nur ichida yotmoq*, *qabrda tik turmoq*, *ruhi orom topmoq* kabi frazemalar ana shu kognitiv tasavvur mahsulidir.

- gunohlarning ikki farishta tomonidan yozib borilishi haqidagi tasavvur *nomani qarort=* (gunohlarini ko'paytirmoq), *noma qaro qil=* (badnom qilmoq, gunoh qilmoq), *noma qarosi* (gunohlari), *noma siyah* (gunohlar), *nomalari qaro* (gunohkor), *nomani oq ayla=* (kechirmoq), *nomayi a'mol oq o'l=* (gunohlari kechirilmoq), *nomayi a'molini pok et=* (poklanmoq, gunohlardan qutilmoq) frazemalarida aks etadi. Bu tasavvur islom dini bilan bog'liq bo'lib, turkiy xalqlarda islom qabul qilingandan keyin shakllangan birliklardir. Hozirgi kunda *gunohga botmoq* frazemasida shu tasavvur mahsuli deyish mumkin.

Har bir xalqning olam manzarasi "shakllanishiga til, an'analar, tabiat va landshaft, ta'lim, tarbiya va boshqa ijtimoiy omillar ta'sir ko'rsatadi" [3]. Shu nuqtayi nazardan qaralsa, "Xamsa" dostonlaridagi frazemalar XV asrda yashagan ajdodlarimizning kognitiv bilimlari, lisoniy olam manzarasi haqidagi aniq tasavvurni yaratish imkonini beruvchi muhim birliklardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Фразеологический словарь русского литературного языка. Под ред. А.И.Федорова. – М., 1996.
2. Бахронова Д. Ўзбек ва испан тилларида олам манзарасининг лингвокогнитив категорияланиши. Филол.фан.док. (DSc)...дисс. – Тошкент, 2022. – Б. 49. 244 б.
3. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent, 2019. -B. 80. – B. 99. -B. 208.
4. Xolmanova Z. Zahiriddin Muhammad Bobur ijodidagi frazemalar talqini // O'zbekiston: til va madaniyat. Lingvistika. 2024. – № 1. –B. 14. –B. 15
5. Navoiy Alisher. Farhod va Shirin. – Toshkent, 2020., – B. 311.
6. Navoiy Alisher. Sab'ayi sayyor. – Toshkent, 2020. – B. 339.
7. Navoiy Alisher. Layli va Majnun. – Toshkent, 2020. – B. 271.
8. Фозилов Э. XIV аср Хоразм ёдномалари. –Тошкент: Фан, 1973. –325 б.

SO'ZLASHUV NUTQINING TIL O'ZGARISHLARIGA TA'SIRI

N.S.Qobilova, PhD, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

N.M.Raximova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada so'zlashuv nutqining ingliz va o'zbek tillaridagi fonetik, leksik va grammatik darajadagi o'zgarishlarga ta'siri tizimli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: so'zlashuv nutqi, fonetik o'zgarishlar, leksik soddalashuv, grammatik almashuv, diskurs markerlar, qisqarishlar, assimilyatsiya, internet tili.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ влияния разговорной речи на фонетические, лексические и грамматические изменения в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: разговорная речь, фонетические изменения, лексическое упрощение, грамматические вариации, дискурсивные маркеры, сокращения, ассимиляция, интернет-язык.

Abstract. This article analyzes the influence of spoken language on linguistic change in English and Uzbek, focusing on phonetic, lexical and grammatical transformations.

Key words: spoken language, phonetic changes, lexical simplification, grammatical variation, discourse markers, contractions, assimilation, internet language.

Til jamiyatning eng muhim tafakkur mexanizmlaridan biri bo'lib, uning shakllanishi, o'zgarishi va rivojlanishi bevosita insonlar o'rtasidagi muloqot jarayoni bilan bog'liq.[1] Insonlar kundalik hayotda eng ko'p foydalanadigan nutq shakli esa — so'zlashuv nutqi. So'zlashuv nutqi, yozma nutqdan farqli ravishda, keskin nazorat qilinmaydi, tartibga solinmaydi, grammatik normalar bilan cheklanmaydi.[1] U bevosita lahzaviy fikr, hissiyot, vaziyat va ijtimoiy ehtiyojga mos ravishda shakllanadi.[2] Shu bois u tilning "eng tabiiy laboratoriyasi" sifatida qaraladi. Unda paydo bo'lgan o'zgarishlar ko'pincha yozma nutqqa ham o'tadi va asta-sekin adabiy tilning yangi normalarini yaratadi. Yozma nutq me'yorlashtirilgan, nazorat ostida bo'lgan tizim bo'lsa, so'zlashuv nutqi erkin, tabiiy va o'zgarishga moyil bo'ladi. Insonlar kundalik muloqotda grammatik qoidalarga qat'iy rioya qilmaydi; aksincha, tejamkor, qisqa, tez aytiladigan shakllardan foydalanadi. Shu sababli fonetik tejamkorlik, qisqarishlar, assimilyatsiya, dialektal variantlar va sleng elementlari aynan so'zlashuv nutqida eng avvalo shakllanadi.

Tilning o'zgarish sur'ati ilgari hech qachon bugungidek tez bo'lmagan. Ayniqsa, internet nutqi fonetik, leksik va sintaktik soddalashtirishlarni keskin kuchaytirdi. Bugungi kunda yangi nutq shakli — gibril og'zaki-yozma diskurs paydo bo'lmoqda. Bu diskurs chat uslubi, emoji, qisqa jumlar, fonetik yozuv va internet slengidan iborat bo'lib, u o'zbek va ingliz tillarini yangi kommunikativ bosqichga olib chiqmoqda. Tilshunoslikda so'zlashuv nutqi orqali sodir bo'ladigan o'zgarishlar uch asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi: fonetik (qisqarishlar, tushishlar, assimilyatsiya), leksik-semantik (slang, yangi so'zlar, sinonimik almashtirishlar), grammatik-sintaktik (gaplar soddalashuvi, yordamchi birliklarning kuchayishi, fe'l zamonlarining o'zgarishi). Bu o'zgarishlar faqat lingvistik jarayon emas; balki ijtimoiy, madaniy, kommunikativ va texnologik faktorlar bilan chambarchas bog'liq. Masalan, globalizatsiya, internetning keskin ommalashuvi, yoshlar nutqining umumiy til tizimiga ta'siri, mediada dialogik nutqning ko'payishi — bularning barchasi tilning tabiiy oqimiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda.[3] Til o'zgarishi ikki asosiy omillar ta'sirida ro'y beradi: ichki (til tizimining o'zidagi muvozanatni saqlash tendensiyalari, masalan, analogiya, iqtisodiyot) va tashqi (ijtimoiy o'zgarishlar, madaniy aloqalar, texnologik inqiloblar). So'zlashuv nutqi bu ikki omilning kesishgan nuqtasida joylashgan bo'lib, tashqi omillar (masalan, yoshlar madaniyatining kuchayishi) unda darhol aks etadi, keyin esa ichki omillar (masalan, fonetik qisqarish) orqali tizimga singib ketadi. Ushbu metafora (D. Crystal, 2003) so'zlashuv nutqining quyidagi funktsiyalarini aks ettiradi:

Eksperimental maydon: Yangi so'zlar, ifodalar, talaffuz variantlari sinab ko'riladi.

Tabiiylik: O'zgarishlar sun'iy emas, balki nutqning tabiiy oqimida, kommunikativ zarurat natijasida vujudga keladi.

Tanlanish: Faqat kommunikativ jihatdan samarali va ijtimoiy jihatdan qabul qilinadigan yangiliklar omon qoladi va tarqaladi.

Standartlashtirishdan oldingi bosqich: Ko'pgina adabiy til normalari dastlab og'zaki nutqdagi norasmiy variantlar edi. Vilyam Labovning (1972) ta'kidlashicha, til o'zgarishlari odatda ma'lum ijtimoiy guruhlarda (masalan, yoshlar, shahar aholisi) boshlanib, gorizontalar tarzda o'sha guruh ichida, keyin esa vertikal tarzda boshqa ijtimoiy qatlamlarga tarqaladi. So'zlashuv nutqi, xususan yoshlar va shahar subkulturasining nutqi, bu gorizontalar tarqalishning asosiy kanalidir. Internet esa bu jarayonni geografik chegaralardan xoli qilib, vertikal tarqalishni ham jadalashtirdi.

Ingliz tili misolida "gonna", "wanna", "kinda", "sorta", "you know", "like" kabi birliklar bir paytlar faqat og'zaki nutqda qo'llanilgan bo'lsa, bugun ular keng tarmoqli media nutqining ajralmas qismi bo'lib qoldi.[3] O'zbek tilida esa "boryapman → boryamman", "kelayapti → kelvotti", "qivomman", "shunchaki", "xullas", "yana aytadigani" kabi shakllarning kengayishi aynan og'zaki muloqot va internet dialoglaridan kelib chiqqan.[4] Shuningdek, tilning o'zgarish sur'ati tarixda hech qachon bugungi kabi tez bo'lmagan.[3] Ayniqsa, ijtimoiy tarmoq platformalarida qisqa, tez almashadigan, his-tuyg'uga boy nutq shakllari tilni keskin o'zgartirayotgan yangi fenomen — internet diskursini yaratdi. Bu diskurs fonetik, leksik va sintaktik soddalashtirishlarni kuchaytirib, tilning asosiy tizimi uchun yangi bosqichni boshlab berdi. Ushbu maqolada so'zlashuv nutqining ingliz va o'zbek tillari tizimidagi o'rnini, uning til o'zgarishlariga ta'sir mexanizmlarini, fonetik, leksik va grammatik darajadagi namoyon bo'lish shakllarini ilmiy asosda tahlil qilish maqsad qilingan. Shuningdek, ikki tilning qiyosiy tahlili orqali umumiy va farqli jihatlar aniqlanadi, og'zaki nutqning zamonaviy kommunikatsiyadagi o'rnini baholanadi.

So'zlashuv nutqi ingliz tilida fonetik tejamkorlikni kuchaytiradi. Eng ko'p uchraydigan jarayonlar:

1) Qisqarishlar (contractions)

I am → I'm We will → we'll You have → you've Do not → don't

Bu shakllar dastlab norasmiy bo'lgan bo'lsa-da, bugungi rasmiy yozuvda ham qabul qilinayotgan jarayon.

2) Tovush tushishi *goin', doin', talkin'*

3) Assimilyatsiya */t/ → /d/ almashinuvi: want to → wanna*

/g/ tushishi: going to → goin' to → gonna

4) Zamonlar fonetik soddalashuvi *Did you → d'you → ju*

Could you → couldja

Bu o'zgarishlar grammatik shakllarning og'zaki variantlarini yaratib, uzoq muddatda yozma shaklga ham ta'sir qiladi.[5] O'zbek tilida fonetik o'zgarishlar yanada faol:

1) Unlilar qisqarishi *borayapman → boryapman → boryamman*

kelayapti → kelyapti → kelyatti → kelvotti

2) Undoshlarning tushib qolishi *bo'libturib → bo'pturib → bo'ptru → boptu*

3) Qo'shma fe'llarda fonetik tejamkorlik

qo'yib yubordi → qo'yib yubordi → quyvordi

aytib ber → aytib ber → aytber → aytver

Umumiy jihat: Ikkala tilda ham fonetik tejamkorlik asosiy tendensiya bo'lib, u asosan fe'l shakllari va tez-tez ishlatiladigan so'z birikmalarida kuchli namoyon bo'ladi. Farqli jihatlar:

Yo'nalish: Ingliz tilida assimilyatsiya va bo'g'in tushishi ustunlik qilsa, o'zbek tilida unli va undoshlarning izchil qisqarishi va fe'l yasovchi qo'shimchalarning integratsiyasi ko'proq uchraydi.

Yozma aks etishi: Ingliz tilidagi qisqartmalar ('m, 'll, don't) rasmiy yozuvda qabul qilingan. O'zbek tilidagi boryamman, kelvotti kabi shakllar hali faqat og'zaki va norasmiy yozma muloqot doirasida qolmoqda, lekin internetda ularning yozma shakllari normaga aylanayotganini ko'rish mumkin. Bu shakllar hali adabiy norma darajasiga chiqmagan bo'lsa-da, og'zaki muloqotda juda faol.

O'zbek tili transformatsiya davrida bo'lib, bir tomondan o'z tarixiy merosi (rus ta'siri, shevalar), ikkinchi tomondan zamonaviy global ta'sir (ingliz tili, internet) va uchinchi tomondan milliy o'ziga xoslikni qidirish o'rtasida muvozanat izlamoda. O'zgarishlar, ayniqsa, fonetik-morfologik darajada aniq seziladi.

Zamonaviy omillar jarayonni keskin jadallashtirdi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va global madaniy almashinuv so'zlashuv nutqining ta'sir doirasini cheksiz kengaytirdi. Og'zaki va yozma nutq o'rtasida yangi, gibril diskurs shakllanmoqda, bu esa til o'zgarishlarining tezligi va yo'nalishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatmoqda.

Mustaqillikdan keyingi til siyosati: Adabiy tilga o'zbek sheva va dialektlarining unsurlarini qayta jalb qilish jarayoni, bu esa so'zlashuv nutqidan adabiy tilga material olishni rag'batlantiradi.

Shaharlashuv va Migratsiya: Turli viloyatlardan kelgan odamlarning Toshkent va yirik shaharlarda aralashuvi, yangi shevaviy gibrilarni vujudga keltiradi (masalan, kelvotti – Farg'ona va Toshkent shevalarining aralashmasi).

Rus tilidan mustaqillashish va ingliz tiliga o'tish: Bu ikki tilning ta'siri ostida o'ziga xos "uch tilli" yoshlar slengi shakllanmoqda.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'zlashuv nutqi tilning evolyutsion rivojlanishida markaziy o'rin tutadi. Tilning eng tez va eng sezilarli o'zgarishlari aynan kundalik muloqotda boshlanadi va asta-sekin rasmiy hamda adabiy nutqqa ko'chib o'tadi. Ingliz tili misolida kommunikatsiyaning global xususiyati, internetning kengligi, kino va media mahsulotlarining ta'siri so'zlashuv nutqini til o'zgarishlarining kuchli drayveriga aylantirgan. O'zbek tilida esa so'nggi yillarda texnologik taraqqiyot, migratsiya, ijtimoiy tarmoqlarning ommalashuvi, yoshlar nutqi va rus hamda ingliz tillarining ta'siri o'zgarishlar sur'atini kuchaytirmoqda. Har ikkala tilda fonetik tejamkorlik, muloqotning soddalashuvi, yordamchi birliklarning ko'payishi va diskurs markerlarning grammatiklashuvi tilning yangi bosqichga o'tayotganidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brown & Yule (1983). Discourse analysis. P.12-45
2. Yule (1996) Pragmatics. P.45-79
3. Crystal (2003). English as a Global Language P.67-95
4. O'zbek tilining izohli lug'ati.(2020) P. 55-112
5. William Labov(1972) Sociolinguistic Patterns. P.102-150

UO'K 8.81.4.2

"O'TKAN KUNLAR" ROMANIDA XALQ DONISHMANDLIGI: MAQOL VA IBORALARNING BADIY QIMMATI

M.Sh. Qodiriy, senior teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida qo'llangan maqol, ibora va hikmatli so'zlarning badiiy-estetik hamda g'oyaviy funksiyalari tahlil qilinadi. Qodiriyning bu til vositalaridan qahramonlar ruhiyatini ochishda, davr ijtimoiy illatlarini fosh etishda va asar tilining xalqchilligini ta'minlashdagi mahorati yoritilgan. Tahlil xalq donishmandligi asar uslubining asosi bo'lib xizmat qilganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: maqol, ibora, badiiy uslub, xalq donishmandligi, psixologik tahlil, xalqchillik, ijtimoiy tanqid, nutq xarakteristikasi.

Аннотация. В данной статье анализируются художественно-эстетические и идейные функции пословиц, поговорок и крылатых фраз, использованных в романе Абдуллы Кадыри "Минувшие дни" ("O'tkan Kunlar"). Освещается мастерство Кадыри в применении этих языковых средств для раскрытия психологии героев, разоблачения социальных пороков эпохи и обеспечения народности стиля. Анализ показывает, что народная мудрость служила основой художественного стиля романа.

Ключевые слова: пословица, выражение, художественный стиль, народная мудрость, психологический анализ, популизм, социальная критика, речевые характеристики.

Abstract. This article analyzes the artistic-aesthetic and ideological functions of proverbs, idioms, and maxims used in Abdulla Qodiriy's novel "Days Gone By" ("O'tkan Kunlar"). It highlights Qodiriy's skill in employing these linguistic tools to reveal the heroes' psychology, expose the social vices of the era and ensure the national authenticity (folk nature) of the style. The analysis demonstrates that folk wisdom served as the foundation of the novel's artistic style.

Key words: *proverb, expression, artistic style, folk wisdom, psychological analysis, populism, social criticism, speech characteristics.*

Kirish. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani o'zbek adabiyotida realistik nasrning o'lmas namunasi, nafaqat syujet va obrazlarning yorqinligi, balki "tilining serjiloligi" va "xalq og'zaki ijodi unsurlari" bilan ham beqiyosdir. Qodiriy roman tilini jonlantirish va qahramonlarning ichki dunyosini ochishda "maqollar, matallar, hikmatli so'zlar va iboralardan" g'oyatda mohirlik bilan foydalangan. Bu til unsurlari asarda shunchaki bezak vazifasini emas, balki chuqur g'oyaviy, psixologik va ijtimoiy funksiyani bajaradi.

Mavzuning dolzarbligi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanidagi maqol va iboralarni tahlil qilish mavzusi bugungi kunda uch asosiy sababga ko'ra dolzarb hisoblanadi:

- Adabiy Uslubning Sirlari: Bu tahlil yosh ijodkorlarga milliy til zaminida realistik uslub yaratishda Qodiriyning badiiy mahorati sirlarini o'rganishga xizmat qiladi. Bu o'zbek nasrining ilk realistik tajribalarini chuqur tushunish uchun kalitdir.

- Til va Madaniyat Merosi: Romandagi xalq maqollari orqali XIX asr oxiridagi xalqning axloqiy qadriyatlari va dunyoqarashi saqlanib qolgan. Globallashuv sharoitida milliy til boyligini saqlash va lingvokulturologik merosimizni o'rganish uchun bebaho manbadir.

- Ma'naviy va Ijtimoiy Sado: Qodiriy maqollar yordamida jaholat va manfaatparastlikni tanqid qilgan. Bu tahlil orqali biz o'sha davrning ijtimoiy saboqlarini bugungi kunga olib o'tamiz va yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash uchun ma'naviy asosni kuchaytiramiz.

Maqollarning kompozitsion va g'oyaviy funksiyasi. Qodiriy maqollarni asosan ikki maqsadda ishlatadi: birinchidan, mualliflik nutqiga "obyektivlik" va "umuminsoniy donishmandlik" tusini berish; ikkinchidan, muayyan voqea yoki qahramon xatti-harakatiga "xalqona baho" berish.

Masalan, Kumushning fojiali taqdirini tahlil qilganda, romanda urf-odatlar bilan bog'liq adolatsizliklar ochiq tanqid qilinadi. Ba'zan qahramonlar og'zidan chiqqan hikmatli so'zlar o'sha davr ijtimoiy tuzumining inqirozi, ma'rifatsizlikning oqibatlarini haqida qisqa, ammo o'tkir xulosa beradi. Iboralarning psixologik tahlil vositasidagi o'rniga kelsak esa, Abdulla Qodiriy xalq iboralarini qahramonlarning ichki "ruhiy kechinmalarini" va shaxsiy xususiyatlarini yorqin tasvirlashda ustalik bilan qo'llaydi. Iboralar nutqni jonlantirib, kitobxonga qahramonning hozirgi holatini anglashga yordam beradi: "**Og'zining suvi kelmoq**": Bu ibora nafaqat ochko'zlikni, balki nafsiga berilish holatini ham ifodalaydi. Uni romanning turli qahramonlari – Kumushning go'zalligiga ochko'zlik bilan qaraydigan orzumandlardan tortib, moddiy manfaat ko'zlaydigan kishilarga nisbatan qo'llanilishi asardagi axloqiy mezonlarning pasayishini ko'rsatadi. Adibning qahramonlar xarakteridagi eng mayda detallarni ham xalq tilidagi eng o'rinli ifoda bilan berish mahoratini namoyish etadi. Hasanali va Yusufbek hoji nutqidagi hikmat romandagi "Hasanali" va "Yusufbek Hoji" kabi ijobiy, ma'rifatparvar qahramonlar nutqi esa boshqa qatlamdagi hikmatli so'zlar bilan boyitilgan. Ular asosan "o'git, nasihat va falsafiy mushohada" xarakteriga ega bo'lgan iboralarni ishlatadi. Ular orqali Qodiriy asarning asosiy g'oyalaridan biri bo'lgan "ma'rifatga intilish" va "ahillik" zarurligini ilgari suradi. Hasanali va Yusufbek Hoji aytgan har bir hikmat, feodal tuzum ostidagi xalqni jaholatdan olib chiqishga, o'zligini anglashga xizmat qiladi.

Tilning Xalqchilligi – Roman Uslubining Asosi.

Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani tilidagi maqol va iboralar faqatgina qahramonlar nutqida emas, balki mualliflik hikoyasida ham faol qo'llaniladi. Bu holat Qodiriy uslubining asosiy tamoyillaridan biri – "xalqchilik (demokratizm)"ni ta'minlaydi.

Adib xalq tilini, uning eng xalqchil iboralarini badiiy matnga singdirish orqali:

1. Matnning Tabiiyligini: Roman o'zbek xalqi turmushiga nihoyatda yaqin va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi.

2. Davr Ruhini: XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi o'zbek xalqining maishiy nutqini, urf-odatlarini, odamlarning o'zaro munosabatlarini realistik tarzda aks ettiradi.

3. Badiiy Leksikani Boyitish: Roman tilini quruq va rasmiy nutqdan xalos etib, uni jonli, obrazli va ta'sirchan qiladi.

Quyida ushbu iboralar asarda qo'llanganligini ko'ramiz :

Orzuga ayib yo'q, deydirilar.

...tomdagi luqmani o'zi ham yeyolmaydi, boshqaga ham yedirmaydir.

...qirqqiga chidagan, qirq biriga ham chiday olar.

...yomonning janozasidan yaxshining hikoyasi foydalik ko'rinadir...

Qilni qiriq yoradig'on donolar.

...kishining davlatiga qarab hukum yuritish qiyin.

Inshoolloh ishning oxiri xayrlikdir.

Ko'ngil orzusiga qarshi bordim.

Jaholat kelsa, aql qochadir.

Temirni qizig'ida so'qib qolish kerak.

Kengashlik ish tarqamas.

...ish yo'g'idan yumish chiqarishqa talabgor bekorchilar.

...oldidag'i ovni ko'rmay, uzoqdagi yovni ko'radir!

...yomondan hazar lozimdir.

Dunyoni ishi bitar emishmi.

Oy borib, omon kelishsunlar - da!

...o'z qo'limiz bilan o'zimiznikini kesishimizdan mamlakat uchun qanday foyda bor?

Nega har narsaga yetgan aqling shunga qolg'onda oqsaydir?

U yordam so'rag'anidag'ina ketman ko'taramiz.

Egasini siylagan itiga suyak tashlar.

Ittifoqni ne el ekanini bilmagan, yolg'iz o'z manfaati shaxsiyasi yo'lida bir- birini yeb, ichkan mansabparast, dunyoparast va shuhratparast muttahaamlar Turkiston tuprog'idan yo'qolmay turib, bizning odam bo'lishimizga aqlim yetmay qoldi.

Oy etak bilan yopilmas.

...sizning o'g'lingiz bo'lg'an bir yigitning sha'niga albatta odam o'ldirish uyat va nomusdir.

Xomsut emgan bandamiz.

Kishining boshig'a bir ish tushganda, darrav biravdan kengash va yordam so'raydir.

Siylaganni siylash kerak.

O'tgan ishga salovat.

Kampirning dardi g'o'zada, sichqonning ko'zi donli ko'zada.

Zo'ri behuda miyon shikand. (tarjimasi: o'rinsiz chiransang, beling sinadir).

...bir oz aqlg'a yon berib ish qilg'an kishi hech bir vaqt dard qilmaydir.

..."o'lganimdan kulaman, yuzimni yerga suraman".

Aqlli kishilarning sadag'asi ketsang ham arziydir.

Umr, murosa degan gaplar bor.

Qars ikki qo'ldan chiqadir.

Osh egasi bilan shirin.

Sovutmachoch dasturxon - nardan-beri tayyorlangan, supa dasturxon.

Buzoq yaxshi bo'lsa ikki onani emar ekan...

Yana hali sen manim sobunimga kir yuvib ko'rganing yo'q!

...bularni yigit asrasa, siz bilan meni tomoq asraydir.

..."Agar bir qavmning ishi noahl odamg'a topshirilgan bo'lsa, bas, o'shal qavmning qiyomatini yaqin bil, ya'ni halokatiga muntazir bo'l" (Hadis).

Bu soqol shu el qayg'usida oqardi. Bu ko'ngul shu manfaatparaslar ta'sirida qoraydi.

...qizil gulning ham o'z oldig'a, oq gulning ham o'z oldig'a isi bor.

Sizlarni churuk lattaga tugib, tokchag'a tashlash darajasiga yetkan edim.

Miltiqni o'qidek, pushti gulni to'qidek kelinim bor ekan.

Kishi davlat uchun erga tekkanidan yerga tegsin...

...ammo men shu yerda bo'lsam, albatta tiliga kaltak keladir.

Xulosa. "O'tkan kunlar" romanidagi hikmatli so'zlar, maqol va iboralar Abdulla Qodiriyga nafaqat o'z davrining eng muhim muammolarini aks ettirish, balki "chuqur psixologik portretlar" yaratish, voqealar rivojiga "xalqona munosabat" bildirish imkonini bergan. Bu til vositalari adibning til va so'zga bo'lgan yuksak hurmatining, xalq donishmandligiga tayangan kuchli ijodiy uslubining isbotidir. Romanning asrlar osha o'z qadrini yo'qotmay kelishining muhim sabablaridan biri ham uning ayni shu – "xalq ruhini, uning aql-zakovatini" o'zida mujassam etgan tilida yashiringan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar". Tashkent .1992.
2. Arnold, I.V. (1991). Fundamentals of scientific research in linguistics. Moscow: Flinta.
3. Averintsev, S.S. (1987). Philology. In Literary Encyclopedic Dictionary (pp. 467-468). Moscow: Soviet Encyclopedia.
4. Begmatova, G.H. (2021). O'zbek tili milliy korpusida idiomalar bazasini yaratish. Filol. fan. fals. dok. diss. Termiz.
5. Bakhtin M.M. Author and hero in aesthetic activity // Bakhtin M.M. Collected works: in 7 volumes. T. 1. M., 2003. P. 69–263.
6. Sherkon Qodiriy "A treasure left by Abdulla Qodiriy". Tashkent 2023.

UO'K 801.82

XVII ASRDA MA'NAVIIY-MA'RIFIY ADABIYOTNING YUKSALISHI

M. Qurbonaliyeva, dots., Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ma'rifatparvarlik adabiyoti dastlab Angliyada paydo bo'lgani, so'ngra Fransiya tarqalib, o'zining yuksak cho'qqisiga chiqdi va oxir-oqibat Germaniyada yaxlit tizimga aylanganligi, uning insonparvarlik, ratsionalizm va tarixiy istiqbollarni o'zida mujassam etgan mafkuraviy tizimi XVII–XVIII asr Fransiya inqilobining g'oyaviy asosini yaratganligi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'z. Ma'rifatparvarlik adabiyoti, ijtimoiy unsurlar, adabiyotdagi ma'naviy-ma'rifiy qarashlar.

Аннотация. Сообщается, что литература Просвещения впервые появилась в Англии, затем распространилась во Франции, достигла своего расцвета и в конечном итоге превратилась в единую систему в Германии, и что ее идеологическая система, воплощавшая гуманизм, рационализм и исторические перспективы, создала идеологическую основу Французской революции XVII и XVIII веков.

Ключевые слова. Литература Просвещения, социальные элементы, духовно-просветительские взгляды в литературе

Abstract. It is reported that Enlightenment literature first appeared in England, then spread to France, reached its peak, and eventually became a unified system in Germany, and that its ideological system, which embodied humanism, rationalism, and historical perspectives, created the ideological basis of the French Revolution of the 17th and 18th centuries.

Key words. Enlightenment literature, social elements, spiritual-enlightenment views in literature.

Kirish: XVII-asrda ma'rifatparvarlik adabiyotining yuksalishi Yevropadagi ijtimoiy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq edi. Uning asosiy xususiyati an'anaviy hokimiyatni tanqid qilish va intellektual ozodlikni targ'ib qilish uchun aqldan foydalanish edi. XVII-asrda Yevropada ilmiy inqilob (masalan, Galiley va Nyutonning yutuqlari), yangi dengiz yo'llarining ochilishi (bu savdo va madaniy almashinuvga turtki bo'lgan) va markazlashgan davlatning shakllanishi (g'oyalarni tarqatish uchun barqaror muhitni ta'minlagan)ni boshdan kechirdi. Bu omillar birgalikda Britaniyada ma'rifatchilikning paydo bo'lishiga turtki bo'ldi. "XVII asrda ma'naviy-ma'rifiy adabiyotning yuksalishi"ning asosiy xususiyatlari sifatida ratsionalizm, feodalizm va diniy xurofotni tanqid qilish quroli sifatida aqldan foydalanish, mantiqiy tahlil va empirik dalillarga urg'u berish bo'lsa, tanqidiy ruhda ijtimoiy qarama-qarshiliklarni fosh qilish, feodal despotizm va diniy jaholatga hujum qilish, erkinlik va tenglik g'oyalarini targ'ib qilish edi. Haqiqiy tashvish sifatida haqiqiy ijtimoiy muammolarga e'tibor qaratish hisoblangan. Milton she'riyati, Defoning Robinzon Kruzo kabi asarlari

ijtimoiy o'zgarishlarni oddiy odamlar nuqtai nazaridan aks ettiradi. XVII–XVIII asrlarda Yevropada ma'rifatparvarlik, intellektual ozodlik to'loqini odamlarning din, siyosat va jamiyat haqidagi tushunchalarini tubdan o'zgartirdi. Bu harakatning avj olishi tasodifiy emas, balki tarixiy omillar, jumladan, jamiyatdagi tarkibiy o'zgarishlar, fan taraqqiyoti, madaniyatni targ'ib qilish, ilg'or mutafakkirlar targ'iboti kabi murakkab o'zaro ta'sir natijasidir. XVIII asrda Evropa hali ham feodalizm va mutlaq monarxiya doirasida mustahkamlangan edi, lekin kapitalistik iqtisodiyotning urug'lari allaqachon jimgina o'sib borardi. Ma'rifatparvarlik adabiyoti XVII asr oxiri, XVIII asr boshlarida Yevropa ma'rifatparvarlik harakati davrida gullab-yashnagan adabiy janrga ishora qiladi. Qat'iy aytganda, "Ma'rifat adabiyoti" romantizm yoki naturalizm kabi qat'iy belgilangan adabiy janr emas, balki butun Evropani qamrab olgan ma'rifatparvarlik g'oyalarining adabiy davomi va timsoli[1]. Ma'rifatparvar adabiyotda alohida dastur yo'q, uning ta'rifi adabiyot tarixida jiddiy bahslarga sabab bo'ladi. Ammo Avgust davriga oid ingliz adabiyoti, Fransuz inqilobigacha bo'lgan fransuz adabiyoti, Germaniyadagi Shturm va Drang harakati ma'rifatparvarlik adabiyoti doirasiga kiradi, degan umumiy qabul qilingan.

XVIII asr oxiridagi Yevropa ma'rifatparvarligi konservativ feodal kuchlar bilan vujudga kelayotgan burjua qadriyatlarini o'rtasidagi keskin to'qnashuvni ko'rsatdi. Britaniya, burjua inqilobidan so'ng, konstitutsiyaviy monarxiya o'rnatdi va 1760-yillarda sanoat inqilobiga kirishdi. Feodal hokimiyat qoldiqlari va kuchayib borayotgan sanoat burjuaziyasi o'rtasidagi qarama-qarshiliklar va to'qnashuvlar davom etdi, empiristik falsafa ustunlik qildi[2]. Lyudovik XIV vafotidan so'ng, bir vaqtlar Yevropaning eng qudratli davlati bo'lgan Frantsiya cheksiz ijtimoiy qarama-qarshiliklarga aylana boshladi. Angliyadan biroz kechroq kelgan sanoat inqilobi burjuaziyaning monarxiyaga qarshi turish qarorini ancha kuchaytirdi. Britaniyadagidan ko'ra radikalroq ma'rifatparvarlik tafakkuri oxir-oqibat 1789 yilgi Frantsiya inqilobiga sabab bo'ldi. XVIII asrdagi 30 yillik urush tufayli hali ham parchalanib ketgan Germaniya iqtisodiy rivojlanishda Angliya va Fransiya dan ancha orqada edi. Fransuz va ingliz intellektual doiralarning chuqur ta'siri ostida nemis ziyolilari o'zlarini ma'rifatparvarlik g'oyalarini targ'ib etishga, milliy birlik va o'z-o'ziga ishonchni targ'ib qilishga bag'ishladilar. Ana shunday ijtimoiy va tarixiy sharoitda ma'rifatchilik ildiz otib, tez tarqalib, butun Yevropada qudratli kuchga aylandi. Ingliz faylasufi Lokkning empiristik falsafasi va fransuz faylasufi Dekartning ratsionalistik falsafasi ma'rifatparvarlikning ikkita asosiy nazariy manbalari[3] hisoblanadi. Ma'rifatparvarlik adabiyotining bir qismi sifatida mafkura nuqtai nazaridan "aqlga sig'inish"ga yo'naltirilgan bo'lib, "tabiiy aql"ga sig'inishni targ'ib qiladi va monarxiyaga qarshi chiqadi. Adabiyotda u asosan shaxsiy erkinlikni targ'ib qilish, tabiatga qaytishni targ'ib qilish, ma'rifiy monarxiya yoki konstitutsiyaviy monarxiyani targ'ib qilish, sanoat va savdoni rivojlantirish, erkin iqtisodiy raqobat va boshqalarni targ'ib qilishni ko'rsatadi. XVIII asrdagi frantsuz klassik adabiyoti haligacha ma'rifatparvarlik davrida ma'lum o'rinni egallagan, lekin u katta asarlar yaratmagan. Garchi ko'plab yozuvchilar hali ham ijod qilish uchun klassitsizm shaklini o'zlashtirsalar ham, ularning g'oyaviy mazmuni klassitsizm doirasidan ancha oshib ketgan. Umuman olganda, ma'rifatparvarlik adabiyotining qirollik va cherkovga qarshi mafkuralari, garchi radikalroq bo'lsa-da, Uyg'onish davri adabiyotiga biroz o'xshaydi. Ma'rifatparvarlik zaminidan ildiz otgan ma'rifatparvarlik adabiyoti yanada kuchli falsafiy xarakterga va siyosiy-iqtisodiy asoslarga ega. Ma'rifatparvarlik adabiyoti yuksak uslubga intilmasa ham, ko'pincha shahar o'rta tabaqasidan bo'lgan oddiy odamlarni uning asosiy qahramonlari sifatida namoyon etadi. Uning janrlari she'riyat va dramaturgiya bilan cheklanib qolmadi, balki keng janrlarni qamrab oldi, roman eng rivojlangani bo'lib, 19-asrda realistik fantastikaning gullab-yashnashi uchun mustahkam poydevor yaratdi. Aytish mumkinki, Yevropa adabiyotining "poetik asri"dan "nasr davri"ga o'tish ma'rifatparvarlik davrida yakunlandi.

Birinchidan, ma'rifatparvar adabiyotining antifeodal va cherkovga qarshi mafkurasi Uyg'onish davri gumanistik adabiyotidan ko'ra ko'proq siyosiy va inqilobiy edi. U insoniy qadriyatlar va shaxsiy qadr-qimmatni targ'ib qildi, erkinlik, tenglik va birodarlikka asoslangan insonparvarlikni targ'ib qildi va insonning tabiiy huquqlarini o'rnatdi.

Ikkinchidan, ma'rifatparvar adabiyotining qahramonlari avvalgi adabiyotlarga nisbatan tub o'zgarishlarga uchradi. Burjuaziya va boshqa oddiy odamlar bosh qahramonlar, hatto qahramonlar

sifatida tasvirlangan, Robinzon Kruzo, Faust, Figaro kabi badiiy arxetiplarni muvaffaqiyatli yaratib, inson tabiatining boy va murakkab tabiatini ochib bergan.

Uchinchi, ma'rifatparvar adiblarining aql-idrokka sig'inishlari, real kurashlarda qatnashishga intilishlari ma'rifatparvarlik adabiyotiga alohida falsafiy-siyosiy jihat berdi. Ba'zilar, masalan, "Emil" o'ziga xos falsafiy dalillarga asoslangan holda, falsafa, ta'lim, siyosat va din masalalarini muhokama qildilar. "Fors maktublari" va "Gulliverning sayohatlari" kabi ba'zilarida muallifning so'zlovchisi bo'lib xizmat qilgan qahramonlar har qanday vaqtda chuqur nazariy fikrlarni ifodalagan. Ayrimlari, masalan, "Faust" falsafiy ma'nolar bilan sug'orilgan badiiy arxetiplarni yaratib, o'z qahramonlarining boy ma'nolari orqali o'ziga xos falsafiy tamoyillarni o'zida mujassam etgan. Falsafiy romanlar boshqa adabiy janrlarga ham ta'sir ko'rsatdi.

To'rtinchi, ma'rifatparvar adiblar adabiy uslub va shakl jihatidan ma'rifiy g'oyalarni targ'ib qilish maqsadida janrlarni yuqori va past darajalarga ajratuvchi mumtoz qonun-qoidalaridan voz kechib, roman, she'r, drama, adabiy-siyosiy sharh kabi turli janrlarni teng asosda o'zlashtirib, she'riyat tarixi va adabiyotshunosligidagi hukmronligini sindirishdi.

Beshinchi, ma'rifatparvar adabiyotining badiiy uslublari ham boy va rang-barangdir.

Ma'rifatparvar adabiyotga xos xususiyatlar:

(1) U o'ziga xos tendentsiyalarga ega va ibratlidir.

(2) Bu demokratikdir va Uchinchi Mulkning adabiy maqomi uchun kurashishni taklif qiladi.

(3) Xalq tili va xalq qabul qilishga tayyor bo'lgan adabiy shakllardan foydalanishga urg'u berish

Britaniya adabiyoti XVIII asrda gullab-yashnadi. Klassik adabiyot XX asr boshlarida kuchli edi, Aleksandr Papa (1688-1744) kabi arboblarning adabiy dunyoda hukmron mavqeini saqlab qolishgan. Ma'rifatparvar adiblar rasman adabiyot sahnasiga 20-asrga kelibgina paydo bo'ldi. Buyuk Britaniya nisbatan erta ma'rifiy konstitutsiyaviy monarxiya o'rnatganligi sababli, ma'rifatparvar adabiyoti kuchli siyosiy yoki tanqidiy emas, balki burjua qadriyatlarini, chet eldagi mustamlakachilik va puritanizmni yumshoq targ'ib qilishga qaratilgan. Ko'pincha "Avgustan adabiyoti" deb ataladigan 18-asr Britaniya adabiyoti, odatda, ko'proq pravoslav shakliga ega bo'lsa-da, uning mazmuni fransuz va nemis adabiyotiga qaraganda ancha yengil va kulgili edi.

Daniel Defo (1661-1731) ingliz romanining kashshoflaridan biri edi. Uning ma'rifatparvarlik g'oyalari nisbatan mo'tadil bo'lsa-da, ular mumtoz adabiyotga jiddiy qarshilik ko'rsatdi. Uning "Robinzon Kruzo" va "Kapitan Singleton" asarlari juda mashhur bo'lib, ular o'rta sinfdan past bo'lgan yigitlarning dengizchilik sarguzashtlari haqidagi ertaklar orqali xorijdagi mustamlakachilik g'oyalarini targ'ib qiladi. Irlandiyalik Jonatan Svift (1667-1745) Defoga qaraganda ancha radikal edi. Uning Gulliverning sayohatlari dunyoga mashhur. Roman chuqur satirik satira bo'lib, qahramonning kechinmalari va kuzatishlaridan Britaniya jamiyatini kinoya qilish uchun foydalanadi. Svift ko'pincha o'z sub'ektlarini shafqatsizlik yoki hatto absurdlik darajasiga ko'tarib yubordi. 20-asrda Amerikada paydo bo'lgan qora hazil janri endi "o'limidan keyin" Sviftni asoschisi sifatida tan oladi. 1730-1750 yillar ingliz romanining gullagan davri bo'ldi. Britaniyalik oilaviy romanning kashshofi Samuel Richardson o'rta sinf ayoli va xizmatkori Klarissaning nikoh, oila va axloqiy masalalarga e'tiborini qaratgan. U qahramonlar psixologiyasi va his-tuyg'ularidagi nozik o'zgarishlarni ajoyib tarzda tasvirlagan, sentimental adabiyotning peshqadami edi. Genri Filding (1707-1754) 18-asrda yashagan ingliz yozuvchilari orasida eng iqtidorli kishi edi. Uning "Tom Jons" asari 18-qismdan iborat ulkan turkumni o'z ichiga oladi va 18-asr Britaniya adabiyotidagi eng Ma'rifatparvarlikdan ilhomlangan romandir. Tom Jonsning asosiy axloqiy xabari aristokratik jamiyatning ikkiyuzlamachi tsivilizatsiyasini tanqid qiluvchi va yangi "tabiiy axloq" tarafdori bo'lgan "fazilatli zodagonlik" tamoyilidir. Roman 19-asrning romantik va realist yozuvchilari tomonidan keng e'tirofqa sazovor bo'lgan Britaniya adabiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Uning strukturaviy murakkabligi va sinchkovligi hayratlanarli. Bu davrning boshqa muhim yozuvchilari orasida Toberiya Smollett (1721-1771) bor edi, uning pikaresk romanlari jamiyatning quyi tabaqalari orasida mashhur edi.

XVIII asr o'rtalariga kelib, Britaniyada sanoat inqilobining boshlanishi, qishloq dehqonlarining bankrotligi va shaharlarda boylar va kambag'allar o'rtasidagi tafovutning kuchayishi bilan yangi adabiy uslub "Sentimental adabiyot"[4] vujudga keldi. Odatda ma'rifatparvarlik adabiyotining bir tarmog'i hisoblangan "Sentimental adabiyot" ham ma'rifatparvarlik tafakkurini, ham Britaniya

shahar va qishloq mayda burjuaziyasining ta'sirchan his-tuyg'ularini aks ettiradi. U yaratilishida his-tuyg'u va hissiyotlarga urg'u berib, qahramonlarning ichki dardi va baxtsizliklarini bo'rttirishga qaratilgan. Sentimental adabiyotning vakillari qatoriga Lourens Shtayn (1713-1768) kiradi, uning "Sentimental sayohat" romani sentimental adabiyotning boshlanishini belgilab bergan. Irlandiyalik Oliver Goldsmit (1728-1774), uning "Vikari Veykfild" romani va "Shovqin qishloq" she'ri sentimental adabiyotning eng yaxshi asarlaridan biridir. She'riyatda Grey (1716-1771) vakili bo'lgan "Qabrison maktabi" paydo bo'ldi va ingliz she'riyatida noyob durdona bo'lgan Cherkov hovlisida elegiya ". Dramaturgiyaning rivojlanishiga 1737-yilda Britaniya parlamenti tomonidan qabul qilingan va spektakl va teatrni qat'iy tartibga soluvchi tsenzura to'g'risidagi qonun to'sqinlik qildi. Fielding dastlab siyosiy satiralari bilan shuhrat qozongan, biroq keyinchalik badiiy adabiyotga murojaat qilishga majbur bo'lgan. Uning eng muvaffaqiyatli asarlariga Goldsmitning "Kurtizanning uchrashishi" va Richard Sheridanning (1751–1876) "Skandal maktabi" kiradi, ular bugungi kunda ham Britaniyada namoyish etilmoqda. Tarixiy sabablarga ko'ra, 18-asr davomida Yevropaning boshqa mamlakatlarida ma'rifatparvarlik adabiyoti yuqorida tilga olingan uchta davlatdagidek tez rivojlana olmadi. Italiyada Uyg'onish davridan beri Italiyaning adabiy turg'unligini o'zgartirgan taniqli komediya yozuvchisi Karlo Goldoni (1707-1793) paydo bo'ldi. U "uch birlik" ga qarshi isyon ko'targan va mashhur madaniyatga asoslangan qadimgi odamlarga taqlid qilishdan bosh tortgan "Odob komediyasi" italyan an'anasini yaratdi. Uning "Do'kondor" asari zodagonlarni qoralaydi, ochko'z burjuaziyani masxara qiladi, o'rta sinfning donoligi va jasoratini tarannum etadi. Goldoni ijodi, ma'lum darajada, yaqinlashib kelayotgan Italiya milliy uyg'onishini ilhomlantirdi. XVIII asrda Rossiyada Buyuk Pyotrning islohotlari tufayli krepostnoylik va markazlashgan hokimiyatga ega bo'lgan yagona feodal davlat paydo bo'ldi. G'arbdan o'rganishga intilayotgan Rossiya zamonaviy adabiyotni rivojlantira boshladi. O'sha davrda rus ma'rifatparvar adabiyoti vakillari, odatda, ma'rifatparvar va ilg'or zodagon ziyolilar edi. Lomonosov (1711-1765) rus ma'rifatparvar adabiyoti va rus milliy adabiyotining asoschisi. Karamzin (1766-1826) sentimental adabiyot vakili. Derjavin she'riyati (1743-1816) va Fonvizin dramasi (1744-1792) klassitsizm va realizmga o'tish qoidalaridan voz kechishga intildi. Radishchev (1749-1802) rus tarixidagi birinchi aristokratik inqilobchi. U podshoh tomonidan Sibirga surgun qilingan va rus ma'rifiy adabiyotining eng yuqori yutug'ini o'zida mujassam etgan mashhur "Peterburgdan Moskvaga sayohat" asarini yozgan.

Bu tadqiqotning ahamiyati, birinchi navbatda, quyidagilardan iborat: birinchidan, XVII asr adabiy estetik xususiyatlarini diaxronik va dinamik talqin qilish orqali chuqur tushunish; ikkinchidan, yevropa adabiyoti tarixi taraqqiyotidagi muayyan qonuniyatlarni ma'rifiy- madaniy g'oyalaridan misol tariqasida o'rganish; va uchinchidan, ma'naviy-ma'rifiy adabiy yuksalish tarixi uchun yanada qimmatli keng qamrovli tadqiqot paradigmasini o'rganish. Butun asrlar davomida o'quvchilar tomonidan talqinlari, sharhlari va ijodiy uzatilishini xronologik tarzda o'rganadi. Har bir davrning qabul qilinishi haqida to'liq ma'lumot berish bilan birga, XVII asr adabiyotining tarixidagi asosiy qabul qiluvchilarning ahamiyatini ta'kidlaydi.

FOYDALANILGAN ADBIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vipper Yu. B., Formirovaniye klassitsizma vo fransuzskoy poezii nachala 17 v., M., 1967
2. Rotenberg Ye. I., Zapadnoyevropeyskoye iskusstvo 17 veka, M., 1971
3. Igleton T. Teoriya literatury. Kirish. - M., 2010.
4. Quronov D. va b. Adabiyotshunoslik lug'ati. - T.: Akademashr, 2010.

UO'K 808.3

OKKAZIONAL BIRLIKLAR–MAHMUDXO'JA BEHBUDIY INDIVIDUAL USLUBINING O'ZIGA XOSLIGI SIFATIDA

M.A. Qurbonova, katta o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada okkazional birliklar milliy uyg'onish davri – XIX asrning ikkinchi ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida yashab ijod qilgan Mahmudxo'ja Behbudiy uslubining shakllantiruvchi vositasi sifatida tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: muallif ixtirosi, okkazonal birliklar, milliy uyg'onish davri, okkazonalizm, tarbiyatchona, otash aroba, mufattish ilmiyasi.

Abstract. The article analyzes occasional units as a formative tool of the style of Mahmudkhodja Behbudi, who lived and worked in the period of national revival - the second half of the 19th century - the beginning of the 20th century.

Key words: author's invention, occasional units, national revival, occasionalism, orphanhood, fiery chariot, research science.

Аннотация. В статье анализируются окказиональные единицы как средство формирования стиля Махмудходжи Бехбуди, жившего и творившего в период национального возрождения - вторая половина XIX - начало XX в.

Ключевые слова: авторское изобретение, окказиональные единицы, национальное возрождение, окказионализм, детский дом, огненная колесница, наука исследования.

Jahon tilshunosligida muallif ixtirosi – okkazonal birliklarning xususi yatlarini tadqiq etish, ularning asar badiyatini ta'minlashdagi rolini tahlil etish, milliy uyg'onish davri – XIX asrning ikkinchi ikkinchi yarmi – XX asr boshlariga oid asarlarda qo'llangan okkazonal birliklarni tizimli asoslash, tarixiy manbalarining mazmuni va ahamiyatini kelajak avlodga yetkazish har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Til va nutq hodisalarining tarixiy tadrijini sinxron va diaxron aspektida uyg'un tahlil qilish, tillarning tarixiy manbalarini zamonaviy tillar bilan qiyoslash asnosida til tarixiga oid sinergetik qonuniyatlarni aniqlash dunyo tilshunosligi oldida turgan muhim vazifalardan hisoblanadi. Bu vazifalarni amaliy hal etish tarixiy manbalarining, jumladan, XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlari – milliy uyg'onish davri yozma manbalari tilining tahlilida yangi ilmiy yutuqlarga erishish imkonini beradi. O'zbek tilshunosligida milliy uyg'onish davri deya atalmish muhim bir tarixiy davr yozma manbalari tili bilan bog'liq tadqiqotlar yaratilgan, bu davr tilining leksik-semantik, morfologik, sintaktik xususiyatlari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Milliy uyg'onish davri o'zbek xalqi tarixida muhim o'rin egallaydi. Zero, bu davrda, avvalo, milliy ozodlik, ma'naviyat, ma'rifat uchun buyuk ota-bobolarimiz tomonidan sabr, matonat, kuchli iroda, birdamlik ila kurash olib borildi. O'chmas zarvaraqlarga nomlari yozilgan Muqimiy, Furqat, Ibrat, Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon kabi fidoyilarimiz amalga oshirgan ezgu ishlarni o'rganish, asarlarini tadqiq etish biz uchun ham qarz, ham farzdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Biz qadimiy va boy tariximizni, ayniqsa, g'oyat og'ir sharoitda ilm-ma'rifat, inson erkinligi, xalq ozodligi, Vatanga, milliy qadriyatlarga mehr va sadoqat g'oyalarini dadil ko'tarib chiqqan jadid bobolarimiz faoliyatini yanada chuqur o'rganishimiz lozim. Ularning ulug' maqsadlar yo'lidagi mardona kurashi va fidoyiligi Yangi O'zbekistonni qurishda barchamiz, avvalo, yoshlarimiz uchun chinakam ibrat maktabi bo'lib xizmat qilishi zarur" ligi XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlari – milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti ijodkorlarining bebaho ma'naviy merosini tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganishga asos bo'lmoqda[1]. O'zbek tilshunosligida milliy uyg'onish davri asarlari yuzasidan salmoqli ilmiy manbalar yaratilganiga qaramay, bu davr yozma manbalari tilida qo'llangan okkazonal birliklar monografik yo'nalishda maxsus o'rganilmagan. XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida ijod qilgan yozuvchi-shoirlarimiz asarlarini o'rganish o'zbek xalqining milliy-madaniy, ijtimoiy-siyosiy turmush tarzi, milliy uyg'onish davridagi olamning lisoniy manzarasi haqida to'laqonli tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Tilshunoslikda shunday birliklar borki, ular hamisha yangiligi, o'ziga xosligi, g'ayritabiiyligi bilan ajralib turadi, belgilangan qonuniyatlarga bo'ysunmaydi. Bunday birliklar tilshunoslikda **okkazonal birliklar** nomi bilan yuritiladi. "Okkazonalizm [lot. Occasionalis – tasodifiy] tlsh. Umumiste'molga muvofiq, to'g'ri kelmaydigan, individual tarzidagi ma'noga ega bo'lgan til birligi".[2] A.Hojiyev "Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati"da okkazonalizm hodisasini **individual-uslubiy neologizm** atamasi bilan nomlaydi: "Mahsuldor bo'lmish model asosida yasalgan va faqat shu nutqiy matnning o'zida qo'llangan so'z, **individual-uslubiy neologizm**".[3]

Milliy uyg'onish davri adabiyoti vakillari rus tili va rus tili orqali boshqa tillardan kirgan so'zlarni ishlatar ekanlar, ba'zan bu so'zlarga muqobil so'zni ishlatmalar, ba'zan ularni fonetik

o'zgarishlar bilan qo'llaydilar. Shuningdek, qavs ichida yoki tire bilan, ba'zan *ya'ni* so'zi bilan uning qaysi so'z ma'nosida qo'llanganini ko'rsatib o'tadilar.

Behbudiy *pansionat* so'zini **tarbiyatxona** so'zi orqali ifodalaydi: *Bolalar uchun tarbiyatxona* (pansion) ochmoq kerak (Behbudiy, "A'molimiz yoinki murodimiz").

Kech **otash arobag'a** o'lturdim (Behbudiy, "Qasdi safar").

Ko'z oldidagi madaniyat asari bo'lgan shahar va **otash arobadan** ibrat olmaydurlar (Behbudiy, "Qasdi safar").

Otasharoba so'zi qo'shma so'z, ya'ni otash+aroba so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. Yuqoridagi misolda u "poezd" ma'nosida qo'llangan. Keyinchalik o'zbek tilining izohli lug'atiga ham kiritilgan. Otasharava [otash+arava] s.t. esk. Parovoz, poyezd. (O'TIL, III, 153)

Yaxudiy larni hozirgi dorulfunun maktablari va idorai baladiyalari turklar nazoratidan ozod, na unga turk inspektur – **mufattish ilmiyasi** va na po'lisi qaraydur (Behbudiy "Qasdi safar").

Dastlab ajratib ko'rsatilgan so'zning lug'atdagi ma'nosini ko'rib chiqamiz.

Mufattish [nozir, nazoratchi] Taftish qiluvchi. O'zi bo'ri bo'lsa ham, qo'y terisini yopinib olgan Marg'ilon moliya mufattishi. "Mushtum" (O'TIL, II, 655).

Ijodkor "mufattish ilmiyasi" atamasini **inspektor boshqarmasi** ma'nosida qo'llagan.

Behbudiy asarlarida "*kachalka*" so'zini **dengiz kursisi** deya nomlaydi: *Loiloj, xuftong'a turolmay, uch-darajaning anborig'a tushub, janobi hoji Baqo bergon amonat dengiz kursisi* (*kachalka*) ustig'a uzandim (Behbudiy).

Behbudiy kerosin so'zini **naft**, istansa so'zini **mavquf** nomi bilan ataydi.

Bul shaharning yeridan **naft** (kerosin), boshqa til ila oltin chiqar (Behbudiy "Qasdi safar").

Yana bular uchun bir necha ibtidoia maktablar, shaharda musulmon arablardan **ajza'xona** – aptik bor. "Ajza'xona" so'zining asosi "ajza" so'zi "ajz" so'zidan kelib chiqqan.

Ajz [zaiflik] esk. kt. Qurbi yetmaslik; ojizlik, zaiflik. Birodar, haqiqiy inson o'z ajzini iqrar qilmoqdan zavq olur. Oybek. Navoiy (O'TIL, I, 44).

Behbudiy zaiflik, bemorlik so'zlari bilan bog'liq bo'lganligi uchun apteka, ya'ni dorixonaga nisbatan **ajza'xona** so'zini qo'llagan.

Ba'zilari va e'tiroz etar, go'yo onda yigirma-o'ttuz nafar a'zolik bir parlament – **majlisi millat** ochilgandur (Behbudiy "Qasdi safar").

Behbudiy *parlament* so'ziga nisbatan **majlisi millat** izofiy birikmasini sinonim sifatida qo'llagan.

Okkazional so'zlar nutq ichida, ma'lum matn doirasida reallashadi. Ijodkorning maqsadini ana shu doira ichidan aniqlab olish mumkin. Ularni yaratish, avvalo, muallif mahoratiga bog'liqdir. Bunday birliklar muallifning individual uslubini namoyon etib, matnga ekspressivlik va obrazlilik baxsh etadi. Okkazional so'zlar ko'pincha estetik ta'sir kuchini oshiradi va matnning emotsional-ekspressiv qatlamini boyitadi. Ular kontekstga qattiq bog'langan bo'lib, matndan tashqarida o'z ma'nosini yo'qotishi mumkin. Shu sababli okkazional birliklar ijodiy nutqning muhim belgilaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yilga mo'ljallangan Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Manba: <https://review.uz>
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. –Тошкент: 2005. – Б.103.
3. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. –Тошкент: 1985. – Б.74.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№1/4 (134)
2026 y., yanvar

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 09.01.2026
Bosishga ruxsat etildi: 15.01.2026.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 14.
Hajmi 10,0 b.t. Buyurtma: № 1-T

Xorazm Ma‘mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18